

SOSYAL, BEŞERİ VE İDARİ
BİLİMLER TEMEL ALANINDA
AKADEMİK ÇALIŞMALAR - II
2024 /2

Editör: **Prof.Dr. Sibel KILIÇ**

ARTİKEL AKADEMİ: 334

Sosyal, Beşeri ve İdari Bilimler Temel Alanında Akademik Çalışmalar - II (2024/2)

Editör: Prof. Dr. Sibel KILIÇ

ISBN 978-625-6627-23-9

Birinci Basım: Nisan - 2024

Ofset Hazırlık: Artikel Akademi

Baskı ve Cilt: Reprobir Matbaacılık Tasarım Ltd. Şti.
İvedik Organize Sanayi Bölgesi Matbaacılar Sanayi Sitesi 1514. Cad. No:23/25
Pk:06105 Yenimahalle - Yenimahalle / Ankara
Matbaa Sertifika No: 47381

Artikel Akademi bir Karadeniz Kitap Ltd. Şti. markasıdır.

©Karadeniz Kitap - 2024

Akademik etik kurallara bağlı kalınarak yapılacak olan alıntılar ve tanıtım maksadıyla yapılacak olan kısa alıntılar dışında, yazılı izni alınmadan, tümünün veya bir kısmının elektronik, mekanik ya da fotokopi yoluyla, basımı, yayımı, kopyalanması, çoğaltımı veya dağıtımı yapılamaz.

KARADENİZ KİTAP LTD. ŞTİ.
Koşuyolu Mah. Mehmet Akfan Sok. No:67/3 Kadıköy-İstanbul
Tel: 0 216 428 06 54 // 0530 076 94 90

Yayıncı Sertifika No: 19708
mail: info@artikelakademi.com
www.artikelakademi.com

SOSYAL, BEŞERİ VE İDARİ BİLİMLER TEMEL ALANINDA AKADEMİK ÇALIŞMALAR - II 2024 /2

Editör: **Prof.Dr. Sibel KILIÇ**

YAZARLAR

Abdül TEKİN

Ahmet DEMİR

Bilal ÖZEL

Burak ÖÇLÜ

Cengiz SAVAŞ

Deniz KARSLI

Emine GÜMÜŞ BÖKE

Göktüğ ŞEKER

Guzal MASSADIKOVA

Güngör KAYA

Hatice ÖZBEY

Hayra ÜSKÜP

Kemal ÇEK

Musa YILMAZ

Nihan ÖZGÜVEN TAYFUN

Olçay YILDIRIM

Selameddin BAYSAL

Şeref POLAT

Tuncer GÜNTAY

Selin MADEN

Yasin ERCİLSİN

Yonca ALTINDAL

İÇİNDEKİLER

ÖNSÖZ

1. BÖLÜM

SANATTA İKTİDARIN GÖZLERİ PANOPTİKON VE TÜREVLERİZ9
-Abdül TEKİN

2. BÖLÜM

ESTETİK ŞİDDET VE İKTİDAR GÖZÜ YA DA TAM AKSİ!25
- Abdül TEKİN

3. BÖLÜM

ABD VE RUSYA’NIN GÜNEY KAFKASYA POLİTİKALARI47
- Ahmet DEMİR

4. BÖLÜM

KOMBİNE TAŞIMACILIK YÖNETMELİĞİ KAPSAMINDA TÜRKİYE’DE YE-
ŞİL LOJİSTİK FAALİYETLERİN BELİRLENMESİ57
- Bilal ÖZEL

5. BÖLÜM

ECDADIN KONUŞAN TAŞLARI; ERZURUM ESAT PAŞA CAMİ HAZİRESİ
MEZAR TAŞLARI ÖRNEĞİ73
- Deniz KARSLI & Hatice ÖZBEY & Cengiz SAVAŞ & Şeref POLAT

6. BÖLÜM

TÜREV ÜRÜNLERİNDEN SWAP İŞLEMLERİ ve MUHASEBELEŞTİRİLMESİ
.....93
- Fatih TOPCUOĞLU

7. BÖLÜM

SİBER TERÖRİZM115
- Göktüğ ŞEKER

8. BÖLÜM

SÜRREALİZM SANAT AKIMININ TASARIMCISI
ELSA SCHIAPARELLİ (1890-1973)129
- Guzal MASSADIKOVA

9. BÖLÜM

MUHASEBE, DENETİM VE YAPAY ZEKA147
- Kemal ÇEK

10. BÖLÜM

KLASİK SOSYOLOJİK PERSPEKTİFTE TOPLUMSAL İLİŞKİLER: ERDİNAND TÖNNİES VE GEORG SİMMELE ÖRNEĞİ165
- Musa YILMAZ

11. BÖLÜM

TÜKETİCİLERİN İNTERNET SİTELERİNDEKİ DAVRANIŞLARININ FARE İZLEME YÖNTEMİ (MOUSE TRACKING METHOD) İLE ANALİZİ179
- Nihan ÖZGÜVEN TAYFUN & Burak ÖÇLÜ

12. BÖLÜM

ÖĞRETMENLERİN MERHAMET DÜZEYİNİN VE ORGAN BAĞIŞI TUTUMLARININ İNCELENMESİ: ERZURUM İLİ ÖRNEĞİ.....203
- Olcay YILDIRIM & Tuncer GÜNTAY & Güngör KAYA

13. BÖLÜM

PSİKOSOSYAL VE DİNİ DÖNÜŞÜM BAĞLAMINDA ZÜHREVİ SALGIN HASTALIKLAR227
- Selameddin BAYSAL

14. BÖLÜM

TÜRKİYE'DE KORONAVİRÜS SALGINI AŞILAMA SÜRECİNDE TWITTER KULLANIMI ÜZERİNE BİR İNCELEME243
- Selin MADEN

15. BÖLÜM

DARBEDEN DEMOKRASİYE GEÇİŞTE BİR ARA DÖNEM: 27 MAYIS 1960 ASKERİ DARBESİ VE PARTİSİZ HAYAT (1960-1961)285
- Yasin ERCİLSİN

16. BÖLÜM

KALKINMANIN AYNAYA YANSIYAN KADIN YÜZLERİ:
BALIKESİR İLİ BALYA-ERDEK-GÖNEN İLÇE KOOPERATİFLERİ
ÖRNEKLERİ311
- Yonca ALTINDAL & Hayra ÜSKÜP

17. BÖLÜM

KADIN HAKLARI BAĞLAMINDA VEDÂ HUTBESİ.....343
- Emine GÜMÜŞ BÖKE

ÖNSÖZ

Sosyal bilimler, insan davranışlarının incelenmesine odaklanırken, beşeri bilimler kültürel, tarihi ve sanatsal boyutları ele alır. İdari bilimler ise organizasyonların ve toplumsal yapıların yönetimine ilişkin stratejik bilgi ve becerileri içerir. Bu alanlardaki multidisipliner çalışmalar, insan davranışlarının, toplumların yapılarının ve yönetim sistemlerinin anlaşılmasında önemli bir görev üstlenmektedir.

Bu kitapta sosyal bilimlerin, karmaşık ve heyecan verici alanlarında yapılan sanatsal, kültürel, yöresel, tarihsel, jojistik, stratejik ve siyaset konularından güncel çalışmalar bir araya getirilmekte ve birbirinden değerli onyediy bölüm yer almaktadır.

Bu kitabın, öğrenciler, araştırmacılar ve ilgili profesyoneller için değerli bir kaynak olacağına inanıyoruz. Eserin ortaya çıkmasına katkıda bulunan değerli bölüm yazarlarımıza teşekkür ederiz. Onların akademik bilgi ve deneyimleri, bu zengin içeriğin oluşmasına büyük bir destek oldu.

Keyifli okumalar dileriz.

-Prof. Dr. Sibel KILIÇ

1. BÖLÜM

SANATTA İKTİDARIN GÖZLERİ PANOPTİKON VE TÜREVLERİ

Doç. Abdül TEKİN

Iğdır Üniversitesi Güzel Sanatlar Fakültesi Resim Bölümü

abdul.tekin@igdir.edu.tr

<https://orcid.org/0000-0001-5392-562X>

GİRİŞ

Bireyselleşmeyi öneren günümüz dünyasının bir sonucu olarak iktidarın özel hayatlar üzerindeki sınırsız kontrol iştahı, gözetleme eylemini ruhani bir gereklilik ve ihtiyaç olarak düşünmektedir. Gözetim ve denetimi iktidarların farklı ihtiyaç ve amaçlarına göre düzenleyen toplumsal yapıların disiplinci iktidar için ürettiği panoptikon türevi (sinoptikon, omniptikon ve banoptikon) sosyal ilişki formu özellikle iktidar ve birey mahremiyetinin sınırlarının anlaşılıp anlamlandırılmasında son derece önemlidir. Bu kapsamda oldukça karmaşık görünen bireyin gözetlenerek kontrolü, düşünsel izler üzerinden günümüz sosyal çerçevesinde belirsiz şeffaf çeperler doğurmaktadır. Kitlesele yönelimin tayini bakımından bu model disiplinci iktidar içinde farklı kitlesele yapıların modellenmesinde kullanılmıştır.

18. asrın önemli keşifleri arasında yer alan bu kavramın, sonraki yüzyılda ulus devlet modelli iktidar yapılarının yükselişinin doğal bir sonucu olarak anlaşılması bakımından önemlidir. Toplumsal gözetimin kontrolü üzerinden kişisel alanların denetlenerek izlenmesi neticesinde bu teknikler gün geçtikçe gelişmekte ve değişmektedir. Özellikle günümüzün teknolojik dünyasının sosyal medya ve yapay zekânın da etkisi ile insan bedeni ve ruhu üzerinde kontrolünü geçerli kılan yöntemler, veriler üzerinden modellenmektedir. İktidarın bireyin

mahremine yönelik iştahı ve özelinin ifşası üzerinden çalışan bu yapılar zamanla büyük verileri kendi çıkarları içinde görerek bilgi akışının yönetilmesine çabalar. Bireyselliği ve içinde toplumsal yönlendirme araçlarının olduğu çok uluslu şirketlerin işleyebileceği satın alınabilir data parçalarını işlenmeye hazır metalar olarak sunmaktadır.

Gözetim, ifşa ve taciz esaslı bu mahremin pazarlanması, panoptik tabanlı dönüşüm geçirmiş izleme ve kontrol tekniklerinin iktidara bağlı yapılar üretmesi ile sonuçlanır. Bu sonuçlar içinde sanatın da konusu haline gelen gözetleme, gösterme ve ifşa ile birlikte konu, kapsam ve katman olarak sanatın içinde oluşagelmektedir. Sanatın özellikle günümüz toplumlarında taşıdığı gözetim ve denetim için ürettiği olası artı değerın sunulup pazarlanması bakımından iktidar ve küresel çok uluslu şirketlerin desteğini aramaktadır. Bu arayışın en önemli takipçileri arasında iktidarın gözlerinin de olduğu görülmektedir. Bu bakımdan iktidar ve ona ait sürekli yeni formlara bürünen kontrol araçlarının yapısal dönüşümlerinin anlaşılması gereklidir. Bu sayede gerçekten de işe yaraması ve belki bu kontrol sistemlerinin anlaşılması olasıdır.

1. İKTİDAR YAPILARININ GÖZETLEME TABANLI DİSİPLİN YÖNELİMLERİ

1.1. Panoptikon Düşüncesinin Doğuşu

Panoptikon düşüncesi gerçek anlamda ilk kez Samuel ve Jeremy Bentham tarafından bir kontrol yapısı olarak mimari bir çözümün içinde sunulmuştur. Catherine Pease-Watkin, panoptikonun tasarımıyla ilişkili gelişim sürecini açıklarken Samuel ve Jeremy Bentham kardeşlerin etkisine odaklanır. Gerçekte bu yapıyı kontrol mekanizmaları açısından disiplin odaklı bir kontrol çerçevesi içinde ilk düşünürün Samuel Bentham olduğunu, fakat tasarımıyla ilişkili süreçlerin Jeremy Bentham tarafından geliştirildiğini aktarır. Samuel Bentham Rusya'da 1806 yılında Panoptikon'un inşasında görevli bir mimar olarak Rusya'da çalışmaktadır. Gerekli tasarım süreçlerinin uygun biçimde tasarlanmasına rağmen panoptikon gerçekleşmesi bakımından küçük bir parçası hariç bu dönemde inşa edilmemiştir (Pease-Watkin, 2019, s. 77).

Panoptikon üzerine yürütülen tartışmaları açıklarken 1952 yılında gerçek-

leşen Baumgardt tarafından konunun yeterince önemli bulunmadığını görülür. 1980-90'lı yıllarda ise konu aniden bir çekim merkezine dönüşmüştür. Bentham ve Panoptikon Janet Semple ile İngiltere'nin 19. yüzyıl başlarında ki politik atmosferi ile açıklar. Konuyu ayrıca Ignatieff (1978), Evans (1982), Foucault (1975), Melossi ve Pavarani (1981) gibi araştırmacıların farklı yönleri ile incelediğini aktarır (Werret, 2019, s. 87). Foucault ise Disiplin temelli toplum yapısının en belirgin göstergesi olarak panoptikonu hastane, okul, hapisane ve akıl hastaneleri gibi pek çok farklı kurumsal işleyişin iktidar mekânı olarak ele alır. 19. yüzyılın toplumsal kurgusunun idealize edilmiş bir küçük evreni olarak kafes metaforu ile açıklar. Panoptikon'nun inşasına yönelik özellikle Rus Çaricesi Katerina'nın emri öne çıkmaktadır. Katerina'nın Potemkin'in yaptırmayı düşlediği konut planında Samuel Bentham tarafından çağının en güçlü disiplinli mekanizması olarak tasarlandığı görülür. Yapılacak işlerin ilerleyişindeki aksamaların önlenmesi amacıyla İngiliz yöneticilerin disiplinsiz davranışları ile böyle bir ihtiyacın doğduğu bilinmektedir.

Panoptikon tasarlanırken belli bir miktar teatralite varsayımının etkili olduğu düşünülmektedir. Özellikle Jeremy Bentham tarafından yapılan bu tasarımlarda teatral hava belirgin halde hissedilir. Werret "Bentham'ın kendi kurumunu belli bir tiyatro olarak tasarladığını söyler. Buna yönelik Bentham "sahne etkisi" için Engizisyonu övdüğü ve ceza kanunlarını haklı bulduğunu aktarır (Werret, 2019, s. 99).

Panoptikon Potemkin tarafından tasarlanan pek çok köy yapılarına benzer bir biçimde Rus yapılarının özelliklerini bünyesinde taşımaktadır. Panoptikon dönemdeki şartlar dikkatle incelendiğinde belli bir oranda Ortodoks kilise mimarisi ile yakından ilişki taşıdığı dikkatlerden kaçmaz. Ortodoks kiliselerinde özellikle uzun kuleler ve külahlarıyla Tanrı'yı gözetleme düşüncesi bu yapılarda yer almaz. Özellikle herkesi gören bir göz tasarımı olarak Ortodoks kilisede Pantokrator İsa vurgulanır (Werret, 2019, s. 101). Özellikle Ortodoks kiliselerinin yapısında ortaya çıkan ve 19. yüzyılın genel bir formül üzerinden tasarlanan kilise mimarisi hac plan üzerine kubbe merkezli bir yapı özelliği taşır. Burada kilise özellikle yeniden doğuşun bir uzanımı ve tanrının evi ve cennetini simgeleyen bir mekândır.

Kilise mimarisinde özellikle ibadete gelen köylülerin dizilimleri kubbe ve duvarlarda yer alan tasvir ve ikonların ilişkisi dünyadaki konumlarını hatırlatır bir düzendedir. Tanrının evinde gözlemlenen bir pozisyonadır. Bentham tara-

findan tasarlanan yapının özellikle Ortodoks kilise mimarisinin kurgulanmaya başlandığı ve kurallarının belirlendiği bir döneme rastlaması tesadüfi olmamalıdır. Burada özellikle Panoptikon mimarisinin belirgin özelliği olan gözetlemenin görülmeden gerçekleşmesi ile bu yapı benzeşim taşımaktadır.

“Foucault tarafından Panoptikon idealize edilmiş bir iktidar mekanizmasının diyagramı olarak tanımlanır. Her türlü engelden sürtüşmelerden uzak saf bir mimari optik tasarımın özel kullanımlara uygun olmayan Siyasal bir hükmetme teknolojisi olduğu belirtilir” (Foucault, 1992, s. 258).

Barış Çoban günümüz iktidar biçimlerinin görünür formu olarak Panoptikon’un etkileri üzerine değerlendirmeler yapar. Bu değerlendirmelerde özellikle iktidar erkinin sınıfsal ve toplumsal denetim araçları özelinde kontrol mekanikleri üzerinden teknolojinin halk üzerindeki denetim ve gözetimine yönelik araçsallığının önemini irdeler. Teknolojik Panoptikon döneminin başladığının altını çizer (Çoban, 2019, s. 112).

Teknolojik iyileşmenin iktidar taraflı desteklenmesinde gözetimin ve egemenlik üzerindeki hak iddialarının derinlemesine çabasının önemi ortadadır. Küresel boyutta gözetim teknolojilerinin gelişiminde çok uluslu şirketlerin iktidar emellerinin hegemonik amaçları en önemli gerekçelerindedir. Uydu sistemleri casus yazılımlar internet ve haberleşme aralarındaki gözetlemeye yönelik tek taraflı sızıntılar toplum üzerindeki görünür olmayan baskı elinin unsurlarını oluşturur. Disipline edici iktidar formlarının toplum üzerindeki emelleri teknolojik araçlarla günümüzde minimal düzeyde detaylı olduğu kadar aşırılık taşıyan bir kapsama genişliğine ulaşmıştır.

1.2. İktidarın Gözleri İle Toplumsal Gözetim

İktidar kendi varlığını sürdürme çabası içinde toplumsal yapıların içine sızmayı biçimsel bir kapsama almaktadır. Kitleler halindeki insan toplulukları bu yapının içinde olmalarına rağmen bu yapının düzenine ilişkin yeterince mesafe olmadığı için iktidarın varlığını anlayamaz. Bu kapsama genişliği kudretin getirdiği ayrıcalık etrafında kendini gizler. Toplumsal hiyerarşik modellemelerin içinde gücün üstel yapısı iktidar yapısını zirvede yalnız bırakır. Zirvede olanın belirlediği bu hiyerarşinin bir sonucu ve uzamı olarak toplum ve birey arasındaki sınırlar bu ilkeler etrafında belirlenmektedir. Elias Canetti “Ancak mevki olarak diğerlerinden daha üstün olmanın getirdiği tatmin duygusu, getirilen hareket özgürlüğünü

telafi etmez. İnsan yarattığı mesafeler uzaklaşır ve çoraklaşır. Bunların yükünü sırtlanır ve yerinden kıpırdamaz. Bunları kendisinin oluşturduğunu unuttur ve kurtulmayı özler” diyerek bu yalnızlığın olası senaryoları üzerine düşüncelerini konumlandırır (Canetti, 2022, s. 17). Burada konumlanma bakımından yalnızlığı seçen iktidar yapısı bu hali gizlenen gözler ile etrafını seyre dalmaktadır. Yalnızlık ve güç ve kudretin sağladığı imtiyazlı yapısı gereği kendini defalarca kez içinde izlediği çevresi ile temas kurma gayreti içinde bulacaktır.

Gizlenmeye çabalayan iktidar bu bakımdan bahsi geçen mesafelerin içinde kaybolmaktadır. Kendini karanlıklar içinde kimsenin ulaşmayı ummadığı gölgeler ile gizleyerek kitleler üzerindeki varlığını sürdürmeye devam edecektir. Alain Touraine iktidarın dönemsel biçimleri üzerinden devrim olarak bakıldığında bireysel anlamda bir kaçış biçimi olarak özgürleşmenin neyle ve nereye doğru ilerlediğini değerlendirmektedir. Touraine göre sınırsızlık tam da özgürlüğün sınırları olarak tanımlar.

“Bu özgürleşme nereye varıyor? Kimilerine göre fırsat eşitliğine, kimilerine göreyse iyice ılımlı bir “çok kültürlülük“ “Peki İsaiah Berlin’in tanımı doğrultusunda herhangi bir kişinin, çoğunluğun iradesine karşı iktidara gelememesi ya da iktidarda kalamamasına indirgenen siyasal özgürlük, yalnızca olumsuz bir özgürlük mü oluyor?” (Touraine, 2010, S. 17-18).

Modernlikle ilgili eleştirilerin temel dayanağı da örgütlü ve siyasal bir liberalleşme düşüncesinin sınırlarında anlamlandırılmaktadır. Bu noktada çok farklı ve birbirinden ayrı pek çok kaynağın yarar ekseninde hoşgörülle kucaklandığı bir model liberal bir içerik olarak sunulur. Ancak böylesine yumuşak bir düşüncenin evvela kendine zarar verdiği hesaba katılmalıdır. Yani iktidar açısından varlığın süre ile sınırlandırılması iktidarın görünmemesine yol açıp açmadığı bu kapsamda sorulabilir. Böylelikle iktidar emelleri içinde gözetimin iktidar ile birlikte olabileceği bir yumuşaklık sağlanacağı düşünülebilir

1.3. İktidar Formunun İçerik Evrimi Sinoptikon ve Omniptikon

Panoptikon disiplini odaklanmış araçların fonksiyonel kapsamıyla toplumları düzenleyen ve gözetimi bireye bilinçle gösterirken gözetimi ise gizleyen bir yapıdadır. Sinoptikon ise görünürlüğün yanında gönüllü bir göstermenin ifşa kültürünün beslendiği bir baskıya gerek olmadan seyirlik bir görüntünün arzulanmasıdır.

Zeynep Özarslan gönüllü gözetimi ve kişisel mahremiyetin dijital teknolo-

jilerin ileri düzey gelişimine odaklanarak *Sinoptik-Panoptikonların* çalışmalarını değerlendirmiştir. Bu değerlendirmenin dikkat çekici taraflarından birisi de özellikle tüketim ilişkileri bağlamında halkın tüketici olarak dijital teknolojiler vasıtasıyla internet eliyle izlendiğini belirtir. Bu izlemenin çalışma biçimleri içinde özellikle gönüllü bilgi paylaşımının zararsız sunulan kişisel alanların sağladığı avantajlara dikkat çeker. Bu avantajlar özellikle kişisel alanın meta-laşması olarak Özarlan tarafından tanımlanır (Özarlan, 2019, s. 141). Bu teknolojiye sahip kapitalist düzlemde sermayenin teknoloji kullanarak avantajlı bir konumda olacağı görülür.

Toplumun gönüllü olarak gözetimi ve denetiminde önemsemediği verilerin özellikle ticari bir boyutla pazarlanması ile teknolojik panoptikon gelişim sürecini sağlama alır. Başlangıçta itiraz edilen gözetim ve mahremi ihlali bu yolla ifşanın ve gönüllü rızanın genel geçer modasına uyacaktır.

Omnipantik kavramı bu bakımdan Selim Bitirim okmeydan tarafından sinoptikonun günümüz koşullarındaki dönüşümün bir sonucu olarak ortaya çıktığını aktarır. Sinoptikonda yer alan bireylerin değil iktidarın ve emelleri ile gözetlemenin ifşa faaliyetine dönüşmesi olarak açıklanmaktadır. Bu bakımdan izlenen izleyici olarak gözetimi zorla değil kendi rızası çerçevesinde kabul edecektir. Omnipantik ise bu gözetim halinin günümüz teknolojisi ile gönüllülük yanında internetin de devrede olması ile her an ve her yerde gerçekleşecek bir halde olacağı belirtilmektedir (Okmeydan, 2017, s. 61). Omnipantik sayesinde iktidar her an ve her yerde şehvetle arzuladığı gözetim araçlarının imkanlarını sonuna kadar kullanmaktadır. Bu durum dijital çağın sağladığı bireyin belirli koşullar içinde değil her koşulda kendini gözetleyen göze sunması ile sonuçlanmıştır.

Dijital gözetim imkanları ile gelişen gözetim teknikleri üzerinden üretilen sonsuz derecede artan çeşitlilik temelli bilginin nesnesi olarak big data kavramı ortaya çıkmaktadır. Sinoptikon ile çoğalan gözetlenebilirlik katsayısı ile artan bir gözetleme potansiyeli açığa çıkmaktadır. Bu kapsam genişliğinin ayıklanabilir veriler içinde işlenmesine yönelik de bir veri işleme düşüncesinin açığa çıktığı gözlenmektedir. Şükrü Balcı ve Melek Tuğba Kocaman, *Banoptikon* kavramını ortaya atmışlardır. DidierBigo tarafından ortaya atılan kavrama göre gözetim için sunulan verilerin işlenmesine yönelik bir ayıklama sistemine ihtiyaç duyulmaktadır. Bu bakımdan banoptikon bu ayıklama işine yoğunlaşarak, istenmeyen verilerin kaynaklarının değerlendirilerek elenmesine yaramaktadır.

Teknolojinin toplumsal yaşantının bütününe dahil neticesinde pek çok şey

sergilenmek maksadıyla sunulduğu andaki değeri kadar görünürlüğe teslim olur. Byung Chul-Han görüntünün gönüllü ifşası hakkında kapitalist ve Marksist eleştiriyi mukayese eder:

“Şeyler ancak görüldükleri zaman bir değer kazanırlar. Her şeyi yürürlüğe teslim eden teşhir zorlaması “uzaklık “ olma niteliğindeki aurayı tümüyle ortadan kaldırır. Sergi değeri doruğa ulaşmış kapitalizmin ifadesidir ve kullanım değeri ile değişim değeri arasındaki Marksist çelişkinden üretilmez” (Han, 2022, s. 24).

Toplum günümüz koşullarında ifşayı kendi dilinin yalın gerçekliği ile değil göstermenin ve mahrem kolaycılığında arar. Fotoğraf bu anlamda göstermenin ve saklı kalan mahrem hayatın ifşasının bir onayıcısı olmuştur. Fotoğraf ve ifşa kültürü arasındaki ilişkinin dolaylı sınırlarının günümüzdeki sergi maksatlı sunumunun içeriksiz oluşu da bu durumu kanıtlar. Bunu günümüzde dramatik ve hatta romantik bir dille değil içeriğin teşhiri ve kendi reklam nesnesinin bir uzamı olarak sunar. Teşhir düşüncesi bu anlamda her şeyin içini tersine çevirerek dışına ifşa etmektedir. Çıplaklaşan yaşantısal sınırların, soyulmuş özel hayatların çıplak gerçekliği teşhirle kapitalist üretimin ekonomik vitrininde poz verir. Gösterime giren şeyler aşırılıklar içerisinde spot ışıklarının aydınlattığı dilin ve gözün Söyletip gösterdiği bir aşırılık hali alır.

Gösterilen ifşa edilen ve enformasyon nesnesi haline gelen iletişimin sürekliliğinde yaşam bulan hız kazanan ve her an tekrar var edilen bu gösteri estetik bir yargının uzun uzadıya düşündüğü bir şey değildir.

“Sergi değeri ile doldurulmuş resimler karmaşıklık içermez. Bunlar belirsizlik taşımaz, yani pornografiktir. Tefekküre, tekrar incelemeye, üzerlerinde durmaya yol açacak kırılmışlıktan tümüyle yoksundurlar. Karmaşıklık iletişim yavaşlatır. Anestezik aşırı iletişim ise hız kazanmak amacıyla karmaşıklığı azaltır. Anlamın iletişiminden belirgin bir biçimde daha hızlıdır. Anlam yavaştır” (Han, 2022, s. 30).

Toplumun bütününe yansıyan güncel teknolojik iletişim araçlarının, sosyal medya ve kişisel Kişisel alanların ifşası enformasyonel toplum için önemli olur. Teknolojik iletişimin erken safhası televizyon fotoğraf ve basılı medya araçları günümüz toplumlarında internetin ve sosyal ağların Derinliğin karşılamamaktadır. Dijital panoptikon olarak adlandırılan bu derinliksiz yapı kitlesel ölçekte toplu izlenen bir gösterinin aşırı derecede kişiselmış sunumunu paylaşır.

Günümüzde teknolojinin sağlamış olduğu aşırılaşan iletişim ağlarının sar-

maladığı dijital mesafeler küresel çapta birçok farklılığı kendi içinde yok etmektedir. Bu yok oluş aynı zamanda kültürel farklılıkların da kendi içinde topyekûn aynılaşmasıyla sonuçlanmıştır. Açıkça bugün sosyal paylaşım mecralarında mahremiyetin ifşasının bir özgürlük ihlali olarak tanımlanması geride kalmış gibi görünüyor. Bugün artık hem gözetleyen hem gözetlen özgürlüğün sınırlarını dijital bir Panoptikon içinde sınırlar. Bu durumda kontrol (resim 1) ve gözetim (resim 2)karşılıklı olarak bir birlerinin yerini alır.



Şekil 1. Ukrayna Rusya savaşında asker dron ile kontrolü.

(<https://www.bbc.com/turkce/haberler-dunya-62093877>) Adresinden alınmıştır.



Şekil 2. İsrail Filistin Savaşı Kassam Tugayları Gözetim amaçlı dron uçuruyor.

(<https://www.trthaber.com/haber/dunya/hamas-kamikaze-dronlarla-israil-hedeflerini-vurdugunu-acikladi-801676.html> adresinden 18.04.2024 tarihinde alınmıştır.)

2. İKTİDARIN GÖZETİM ARAÇLARI VE SANATTAKİ UYGULAMALARI

2.1. İfşa etmek üzerine; İzlenen ve İzleyen Gözün Sanatsal Bağlamda Çözümlemesi

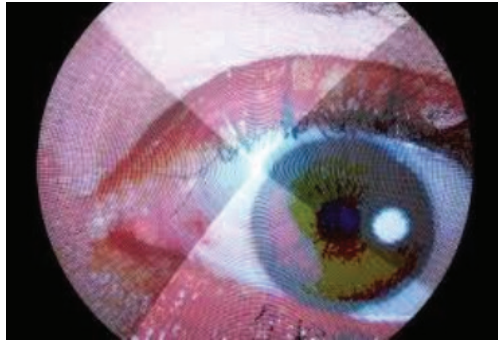
Sanatta iktidarın temsili olarak gözün biçimsel bir yönelimi üzerinden içten dışa doğru bakanın gözlerine bakışın yönelmesi çok alışılmış bir durum değildir. Sanatçı için gösterme estetik bir beğeni beklentisinin olumsuz sonuçlanabilecek olası sonuçları ile kuşatılır. Bu durum düzlemsel bir çözümlemeye tabi tutulduğunda genelde nesneye doğru bir bakışı önemser. Sanatçının gözleri gösterinin sahnesini betimler. Bu bakımdan bakan ile bakılan arasında bir perde, bir görüntü izleme sırası değerlendirme ve özümsemenin doğal sınırlarını belirler. Sanatçının göstermeye çalıştığı ile iktidarın görmeye çabaladığı aynaya bakmak gibi ışık ve göz etkileşimi gibi ilerler. Bu noktada özellikle bakışın yönüne ve görülenlerin içeriğine yönelik bazı düşünceler önem kazanır.

Slavoj Zizek özellikle görüntü, iktidar ve görünüşün yönüne yönelik *Kırılğan Temas* ismi kitabının girişinde dikkat çeken bir çözümleme yapmaktadır. Zizek'in aktardığına göre 7 Kasım 1942 akşamı Hitler tren ile seyahat ederken Thüringen'den geçişi esnasında savaş hakkında değerlendirmeler yaptığı bir anda bu bakışın yönü ile ilgili bir sıra dışı bir olay gerçekleşmiştir. Trenin seyahati savaşın şiddeti nedeniyle sıklıkla kesintiye uğramaktadır. Bu kesintiler esnasında yardımcıları ile savaşı değerlendiren Hitler ve askerler arasındaki bakışmanın yönünü Zizek, "Yemek harika çin porselenleriyle servis edilirken, tren yan hatta bir kez daha durdu. Hemen yanlarında bir hastane treni bekliyordu ve yaralı askerler, gözlerini dikmiş, ranzalarından Hitler'in konuşmaya daldığı yemek odasının göz kamaştırıcı ışığına bakıyorlardı" diyerek aktarır (Zizek, 2011, s. 13). Bu bakışma esnasında görünen sahnenin ve görüntü arasında bakışın yönü üzerinden bir temas gerçekleşmiştir. Hitler bakışını yaralı askerlere yönelttiğinde kendini izleyen gözlerin gördükleri onu rahatsız etmiş ve hışımına perdenin kapatılmasını emretmiştir. Savaşın olası sonuçlarını yaratılan tüm olası görüntüler arasından bu bakışmanın kurgusu ile düşünmek gerekmektedir. İktidarı ve onun arzularının seyirlik yönünü belirten bu bakışma Hitler için bir kâbusu doğururken, gösterinin sona ermesine yol açarak perdelerin kapanması ile neticelenmiştir.

Estetik bakışın kaydını duyumların açıklanması için temelinde yatan ana gerekçeler ile sanatçının toplumla kurduğu bağın anlaşılması ekseninde ele almak

gerekir. Özellikle de bakışın kurduğu dolaylı ilişkinin gösterilenin ve gösterinin üzerine inşa edilmiş bir yöntemi önemsemesi araçsal bir yönelim bakımından önemlidir. Bu durum sanatın göstermeye niyetlendiği amaçlarını dokulu bir bağ üzerinden örmektedir. Nicholas Bourriaud bu bağın oluşmasına yönelik sanatçının bakışmanın doğal sınırları içinde ilişkiler inşa ettiğini aktarmaktadır. Bu ilişkiler sanatın kurguladığı yaşam formlarının görünen çeperlerinde dolaşmaktadır. Buna kanıt ararken de . Geçtiğimiz asırdan başlayarak. Sanatının önemli ve önde gelen sanatçıları ile örneklendiğini ve Duchamp, Rauschenberg, Beusys ve Warhol'ün yapıt olarak ortaya koydukları şeyin aslında sosyal bir mübadele alanı olduğuna dikkat çeker. Sanatçının üstlendiği yaratıcı rolünün değişerek git gide yapıtın sosyal akışının önemsendiği bir kurgudan yola çıktıklarının altını çizer (Bourriaud, 2005, s. 150). Sanatın ürettiği nesnelere alımlayıcı tarafından düşünülmesi onun yeniden zihin tarafından üretilmesi anlamına gelmektedir. Eser ikinci kez ve bu kez yeniden alımlayıcının zihninde sanatçının düşüncesini tekrar eden bir alan içinde var olur. Sanatın bu noktada ortaklaşa düşünülen alanların sınırları görünenin etrafında mekanik bir gerçekliğin sınırlarını azaltma üzerine kurgulanır.

Sanatın iktidarın gözüne karşı kendini gizlemek amacıyla ürettiği çabanın izlerinin sürülmesi gerekmektedir. Bu bakımdan sanatın panoptikon hakkında söyledikleri son derece önemlidir. Öncelikle Ahmet Rüstem Ekici çalışmalarında panoptikonun önemsendiği dijital verilerin en detaylı sunumunda olası en güçlü farklılaşmayı barındıran gözü kullanmaktadır. Sanatçı hakkında Didar Ezgi Özdağ, gözetleme kavramını işlediği animasyon ve hologram çalışmasını değerlendirmektedir. Ekici “Delikten İçeri” adlı çalışmasında göz imgesi ile gözetleme düşüncesi çağrıştırılmaktadır (Özdağ, 2022, s. 1750).



Resim 3. Ahmet Rüstem Ekici, “Delikten İçeri”, Animasyon ve Hologram, 2019
(<https://journalofsocial.com/files/josasjournal/1ad2d242-ad-ba-46c0-9c87-eb1964b9ac05.pdf> adresinden alınmıştır.)

Panoptikon ve değişen tanımların yarattığı gözetim araçlarının farklı varyasyonları hakkında iş üreten bir diğer sanatçı Heater Dewey Hagborg'dur. Sanatçı rast gele kamusal alanlardan topladığı materyalleri kendi laboratuvarında işleyerek örneklerini aldığı insanların fenotiplerini işleyen kamunun da kullandığı açık erişim fenotip belirleme programları ile işlemektedir (Resim 4). Sanatçı elde edilen sonuçların bilgisayar yardımı ile işlenmesi neticesinde elde ettiği görüntülerden yola çıkarak kişisel verilerinin topladığı insanların yüz kalıplarını çıkarmaya çalışmaktadır (DeweyHagborg, 2013). Hazırlamış olduğu içeriği biyohackerlık olarak tanımlayan sanatçı bu yolla iktidarın elindeki imkanlar ile nasıl insanları gözetleyip denetlediğini açıklamaktadır.



Resim 4. Dewey Hagborg, "Stranger Visions", Enstelasyon, 2013

Panoptikon üzerinden illüstrasyonlar çalışan bir diğer sanatçı ise Miles Johnston'dur. Sanatçı panoptikon üzerinden ürettiği resimlerli (Resim 5) konu dahilinde gözetlenenin gözetim ile temsili bakımından yorumlamaktadır.



Resim 5. Miles Johnston, “Panoptikon, Kağıt üzerine Grafit, 20,3x12, 2020

Barak Chamo ise sergileme alanına yerleştirdiği çok sayıda kamera ile interaktif bir gözlem monitörü tasarlamaktadır. Panoptikon olarak tasarlanan sanatçının çalışmasında galeriyi ziyarete gelen izleyicilerin yüzleri monitöre yansıtılarak hem gözlenen hem de başkalarının yüzleri ile gözetlenen olmaktadır (Chamo, 2018)



Resim 6. Barak Chamo, “Panopticon”, Enstelasyon, 2018
(<https://barakchamo.com/panopticon> adresinden alınmıştır).

Halil Altındere ise İstanbul Ortaköy’de kalıcı olarak sergilenmeye başlanacak olan heykeli ile panoptikon düşüncesinin yarattığı korkuya gönderen bir çalışma ortaya koymuştur (Resim 7). Sanatçının çalışmasında güvenlik endişelerinin 21. Yy.ın en önemli eğilimlerinden olan gözetim kültürünün yarattığı etki ile karşılaşılması konu edinilmiştir (Mozaik, 2021).



Resim 7. Halil Altındere, “Güvenlik Ağacı”, Enstelasyon, 2021

Panoptikon konusunda önemli yorumları ile öne çıkan bir diğer sanatçı ise Paolo Cirio'dur. Sanatçı gözün irislerinin biyometrik veri tabanlarına alınması karşı dikkat çekmek için çalışmalarını oluşturduğunu belirtmektedir. Hindistan'da hükümet yetkililerince yaklaşık bir milyon insanın retina bilgileri toplanmıştır (Cirio, 2021)



Resim 8. Paolo Cirio, “İris”, Enstelasyon, 2021

SONUÇ

Günümüzün iktidar yapılarının anlamlandırılmasında gözetim ve denetimin son derece önemli olduğu gözlenmektedir. İktidar biçimleri kendi içinde farklı formatlara dönüşürken, toplumun kitlesel hareketlerine de derinden kontrolüne almaya çalışmaktadır. İktidar bir form olarak günümüzde Bentham kardeşlerin tasavvur ettiği disiplin yapılarını terk etmiş görünmektedir. Artık kitlelerin gözetimi ve idaresinde Foucault'nun da iddia ettiği eski tip panoptik yapıların dönüşüme uğradığı gözlenmektedir. Yeni iktidar formu kendini ifşa eden sinoptik bir yapıya dönüşmüştür. Günümüz teknolojisinin sağladığı imkânlar neticesinde zamanla teknolojinin de gelişimi ile gözetim her yerde ve her zaman yapılr hale gelmiştir. Bugün teknolojinin akıllara zarar hızı neticesinde artık daha fazla verinin kolaylıkla işlendiği gözlenmektedir.

Günümüzde artan iletişim kanallarının çokluğu ile toplumu gözetleme düşüncesi daha da artan biçimde kendini çoğaltmaya ve özel alanların ele geçirilmesine vesile olmaktadır. Bu durumda umudun ve düş kurmanın tek yönü olarak akla sanat gelmektedir. Sanatçılar gözetimin toplumların ihtiyaç duyduğu sağduyu birliktelik ve dayanışma gibi unsurları gözetim niyetleri karşısına koymaları gerekmektedir. Sanatçıların kendi kullandıkları ifşa yolları ile hali hazırda devam eden güvenlik ve kontrol endişelerine bir deva bulması beklenmektedir.

Bu bakımdan özellikle sanatsal içeriklerin sağladığı özgür düşünce iklimi içinde mevcut iktidar formlarının baskın emellerine karşı bir çabanın olması son derece elzemdir.

KAYNAKÇA

- Bourriaud, N. (2005). *İlişkisel Estetik*. (S. Özen, Çev.) İstanbul: Bağlam Yayıncılık.
- Canetti, E. (2022). *Kitle ve İktidar*. (G. Aygen, Çev.) İstanbul: 2022.
- Chamo, B. (2018). *Panopticon*. Nisan 20, 2024 tarihinde Barakchamo Web Sitesi: <https://barakchamo.com/panopticon> adresinden alındı
- Cirio, P. (2021, Kasım 1). *İris*. Nisan 20, 2024 tarihinde Paolo Cirio Web Sitesi: <https://>

paolocirio.net/work/iris/ adresinden alındı

- Çoban, B. (2019). «Gözün İktidarı Üzerine». J. Bentham, C. Pease-Watkin, S. Werret, B. Çoban, & Z. Özarslan içinde, *Panoptikon Gözün İktidarı* (s. 111-138). İstanbul: Su Yayınları.
- DeweyHagborg, H. (2013). *Dewey Hagborg Web Sitesi*. Nisan 20, 2024 tarihinde Stranger Visions: <https://deweyhagborg.com/projects/stranger-visions> adresinden alındı
- Foucault, M. (1992). *Hapihanenin Doğuşu*. (M. A. Kılıçbay, Çev.) Ankara: İmge Kitabevi.
- Han, B.-C. (2022). *Şeffaflık Toplumu*. (H. Barışcan, Çev.) İstanbul: Metis Yayınları.
- Mozaik. (2021, Haziran 11). *Halil Altındere 'nin Güvenlik Ağacı isimli dış mekan heykeli Mozaik Design 'da*. Nisan 20, 2024 tarihinde Mozaikdesign Web Sitesi: <https://mozaikdesign.com/haber/halil-altindere-nin-guvenlik-agaci-isimli-dis-mekan-heykeli-mozaik-designda/> adresinden alındı
- Okmeydan, S. B. (2017). Postmodern Kültürde Gözetim Toplumunun Dönüşümü: 'Panoptikon'dan 'Sinoptikon' ve 'Omniptikon'a. *AJIT-e: Online Academic Journal of Information Technology*, 8(30), 45-69.
- Özarslan, Z. (2019). Gözün İktidarı: Elektronik Gözetim Sistemleri. J. Bentham, C. Pease-Watkin, S. Werret, B. Çoban, & Z. Özarslan içinde, *Panoptikon Gözün İktidarı* (s. 139-153). İstanbul: Su Yayınları.
- Özdağ, D. E. (2022). Sanat Ve Güç Kavramı Üzerinden "Panoptikon". *International Journal Of Social, Humanities and Administrative Sceince*, 8(59), 1744-1754.
- Pease-Watkin, C. (2019). Bentham'ın 'Panoptikon'u ve Dumont'un 'Panoptque'i. J. Bentham, C. Pease-Watkin, S. Werret, B. Çoban, & Z. Özarslan içinde, *Panoptikon Gözün İktidarı* (s. 77-85). İstanbul: Su Yayınevi.
- Werret, S. (2019). Potemkin ve Panoptikon: Samuel Bentham ve Onsekizinci Yüzyıl Rusya'sında Mutlakiyetçi Mimari. J. Bentham, C. Pease-Watkin, S. Werret, B. Çoban, & Z. Özarslan içinde, *Panoptikon Gözün İktidarı* (s. 87-110). İstanbul: Su Yayınları.
- Zizek, S. (2011). *Kırılğan Temas*. (T. Birkan, Çev.) İstanbul: Metis Yayıncılık.

2. BÖLÜM

ESTETİK ŞİDDET VE İKTİDAR GÖZÜ YA DA TAM AKSİ!

Doç. Abdül TEKİN

Iğdır Üniversitesi Güzel Sanatlar Fakültesi Resim Bölümü

abdul.tekin@igdir.edu.tr

<https://orcid.org/0000-0001-5392-562X>

GİRİŞ

Çağdaş sanatın 1960 sonrasında popülerliğinin artması ile birlikte sanata karşı duyulan hoşgörü sınırları genişlemiştir. Popülerleşen savaş sahneleri ve sanatın kurgusal içeriğinde yer alan şiddetin temsilini normalleştirmeye yönelik girişimler git gide sıradanlaştı. Kan ve ölüm sahneleri, gerçek hayattan alınan şiddet dozu yüksek angajmanlar ve türlü savaş ve cinayet kesitleri, kapalı gösteri salonlarının karanlık odalarında projeksiyon perdesi ve ses efektleri ile sunuluyor. Bu bağlamda şiddetin farklı boyutları yön belirtilmeden beden sanatı içinde sanatsal içeriklerin kapsamında bolca konu oluyor. Fakat iktidar ve sanat ilişkisinde gösterilen şiddetin yönü genelde kimliksiz ve kendi halinde şiddetin dekoru olan halka doğru gerçekleşmektedir. Bu bakımdan sanat şiddetin kaydını tutan bir belgeciye dönüşüyor. Bu şiddet araçlarının dönüşümü ve halka uygulanan baskı temayüllerinin görsel biçimleri ile izleyicilerin bu durumu, eylemsiz bir biçimde şahit olması dışında bir sonuç doğurmuyor. Böylelikle sanatın vaat ettiği gibi izlenen nesne sıradan bir estetik fetiş nesneden ayrılmıyor.

Sanatçı, geçmişte mitolojik bir kurgunun tasarlanmasında ve görsel betimlenmesinde ifadenin içeriğe dönüşmesi esnasında önemli bir etken idi. Gözün zihne açılan bir penceresi gibi sanatçı da kendi zihin dünyasında kurguladığı gerçeklikleri sunmakla vazifelendirilmişti. Zihnin algıladığı dünyanın yansıması olarak üreteceği görüntünün içeriğini eserin içeriğindeki hali ile bazen soyut bazen de olabildiğince somut bir gerçeklikle aktarıyordu. Sanattaki temsilin sorunları uzunca bir zaman zihindeki bu yeri ve gösterilen ile görünen arasındaki bağın sorgulanması üzerinden var olagelmiştir. Bu aktarım meselesinde özellikle kullanılan dil kadar içeriğin kapsadığı farklı konular da önemsenmiştir. Başlangıçta iktidar ve sanatı koruyan hamisinin çizdiği düzlem üzerinde ilerleyen bu yön zamanla kendi içeriği ile dilini konunun çeperinin dışına taşımıştır. Sanat ve iktidar ilişkisinin bağlamı düşünüldüğü vakit, içeriği kapsayan bu derinliğin zaman zaman şiddet tasvirleri ile dolu olduğu görülür. Özellikle ilkel sanatta şiddet her daim kudretin bir aynası gibi iktidarın azameti etrafında dolaşır. Örnek vermek gerekirse; aslında mağara duvarlarında olan, bir av sahnesinden öte, bireyin içindeki şiddetin gerekliliği ile yaşamsal devamlılığından ve büyüden, inançtan hatta yarın kaygısı kadar, gücün ve doğaya duyulan üstünlüğün kanıtı, iktidar olarak akıttığı kanın bir estetik göstergesi olarak vardır. Bu kapsamda özellikle sanatta yer alan şiddet zaman içinde dönüşüm geçirerek doğadan insana ve insanlar arası iktidarın bir sunumuna dönüşmüştür.

İlkel ayinlerin içinde bulunan sanatsal büyü ritüellerindeki şiddetin dozundan ziyade var ettiği kurbanların çeşidi zamanla toplulukların sınırlarının bir biri ile kesişmesi neticesinde savaşın ve baskının bir sunumuna dönüşmüştür. İnsanlar arası süregiden bu vahşi varlık mücadelesi içinde zafiyetin önemli bir ölçüt olarak kurban ve katil her zaman perde arkasındaki güce ve ona doğru uzanan emeller ile çevrelenmiştir. İlkel gösterilerde sunağa kurban edilen ve kurbanı izleyenler hep alkışlayan, bağırان ve çığlık atan kitle, topluluk ve halktır. Yani halk iktidarın sunumunu sanatsallaştırmakta ve onu haklı kılan gerekçeleri kendi içinde olumlamaktadır.

Zaman içinde değişen koşulların dönüşümü iktidar temsilleri neticesinde iktidarın oynadığı gösterinin mekânı olan sunak ve gösterinin çeşidi ve özellikleri dönüşüme uğradı. Kitlesele kalabalıkların toplu sömürülmesine karşı olabildiğince büyüyen sınırların dizginlenmesi ve halkın kenetlenmesine imkân sağlayacak iktidar mekânıği imparator ve kralı ve inancın kalelerini bu kapsamda kuralları ile çevreledi. Özellikle toplumsal ve kurumsal düzenin devamlılığı ekseninde var olan bu dönemde kitlesele cezanın sunumunda iktidarın koyduğu

şiddet gösterilerinin önemsendiği görülür. En yüce kral inanç meselesinde başında dikenli tacı ile kitle önünde teşhir edilir. Mucizeler ile inandırılan halkın önüne sunulan bu gösterinin temsili şiddetinin kurbanı yerine getirilecek bir imge olarak mega varlığın sunumu ile toplumu sonsuz yaşamın gerekliliği ile sarar. Bu görüntünün sunduğu kuşkusuz halkın gözlerine yansıyan cehennem tasvirleri ile örülür.

Bilim ve tekniğin önerdiği yenilik ve ilerlemecilik inancın savunduğu estetik yönelimin sahnedeki oyuncularını değiştirmiştir. Yerlerine kurban edilen masum imgesi bu kez yerinden kentlere taşınan kadın ve çocuklardan oluşan kitleler almıştır. Sanayinin ve durmaksızın büyümeyi ve sonunda gerçekliğin her alanında yutan bu dev buharlı makine içindeki yakıtını kan ve ter ile tüketir. Dışlılar arasından sızan şiddetin akıttığı kan ve sömürü bu kez kurbanını en uzak diyarlarda ve bazen Afrika çöllerinde bazen de kendi kutsalı zannedilen halkının arasında arar. Modern hapisaneler, hastaneler ve atölyeler bu gösterilerin sunulduğu birer mezbahaneye dönüşür. Şiddet sanatın suskunluğu ile yeniden sahneye çıkar ama bu kez sanatçı sunağın önünde bazen kendi bedeninde, bazen de kendinin yerine bıraktığı temsili bir gerçeklikle gösterinin içeriğine alınır.

1. İKTİDARIN ŞİDDETİ

1.1 İktidar Şiddetinin Bedenselleşmesi

Sanatın şiddet ile kurduğu dolaysız ilişkinin içinde görünür şiddet izleri aranırken evvela şiddeti belirten kodların anlamlandırılması, şiddetin yönünün ehemmiyetle tayini bakımından son derece önemlidir. Bedene uygulanan şiddet temayülü iktidar eliyle uygulanmasına yönelik dönüşümler ve bu dönüşümlerin olası örnekleri pek çok iktidar ve şiddet ilişkisi bağlamında farklı alanların konusu olagelmıştır. Şiddet temayüllerinin intikam meselesi olarak görüldüğü suçun suçlu bedeni üzerinden çözüldüğü bir form izler. Modernleşme yönelimine doğru ise bu dönüşüm gitgide görünürlüğünü ve barındırdığı fiziksel acı unsurlarını terk eder. Michel Foucault bu dönüşümün beden ile uygulanışı üzerinden hapisane ve iktidar aksından ele alır. 1757 yılında gerçekleşen bir suçlunun infazı üzerinden iktidar şiddetinin halka sunumunu aktarır. Robert François Damiens'in infazını bu kapsamda *Hapishanenin Doğuşu* adlı çalışmasında ele alır. Damiens, krala saldıran bıçakla yaralama girişiminde bulunan ve bu suçla

halkın babası olan kralı öldürme niyetiyle suçlanmaktadır. İşlediği suç iktidarın en üst temsili krala doğru olduğu için uygulanacak cezanın da misli derece ağır olduğu görülmektedir. Suçluya uygulanan ceza sert olduğu kadar bir gösterinin de sunumuna dönüşür. Foucault cezanın uygulandığı sahneyi ve cezayı izleyenler üzerinden de meseleyi açıklar.

“Damiens 2 Mart 1757’de ‘Paris kilisesinin cümle kapısının önünde, suçunu herkesin karşısında itiraf etmeye’ mahkûm edilmiştir; buraya elinde yanar halde bulunan iki lb ağırlığındaki bir meşaleyi taşıyarak, üzerinde bir gömlekten başka bir şey olmadığı halde, iki tekerlekli bir yük arabasında götürülecekti; sonra aynı yük arabasıyla Greve Meydanı’na götürülecek ve burada kurulmuş olan darağacına çıkartılarak memeleri, kolları, kalçaları, baldırları kızgın kerpetenle çekilecek; babasını öldürdüğü bıçağı sahilinde tutacak ve kerpetenle çekilen yerlerine erimiş kurşun, kaynar yağ, kaynar reçine ve birlikte eritilen balmumu ile kükürt dökülecek, sonra da bedeni dört ata çektirilerek parçalanılacak ve vücudu ateşte yakılacak, kül haline getirilecek ve küller rüzgâra savrulacaktır (Foucault, 1992, s. 3)”

Suçlunun bedeni üzerinden iktidarın adaleti sağlamak adına uyguladığı şiddet halka doğru ve ıslah edici bir amaçla gerçekleşir. Fakat burada özellikle düşünülmesi ve irdelenmesi gereken asıl husus iktidar uyguladığı şiddeti kendi varlığının sürekliliğini amaçlayarak izin vermektedir. Bu izin şiddeti uygulayanın gücü ile şiddetle acı ve ıstırapın çılgınlık ile halkın gözleri önünde gerçekleşmektedir. Birey acının sarmaladığı korku ile şiddetin yönünü düşünmeden iktidarın önünde teslimiyetle eğilmektedir.

Cezalandırmanın şiddeti ve suçlunun infazı bedensel bütünlüğün parçalara ayrılmasıyla son derece kanlı ve dehşet biçimde gerçekleşmekteydi. Bu acı sahnelerinin suçluların terbiyesinde yeterince ıslah edici olmadığı görülmüştür. İslah etmeye yönelik sonucu idam dahi olsa suçlunun uzun süreli işkenceye maruz kalmaması ve bedeninin ıstırapla işkenceye maruz bırakılmaması düşünülerek şiddet dozu giderek düşürülmüştür. Foucault bedeninin infazında zamanla mekanik bir iyileştirmenin acı ve eziyet olarak görüldüğü gerekçesiyle uygulandığını belirtmiştir.

“1791 tarihli Fransız ceza Kanunu’nun ünlü 3. maddesi –‘her ölüm mahkûmunun kafası kesilir’- bu üçlü anlamı taşımaktadır; herkese

eşit ölüm (“aynı cinsten suçlar, suçlunun mertebe ve durumu her ne olursa olsun, aynı cins cezalarla cezalandırılırlar”, daha 1 Aralık 1789’da Guillotin’in önerisi ile oylanan hüküm böyle demektedir); mahkum başına tek bir ölüm ve bu ölüm tek bir darbeye ve Le Peletier’nin dediği gibi ‘uzun ve buna bağlı olarak gaddar’ azap çektirmeler olmadan sağlanacaktır; son olarak da ceza yalnızca mahkuma verilecektir, çünkü soyluların cezası olan kafa kesme, suçlunun ailesi için en az yüz kızartıcı olmalıdır. Mart 1972’den itibaren kullanılmaya başlanan giyotin bu ilkelere uygun mekanizmadır” (Foucault, 1992, s. 14,15).

Suçluların cezalandırılmasındaki mekanik teknolojinin kronolojik iyileştirilmesi suçluların ıslahı ve suçun cezalandırılarak adaletin tesisi bakımından önemli olduğu bu kapsamda önerilebilir. Fakat suç ve suçluların cezalandırılması adına iktidar sistematığı bakımından nesnelleşmeyi ve düzenlemeler ile toplumu kapsayan bir kapsam ile genişlediğini düşünmek zor değildir.

Suçluların infazı sırasında halkın bu olaya şahitlik etmesi iktidar şiddetinin toplumun kontrolüne yönelik gizli ve açık niyetlerinin en önemli göstergelerinden bir tanesidir. Benzer bir uygulama Roma gibi imparatorlukların uyguladığı gladyatör dövüşlerinde seyirlik bir halde izlenmektedir. İktidarın halka şiddetin dozuyla kademeli olarak bir baskı uyguladığı dikkatlerden kaçmamaktadır. Mevcut ceza araçlarının merkezi tezahürü feodal yapıların derinlerinde kendi kudretiyle göstermesi, böylelikle şiddetin ehlileştirici akışının toplumsal gösterideki yeri zaman içerisinde dönüşme uğramıştır. Şiddet gösterilerindeki dönüşümü kayda alan en önemli gelişmelerden bir tanesi de toplumun verdiği tepki üzerinde gözlenir. Bu gösterilerdeki şiddet dozu, zamanla cezalandırılan bireye uygulanan şiddete, halkın tepkisine neden olmuştur. Özellikle 18. yüzyıl bu dönüşümün en fazlaca gözlendiği dönemdir.

Ceza ve şiddet arasındaki iktidar erkinin kullanmış olduğu araçsal değişimi Bozok ve Kılıçparlar şiddetin mağduru olan infaz edilen mahkûmun öleceğini anladığı anda söylevini değiştirmesi ile halkın bu durumu iktidarın gücüne bir saldırı fırsatı olarak görmesiyle ilişkilendirir (Funda Kaya & Kılıçparlar, 2023, s. 121). İktidarın temsil ettiği güç formunun bu infaz törenlerinde gücü katlanması beklenirken zamanla iktidarın aleyhine dönen tersine bir şiddet sunumunu doğurduğu nakledilir. Bu anlamada gücün iktidar eli ile dolaysız katlanması zamanla şiddetin kitleleri kontrolü emelindeki etkisini yitirerek yerini daha fonk-

siyonel bir şiddete, dozu nispeten daha insani kabul edilen hapsedmeye dönüşerek disipline edici bir forma dönüşmesi ile sonuçlanmıştır.

Dolaysız şiddet gösterilerinin bu dönüşümü iktidar yönlü şiddeti doğuran gücün yerini daha kitlesel boyun eğici bir hale dönüştürmüştür. İktidar yapısındaki değişimin bir neticesi olarak fiziksel zorbaca uygulanan baskılayıcı şiddet erki yerini daha kitlesel bir iktidar formuna bırakmasıyla şiddet ve birey ilişkisi daha kapsayıcı olan kabul sınırları içinde ele alınabilecek hale gelmiştir.

İktidar formunda meydana gelen bu reform ile azap çektiren şiddet yerini cezalandıran iktidara bırakmıştır. Bozok ve Kılıçparlar toplumun ıslahında Foucault'nun da belirttiği üzere suç işleyen bireylerin krala karşı değil topluma karşı suç işledikleri için şiddetin dozu da değişmiştir. Şiddet kraldan daha merhametle toplumun insafı ile daha yumuşak bir boyutta gerçekleşmiştir (Funda Kaya & Kılıçparlar, 2023, s. 122). Suçun ve cezanın infazında meydana gelen bu değişimler sonrasında suçların da mahiyeti değişmiştir. Öldürme ve yaralama gibi suçların yerini artık hırsızlık ve dolandırıcılık gibi suçlara yerini bırakmıştır.

Modernleşme ve değişen toplumsal sınıfların ve yaşam biçimlerinin toplumları dönüştürmesi ile birlikte suç çeşitlerinde ve iktidarın toplumdaki suçları tasniflemesindeki temsilinde de değişiklik gerçekleşmiştir. Şiddet bu kez fiziksel bir cezadan daha teatral bir hale dönüşmüştür. Suçluların kamu işlerinde çalıştırılması ile üretimsel verimin önemsendiği bir ceza mekanizması oluşmuştur. Ceza teknolojilerinin içeriğinde yaşanan dönüşüm ile uygulanan infaz metotları bedene yönelik şiddeti değil ruha yönelik kısıtlayıcı formülleri uygulayan şiddet rollerini benimsemiştir.

Toplumsal dönüşümün bir kaydı olarak demografik yapıda meydana gelen değişiklikler ile feodal yapıda meydana gelen değişimler neticesinde kapitalist düzenin gerekleri ile çevrelenen ceza mekaniğinin de üretime odaklı bir yapıda olmasına neden olmuştur (Funda Kaya & Kılıçparlar, 2023, s. 129). Bu dönüşümün bireye olan en önemli etkisi ise bireyin yalnızlaşması ile görünür olmaktadır. İktidar yapısı yeni formu içinde bireye suçla ilişkilenen bir ceza ve şiddet aritmetiği uygulamak yerine suçun henüz daha gerçekleşmeden dışlanmasını ve itaate zorunlu kılan bir şiddet sistemi kurgulamaya geçirmiştir.

Bireylerin disipline edilirken uygulanacak şiddet ve disiplin süreçlerinin uygulanmasında ve öncesinde iktidara karşı gelmeyi tetikleyecek olası riskleri engelleyebilmek adına düzenlenen iktidar sistemleri bu yeni iktidar türünde önemsenir.

1.2 Katharsis ve Şiddetle Arınma

Dünyanın birçok yerinde özellikle dinsel ritüellerin olası ibadet yöntemlerinde sıklıkla karşılaşılan bugün çağdaş sanat düzleminde üretilen eylemlerin benzerleri karşımıza çıkar. Bu benzeşim özellikle büyü, dans, tılsım, adına yapılı ve geçmişi son derece eskiye dayanır. Mehmet Yılmaz sanatta gösterinin beden ile ilişkisini açıklarken aborjinlerin dinsel ritüellerini aktarır. Özellikle kutsal kabul edilen bu törenlerde kabilenin üyeleri kendi bedenlerini farklı nedenlerle boyar. Bu boyama işlemi rastgele ya da tamamen değil aksine ruhsal arınmanın estetik unsurlarını taşır. En önemlilerinden bir tanesi de doğum gibi evlilik, savaş, bereket, Doğanın içinde yer alan olayları kapsar. Yine Yılmaz Türkiye ve İran Caferilerinin Muharrem ayında gerçekleştirmiş oldukları Aşura anma etkinliklerinde bedensel eylemin şiddetle ilişkilendiği gösteriler gerçekleşir. Bu gösteriler sırasında Şia mezhebine mensup insanların Hz. Hüseyin'in ve yanındaki müritlerinin ve dahi ailesinin yaşadığı acıları şiddet gösterileri ile kendi bedenlerine uygularlar. Şiddet, beden ve iktidar gösterinin bir parçası olarak arınmaya ve temsili de olsa geçmişte yaşanan bir olayın ruhsal karşılığını kendi bedeninde aramaya vesile olur. Arınma çok eski dönemlerden beri felsefe ve estetikte Aristoteles'in sanatsal uygulamalarda yararlı gördüğü olumsuz duygulardan arınma ile ilişkili olduğu düşünülür. Aristoteles'in sanatsal duyguların felsefi karşılığını düşünürken önerdiği acı, ıstırap, korku gibi olumsuz duyguların görülerek insanın bu duygulardan ruhunu temizlemesi üzerine yoğunlaşır (Yılmaz, 2013, s. 363,364). Olumsuz duygulardan sanatla uzaklaşmanın ifadesi böylelikle Katarsis olarak adlandırılır.

Sanat ve toplum ilişkisinde estetik bir nedenle nesneye yaklaşmanın bazı olası sonuçları üzerine düşünüldüğünde en önemli ve ilkel örneklerinde, iktidar ve sanat ilişkisinin gelişimine yönelik şiddetin tarifinin sanattaki temsili ile katharik bir arınmayı destekleyeceği zamanla savunulmuştur. Özellikle Aristo'nun Poetika'sı içinde yer bulan tragedya hakkında katharsis tanımıyla bu tespit önem kazanır. Aristo kendinden önce gelen Platon'un aksine sanatın toplumsal etkileşimine yönelik çıkarımda bulunurken katharsis ile arınmanın olası sonuçlarını toplumsal bağlamda yararlı bulmaktadır. Bu etkinin sağlanması için sanatın içeriğine dahil olan acı ve korkunun gerçek hayatta yer bulan korku ve acıdan farklı olacağı vurgulanmaktadır. "Tragedyanın ödevi uyandırdığı acıma ve korku duygularıyla ruhu tutkularından temizlemektir" (Aristoteles, 1987, s. 22). Sahnede sergilenen korku aslında gerçekte olanın küçük bir temsili olmasına rağmen alkışlar etrafında olayın vahameti suçlanan durumunun kurgusalılığı

ile kaybolarak arınma ile sonuçlanmaktadır. Bu sahnede gösterilen gerçek olan olayların kendi içinde sunduğu şiddetin kabul edilebilir bir temsilini kapsar.

2. SANATTA ESTETİK ŞİDDET

2.1 Sanatlaşan Şeyler Üzerine İktidar Şiddetinin İzleri

Antik dünya sanatın arınma ile olan yararlı ilişkisini şaşırtıcı bir biçimde felsefenin içinde düşünmüştür. Özellikle şiddetin sanatla arınmaya varan ruhsal bir bağı olduğu farklı dönemlerdeki uygarlıkların iktidar ve sanat ile olan pragmatik ilişkisi içinde harmanlanır. Bu ilişkinin yani sanat ve onun sunduğu şiddetin Sümerlerden başlayarak antik çağdaki birçok medeniyetin iktidar yapısına hizmet ettiğine dair görsel örneklerine rastlamak mümkündür. Özellikle iktidar propagandasının görsel bir enstrümanı olarak sanatta heykeller eli ile şiddet sahneleri iktidar şiddetinin yönünü, gücünü ve şiddetini halka ve düşman halklara bir korku vesilesi olarak sunmuştur.

Sanatın sunduğu şiddetin iktidar propagandası olarak antik Mezopotamya’da farklı dönemlerdeki medeniyetlere ait heykellerde işlendiği görülür. Propaganda ve şiddet sahnelerini ilişkilendiren Çağlar Akdağ ve Özden Ürkmez Sümerlere ait “Akbabalar” isimli stelin bitmiş ve kazanılmış bir savaş sahnesini aktardığını ve konusu ile şiddetin bir iktidar sembolü olarak nasıl kullanıldığını aktarırlar. Kral Eannatum Umma üzerine yaptığı seferde düşman askerlerinin ölü bedenleri üzerinde ilerlemektedir. Kral galip gelen Eannatum’un askerleri tarafından vahşice ezilmektedir.

Bir diğer önemli örnek ise yine iktidar kudretinin görsel örneği olarak Akad kralı Naram Sin kendi adını taşıyan diktirdiği heykelde (Resim 1) görülür. Lububiler’i mağlup eden Naram Sin tanrısallığı çağrıştıran bir gösterge olarak boyuzlu tasvir edilmiştir. Diğer figürlere göre daha büyük olarak betimlenen kral düşman askerlerinin bedenlerini çiğnemektedir.

Asur Kralları tıpkı kendilerinden önce gelen krallar gibi şiddet içeren sahneleri kullanan sanat ürünleri ile iktidarının kudretinin gösteren eserler yapmalarını sanatçılarından istemişlerdir (Akdağ & Ürkmez, 2018, s. 324-325). Asurlu askerlerin ellerinde taşıdıkları düşman askerlere ait kesik kafalar (Resim 2) bu şiddet sahnelerinden günümüze ulaşan en önemlilerindedir.



Resim 1. Akad Kralı “Naram Sin” düşman askerlerini ezerken.
(<https://collections.louvre.fr/en/ark:/53355/cl010123450> adresinden
20.04.2024 tarihinde alınmıştır.)



Resim 2. Asurlu Askerler Düşman Askerlerinin Keşik Başlarını Taşıyorlar.
(<https://www.worldhistory.org/image/7281/decapitated-heads-of-assyrian-enemies/> adresinden 20.04.2024 tarihinde alınmıştır.)

Sanatta şiddetin tasvirinde iktidar taraflı kendi gücünü bir korku vesilesi olarak sunması ve böylece acı ve ölüm gibi sahneleri kendi kudretinin ihtişamı ile kutsadığı görülür. Bu ilişkiye örnek olarak en çok da Hristiyan öğretisi içinde Hz. İsa'nın bedenine uygulanan şiddet tasvirleri verilebilir. Sanat değişen iktidar biçimlerinin kutsallığı içinde kapsayıcı bir temsil türü üretmiştir. Bu temsil en haklı olduğunu düşündüğü nedenle bu kez en kutsalının bedenini sunmaktadır. Bu ilişkiyi üç farklı eserin düşündükleri ile açıklayan John Berger, bir biçimde sanat ve iktidar şiddetinin sunduğu vahşeti kendi dramatik hikâyelerinden başlayarak görsel bir benzerlik ile değerlendirmektedir. İlk olarak Che Guevara'nın Bolivya ordusu ile girdiği mücadele neticesinde öldürülmesi sonrasında basına sunulan fotoğrafını (Resim 3) şiddet ve iktidar özelinde düşünür. Devamında Hollandalı ressam Rembrant Van Rjin'in "Dr. Nicholas Tulp'un Anatomi Dersi" resmindeki kompozisyon ve ifade unsurlarına Guevara'nın fotoğrafının benzerliği açısından değerlendirmektedir.



Resim 4. Ernesto Che Guevara'nın Bolivya Ordusu İle Girdiği Çatışma sonrası öldürülmesi ve bedeninin sergilenmesi

<https://www.infobae.com/sociedad/2018/10/08/a-51-anos-de-la-muerte-de-ernesto-guevara-la-increible-historia-del-documental-prohibido-del-che/> adresinden alınmıştır).



Resim 4. Andrea Mantegna “Ölü İsa”

(<https://www.sanatinoykusu.com/yaklasik-50-yil-boyunca-kuzey-italyadaki-en-etkili-ressam-andre-mantegna/> adresinden alınmıştır.)

Hz. İsa'nın ölümünü betimleyen Andrea Mantegna'nın “Ölü İsa” tablosunda da (Resim 4) Guevera'nın bedenine benzer biçimde tasvir edildiğini aktarmaktadır. Bedende oluşmuş yaralar kan ve şiddetin geride bıraktığı olayın vahametine bir göndermedir.

“Eller aynı yere yerleştirilmiş, parmaklar aynı hareketle bükülmüştür. Bedenin alt kısmındaki örtü kırışmış, tıpkı Guavera'nın kanla ıslanmış, düğmeleri açık, haki pantolonu gibi duruyor. Baş, aynı açıyla yukarı doğru kaldırılmış, ağız, gene aynı ifadesizlikle kaymış. İsa'nın gözleri kapanmış, çünkü yanında yas tutan iki kişi var. Guavera'nın gözleri açık çünkü yas tutanı yok...” (Berger, 2011, s. 128).

İktidar şiddetinin görsel kaydını belgelemek adına etkileyici kompozisyonları ile öne çıkan bir diğer sanatçı da İspanyol Romantik dönem sanatçısı Fran-

cisco de Goya'dır. Sanatçı hakkında Toby Clark İspanyol Kralı'nın 1799 yılında baş ressamı olarak IV. Carlos'un resimlerini yapmanın yanında İspanyol ve Bourbon kraliyet fertlerini resimlediğini aktarır. Kraliyet üyelerinin portreleri usta sanatçının maharetli ellerinde birer şahesere dönüşmektedir. Sanatçı kraliyet üyelerinin isteklerini yapmanın yanında uyguladıkları politikaları ve iktidar şiddetinin halka etkilerini eleştiren içerikler ve iktidarın yürüttüğü zalimce zulmü betimleyen (Resim 5) resimler de yapmıştır (Clark, 2017, s. 16). Fakat bu resimler uzunca bir süre gizlenmiş sanatçı öldükten sonra ortaya çıkmıştır.



Resim 5. “Büyük Marifet Ölülerle”, Gravür, 1810-1815 Arasında Çizilen 82 çizimden biri.

(https://tr.wikipedia.org/wiki/Sava%C5%9F%C4%B1n_Felaketleri adresinden alınmıştır).

İktidar şiddetinin konu edinildiği baskı çalışmaları ile ön plana çıkan bir diğer sanatçı da Honore Damier'dir. Sanatçı siyasi karikatürleri ile son derece etkili dilini karikatürleştirerek aktarmaktadır. Sanatçının çalışmaları zamanın siyasilerini rahatsız ettiği için zaman zaman yasaklanmış ve hatta eserleri zarar görmüştür. Casey Harison sanatçının iktidar şiddetinin topluma yönelen kanlı elini, kendi üslubu çerçevesinde ele aldığını aktarmaktadır. Amerika'da 2020 yılında öldürülen siyahi George Floyd'un polis tarafından gözaltına alınmaya çalışılırken boğazına basılarak öldürülmesi (Resim 6) olayına benzer bir olayın 1834 yılında Nahel Merzouk'un da başına geldiğini aktarır (Harison, 2023).



Resim 6. George Floyd'un 2020 Yılında Polis Tarafından Göz Altına Alınmaya Çalışırken Öldürülmesi

(<https://www.rudaw.net/turkish/world/120620216> adresinden 20.04.2024 tarihinde alınmıştır).

Olayda 1830 ve 1834 yıllarında meydana gelen iki isyan girişiminde ilkinde daha fazla olmak üzere sanatçının eserinde konu edindiği “Rue Transnonain” isimli eserinde masum insanların polis ve askerler tarafından kendilerine bir binadan ateş açıldığı bahane edilerek öldürüldüğü belirtilmektedir. Daumier bu olayı kendi üslubu ile dramatik bir biçimde ele almıştır (Resim 7).



Resim 7. Honoré Daumier, “Rue Transnonain”, Litografi, 28x44 cm 15 Nisan 1834.

(<https://ageofrevolutions.com/2023/08/28/honore-daumier-a-nineteenth-century-artist-for-our-times/> adresinden 20.04.2024 tarihinde alınmıştır).

Eserde özellikle olayın vahametini ve şiddetin dozunu aktarmayı ve arttırmayı sağlamak adına ışık ölen masumların üzerine doğru yönelmektedir. Ölenlerin özellikle iktidar şiddetinin vicdani sorumsuzluğunu vurgularcasına yaşlı, genç hatta merkezdeki figürün altında kalan bir bebekle gösterildiği gözlenir.

İktidar şiddetinin mağdurlarını ve şiddetin sanatsal içerik ile betimlenmesine uygun verilebilecek en önemli örneklerden bir diğeri de Pablo Picasso'nun etkileyici çalışması "Guernica" adlı tablodur. Resim hakkında Cebraill Ötğün şiddet ile iktidar arasındaki bağlantının sanatla nasıl ifade bulunduğunu aktarmaktadır. Resmin İspanyol iç savaşında yaşanan vahşeti konu edindiği ve Franco ve Hitler'in yeni üretilen teknolojik silahların etkilerinin denenmesi amacıyla üç bin masum sivil öldürülmesini dramatik biçimde belgelediğini belirtir. Sanatın biçimsel yenilikleri ve iktidar şiddetinin gücünü göstermesi bakımından son derece önemli olan bu çalışma yaklaşık 3.5x7.8 metrelik boyutu ile de son derece ihtişamlıdır (Resim 8).



Resim 8. Pablo Picasso, "Guernica" 349x776 cm, TÜYB. 1937.

(https://tr.wikipedia.org/wiki/Guernica_%28tablo%29#/media/Dosya:Picasso_Guernica.jpg adresinden alınmıştır).

Ötğün'ün aktardığına göre resmin içinde yer alan dokuz figür ve konu örüntüsü geçmiş sanatsal eserlerin izlerini taşımaktadır.

"Örneğin elinde ölen çocuğunu taşıyan ana, gerçekte çağdaş bir "Pieta"yı betimlemekte. Yerde yatan ölmüş, parçalanmış savaşçı, eski dinsel yapıtlardaki biçimini korumakta. Ayrıca kadınların, çocuğun acısı, ölümleri, öldürülüşleri, parçalanışları, bunların dinsel kitapların öykülerinin yüzyıllar öncesi yapılmış ikonografik motiflerinden, hatta Yunan vazo desenlerinden esinlenerek yapıldıklarını anımsatmaktadır" (Ötğün, 2008, s. 96,97)

İktidar şiddet ilişkisinin yönelimleri bakımından şiddetin olası sonuçlarını göstererek üretilen iktidar sembolüne dönüşmektedir. Bu bakımdan şiddetin temsili ifadesi iktidar taraflı organizasyonların gelenek olduğu üzere erki kutsayan bir sembolden başkalaşarak zorbaca bastırılan şiddetin gizlendiği ve tarafların bu kez mağdur edilenlerin ifşasını kayda almak üzerine yoğunlaştığı görülür. Bu bakımdan en önemli ve güncel hali ile konunun dönüşümünde sanatın belgecilik vazifesini anlamak adına şiddeti iktidarın gerekli gördüğü haller ile normalleşmesine imkan vermemek gerekmektedir. Bu dönüşümün teknik kapsamı özellikle plastik biçimlendirme unsurları bakımından geleneksel formların sonuna geldiğini ve konunun daha teatral bir biçimde performatif bir kapsama evirildiği zamanla gözlenir. Leon Golub Vietnam Savaşı üzerinden şiddetin boya ile ifadesini gözler önüne sermektedir (Resim 9). Yine benzer biçimde şiddetin estetik bir görsel sunumu Nancy Spero (Resim 10) ve Josely Carvalho gibi sanatçıların eserlerinde gözlenmektedir.



Resim 9. Leon Golub, “Vietnam II”, 1973, Tuval Üzerine Akrilik Boya
(<https://www.tate.org.uk/art/artists/leon-golub-2207> adresinden alınmıştır).



Resim 10. Nancy Spero, “Asılı Totem II”, Kağıt Üzerine Elle Baskı,
274,5x52,1 cm, 1986

(<https://www.artsy.net/artwork/nancy-spero-hanging-totem-ii-1> adresinden alınmıştır).

2.2. Sanatta İktidar Şiddetinin Bedenle Temsili

Toby Clark, MOMA (Modern Sanatlar Müzesi) gibi modern sanat eserlerinin sergilenmesinde imkan sağlayan kuruluşların savaş ve iktidar taraflı şiddetin destekleyicisi olarak bu kurumlara sponsor olmalarını eleştiren katılımcı formdaki sanatsal çalışmasıyla dikkat çeker. Müze ve yönetimde bulunan destekçilerinin ilişkisine dikkat çekerken, bu isimlerin başında olduğu kurumların silah endüstrisinin kimyasal, biyolojik silah üretiminde ve Vietnam savaşında kullanılan napalm gibi insanlık dışı savaş yöntemlerinin geliştirilmesinde destek sağlamalarına vurgu yapmaktadır (Clark, 2017, s. 163).



Resim 11. Hans Haacke, “MOMA anketi”, Oylar, 1970

(<https://www.e-skop.com/skopbulten/sanatin-sirketlesmesi/3709> adresinden alınmıştır).

Hans Haacke MOMA'nın destekleyicilerinden olan Rockefeller ailesinin Kamboçya'nın bombalanmasında siyasi destek kararını oylayan bir içerikle şiddetin olası sonuçlarından duyulan rahatsızlığı dile getiren bir içerik üretmiştir (Haacke, 2018). Bu dolaysız katılımlı demokrasi eyleminin katılımcılarını savaşa muhalif sanat izleyicileri oluşturmaktaydı. “Information” isimli serginin düzenlenmesi müze yöneticilerinin kariyerlerinin sonunu hazırlamıştır.

İktidar şiddetinin ürettiği savaş ve yıkımın sarsıcı etkisini ve bu etkinin toplumlar üzerindeki onarılamayacak zararlarını estetik bir dille işleyen bir diğer

sanatçı ise Marina Abramoviç'tir. Sanatçının 1997 yılında gerçekleşen Venedik Bienali için üretmiş olduğu çalışması savaşın şiddetini ve iğrençliğini konu edinir. Eserin sarsıcı derecedeki içerdiği acıyı karanlık bir mekânda kendi bedeni üzerinden sunar. Sanatçı mekândaki kemik ve et yığını içinde kemiklerin kokusu ve kanı ile etkileyici bir performans (Resim 12) sunar. Ayça Ceylan, "Sırp kökenli bir sanatçı olarak Sırp-Hırvat veya Ortodoks-Katolik çatışmasından elbet payına ne düşüyorsa almıştır. Görece eski zamanların her devirde çıkmaya hazır bekleyen meselelerinden biridir din savaşları. Çoğu zaman mesele dinin getirdiği öğretiden çok monarklık yolunda yanıp tutuşanların histerik krizleridir" diyerek sosyal boyutu ile Abramoviç'in çalışmasını değerlendirir (Ceylan, 2020).



Resim 12. Marina Abramoviç, "Balkan Barok", Enstelasyon, Venedik Bienali, 1997 (<https://www.sanatatak.com/anin-patikasinda-yasayan-bir-zaman-gezgini-marina-abramovic/> adresinden alınmıştır.)

Jullian Stallabras ise iktidar ve şiddet aksının normatif sınırlarında karşı gösterinin itirazları hakkında önemli değerlendirmelerde bulunmaktadır. Özellikle Allan Sekula'nın işinin (Resim 13) etkisi ve gösterici ve polis karşılaşmasını işleme bakımından etkileyici bir önerme olduğunu vurgular.



Resim 13. Alan Sekulla, “Biber Gazını Beklerlen”, Fotoğraf, 1999
(<https://www.macba.cat/en/art-artists/artists/sekula-allan/waiting-tear-gas> adresinden alınmıştır).

“Sekula 1999’da daha küçük çaplı bir Slayt serisini galeride sergilemişti (fotoğrafların Lizbon’daki faşist Kolomb Anıtın’da sergilenmesi anlamlıydı, ayrıca 2008-9 Taipei Bienali’nde de gösterildi); fotoğraf serisi, *Dünyayı Sarsan Beş Gün* adlı kitaptaki metinlere de eşlik ediyordu. Başlıktaki “beş gün“, Seattle’da Dünya Ticaret Örgütü’ne karşı düzenlenen gösterilere işaret ediyordu. Fotoğrafları çerçeveleyen, Aleksander Cookburn ve Jeffrey St. Clair’e ait metinler, protestocuların hedeflerinin, taktiklerinin ve aralarındaki gruplaşmaların yanı sıra, polisin şiddetli (hatta ölümcül) tepkisini tasvir ediyordu” (Stallabrass, 2021, s. 168)

Basitçe ayrıntılı metinlere gerek duymadan gösteriyi dolaysız bir şekilde tasvir eden bu fotoğraflar sanatın iktidarla ilişkisinin şiddet sarmalı etrafında silahsız insanlara yapılan orantısız müdahaleleri kanıtlarcasına gösterdiği bir uygulamaydı. Bu anlar yalnızca estetik bir tepkinin yansıması değil aynı zamanda şiddet üzerine yönetilen karşılayıcı bir arınmayı da gözler önüne seriyordu.

İktidarın yönettiği şiddet aksının en görünür örneklerinden biri de Regina

Jose Galindo'nun "Shadow" adlı çalışmasıdır (Resim 14). Documenta sergisi içinde gösterilen bu çalışma Leopard tankı tarafından kovalanan sanatçının görsellerinden oluşmaktadır. Çalışma Almanya'nın silah endüstrisindeki öncü rolü ve özellikle Guatemala'daki silahların üretimini yaptığına dikkat çekmek için yapılmıştır. Ayrıca Documenta'nın gerçekleştiği Kassel şehrinin zamanında Almanya'nın silah deposu olması da sergi mekânı hakkındaki kirliliğe bir gönderme olarak önemle sunulmuştur (Kadist, 2017).



Resim 14. Regina Rose Galindo, "Shadow", Video, 2017

(<https://kadist.org/work/la-sombra-the-shadow/> adresinden alınmıştır).

İktidar şiddetinin son dönem sunumunda daha kapsayıcı içeriklerin oluşması bu nedenle şiddet sahnelerinin dolaysız ifşasına neden olmaktadır. Bu beklenti neticesinde beden ve şiddetin temsili hakikat sunumu, sanatsal içeriğin belgelendirme kapsamı ile estetik beklentilerin dışına alındığı gözlenmektedir.

SONUÇ

İktidar şiddeti disiplinci bir formda kendini üretirken toplumun dizginlenmesi ve kontrolünde aracı şiddet verileri ile kendini çoğaltmaktaydı. Fakat değişen iktidar normları ile iktidarın gizlendiği gölgeler yer değiştirdi ve kontrol edici mekaniklerinde de bu yönlü bir perdeleme olduğu gözlemlendi. Bu durum iktidarın şiddet ile ilişkisinin bireysel şiddetin temsili hali arasında bir doku uyuş-

mazlığına yol açacağını doğrulamaktadır. Bu bakımdan temsili estetik ifadelerin şiddet sahneleri bünyesinde de bir metabolik çeşitlenmeye neden olduğunu kanıtlar. İktidarın en acı ıstırap içeren sunumlarında hatta en ilkel hali olan gladyatör dövüşlerini günümüz sanatının olası kabul sınırları içinde genişletmiştir. Artık arenada savaşıyor yıldızlaşan niyetlerdir. Bu niyetlerin ifşasına çabalayan sanatçı diktiği steller ve abidevi heykeller ile bu kapsamı kendi üzerine almıştır. Toplumsal kontrol üzerine düşünülen tehditkâr içeriklerin dönüşümü de bu kapsamda seyirlik bir yüzeyden yaşayan bir hafızaya dönüşmüştür. Şiddet ve halka yönelik ezici sunumların yarattığı mental huzursuzlukların olası sonuçları ekonomik ve kültürel biçimde halkların sömürülmesinde önemli görülmeye devam edecektir. Beklenen olası niyetlerin geleceğin inşasına yönelik pratik niyetlerin sanatla inşasında bu sunumların dönüşüm biçimleri son derece önemlidir. Sanat gündelik hali ile yaşamın her alanında onu var ettiği formlar üzerinden şiddetin yansması ve taklitçisi olacak gibi görülüyor. Sanatın üzerine vazife olarak bu niyetleri ifşaya yeltenmesi ile ancak olası gelecekteki direnme potansiyelleri düşlenebilecektir. Daumier örneğinde olduğuna benzer biçimde sanatın iktidar şiddetini göstermesi olası şiddet dozunun ölçüleri üzerinden değil kendini şiddetin hiçliğine adanması elzemdir. Aksi takdirde şiddetin değiştirilemez bir yazgıya dönüşmesi tehlikesi karşısında sanatın sessiz ve dilsiz kalacağı unutulmamalıdır. Bugün olmasa bile yakın gelecekte iktidarın yeni kontrol araçları ile bu dönüşümü daha da lehine çevireceği unutulmamalıdır. Bilim ve tekniğin bu kapsamda bu niyetlerin oluşmasına engelleyici formlar üzerinden kurgulanması son derece önemlidir.

Sanatın zamanla değişeceği ve belki de sanatçı olarak ruhsal bir forma ihtiyacın azalacağı iddia edilse de bu ve benzeri şiddet eliyle sunulan iktidar zorbalığının kayda alınması ve toplumu kontrole niyetlenen zorbalardan elinden şiddet araçlarının alınmasına çabalanması son derece önemlidir. Bu kapsamda sanatın umudu ve cesareti düşleyerek üretmesi tek geçerli dilek olarak kalacaktır.

KAYNAKÇA

- Akdağ, Ç., & Ürkmez, Ö. (2018). Antik Çağın Uluslararası Politikalarında Propaganda Aracı Olarak Kullanılan Heykeltraşlık. *Uluslararası Amisos Dergisi*, 3(5), 322-340.
- Aristoteles. (1987). *Poetika*. (İ. Tunalı, Çev.) İstanbul: Remzi Kitabevi.
- Berger, J. (2011). *O Ana Adanmış*. (Y. Salman, & M. G. Sökmen, Dü) İstanbul: Metis Yayınları.
- Bourriaud, N. (2005). *İlişkisel Estetik*. (S. Özen, Çev.) İstanbul: Bağlam Yayıncılık.
- Ceylan, A. (2020, Şubat 21). *Anın Patikasında Yaşayan Bir Zaman Gezgini: Marina Abramoviç*. Nisan 20, 2024 tarihinde Sanatatak We Sitesi: <https://www.sanatatak.com/anin-patikasinda-yasayan-bir-zaman-gezgini-marina-abramovic/> adresinden alındı
- Clark, T. (2017). *Sanat ve Propaganda*. (E. Hoşsucu, Çev.) İstanbul: Ayrıntı Yayın.
- Foucault, M. (1992). *Hapihanenin Doğuşu*. (M. A. Kılıçbay, Çev.) Ankara: İmge Kitabevi.
- Funda Kaya, B., & Kılıçparlar, Z. (2023). Foucault Perspektifinden Cezalandırma. *Türkiye Adalet Akademisi Dergisi*(53), 115-138.
- Haacke, H. (2018, Mart 3). *Sanatın Şirketleşmesi*. (N. A. Artun, Düzenleyen) E-Skop Sanat Tarihi Eleştiri Web Sitesi: <https://www.e-skop.com/skopbulten/sanatin-sirketlesmesi/3709> adresinden alındı
- Harison, C. (2023, Ağustos 28). *Honore Daumier-A Nineteenth Century Artist For Our Times*. Nisan 20, 2024 tarihinde AgeOfRevolutions Web Sitesi: <https://ageofrevolutions.com/2023/08/28/honore-daumier-a-nineteenth-century-artist-for-our-times/> adresinden alındı
- Kadist. (2017). *Kadist Galerisi Web Sitesi*. Nisan 20, 2024 tarihinde Regina Jose Galindo La Sombra (The Shadow): <https://kadist.org/work/la-sombra-the-shadow/> adresinden alındı
- Ötgün, C. (2008). Sanatın Şiddeti ve Sınırları. *Sanat ve tasarım Dergisi*, 1(1), 90-103. doi:10.18603/std.76398

Stallabrass, J. (2021). *Çağdaş Sanat Basit Bir Tarihçe*. (E. Soğancılar, Çev.) İstanbul: İletişim Yayınları.

Yılmaz, M. (2013). *Modernden Postmoderne Sanat*. Ankara: Ütopya Yayınları.

3. BÖLÜM

ABD VE RUSYA’NIN GÜNEY KAFKASYA POLİTİKALARI

Ahmet DEMİR

*İnönü Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü,
Siyaset Bilimi ve Uluslararası İlişkiler, Doktora Öğr.*

ahmetdmr@gmail.com

<https://orcid.org/0009-0006-6268-1376>

GİRİŞ

Güney Kafkasya, jeopolitik önemi ve zengin enerji kaynaklarıyla dikkat çeken bir bölgedir. Özellikle Dağlık Karabağ sorunu gibi çeşitli ihtilaf anlaşmazlıkların olduğu bu bölge, uluslararası aktörler için de stratejik bir ilgi odağı haline gelmiştir. Bölgedeki enerji kaynakları, stratejik konumu ve etnik çeşitliliği nedeniyle uluslararası aktörlerin ilgisini çekmektedir. Bu bağlamda, ABD ve Rusya gibi büyük güçlerin Güney Kafkasya politikaları oldukça önemlidir.

ABD ve Rusya’nın bölgedeki politikalarındaki rolünün analizi, hem akademisyenler hem de siyasi gözlemciler için büyük bir ilgi alanı olmuştur. Her iki ülke de farklı amaçlar doğrultusunda hareket etmekte ve Güney Kafkasya’daki dengeleri etkilemeye çalışmaktadır. ABD’nin Güney Kafkasya politikası genellikle demokrasiyi teşvik etme, insan haklarına saygı gösterme ve serbest piyasa ekonomisinin yayılmasını destekleme üzerine odaklanmıştır. Ayrıca bölgenin enerji kaynaklarına erişimi de Amerikan politika yapımcıları için stratejik bir önceliklidir. Rusya’nın Güney Kafkasya politikası ise bölgenin Rus etki alanı içinde

kalmasını sağlama çabalarına odaklanmıştır. Rusya, coğrafi yakınlığından dolayı bölgede tarihsel olarak büyük bir etkiye sahip olmuştur. Etnik bağlantılara dayanan ilişkileri kullanarak, Rusya bölgedeki siyasi süreçleri şekillendirmeye çalışmakta ve kendi çıkarlarını korumaya yönelik adımlar atmaktadır.

Bu makalede, ABD ve Rusya'nın Güney Kafkasya politikalarının temel unsurları incelenecek ve her iki ülkenin stratejilerinin nasıl değiştiği veya devam ettiği analiz edilecektir. Çalışmada bu iki büyük gücün politikaların bölgeye olan etkisi ve yerel aktörler üzerindeki sonuçları da değerlendirilecektir. ABD ve Rusya'nın Güney Kafkasya politikalarının incelenmesi, uluslararası ilişkiler açısından önemli bir konudur. Bölgedeki enerji kaynaklarına erişimden güvenlik endişelerine kadar pek çok faktör, her iki ülkenin hareket tarzını belirlemektedir. Bu makalede yapılan analizlerle birlikte, ABD ve Rusya'nın Güney Kafkasya'daki politikalarının gelecekte nasıl şekillenebileceği de tartışılacaktır.

1. BÖLGENİN TARİHSEL ARKA PLANI

Güney Kafkasya bölgesi, 200 bin km²'lik bir yüz ölçümüne sahip olup doğuda Hazar Denizi, batıda Karadeniz, güneyde Türkiye ve İran, kuzeyde ise Kuban ve Kuma ovası ile sınırlanmıştır. Coğrafi olarak ise Kafkasya, Hazar Denizi'nin batısındaki Abşeron Yarımadasından başlayarak Karadeniz'in kuzeydoğusundaki Taman Yarımadasına kadar uzanmaktadır.¹ Taman Yarımadasından başlayarak Abşeron Yarımadası'na kadar uzanan Büyük Kafkas Dağları, bölgenin en yüksek zirvelerini barındırmakla birlikte Kafkasya'yı Kuzey ve Güney olmak üzere iki coğrafi bölgeye ayırarak bölgeyi şekillendirmektedir. Bölge, Hazar Denizi ile Karadeniz arasında bulunan zengin doğal kaynaklara sahip ve çok kültürlü bir bölge olarak da kabul edilebilecek Avrupa ve Asya'nın kesişim noktasıdır. Kafkasya bölgesinin tarihi geçmişi, M.Ö. 3000 yıllarına kadar uzanır ve bu dönemde zengin metal kaynaklarıyla çevrili olduğu için Güney Rusya, Mezopotamya ve Anadolu'dan medeniyetler tarafından ilgi görmüştür. Bölge, tarih boyunca ticaret ve göç yollarının en önemli kesişim noktalarından biri olmuştur.²

1 Kaşıkçı N, Yılmaz H., "Aras'tan Volga'ya Kafkaslar (ÜlkelerŞehirler-İz Bırakanlar)", Türk Yayınları, Ankara, Türkiye, 1999, s8.

2 Kantarcı H. "Kısaçtaki Bölge Kafkasya", IQ Kültür Sanat Yayıncılık, İstanbul, Türkiye, 2006, s16.

1917 yılında Rusya’da gerçekleşen Bolşevik Devrimi’nin hemen ardından, Güney Kafkasya’da Azerbaycan, Ermenistan ve Gürcistan tarafından “Mavera-yı Kafkas/Seym Hükümeti” adı altında bir yönetim kurulmuştur.³ 22 Nisan 1918 tarihinde, Türkiye’nin de isteği doğrultusunda siyasi ve askeri nedenlerle Güney Kafkasya Seymi (meclisi), bölgenin bağımsızlığını ilan etmiştir.⁴ Azerbaycan, Gürcistan ve Ermenistan’ın bulunduğu Transkafkasya Federal Cumhuriyeti (ZKDFR)⁵ 1918 yılı Nisan ayı içerisinde kurulmuştur. Türk orduları 25 Nisan 1918’de Kars’ı ele geçirmiş aynı zaman diliminde Seym (meclis) Brest-Litovsk Antlaşması’nı onaylamak ve Türk tarafı ile nihai barış görüşmelerinde bulunmak üzere, Batum’da yeni bir konferans yapılması kararını almıştır. Osmanlı Devleti ve Rusya arasında Brest-Litovsk Antlaşması’nın imzalanmasının ardından Mavera-i Kafkas Cumhuriyeti’nin Gürcü ve Ermeni temsilcileri bu antlaşmayı tanımak istememiş ve bu sebepten dolayı Gürcüler, Mavera-i Kafkas Cumhuriyeti’nden ayrılarak bağımsızlıklarını ilan etmişlerdir. Böylece 26 Mayıs 1918 tarihinde Seym’in feshedilmesiyle Ermenistan ve Azerbaycan da bağımsızlıklarını ilan etmişlerdir.⁶ Güney Kafkasya’nın Kızılordu tarafından 26 Nisan 1920’de işgal edilmesinden SSCB’nin dağılmasına kadar Kafkas halkları Rus egemenliği altında yaşamışlardır. 1991 yılından itibaren Azerbaycan, Ermenistan ve Gürcistan bağımsızlıklarını ilan etmiştir. 21 Aralık 1991’de kurulan Bağımsız Devletler Topluluğu (BDT) ile günümüzdeki Kafkasya’nın siyasi haritası oluşturulmuştur.⁷

Sovyetler Birliği’nin dağılmasının ardından söz konusu bölgede kurulan bu üç bağımsız devlet bağımsızlıklarını ilan ederek Sovyet dönemi sonrası bağımsız ülkeler olarak dünya ülkeleri arasında yerlerini almışlardır. Sırasıyla ele alınacak bu ülkelerin tarih boyunca gelen çeşitli sorunları ve çatışma konuları olmuştur. Her ne kadar bölgede farklı etnik ve kültürel sorunlardan kaynaklı çatışma konuları olsa da bu çalışma özellikle Azerbaycan ve Ermenistan arasında sorun teşkil eden Dağlık Karabağ sorununa odaklanacaktır. Bölgede yer alan üç

3 Taştémir, Tekin, “Türkiye’nin Kafkasya Politikasında Ahıska ve Sürgün Halk Ahıskalıları” İstanbul, IQ Kültür Sanat Yayıncılık, 2005, s.99.

4 Şahin, Enis, “Türkiye ve Mavera-yı Kafkasya İlişkileri İçerisinde Trabzon ve Batum Konferansları ve Anlaşmaları (1917-1918)”, Ankara, Türk Tarih Kurumu, 2002, s.644.

5 ZKDFR - Zakavkazskaya Demokraticeskaya Federativnaya Respublika.

6 Taştémir, Tekin, Türkiye’nin Kafkasya Politikasında Ahıska ve Sürgün Halk Ahıskalıları, İstanbul, IQ Kültür Sanat Yayıncılık, 2005.

7 Tavkul, Ufuk, “Etnik Çatışmaların Gölgesinde Kafkasya”, İstanbul, Ötüken Neşriyat A.Ş., 2002, s.57.

ülke hala güçlü devletlerin etki ve baskılarını hissetmeye devam etmektedirler. Buna rağmen bağımsız devlet olma gereği ulusal bağımsızlıklarını ve dış politika önceliklerini koruma gayreti içinde olduklarını da söylemek yanlış olmayacaktır. Ayrıca bu ülkelerden her biri farklı bir dış politika vizyonuna sahiptir. Gürcistan daha çok Amerikan yanlısı tutum sergilerken, Ermenistan'ın Rusya tarafından yana olduğu bilinmektedir. Türkiye ile de yakın ilişkiler kuran ve tarihsel bir birlikteliğe atıf yapan Azerbaycan ise Rusya ve ABD arasında dengeli bir yaklaşım içerisindedir.

2. BÖLGEDEKİ ÖNEMLİ SORUNLAR VE İHTİLAFLAR

Güney Kafkasya bölgesi daha önce de belirtildiği üzere çeşitli etnik ve kültürel öğeler barındırdığı ve bu yüzden zaman zaman çatışmaların da yaşandığı bir bölgedir. Karabağ sorunu, Abhazya ve Güney Osetya Sorunu sorunu bölgeden bilinen etnik ve kültürel temelli sorunlar olup zaman zaman büyük güçlerin de taraf olduğu çatışmalara da neden olmaktadır.

Güney Kafkasya, tarih boyunca çeşitli etnik grupların ve kültürlerin kesiştiği bir bölge olmuştur. Bu karmaşık coğrafyada, ihtilaflar ve çatışmalar sıklıkla ortaya çıkmış, özellikle Gürcistan'ın özerk bölgeleri ile Azerbaycan ve Ermenistan arasında yaşanan ihtilaflar dikkat çekmiştir. Birinci Dünya Savaşı sonrasında Sovyetler Birliği'nin kurulmasıyla bu bölgedeki siyasi harita değişmiştir. Sürgünler, toprak talepleri ve etnik ayrılıklar gibi faktörler nedeniyle Güney Kafkasya'da birçok sorun ortaya çıkmış ve bu sorunlar zaman zaman büyük güçlerin de taraf olduğu çatışmalara da neden olmaktadır.

Gürcistan'ın Abhazya ve Güney Osetya bölgelerindeki ayrılıkçı hareketler, Rusya ile olan ilişkilerini derinden etkilemiştir. 1990'larda yaşanan iç savaşlar sonucunda Abhazya bağımsızlık ilan ederken, Gürcistan'ın kontrolündeki bölgelerden kopmuştur. Benzer şekilde, Güney Osetya da bağımsızlık taleplerini dile getirmiş ve Rusya tarafından desteklenmiştir.⁸ 2008 yılında yaşanan 5 günlük savaş sonrasında Rusya'nın desteğini arkasına alan Güney Osetya tek taraflı bağımsızlık ilan etmiş ancak Rusya dışında Batı dünyasından bu bağımsızlık

8 Aydın, Ulviyye, "Avrupa Birliği'nin Bölgesel İhtilaflara Yönelik Politikaları", içinde Abhazya Ve Güney Osetya Sorunu: Avrupa Birliği – Gürcistan İlişkilerinin İstenmeyen Gündemi, ed. Uğur Burç Yıldız, Detay Yayıncılık, Ankara, 2016, s11-54

ilanını tanıyan devletler olmamıştır.⁹

Azerbaycan ise Dağlık Karabağ bölgesinde Ermenistan ile uzun süredir devam eden bir ihtilafa sahiptir. Dağlık Karabağ'ın kontrolünü ele geçirmek için çıkan savaşlar, yüzbinlerce kişinin yerinden edilmesine ve büyük insan hakları ihlallerine neden olmuştur. 1988 yılında başlayan anlaşmazlıklar yıllar boyu süren çatışmalara ve nihayetinde savaşa dönüşmüştür. 2020'de yaşanan son çatışmaların ardından Azerbaycan, 44 günlük süreçte, işgal altındaki bölgeleri kurtarmıştır.¹⁰ Rusya'nın arabuluculuğuyla yapılan müzakereler sonucunda 10 Kasım 2020 tarihinde ortak bir bildiri imzalandı ve savaş resmi olarak sona erdi. Bu başarı modern Azerbaycan tarihinin önemli bir dönüm noktasını temsil etmektedir.

Bu ihtilafların temelinde etnik kimlik vurgusu, toprak talepleri, ekonomik kaynakların paylaşımı ve jeopolitik rekabet gibi faktörler bulunmaktadır. Uluslararası aktörlerin müdahalesi ve arabuluculuk girişimleri bu sorunların çözümünde önemli bir rol oynamaktadır. Güney Kafkasya'daki ihtilafların kalıcı bir şekilde çözülmesi için taraflar arasında yapıcı diyalogların kurulması, diplomatik müzakerelerin devam ettirilmesi ve uluslararası toplumun desteği gerekmektedir. Bu sürecin başarıyla tamamlanabilmesi için adil bir uzlaşuya dayalı siyasi çözüm önerilerinin dikkate alınması önemlidir.

3. ABD'NİN GÜNEY KAFKASYA POLİTİKASI

SSCB'nin dağılmasının ardından, Güney Kafkasya bölgesi uluslararası arenada daha fazla önem kazanmıştır. Rusya Federasyonu bu dönemde "Yakın Çevre" olarak adlandırdığı bölgeyi kendi çıkar alanı olarak görmüş ve politikasını buna göre şekillendirmiştir. ABD ise başlangıçta Rusya Federasyonu'nun sorunsuz bir şekilde uluslararası sisteme entegre olmasını sağlamaya çalışarak, Rusya Federasyonu'na öncelik vermiş ve ilişkilerini Rusya Federasyonu üzerinden yürütmeye çalışmıştır.

9 Dilek, Yasemin, "Bölgesel Güney Osetya Sorununun Küreselleşmesi", *Journal of International Relations and Political Science Studies*, 2001, s45-59.

10 Paşa, Elnur, "Karabağ Sorunu: Tarihi Gerçekler, Jeopolitik Çıkarlar ve Çözüm Süreci" *Giresun Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, Cilt:7 Sayı:1 Karabağ Armağan Sayısı, s.209

Ancak ABD yönetimi, Dışişleri Bakan Yardımcısı tarafından açıklanan yeni politika doğrultusunda Orta Asya ve Kafkasya'yı sadece bir "çıkar çevresi" değil aynı zamanda "sorumluluk alanı" olarak tanımıştır. Bu açıklamanın ardından ABD'nin bölgeye yönelik politikası değişime uğramıştır ve böylelikle ABD ile Rusya Federasyonu arasında rekabet yaşanmaya başlanmıştır.¹¹

ABD'nin terörizme karşı yürüttüğü savaş, 2001 yılında gerçekleşen saldırılardan sonra Orta Asya ve Kafkasya'da büyük kazançlar elde etmesini sağlamıştır. Normal şartlarda yerleşmesinin mümkün olmadığı bu bölgelere askeri üsler kurmaya başlamıştır. Rusya Federasyonu, ABD'ye terörle mücadelesinde destek vermiş ve ABD'nin bölgeye yerleşmesine karşı olumsuz bir tepki göstermemiştir.

Gürcistan ile ilişkilerde başarılı olan Amerikan yönetimi, yaklaşık on yıl süren bir süreç sonunda Gürcistan'da iktidarı Kadife Devrim ile değiştirmeyi başarmıştır. Azerbaycan ise Batı yanlısı politikalar izlemesine rağmen Rusya Federasyonu'na sırtını dönmeyerek denge politikası izlemeye çalışmıştır. Dağlık Karabağ sorunu nedeniyle Ermenistan ile savaştan ve halen topraklarının büyük bir kısmı işgal altında olan Azerbaycan, Rus üssü kurulmasına izin vermemiştir.

4. RUSYA'NIN GÜNEY KAFKASYA POLİTİKASI

Rusya Federasyonu, Sovyetler Birliği'nin dağılmasının ardından Güney Kafkasya bölgesindeki siyasi ve stratejik çıkarlarını korumak için aktif bir politika izlemiştir. Bu politika, Rusya Federasyonu'nun "Yakın Çevre" olarak adlandırdığı bölgeye özel önem atfetmesine dayanmaktadır.¹² Güney Kafkasya, jeostratejik önemi ve etnik çatışmalara sahne olması nedeniyle Rusya için büyük bir stratejik alan olarak kabul edilmektedir. Rusya Federasyonu'nun bu bölgeye yönelik politikaları, hem coğrafi yakınlık hem de tarihsel bağlar göz önünde bulundurularak şekillenmiştir.

11 Mammadov, Roshan, "ABD'nin Güney Kafkasya Politikası" (Yayımlanmış Yüksek Lisans Tezi), Ankara Üniversitesi, SBE, Ankara, 2008, s92.

12 Şabanov, Mustafa, "Rusya Federasyonu'nun Güney Kafkasya Politikası" (Yayımlanmış Yüksek Lisans Tezi), Ankara Üniversitesi, SBE, Ankara, 2012, s63.

Rusya'nın Güney Kafkasya'daki politika hedefleri arasında güvenlik sağlama, etnik ve siyasi istikrarın korunması, enerji kaynaklarına erişim ve bölgesel nüfuzunu artırma yer almaktadır. Bölgedeki askeri üslerinin varlığı da Rusya'ya stratejik avantajlar sunmaktadır. Rusya, kendisini coğrafi olarak bu bölgelerle bağlantılı göyerek Karadeniz üzerindeki deniz yollarına erişiminin güvence altına alınmasını amaçlamıştır.

Özellikle Ermenistan ile olan ilişkilerinde Rusya Federasyonu, askeri üslerini kendisi için bir güvence olarak görmekte ve bu üsler aracılığıyla bölgede etkinliğini sürdürmektedir. Ermenistan'ın irredantist politikalara sahip olması ve komşularıyla gergin ilişkilere sahip olmasından dolayı Rus askeri varlığı onlar için bir güvenlik anlamına gelmektedir.

Ancak Rusya Federasyonu'nun Güney Kafkasya'daki politikaları, bölgedeki diğer aktörlerle olan ilişkileri de etkilemektedir. Özellikle ABD'nin nüfuzunu artırma çabaları ve enerji kaynaklarına erişim arayışları, Rusya Federasyonu ile rekabet içerisinde olduğu görülmektedir. Bu rekabet, bölgedeki siyasi ve ekonomik dengeyi etkileyebilmektedir.¹³

Azerbaycan ise Rusya Federasyonu'nun Güney Kafkasya politikasında dikkate değer bir oyuncudur. Batılı ülkelere yakın durmayı tercih eden Azerbaycan, aynı zamanda Rusya Federasyonu ile de iyi ilişkilere sahip olmaya çalışmaktadır. Petrol zengini bir ülke olarak enerji kaynaklarının yönetimi önemli bir konudur ve bu bağlamda ABD'nin lobicilik faaliyetleriyle desteklenen adımlar atan Azerbaycan'ın Rusya Federasyonu karşısındaki denge politikası dikkat çekicidir.

Sonuç olarak, Rusya Federasyonu'nun Güney Kafkasya politikası jeostratejik önemi göz önünde bulundurularak şekillenen karmaşık bir süreçtir. Bölgenin tarihsel geçmişi, etnik çatışmalar ve enerji kaynakları gibi faktörler bu politikanın belirlenmesinde rol oynamaktadır. Ancak Rusya Federasyonu'nun bölgedeki politikaları, diğer aktörlerle olan rekabet içerisinde de şekillenmekte ve bölgesel dengeleri etkileyebilmektedir.

13 Karabayram, Fırat, "Rusya Federasyonu'nun Güney Kafkasya Politikası" (Yayımlanmış Yüksek Lisans Tezi), Atılım Üniversitesi, SBE, Ankara, 2007, s112.

SONUÇ

ABD ve Rusya'nın Güney Kafkasya politikaları, bölgenin istikrarı, enerji kaynaklarına erişim ve güvenlik gibi önemli konular üzerinde büyük bir etkiye sahiptir. Bu iki süper gücün politikaları, bölgedeki siyasi, ekonomik ve güvenlik dinamiklerini etkilemektedir. Her iki devlet de enerji kaynaklarına olan ilgileri nedeniyle bu bölgelerde stratejik çıkarlara sahiptir. Ancak her iki ülkenin politikalarının sonuçları farklılık göstermektedir.

Rusya Federasyonu, uzun yıllardır Güney Kafkasya'da etkin bir politika izlemektedir. Bölgedeki askeri varlığını artırarak ve stratejik ortaklık anlaşmaları yaparak RF, bölgede güvenlik konularında ciddi bir rol oynamaktadır. Özellikle Abhazya ve Güney Osetya gibi ihtilafların kontrolünü elinde tutması, Rusya'nın bölgedeki nüfuzunu arttırmıştır.

ABD ise enerji kaynaklarına erişim amacıyla bölgeye daha yakından ilgi duymaya başlamıştır. Bakü-Tiflis-Ceyhan (BTC) boru hattının inşası gibi projeler aracılığıyla ABD, Karadeniz üzerinden Orta Asya'ya ulaşma hedefini gerçekleştirmeye çalışmaktadır. Bununla birlikte ABD'nin askeri varlığı bölgede sınırlıdır ve daha çok diplomatik destek ve demokratik gelişim sağlama odaklıdır.

Bu durumda hem ABD hem de Rusya'nın politikalarının bölgedeki yerel aktörler üzerinde sonuçları olmuştur. Rusya'nın Karabağ sorunu ve Abhazya-Güney Osetya ihtilaflarında doğrudan arabuluculuk rolü üstlenmesi ve bazı durumlarda ihtilafları desteklemesi, bölgede istikrarsızlık yaratmıştır. ABD ise enerji projeleriyle bölgeye ekonomik faydalar sağlamış ancak askeri varlığı daha az etkili olmuştur.

İlerleyen yıllarda bu iki ülkenin bu bölgeye yönelik politikalarının nasıl değişebileceği konusunda bir takım belirsizlikler bulunmaktadır. Özellikle Rusya Federasyonu'nun yakın çevre politikası, Batılı güçlerle yaşanan gerilimler nedeniyle değişebileceği öngörülmektedir. ABD'nin ise enerji dönüşüm sürecinde olduğundan dolayı Güney Kafkasya'daki ilgisinin azalması önümüzdeki süreçte mümkün görünmektedir.

Bölgedeki istikrar ve güven ortamının sağlanması için diplomatik diyalogun önemi büyüktür ve bölgesel istikrar için önerilebilecek yegâne tavsiye budur. Tüm taraflar arasında müzakerelerin teşvik edilmesi ve anlaşmazlıklara barışçıl

çözüm bulma çabalarına odaklanması gerekmektedir. Bunun yanı sıra uluslararası toplum tarafından bölgeye destek verilmeli ve insani yardım projelerine ağırlık verilmelidir. Böylelikle artan refah seviyesi ve demokrasi bilinci ile bölgenin daha barışçıl ve çatışmasız bir hale gelmesi sağlanabilir.

Bölgedeki enerji kaynaklarına erişim konusunda çevresel ve sürdürülebilirlik konuları araştırmacılar için yeni bir araştırma alanı olabilir. Ayrıca taraflar arasındaki etnik, dini veya siyasi gerginliklerin analiz edilmesi ve bunlara yönelik çözüm önerilerinin sunulması da sonraki yapılacak çalışmalar açısından faydalı olabilir.

Sonuç olarak, ABD ve Rusya'nın Güney Kafkasya politikalarının bölgeye olan etkisi büyük bir öneme sahiptir. İlerleyen yıllarda bu politikaların değişebileceği göz önünde bulundurulmalı ve bölgedeki istikrarın sağlanması için diplomatik çözümlere odaklanılmalıdır.

KAYNAKÇA

- Aydın, Ulviyye, “Avrupa Birliği'nin Bölgesel İhtilaflara Yönelik Politikaları”, içinde *Abhazy ve Güney Osetya Sorunu: Avrupa Birliği – Gürcistan İlişkilerinin İstenmeyen Gündemi*, ed. Uğur Burç Yıldız, Detay Yayıncılık, Ankara, 2016, s11-54
- Dilek, Yasemin, “Bölgesel Güney Osetya Sorununun Küreselleşmesi”, *Journal of International Relations and Political Science Studies*, 2001, s45-59.
- Kantarıcı H. “Kıskaçtaki Bölge Kafkasya”, *IQ Kültür Sanat Yayıncılık*, İstanbul, Türkiye, 2006, s16.
- Karabayram, Fırat, “Rusya Federasyonu'nun Güney Kafkasya Politikası” (Yayımlanmış Yüksek Lisans Tezi), Atılım Üniversitesi, SBE, Ankara, 2007, s112.
- Kaşıkcı N, Yılmaz H., “Aras'tan Volga'ya Kafkaslar (ÜlkelerŞehirler-İz Bırakanlar)”, *Türk Yayınları*, Ankara, Türkiye, 1999, s8.
- Mammadov, Roshan, “ABD'nin Güney Kafkasya Politikası” (Yayımlanmış Yüksek Lisans Tezi), Ankara Üniversitesi, SBE, Ankara, 2008, s92.
- Paşa, Elnur, “Karabağ Sorunu: Tarihi Gerçekler, Jeopolitik Çıkarlar ve Çözüm Süreci” *Giresun Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, Cilt:7 Sayı:1 Karabağ Armağan Sayısı, s.209

- Şabanov, Mustafa, “Rusya Federasyonu’nun Güney Kafkasya Politikası” (Yayımlanmış Yüksek Lisans Tezi), Ankara Üniversitesi, SBE, Ankara, 2012, s63
- Şahin, Enis, “Türkiye ve Maverâ-yı Kafkasya İlişkileri İçerisinde Trabzon ve Batum Konferansları ve Anlaşmaları (1917-1918)”, Ankara, Türk Tarih Kurumu, 2002, s.644.
- Taştemir, Tekin, “Türkiye’nin Kafkasya Politikasında Ahıska ve Sürgün Halk Ahıskalıları” İstanbul, IQ Kültür Sanat Yayıncılık, 2005, s.99.
- Tavkul, Ufuk, “Etnik Çatışmaların Gölgesinde Kafkasya”, İstanbul, Ötüken Neşriyat A.Ş, 2002, s.57.
- Kaşıkcı N, Yılmaz H.Kantarıcı H. “Kıskaçtaki Bölge Kafkasya”, IQ Kültür Sanat Yayıncılık, İstanbul, Türkiye, 2006, s16.
- Taştemir, Tekin, “Türkiye’nin Kafkasya Politikasında Ahıska ve Sürgün Halk Ahıskalıları” İstanbul, IQ Kültür Sanat Yayıncılık, 2005, s.99.
- Şahin, Enis, “Türkiye ve Maverâ-yı Kafkasya İlişkileri İçerisinde Trabzon ve Batum Konferansları ve Anlaşmaları (1917-1918)”, Ankara, Türk Tarih Kurumu, 2002, s.644.
- ZKDFR - Zakavkazskaya Demokraticeskaya Federativnaya Respublika.*
- Taştemir, Tekin, Türkiye’nin Kafkasya Politikasında Ahıska ve Sürgün Halk Ahıskalıları, İstanbul, IQ Kültür Sanat Yayıncılık, 2005.
- Tavkul, Ufuk, “Etnik Çatışmaların Gölgesinde Kafkasya”, İstanbul, Ötüken Neşriyat A.Ş, 2002, s.57.
- Aydın, Ulviyye, “Avrupa Birliği’nin Bölgesel İhtilaflara Yönelik Politikaları”, içinde Abhazya Ve Güney Osetya Sorunu: Avrupa Birliği – Gürcistan İlişkilerinin İstenmeyen Gündemi, ed. Uğur Burç Yıldız, Detay Yayıncılık, Ankara, 2016, s11-54
- Dilek, Yasemin, “Bölgesel Güney Osetya Sorununun Küreselleşmesi”, Journal of International Relations and Political Science Studies, 2001, s45-59.
- Paşa, Elnur, “Karabağ Sorunu: Tarihi Gerçekler, Jeopolitik Çıkarlar ve Çözüm Süreci” Giresun Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi, Cilt:7 Sayı:1 Karabağ Armağan Sayısı, s.209
- Mammadov, Roshan, “ABD’nin Güney Kafkasya Politikası” (Yayımlanmış Yüksek Lisans Tezi), Ankara Üniversitesi, SBE, Ankara, 2008, s92.
- Şabanov, Mustafa, “Rusya Federasyonu’nun Güney Kafkasya Politikası” (Yayımlanmış Yüksek Lisans Tezi), Ankara Üniversitesi, SBE, Ankara, 2012, s63.
- Karabayram, Fırat, “Rusya Federasyonu’nun Güney Kafkasya Politikası” (Yayımlanmış Yüksek Lisans Tezi), Atılım Üniversitesi, SBE, Ankara, 2007, s112.

4. BÖLÜM

KOMBİNE TAŞIMACILIK YÖNETMELİĞİ KAPSAMINDA TÜRKİYE’DE YEŞİL LOJİSTİK FAALİYETLERİN BELİRLENMESİ

Dr. Öğr. Üyesi Bilal ÖZEL

Mersin Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi

İşletme Bölümü Ticaret Hukuku Anabilim Dalı

bilalozel@mersin.edu.tr

1. YEŞİL LOJİSTİK KAVRAMI

Günümüzde artan çevre kirliliği ve iklim değişikliği gibi küresel ölçekte önemli sorunlar, tüm sektörleri, lojistik de dahil olmak üzere, daha sürdürülebilir uygulamalara yönelmeye itmektedir. Sürdürülebilirlik, günümüzün en önemli kavramlarından biri haline gelmiştir. Bu kavram, kaynakların etkili bir şekilde kullanılmasını, çevresel etkilerin azaltılmasını ve toplumsal adaleti sağlamayı amaçlar. Lojistik sektörünün diğer sektörlerle olan yakın ilişkisi ve karmaşıklığı, sürdürülebilirlik çalışmalarının bu sektöre adaptasyonunu kolaylaştırmaktadır (Yolcu, 2023).

Lojistikte sürdürülebilirlik, sadece çevresel etkileri azaltmakla sınırlı değildir. Bu kavram, ekonomik ve sosyal sürdürülebilirlik boyutlarını da kapsar. Sürdürülebilir bir lojistik sistemi, maliyetleri optimize ederken, çevreye duyarlı bir şekilde faaliyet gösterir ve çalışanların refahını göz önünde bulundurur. Sürdürülebilirliğin bir alt dalı olan yeşil lojistik, karbon emisyonlarını azaltmak

için yenilenebilir enerji kaynakları, enerji tasarruflu teknolojiler ve alternatif taşıma modları gibi yöntemlerin kullanılmasını kapsar (Yolcu, 2023). Yeşil lojistik, lojistik operasyonlarının tüm aşamalarında çevreye duyarlı uygulamaları benimsemeyi ve çevresel sürdürülebilirliği lojistik sistemlere entegre etmeyi amaçlayan kapsamlı bir yaklaşımdır.

Yeşil lojistik, lojistik faaliyetlerin çevresel etkilerini en aza indirmeyi ve kaynak kullanımını daha sürdürülebilir hale getirmeyi amaçlayan bir yaklaşımı ifade eder. Geleneksel lojistik uygulamaları genellikle çevresel sorunlara yol açabilirken, yeşil lojistik, bu sorunları minimize etmek için çeşitli stratejiler ve uygulamaları benimser (McKinnon vd., 2015). Yeşil lojistiğin performansını çevresel ve örgütsel performans belirler. Çevresel performans, lojistik faaliyetlerinden kaynaklanan emisyonların, atıkların ve çevre kirliliğinin azaltılmasını içerir. Örgütsel performans ise ürünlerin transferi ve araştırma-geliştirme çalışmalarıyla doğaya verilen zararı en aza indirmeyi hedefler (Yolcu, 2023).

Yeşil lojistik kavramı, çevresel etkilerin azaltılmasına yönelik çeşitli boyutları içerir. Bunlar arasında, taşıma modlarının optimize edilmesi, enerji verimliliğinin artırılması, geri dönüşüm ve atık yönetiminin geliştirilmesi, tedarik zincirinin yeşilleştirilmesi ve sürdürülebilir ambalajlama gibi stratejiler yer alır. Bu bakımdan öğretilerde yeşil lojistik; yeşil satın alma/tedarik, yeşil üretim, yeşil taşıma/dağıtım, tersine lojistik gibi yeni kavramlar ortaya çıkarmıştır (Doğan & Yaprak, 2019; Tüzün Rad & Gülmez, 2017).

Yeşil lojistik, sadece çevresel etkileri azaltmakla kalmaz, aynı zamanda ekonomik ve sosyal faydaları da sağlar. Örneğin, enerji verimliliği artırılarak işletme maliyetleri düşürülebilir ve yeşil tedarik zinciri uygulamalarıyla tedarikçilerin ve iş ortaklarının performansı artırılabilir. Bu bağlamda, yeşil lojistik kavramı, çevre, ekonomi ve sosyal boyutları içeren bütüncül bir yaklaşımı temsil eder. Sektördeki değişen çevresel, ekonomik ve sosyal dinamikler doğrultusunda yeşil lojistik uygulamaları sürekli olarak geliştirilmekte ve yaygınlaştırılmaktadır (McKinnon vd., 2015).

2. YEŞİL LOJİSTİK FAALİYETLERİNE İLİŞKİN MEVZUAT

Yeşil lojistik faaliyetlerine ilişkin ülkemizdeki temel düzenleme 27 Mayıs 2022 tarih ve 31848 sayılı Resmi Gazetede yayımlanmış bulunan “Kombine

Taşımacılık Yönetmeliği”dir (KTY). Yönetmeliğin düzenleniş amacı 1. maddede “*kombine yük taşımacılığı ve yeşil lojistik faaliyetlere ilişkin ilke, esas ve koşulların belirlenerek, bütünlüklü, dengeli ve çevreyle dost bir taşımacılık düzeninin oluşturulması, yaygınlaştırılmasının desteklenmesi ve teşvik edilmesi*” olarak gösterilmiştir. Yönetmeliğin 3. maddesinde “26/9/2011 tarihli ve 655 sayılı Ulaştırma ve Altyapı Alanına İlişkin Bazı Düzenlemeler Hakkında Kanun Hükmünde Kararnamenin 28 inci maddesi ile 1 sayılı Cumhurbaşkanlığı Teşkilatı Hakkında Cumhurbaşkanlığı Kararnamesinin 477 nci ve 500 üncü maddelerine” dayanılarak hazırlandığı ifade edilmiştir. Bu minvalde özellikle, Cumhurbaşkanlığı Teşkilatı Hakkında Cumhurbaşkanlığı Kararnamesinin 477 (1)(c) fıkrasında yer alan Ulaştırma Hizmetleri Düzenleme Genel Müdürlüğü’nün görev ve yetkileri arasında gösterilen “*Kombine taşımacılık faaliyetlerinin ticari, ekonomik, sosyal ihtiyaçlara ve teknik gelişmelere bağlı olarak ekonomik, seri, elverişli, güvenli, çevreye kötü etkisi en az ve kamu yararını gözetecek tarzda serbest, adil ve sürdürülebilir bir rekabet ortamında yapılmasını sağlamak*” şeklinde hükmünün Yönetmeliğin dayanak maddesi olduğu söylenebilir.

Kombine Taşımacılık Yönetmeliği, Avrupa Birliğine uyum mevzuatı çerçevesinde çıkarılmıştır. Bu husus Yönetmeliğin 4. maddesinde açıkça ifade edilmiştir. Yönetmelik, Kombine Mal Taşımacılığına Dair Ortak Kurallar Oluşturulmasına ilişkin 7/12/1992 tarihli ve 92/106/AET sayılı Avrupa Parlamentosu ve Konsey Direktifi nazara alınarak hazırlanmıştır. Direktif, kombine taşımacılığın teşvik edilmesi, bu alandaki rekabetin geliştirilmesi ve operasyonel verimliliğin artırılması için belirli standartları ve kuralları belirler. Ayrıca, üye ülkeler arasında uyum sağlamak ve kombine taşımacılık hizmetlerinin serbest dolaşımını kolaylaştırmak için ortak bir çerçeve oluşturur.

2021-2025 Ulusal İklim Değişikliği Stratejisi ve Eylem Planı’nda yeşil lojistik uygulamalarına özel bir hedef veya eylem bulunmamaktadır. Ancak, planın bazı genel hedefleri ve eylemleri, yeşil lojistiğin gelişmesine katkıda bulunabilir. Örneğin sera gazı emisyonlarını azaltma hedefi: Yeşil lojistik uygulamaları, lojistik sektörden kaynaklanan sera gazı emisyonlarını azaltmada önemli bir rol oynayabilir.

Bir yeşil lojistik faaliyeti sayılan Sıfır Atık Yönetimi Sistemi’ne yönelik mevzuat ise 2872 sayılı Çevre Kanunu’dur. Çevre Kanunu’nun 11. maddesi kapsamındaki işletmeler açısından “*atıkların üretiminin ve zararlarının önlenmesi veya azaltılması ile atıkların geri kazanılması ve geri kazanılabilen atık-*

ların kaynağında ayrı toplanması esastır. Sıfır atık yönetim sistemini kurarak belge alanlar, türlerine göre kaynağında ayrı biriktirdikleri atıklarını, Bakanlıktan çevre lisansı almış atık işleme tesislerine geri kazanımı sağlamak üzere verebilirler. Atık yönetim plânlarının hazırlanmasına ve sıfır atık yönetim sistemine ilişkin usul ve esaslar Bakanlıkça çıkarılan yönetmelikle belirlenir ve bu çerçevede sıfır atık yönetim sisteminin kurulması ve işletilmesi” zorunludur.

18/04/2007 tarihli ve 5627 sayılı Enerji Verimliliği Kanunu, üretimden tüketim sürecine kadar enerjinin etkin kullanılmasını, israfın önlenmesini, enerji maliyetlerinin ekonomi üzerindeki yükünün azaltılmasını ve çevrenin korunmasını amaçlamaktadır. Bu kanun, enerji kaynaklarının ve enerjinin kullanımında verimliliğin artırılması hedefini taşımakta olup, ülkemizi gelişmiş ülkelerdeki standartlara daha yakın bir konuma getirmektedir (Kıyılmaz vd., 2021).

Ayrıca Türk Standartları Enstitüsü, yeşil lojistik uygulamaları ile ilgili çeşitli standartlar geliştirmiştir. Bu standartlar, işletmelerin yeşil lojistik uygulamalarını belgelendirmelerine ve geliştirmelerine yardımcı olmaktadır.

3. YEŞİL LOJİSTİK FAALİYETLERİ

Kombine Taşımacılık Yönetmeliği kapsamında yeşil lojistik faaliyetlerinin neler olduğu 7. maddesinin a-h bendlerinde tek tek sayılmıştır. Bir işletmenin yeşil lojistik faaliyetini yerine getirmesi bakımından bu faaliyetlerin mutlaka bir arada bulunması şartı aranmamıştır. Kombine yük taşımacılığı faaliyetlerinin yanı sıra 7/1-b-h bentlerinde sayılan faaliyetlerden herhangi dördünün gerçekleştiriliyor olunması yeterlidir. Bu minvalde kombine yük taşımacılığının yeşil lojistik faaliyeti açısından zorunlu unsur olduğu, diğerlerinin ise işletmenin keyfiyetine göre en az dördünün bulunmasının yeterli olduğu Yönetmeliğin 8/-ç hükmünde düzenlenmiştir.

Bir işletmenin yeşil lojistik faaliyetini yerine getirdiğinin kabul edilebilmesi için birtakım sistem ve belgelere sahip olarak yetkinlik kıstasını sağlaması gerekmektedir. Bunlardan ilki, Yenilenebilir Enerji Kaynak Garanti Belgesine (YEK-G) veya Uluslararası Yeşil Enerji Sertifikasına (I-REC) sahip olmaktır. Bunun dışında işletmenin, “içerisinde oluşan atıkların yönetimine yönelik 12/7/2019 tarihli ve 30829 sayılı Resmî Gazete’de yayımlanan Sıfır Atık Yönetmeliği kapsamında sıfır atık yönetim sistemine”, “ISO 14046 Su Ayak İzi

Yönetim Sistemi”, “ISO 50001 Enerji Yönetim Sistemi”, “ISO 14001 Çevre Yönetim Sistemi” ve “ISO 14064 Sera Gazı Yönetim Sistemi” belgelerine sahip olması gerekir.

A. Kombine Yük Taşımacılığı

Taşıma türü kıstası olarak da adlandırılabilen bu faaliyet, yukarıda belirttiğimiz lojistiğin taşıma/dağıtım ayağına ilişkindir. Yeşil lojistik faaliyetinin kombine yük taşımacılığı seferi gerçekleştirmek suretiyle meydana geleceği Yönetmeliğin 7/1-a bendinde düzenlenmiştir. Bu nedenle öncelikle taşıma türü bakımından yeşil lojistik faaliyetlerine bir sınırlandırma getirildiği ve bunun sadece kombine yük taşımacılığı olduğu söylenebilir. Dolayısıyla faaliyet taşıma türlerinden karayolu, denizyolu, havayolu, demiryolu ve iç su yolu taşımaları ile tek başına gerçekleştirilmiş ise, diğer unsurları taşısa dahi yeşil lojistik faaliyetlerine vücut vermeyecektir.

Öğretide kombine taşımanın tanımı ve terminolojisi bakımından farklı görüşler mevcuttur. Bu görüş ve tartışmalar için bkz. (Adıgüzel, 2015; Coşkun, 2018).

UNECE'nin 2000 tarihli raporuna göre, kombine taşıma “*Avrupa içindeki ana taşıma segmentlerinin demiryolu, denizyolu veya iç su yolu ile gerçekleştiği ve başlangıç ve/veya son taşıma aşamalarının karayoluyla yapılmasının tercih edildiği, sistemlerarası taşıma*” olarak tanımlanmıştır (Coşkun, 2018). Kombine Taşımacılık Yönetmeliği de UNECE'nin tanımına paralel bir tanım yapmıştır: Buna göre Kombine Yük Taşımacılığı, “*Taşımacılığın büyük kısmının demiryolu, iç su yolu veya denizyoluyla, taşımanın başlangıç veya son etabının ise mümkün olan en kısa mesafeyle karayoluyla yapıldığı intermodal taşımacılığı*” ifade eder (KTY m. 5/1-e). Görüldüğü üzere, Yönetmelik, kombine taşımacılığı, intermodal taşımacılığın bir alt türü olarak tanımlamıştır. KTY m. 5/1-ç’de yapılan tanıma göre intermodal taşımacılık ise “*yüklerin aynı taşıma birimi içerisinde karayolu, denizyolu ve demiryolu türleri arasında art arda iki veya ikiden fazla taşıma türü kullanılarak yapılan ve taşıma türü değişimlerinde sadece yükün içinde bulunduğu taşıma biriminin elleçlendiği taşımacılık faaliyeti*”dir.

Yönetmelik kapsamında kombine yük taşımacılığına ilişkin kıstaslar 6. madde ile daraltılmıştır. Buna göre, kombine yük taşımacılığı faaliyetlerinde;

KTY’de tanımlanan taşıma birimlerinin (Çekiciyle veya çekicisiz römork veya yarı römork ile 20 ft, 40 ft veya 45 ft uzunluğundaki swap body ve konteynerleri) kullanılması, taşımacılığın sadece ilk ve/veya son aşamalarının karayoluyla gerçekleştirilmesi, gerçekleştirilen demiryolu, denizyolu veya iç su yolu taşımacılığının kuş uçuşu olarak 100 km’den fazla olması, yükün elleçlendiği ve teslimatın gerçekleştirildiği adreslere; en yakın demiryolu istasyonlarının kullanılması ve/veya kuş uçuşu 150 km’yi aşmayan bir yarıçap içerisinde yer alan limanların kullanılması gerekmektedir.

Kombine yük taşımacılığı faaliyetinin bir yıl içerisinde en az 200 adet sefer şeklinde gerçekleştirilmesi şartı aranmaktadır. Bu bakımdan kombine yük taşımacılığının iş hacmi bakımından bir kapasite sınırı ile belirlendiği söylenebilir. Yılda ortalama 200 adet seferin altında kalan kombine yük taşımacılığı faaliyetlerinin yeşil lojistik olarak değerlendirilmesi mümkün olmayacaktır.

B. Enerji Tüketiminin Yenilenebilir Enerjiden Karşlanması

İşletmenin enerji tüketiminin en az %5’inin yenilenebilir enerji kaynaklarından üretilen elektrikten karşılanması Yönetmelikte bir diğer yeşil lojistik faaliyeti olarak belirlenmiştir (KTY m. 7/1-b). Buna göre, işletmenin enerji tüketiminin en az %5’inin yenilenebilir enerji kaynaklarından üretilen elektrikten karşılanması ve bunu gösteren Yenilenebilir Enerji Kaynak Garanti Belgesine (YEK-G) veya Uluslararası Yeşil Enerji Sertifikasına (I-REC) sahip olması gerekmektedir.

Yenilenebilir Enerji Kaynak Garanti Belgesi (YEK-G) ‘nin temel amacı, yenilenebilir enerji kaynaklı elektriğin daha fazla tüketilmesini sağlayarak, Türkiye’nin enerji arz güvenliğini artırmak ve sera gazı emisyonlarını azaltmaktır. Yenilenebilir Enerji Kaynak Garanti Belgesi (YEK-G), elektrik üretiminde yenilenebilir enerji kaynaklarının kullanımını teşvik etmek için tasarlanmış bir mekanizmadır. YEK-G, bir yenilenebilir enerji santrali tarafından üretilen her 1 MWh elektrik enerjisi için 1 adet YEK-G belgesi verilmesini sağlar. Bu belgeler, elektrik tedarikçileri tarafından nihai tüketicilere satılabilir veya elektrik piyasasında işlem görebilir. YEK-G elektrik tedarik zincirinde yenilenebilir enerji kaynaklarının kullanımını belgeleyen bir sistemdir. Bu belge, elektrik enerjisinin yenilenebilir kaynaklardan üretildiğini onaylar ve kullanıcılara çevre dostu bir enerji kaynağı kullandıklarını gösterir. YEKGB, enerji piyasasında güve-

nilirlik ve sürdürülebilirlik sağlar, aynı zamanda tüketicilerin çevresel etkileri azaltmalarını teşvik eder (<https://yekgnedir.com>, t.y.).

Uluslararası Yeşil Enerji Sertifikası (I-REC), yenilenebilir enerji kaynaklarından üretilen elektriğin varlığını ve kaynağını doğrulayan bir belgedir. Bu sertifikalar, 1 megavatsaat (MWh) yenilenebilir enerji üretimi için bir adet olarak verilmektedir. I-REC, elektrik piyasasında alınıp satılabilir bir araçtır. Elektrik tedarikçileri, I-REC satın alarak yeşil enerji içeriğini artırabilirler. Nihai tüketiciler ise I-REC satın alarak kullandıkları elektriğin yeşil enerji kaynaklı olduğunu belgeleyebilir ve yeşil enerji kullanım oranlarını artırabilirler. Uluslararası Yeşil Enerji Sertifikası, elektrik enerjisinin yenilenebilir kaynaklardan üretildiğini belgeleyen bir sistemdir. Yeşil enerji sertifikaları, yenilenebilir enerji kaynaklarının teşvik edilmesine, karbon ayak izinin azaltılmasına ve sürdürülebilir enerji kullanımının artırılmasına katkı sağlar. Aynı zamanda, enerji piyasalarında şeffaflığı ve güvenilirliği artırır ve yeşil enerjinin benimsenmesini teşvik eder. Bu sertifikalar, elektrik tedarikçileri, endüstriyel kuruluşlar ve bireyler arasında güvenilir bir iletişim aracı olarak da işlev görür (<https://www.trackin-gstandard.org>, t.y.).

C. Özellikli İklimlendirme Sistemlerinin Kullanılması

Yeşil lojistik faaliyetleri arasında sayılan bir diğer hal ise, işletmenin tüm iklimlendirme süreçlerinde, Düşük Küresel Isınma Potansiyeli (KIP) değerine sahip gazlar içeren iklimlendirme sistemleri kullanmasıdır (KTY m. 7/1-c). Küresel Isınma Potansiyeli, sera gazlarının gezegen üzerindeki ısınma etkisini ölçen bir göstergedir. KIP değerleri, karbondioksit (CO₂) için referans alınarak hesaplanır. Yasal düzenlemeler, soğutma sistemlerinde farklı alternatif soğutucu akışkanların kullanılmasını gerektirmiştir. Bu bağlamda, araştırmalar genellikle üç ana soğutucu akışkan grubuna odaklanmıştır. İlk grup, CFC ve HCFC'lerin kullanımı yasaklanmış ve doğal soğutucu akışkanlar olarak adlandırılan ancak son zamanlarda tekrar dikkat çeken akışkanları içerir. İkinci grup, genellikle doğal soğutucu akışkanlar, dimetil eter ve HFC'lerin farklı oranlarda karışımından oluşan yeni karışımları içerir. Soğutucu akışkanların çevresel etkilerinin azaltılmasının bir yolu, yeni soğutucu akışkanların geliştirilmesidir. Üçüncü grup ise R-1234yf, R-1234ze gibi geliştirilmiş soğutucu akışkanları içerir (Araz vd., 2013).

D. Yeşil Paketleme

Yeşil paketleme, çevresel etkisi en düşük olan ambalaj malzemelerinin kullanılmasıyla birlikte ürünlerin zarar görmeden taşınmasını hedefler (Ocalır Akunal & Zengin, 2017). Yeşil paketleme için, paketlerin boyutları, şekilleri ve çevre dostu malzemelerin kullanımına dikkat edilmelidir (Tüzün Rad & Gülmez, 2017). Bu aynı zamanda iyi paketleme anlamına gelmektedir. İyi paketleme, dağıtım operasyonlarını olumlu yönde etkiler. Bu durum, tırların optimal şekilde yüklenmesi sonucunda taşıtların sefer sayısında azalma gözlenmesiyle ilişkilidir. Daha az sefer yapılması, araçların daha az yakıt tüketmesi anlamına gelir ki bu da taşıma maliyetlerinin düşmesine yol açar (Büyüközkan & Vardaloğlu, 2008). Ekonomik getiri faktörlerinin ötesinde, çevre dostu bir bakış açısıyla değerlendirildiğinde, iyi paketlemenin taşıma sürecinde atmosfere salınan zararlı gaz miktarını azaltarak çevresel fayda sağladığı görülür (Büyüközkan & Vardaloğlu, 2008).

Kombine Taşımacılık Yönetmeliğinin 7/1-ç bendinde, yeşil paketlemenin yeşil lojistik faaliyeti olarak değerlendirilebilmesi yıllık asgari %5 oranında yeşil paketleme gerçekleştirilmesi şartına bağlanmıştır. Böylelikle işletmede bir yıl içerisinde gerçekleştirilen paketlemelerin %5 oranında olması, o işletmenin diğer şartları da taşıma halinde yeşil lojistik faaliyet yürüttüğünün kabulü anlamına gelecektir.

E. Fidan Bağışlama (Ağaçlandırma)

Sosyal sorumluluk ölçütü olarak da adlandırabilecek bu şarta göre, yeşil lojistik faaliyeti için, Orman Genel Müdürlüğü’ne Türkiye genelinde belirlenen ağaçlandırma alanları için yılda en az 500 fidan bağışı yapılması gerekmektedir (KTY m. 7/1-d). Bu kıstas ile, esasen ticari faaliyet yürüten ve sivil toplum kuruluşu niteliğinde olmayan işletmelerin, sosyal amaçlar gerçekleştirmesini sağlamak olduğu söylenebilir. İşletmelerin, doğal çevreyi korumaya yönelik yeşil lojistik yönetimi uygulamalarını benimsemeleri, gelecek nesillere daha sürdürülebilir bir dünya bırakma sorumluluğunu yerine getirmek açısından önemli bir sosyal sorumluluktur (Doğan & Yaprak, 2019). Böylelikle lojistik faaliyetleri sebebiyle çevreye çeşitli yollardan zarar verme potansiyeli olan işletmelerin, çevreye olumlu etkilerini artırarak, sürdürülebilir bir lojistik uygulamasıyla çev-

reyi koruma sorumluluğunu yerine getirebilirler.

Hemen belirtelim ki, işletmenin bilfiil en az 500 fidanın dikimini gerçekleştirmesi şart değildir. Orman Genel Müdürlüğü'ne bu fidanların veya fidan bedellerinin bağışlanması yeterli olacaktır. Ancak bir sosyal etkinlik olarak Orman Genel Müdürlüğü tarafından belirlenen yerlere doğrudan işletme tarafından fidanların dikiminin gerçekleştirilmesi de mümkündür.

F. Sıfır Atık Yönetim Sistemi

“İşletme içerisinde oluşan atıkların yönetimine yönelik 12/7/2019 tarihli ve 30829 sayılı Resmî Gazete’de yayımlanan Sıfır Atık Yönetmeliği kapsamında sıfır atık yönetim sistemine sahip olmak”, KTY ile belirlenen bir diğer yeşil lojistik faaliyetidir (KTY m. 7/1-e).

Sıfır atık yönetimine geçiş, küresel düzeyde önemli bir gelişme olup ülkemizde yakından takip edilmektedir. Bu süreç, çevre mevzuatındaki güncellemelerle desteklenmektedir. Kaynakların etkin bir şekilde kullanılması, çevre kirliliğinin azaltılması ve atık yönetiminin sürdürülebilir hale getirilmesi amacıyla çeşitli projeler hayata geçirilmiştir. Sıfır Atık Projesi, atık üretiminin önlenmesini ve geri kalan atıkların yeniden kullanılması, geri dönüşümü ve enerji geri kazanımı yoluyla etkili bir şekilde bertaraf edilmesini hedeflemektedir (Mısır & Arıkan, 2022).

Çevre Kanunu'nun 11. maddesi ve ilgili yönetmelikler, atık yönetimi konusunda temel ilkeleri ve sorumlulukları belirlemektedir. Bu madde kapsamında, atık üretiminin önlenmesi, atıkların geri kazanılması ve kaynağında ayrı toplanması esastır. Bu bağlamda, sıfır atık yönetim sistemi, atık yönetiminde önemli bir paradigma değişikliği temsil etmektedir.

Sıfır Atık Yönetmeliği, atıkların üretilmesini, toplanmasını, taşınmasını, depolanmasını, işlenmesini ve bertaraf edilmesini kademeli olarak azaltmayı, atıkların geri dönüşüm, kompostlama ve enerji üretimi gibi yöntemlerle değerlendirilmesini ve son olarak geri kalan atıkların çevreye zarar vermeden bertaraf edilmesini amaçlar. Sıfır Atık Yönetim Sistemi ise bu hedefleri gerçekleştirmek için belirlenen politika ve uygulamaların bütünüdür. Bu sistem, atıkların kaynağında ayrı toplanması, geri dönüşüm ve yeniden kullanımının teşvik edilmesi, atıkların azaltılması için farkındalık ve eğitim faaliyetlerinin yürütülmesi gibi adımları içerir (<https://sifiratik.gov.tr>, t.y.).

G. Su Ayak İzi Yönetim Sistemi

Ekolojik ayak izinin gölgesinde filizlenen Su Ayak İzi, 2002 yılında Hollanda’da “Potansiyel Su Ticareti” adlı bir uzmanlar toplantısında ilk kez dile getirildi. O tarihten sonra 2003 Japonya ve 2006 Meksika Su Forumları gibi birçok uluslararası platformda da tartışmaların odağına oturdu. Yerel ve havza bazlı su yönetiminin yetersizliği, bu kavramın doğuşuna zemin hazırladı. Su kaynaklarının küresel ticaret ve insan tüketimi ile gizli bağları açığa çıkarmak için yapılan araştırmalar, Su Ayak İzi’nin temelini oluşturdu (Akıllı vd., 2008).

Yönetmelik ile yeşil lojistik faaliyetleri arasında sayılanlardan bir diğeri ise, işletmenin su ayak izi yönetim sistemine sahip olmasıdır (KTY m. 7/1-f). ISO 14046, su ayak izini hesaplama, değerlendirme ve raporlama süreçlerini düzenleyen uluslararası bir standarttır. Bu standart, bir ürünün, bir sürecin veya bir kuruluşun tüm yaşam döngüsü boyunca tüketilen ve kirletilen tatlı su miktarını belirler. Su ayak izi kavramı, bir ürünün veya sürecin su kullanımı ve etkilerini ölçmek için önemli bir araçtır. ISO 14046’nın ana hedefi, su kaynaklarının sürdürülebilir kullanımını desteklemek için su ayak izinin yönetilmesini teşvik etmektir. Bu standart, su ayak izinin şeffaflığını ve karşılaştırılabilirliğini artırarak, kuruluşların su kullanımını daha iyi anlamalarına ve azaltma stratejileri geliştirmelerine yardımcı olur. Ayrıca, su kaynaklarının daha verimli ve etkili bir şekilde kullanılmasına katkıda bulunur (<https://www.iso.org/standards.html>, t.y.).

H. Enerji Yönetim Sistemi

Enerji verimliliği, modern dünyada sürdürülebilir kalkınma ve rekabetçilik için hayati önem taşıyan bir kavramdır. Bu kavram, küresel, ulusal ve bölgesel düzeyde büyük önem taşımaktadır ve artan enerji fiyatları, enerji arz güvenliği endişeleri, teknolojik gelişmeler, iklim değişikliği ve daha fazla enerji bağımsızlığı arayışı gibi birçok faktör tarafından yönlendirilmektedir (Kıyılmaz vd., 2021). ISO 50001, uluslararası bir standart olup, kuruluşların enerji verimliliğini artırmak ve enerji maliyetlerini düşürmek amacıyla enerji yönetim sistemlerini kurmalarına ve geliştirmelerine destek sağlar. Bu standart, kuruluşlara enerji performanslarını izleme, hedefler belirleme, enerji tasarrufu projeleri uygulama ve enerji yönetim sistemlerini sürekli olarak geliştirme gibi konularda bir çer-

çeve sunar. ISO 50001'in öncelikli amacı, kuruluşların enerji kaynaklarını daha verimli bir şekilde kullanarak küresel ısınma ile mücadeleye katkıda bulunmalarını sağlamaktır. Bu standart, kuruluşların enerji israfını azaltmaları, sera gazı emisyonlarını düşürmeleri ve sürdürülebilirlik hedeflerine ulaşmalarına yardımcı olur (<https://www.iso.org/standards.html>, t.y.).

Kombine Taşımacılığı Yönetmeliği m. 7/1-g'de, ISO 50001 Enerji Yönetim Sistemi belgesine sahip olmak bir yeşil lojistik faaliyeti olarak zikredilmiştir.

4. ÇEVRE YÖNETİM SİSTEMİ

Çevre yönetim sistemi, gelecekteki çevresel sorunları doğrudan önlemeyi ve kontrol altına almayı amaçlayan, işletmelerin organizasyonundan, prosedürlerinden ve politikalarından oluşan bir yapıdır (Çavuş & Tancı, 2013). Çevre yönetim sistemi, gelecek nesiller için daha temiz ve sağlıklı bir dünya inşa etmenin temel taşıdır.

KTY m. 7/1-ğ'de "ISO 14001 Çevre Yönetim Sistemi belgesine sahip olmak" yeşil lojistik faaliyet olarak düzenlenmiştir. ISO 14001, uluslararası bir standart olup, kuruluşların çevresel etkilerini düzenli bir şekilde yönetmeleri ve geliştirmeleri için çevre yönetim sistemleri kurmalarına yardımcı olur. Bu standart, kuruluşlara çevresel performanslarını izleme, hedefler belirleme, çevresel riskleri yönetme ve çevresel performanslarını sürekli olarak geliştirme gibi konularda bir çerçeve sunar. ISO 14001'in ana hedefi, kuruluşların çevre kirliliğini önlemeyi ve çevresel etkilerini en aza indirerek sürdürülebilir bir kalkınmaya katkıda bulunmalarını sağlamaktır. Bu standart, kuruluşların çevreye duyarlı bir şekilde faaliyet göstermelerini, doğal kaynakları korumalarını ve yasal düzenlemelere uyumlarını sağlar (<https://www.iso.org/standards.html>, t.y.).

Geçmişte, işletmelerin temel hedefi yalnızca kâr elde etmektir. Bu durum, atık yönetimi gibi çevresel konuların göz ardı edilmesine yol açıyordu. Çevre yönetim sistemlerinin (ÇYS) ortaya çıkışı, bu paradigma değişimine öncülük etti. ÇYS, işletmeleri çevresel etkilerini yönetmeye ve minimize etmeye teşvik ederek, sürdürülebilir kalkınma ilkelerine uyumlu bir şekilde faaliyet göstermelerini sağlar (Yontar, 2008). ISO 14000 standart serisi, çevre yönetimi ve sürdürülebilir kalkınma konularında dünya çapında bir standart sağlamaktadır. Aynı zamanda, standartlar çevre koruma yaklaşımlarında ortak bir çerçeve

oluşturarak gönüllü bir uyum sağlamaktadır. Bununla birlikte, ISO 14000 serisi uluslararası çevresel etkilerin değerlendirilmesi için standartları ve yöntemleri uyumlu hale getirerek küresel ticaretteki engelleri azaltmaktadır (Çavuş & Tan-
cı, 2013).

A. Sera Gazı Yönetim Sistemi

Kombine Taşımacılık Yönetmeliğinin 7/1-h bendinde yeşil lojistik olarak gösterilen son faaliyet ISO 14064 Sera Gazı Yönetim Sistemi belgesine sahip olmaktadır.

Kyoto Protokolü, küresel ısınmanın önlenmesi ve sera gazı emisyonlarının azaltılması için imzalanmış bir uluslararası anlaşmadır. Bu protokole taraf olan ülkeler, insan kaynaklı sera gazı emisyonlarına ve yutaklarına ilişkin envanterlerini her yıl bildirmekle yükümlüdür. Bu sayede, küresel sera gazı emisyonlarının seviyesi takip edilir ve gerekli önlemler alınır. Birleşmiş Milletler İklim Değişikliği Çerçeve Sözleşmesi’ni (BMÇDS) imzalayan tüm ülkeler de yıllık sera gazı emisyonlarını ve yutaklarını raporlamak zorundadır. Bu raporlar, uluslararası iklim politikalarının geliştirilmesi ve sera gazı emisyonlarının azaltılması için gerekli adımların atılması için önemli bir kaynak oluşturur. Sürdürülebilir karbon yönetimi, sera gazı emisyonlarını azaltmak ve iklim değişikliğinin etkilerini hafifletmek için kapsamlı bir yaklaşımı ifade eder. Bu yaklaşım, üretim proseslerinde alınacak önlemler ve yapılacak değişiklikleri, enerji kullanımında öngörülecek verimlilik çalışmalarını ve karbon emisyonlarının izlenmesi ve raporlanması gibi unsurları içerir (Kaplan, 2011).

ISO 14064 Sera Gazı Yönetim Sistemi, kuruluşların sera gazı emisyonlarını hesaplama, raporlama ve doğrulama süreçlerini yönetmelerine yardımcı olan uluslararası standartlar setidir. Bu standartlar, kuruluşlara sera gazı envanterlerini oluşturma, emisyon azaltma hedefleri belirleme, ilerlemeleri izleme ve sera gazı performanslarını şeffaf bir şekilde raporlama konularında bir çerçeve sağlar. ISO 14064’ün temel amacı, kuruluşların sera gazı emisyonlarını azaltarak iklim değişikliği ile mücadeleye katkıda bulunmalarına yardımcı olmaktadır. Bu standartlar, kuruluşların sera gazı ayak izlerini daha iyi anlamalarını, emisyon azaltma stratejileri geliştirmelerini ve bu stratejilerin etkinliğini izlemelerini sağlar (<https://www.iso.org/standards.html>, t.y.).

5. YÖNETMELİĞİN UYGULAMA KAPSAMI

Kombine Taşımacılık Yönetmeliği, yeşil lojistik faaliyetleri ve bu faaliyetleri yürüten gerçek ve tüzel kişilere uygulanır (KTY m. 2/1-a). Tüzel kişi mefhumuna kamu kurum ve kuruluşları da dahil olup, Yönetmeliğin uygulama kapsamındadır (KTY m. 5/1-d). Ancak belirtmek gerekir ki, gerçek kişilerin Türkiye Cumhuriyeti tabiiyetinde olmaları ve tüzel kişilerin Türkiye Cumhuriyeti kanunlarına göre kurulmuş olmaları şarttır (KTY m. 8/1-a).

Yeşil Lojistik Belgesi'nin adına düzenlenen işletmeler dışında kullanılması, satılması ve devredilmesi Yönetmeliğin 12. maddesi hükmü ile yasaklanmıştır. Dolayısıyla bu hukuki işlemler yoluyla belgenin sahibi olan gerçek veya tüzel kişiler, Yönetmeliğin uygulama kapsamına girmemektedir. Hükümde zikredilmemiş olsa da, amaçsal yorum yapıldığında kiralama gibi diğer hukuki işlemlerin de yasak olduğunun kabulü gerekir. Öte yandan, işletmenin TTK m. 11/3 kapsamında hukuki işleme konu olması halinde ise kanaatimizce KTY m. 12 uygulanmayacak olup, Yeşil Lojistik Belgesi, işletmeyi işleten kişiye geçmiş sayılır.

Taşımacılığın konusu olarak sadece yük (eşya) taşımaları kapsam dahilindedir (KTY m. 2/1-a). Bu bakımdan yolcu taşımaları Kombine Taşımacılık Yönetmeliği uygulama alanının dışında kalmaktadır. Yük (eşya) bakımından herhangi bir ayırım yapılmadığından, her türlü yük taşımacılığının kapsam dahilinde olduğunu söylemek mümkündür.

KAYNAKÇA

- Adıgüzel, B. (2015). *Multimodal Taşımalarda Taşıyıcının (MTO) Sorumluluğu*. Adalet Yayınevi.
- Akıllı, H., Kemahlı, F., Okudan, K., & Polat, F. (2008). Ekolojik Ayak İzinin Kavramsal İçeriği ve Akdeniz Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi'nde Bireysel Ekolojik Ayak İzi Hesaplaması. *Akdeniz İ.İ.B.F. Dergisi*, 15, 1-25. <http://www.rec.org.tr/files/YU09.pdf>

- Ocalır Akunal, E. V., & Zengin, E. (2017). Green logistics practices in Turkey. *Pressacademia*, 4(2), 116-124. <https://doi.org/10.17261/pressacademia.2017.456>
- Büyükoçkan, G., & Vardaloğlu, Z. (2008). Yeşil Tedarik Zinciri Yönetimi. *Lojistik Dergisi*, 8, 1-15.
- Coşkun, G. (2018). *Çoklu Taşıma Sözleşmelerine Uygulanacak Hukuk*. Yetkin.
- Çavuş, M. F., & Tancı, N. (2013). Yeşil İşletme ve Çevre Yönetim Sistemleri. *Üçüncü Sektör Sosyal Ekonomi*, 48(1), 73-82.
- Doğan, N. Ö., & Yaprak, İ. (2019). Yeşil Tedarik Zinciri Yönetimi: İlgili Literatüre Dayalı Bir Mevcut Durum Analizi. *International Journal of Management Economics and Business*, 15(4), 0-0. <https://doi.org/10.17130/ijmeb.2019456402>
<https://sifiratik.gov.tr>. (t.y.).
<https://www.iso.org/standards.html>. (t.y.).
<https://www.trackingstandard.org>. (t.y.).
<https://yekgnedir.com>. (t.y.).
- Kaplan, İ. (2011). Karbon Yönetim Sistemi ve ISO 14064. *İzmir Rüzgâr Sempozyumu ve Sergisi*, 23-24.
- Kıyılmaz, M. B., Keçebaş, A., & Ertürk, M. (2021). Sanayide Enerji Yönetimi Sistemi için Bir Gıda Tesisinin Enerji Verimliliğinin İyileştirilmesi. *International Journal of Pure and Applied Sciences*, 7(1), 51-62. <https://doi.org/10.29132/ijpas.815077>
- McKinnon, A., Browne, M., Whiteing, A., & Piecyk, M. (Ed.). (2015). *Green Logistics : Improving the environmental sustainability of logistics* (3. bs).
- Araz, M., Güngör, A., & Hepbaşı, A. (2013). Düşük Küresel Isınma Potansiyeline Sahip Soğutucu Akışkanların Soğutma Uygulamalarındaki Kullanımının Değerlendirilmesi. *11. Ulusal Tesisat Mühendisliği Kongresi Soğutma Teknolojileri Sempozyumu*, 575-604.
- Tüzün Rad, S., & Gülmez, Y. S. (2017). Green Logistics For Sustainability. *International Journal of Management Economics and Business*, 13(3), 0-0. <https://doi.org/10.17130/ijmeb.2017331327>
- Mısır, A., & Arıkan, O. A. (2022). Avrupa ve Türkiye’de Sıfır Atık Yönetimi ve Döngüsel Ekonomi. *Çevre, İklim ve Sürdürülebilirlik*, 23(1), 69-78.
- Yolcu, M. B. (2023). Avrupa Yeşil Mutabakatı ve Türkiye’deki Yeşil Lojistik Uygulamaları. *Econder International Academic Journal*, 7(2), 136-151. <https://doi.org/10.35342/econder.1399162>

Yontar, İ. G. (2008). Sürdürülebilir Çevre ve Ekonomi İçin Bir Araç: Türkiye’de ISO 14001 Çevre Yönetim Sistemi Standardı. *Review of Social, Economic & Business Studies*, 9(10), 477-500.

5. BÖLÜM

ECDADIN KONUŞAN TAŞLARI; ERZURUM ESAT PAŞA CAMİ HAZİRESİ MEZAR TAŞLARI ÖRNEĞİ

Deniz KARSLI

Öğretmen, Erzurum Hamidiye Kız Mesleki ve Teknik Anadolu Lisesi

aysima.aybuke29@gmail.com

<https://orcid.org/0009-0005-0567-0390>

Hatice ÖZBEY

Öğretmen, Erzurum Hamidiye Kız Mesleki ve Teknik Anadolu Lisesi

ahmet25utku@hotmail.com

<https://orcid.org/0009-0000-7673-8579>

Cengiz SAVAŞ

Okul Müdürü, Erzurum Hamidiye Kız Mesleki ve Teknik Anadolu Lisesi

cen.savas@hotmail.com

<https://orcid.org/0009-0005-9055-9311>

Şeref POLAT

Şube Müdürü, Erzurum Yakutiye İlçe Milli Eğitim Müdürlüğü

seref-polat-25@hotmail.com

<https://orcid.org/0009-0009-0691-7753>

GİRİŞ

Ölünün içine defnedildiği üzeri toprakla örtülü çukur “mezar” olarak ifade edilmektedir. Mezarların baş tarafına konulan, orada yatan kişinin kimlik bilgileri, ölüm tarihi ve başarıları gibi bilgilerin yer aldığı taşlara ise mezar taşı

denilmektedir (Haseki, 1971: 5)

Mezar taşları denildiğinde aklımıza ilk gelen balbal kavramıdır. Balbal, Türk tarihinde ölü gömme törenlerinde, saygı, anma, itibar göstergesi olarak dikilen kabaca yontulmuş insan figürleri şeklindeki taş heykeller olarak belirtilmektedir. Orta Asya Türk coğrafyasının pek çok yerinde rastlanan Balballarda ayak, bacak, eller ve kollar tasvir edilmekle birlikte, sadece büyük bir insan başı şeklinde yontulmuş olanları çoğunluğu oluşturmaktadır. (Kaya, 2020: 170)

Türklerde isteyen herkes balbal diktiremez. Alplerin, kağanların, hanedana mensup kişilerin, düşmanlarının sayısı kadar mezarlarının başına dikilen balballar düşmanlarının ruhlarını temsil etmekte ve kağana ya da alpe öteki dünyada hizmet etmek için diktirilmektedir. Bir kağanın ya da bir alpin ardından kimlere baş eğdirdiğini somut bir biçimde gelecek kuşaklara aktarmanın yolu balballar diktirmektir Eski Türk inancına göre mezarların balbal şeklinde tutsak edilen düşman askerlerinin ruhları ile korunduğuna, balbal ordusuyla öteki dünyada hizmet edeceğine ve ölen kişiyi koruyup kollayacağına inanılmaktadır (Belli, 2003: 910-914). Orta Asya Türk Cumhuriyetlerinde yapılan araştırmalara göre balbal adı verilen bu heykellerin büyüklüklerinin çeşitlilik gösterdiği, en küçüğünün 40-50 cm, en büyüğünün 250 cm yükseklikte olduğu ve bu zamana kadar bulunan en yüksek taş heykelin ise Bişkek Müzesi'nin bahçesinde bulunan 275 cm yüksekliğindeki heykel olduğu belirtilmektedir (Belli, 2003:88). Türkler yaşadıkları coğrafyanın etkisini mezar taşı geleneklerine yansıtarak mezar taşlarını heykele dönüştürürken İslamiyet'i benimsedikten sonra geleneklerini tamamen terk etmemekte mevcut kültürleri ile İslam kültürünü sentezleyerek mezar taşı yapımı konusunda kendilerine özgü bir yöntem geliştirmektedirler. İslamiyet'i kabul eden Karahanlılar döneminde de kişilerin ölümsüzleştirilmesi ve mezar yapma anlayışı devam etmekte ve ilk defa bu dönemden itibaren türbe adı verilen mezarlar yapılmaktadır. Karahanlılarla başlayan Gazneli ve Büyük Selçuklarla devam eden türbe veya kümbet adı verilen mezar anıtları, Türk mezar mimarisine farklı bir boyut kazandırmaktadır.(Arslan, 2017: 1929) Orta Asya mezar geleneği ile İslami unsurların kaynaşması ve Anadolu'da var olan kültürle buluşması sonucunda Ahlat Selçuklu Mezarlığı ve mezar taşları ortaya çıkmaktadır. (Avşar ve Güleç, 2019) Bugün Bitlis ili Ahlat ilçesinde bulunan mezarlık, yaklaşık 210 dönümlük alanı ile İslam dünyasının en büyük tarihi ve anıt mezarlığı olarak kabul edilmektedir.(Karamağaralı, 1992). 8000 civarında mezar taşı bulunan bu mezarlık alanında, Selçuklu, Ahlatşah, Eyyubi, İlhanlı ve Osmanlılara ait farklı tiplerde mezarlar bulunmakta ve

mezarlık alanı UNESCO'nun Dünya Kültür Mirası Geçici Listesi'nde yer almaktadır. Aralarında 3.52 metreyi bulan yüksekliği ile Anadolu'daki mezar taşlarından ayrılan Ahlat mezar taşları; siyasi, sanat ve kültür tarihimizin önemli belgeleri arasında yer almaktadır. Mezar taşları incelendiğinde o günkü toplum yapısı, inanç özellikleri, sanat anlayışları ve kültürel doku hakkında bilgilere ulaşılmaktadır. Yine mezar taşlarında ölen kişiyi ve sanatkarını anlatan yazılar, şiirler, geometrik şekiller ve bezemeler yer almaktadır (Meriç ve Bozkurt, 2016: 122). Eski Türk kültürüne ait ögeler ile İslam ve Anadolu kültür öğelerinin sentezlenmesinden oluşan en güzel örneklerinden biri de Osmanlı dönemine ait mezarlıklar ve mezar taşlarıdır (Çetin, 2021). Osmanlı mezarlıkları gösterişli servileri, renk renk çiçekleri ve sanat şâheseri mezar taşları ile her dönem insanların ilgisini çekmektedir. Osmanlı Medeniyetinde, mezarlıklar insana huzur veren ebedi bir istirahat bahçesi görünümündedir. (Berk, 2006: 11) Taş işçiliğimizin en güzel örnekleri olan mezar taşlarımız, aynı zamanda tarih düşülen, kayıt tutulan, yerine göre küçük vecizeler, dilekler yazılan, ölenin sosyal statüsünü ve kimliğini belirten ölümsüz bir belge niteliğini taşımaktadır (Berk, 2006: 5). Mezar taşları hakkında bilgi sahibi olan biri, mezar taşı üzerine herhangi bir metin olmasa da mezar taşındaki süslemelerden, başlığın şeklinden ölen kişinin cinsiyeti, kimliği, hangi dönemde yaşadığı vs. hakkında geniş bir bilgiye sahip olmaktadır.(Berk, 2006: 7). Bundan dolayıdır ki Osmanlı mezarlıkları tarihi kaynaklar içerisinde benzersiz bir konuma sahiptir.

Osmanlı mezar taşlarına yansıyan en küçük detayın bile toplumun kültür ve inanç dünyasında önemli bir yere sahip olduğu açıktır. Ecdadımız, çeşitli bitkilerle süsledikleri mezar taşlarıyla, hem Kuran-ı Kerim'in hem de kültürel değerlerin ışığında ölen kişilere cenneti, teslimiyeti ve yaratıcıya duyulan sevgiyi yansıtmıştır. Mezar taşlarının süslü ve zarif olmasından da anlaşılacağı üzere, ölümden korkmayan ve ölümü çiçeklerle karşılayan bir toplumun varlığı mevcuttur. İslamiyet öncesi dönemde kullanılan bitkisel motiflerin, İslamiyet'in benimsenmesinden sonra şekil değiştirerek kullanılmaya devam ettiği ve kültürel zenginliği artırdığı görülmektedir.(Çetin, 2019)

Osmanlı mezar taşlarında ölen kişiyi temsil eden şahitler, baş, gövde ve ayakları simgeler ve adeta birer heykel gibi şekillendirilirler. Başucu şahitleri, ayakucu şahitlerinden daha uzundur ve bazılarının mezara bakan yüzeylerinde ayetler ve kimlik yazıtları bulunmaktadır. Mezar taşları, başlık, ser levha, kimlik, dua ve tarih olmak üzere beş bölümden oluşur. Osmanlı mezar taşlarının en önemli özelliği olan başlıkları yani serpuşları, dikkat çekici bir plastik yapıya

sahiptir ve mezarda yatan kişinin mevkii, mesleği ve hangi tarikata mensup olduğu hakkında bilgi verir. Osmanlı Dönemi erkek mezar taşlarında bulunan başlıklar üç ana gruba ayrılabilir: Mücevveze, Burma Sarıklı, Kafesi Sarıklı, Kâtibî, Örfî, Yeniçeri Başlıkları gibi kavuklar; Mahmûdi, Azîzi, Hamidî fesler; Mevlevî, Kadirî, Nakşî, Bektaşî, Melâmi, Sünbüliye tarikat taşları. Sarığın kafes biçiminde sarılmasıyla “Kafesî” adı verilen tür, genellikle Dîvan ve Sadâret Kâtipleri, Tevkiî, Beylikçi, Reisü’l-küttâb, Defterdar, Tersâne ve Darphane Emîni gibi Hâcegân unvanına sahip kişiler tarafından kullanılmaktadır. Üst kısmı mantar şeklinde sonlanan ve “Kalafat” olarak adlandırılan tür, bu modelin en belirgin örneklerinden biridir. Ayrıca, dilimli küre şeklinde olan diğer türlerden farklı olarak sosyal statüleri değişen bir tür bulunmaktadır ve bu serpuşu kullanan kişilerin sosyal statüleri değişiktir. Bu tür, genellikle divan kâtipleri tarafından kullanılan diğer türlerden farklı olarak kapıkulu tabir edilen sipahiler tarafından kullanılmaktaydı. XVIII. yüzyılın ortalarından itibaren, kâtipler de dahil olmak üzere daha alt kademelerdeki kişilerin de bu başlığı kullanmaya başladığı belirtilmektedir. Tarikatlara ait başlıklar genellikle kolayca tanınabilir. Özellikle Mevlevîlerin kullandığı, tepesi yuvarlak ve eteği genişleyen silindirik şeklindeki sikkeler oldukça dikkat çekicidir. Mevlevî dervişleri bu başlığı takarken, Dede statüsünde olanlar sikenin alt kısmına destar (sarı) sardırırlardı. Bektâşîlerin kullandığı on iki terklı “Hüseynî” ve dört terklı “Edhemî” başlıkları da göze çarpan tarikat başlıkları arasındadır. Diğer tarikatlarda ise, takkenin üstündeki dilim sayısı belirleyici olmaktadır. Bayramî Tarikatı altı terklı takke kullanırken, Celvetî Tarikatı on iki terklı takke tercih etmektedir. Sivil ve resmi kişilerin bu tarikatlara olan ilişkileri genellikle mezar taşları üzerinde yer alan sembollerle belirtilmektedir (Berk, 2018:118).

Başlıksız, serpuşsuz şekilde düz tepelerle sona eren tanıklı mezarlar genellikle kadınlara aittir. Kadın mezar taşları genellikle çiçeklerle süslenir ve sıklıkla hotoz adı verilen bir serpuş ile son bulur. Osmanlı Dönemi’nde erkek mezar taşlarından farklı olarak, kadın mezar taşları süslemeleri ve üzerlerindeki detaylarla ayrılır; şekil olarak erkek mezar taşlarından daha küçüktürler (Arslan, 2017: 1935). Kadın mezar taşlarında takılara da rastlanmaktadır.

Osmanlı döneminde, mezarlarda kavuğun kenarına iştirilmiş bir gül sayesinde, kişinin meslek yaşamının henüz başında olduğu anlaşılırdı (Berk, 2006: 26).

Cellat mezar taşları, 40-50 cm genişliğinde, 160-170 cm boyunda dikdörtgen

şeklinde olup kefeki taşından yapılmıştır ve beddua içermez.

Osmanlı mezar taşlarında denizci olduğunu simgeleyen motiflere rastlanır; bunlar arasında gemi direği, yelken bezi, urgan, halat, gemi çapası ve Osmanlı denizcilik arması bulunmaktadır.

Ressam mezar taşlarında ise palet, fırça gibi çeşitli resim motifleri yer almaktadır.

Osmanlı mezar taşlarında, kişinin idam edildiğini gösteren semboller bulunmaktadır. Bunlar arasında boynunda kement olanlar, mesleklerini temsil eden ok-yaylar - ki bu, bir kemankeş olduğunu belirtir - ve okur-yazarlığını simgeleyen kalem-divitler yer almaktadır (Berk, 2006: 27).

Osmanlı'da genç yaşta vefat eden kadınların mezar taşları, duvak şeklinde yapılmakta ve hatta ayak taşına kırılmış bir gül goncası işlenmektedir.

Hançer, mezar taşlarında bıçak veya silah olarak tasvir edilir. Hançerin keskin olması, kişinin ömrünün kısalığına işaret eder. Ayrıca hançerin kınında bulunmaması, kullanılmadığını gösterir (Çavuş, 2018: 80).

Kandil motifleri, mezar taşlarına eklenerek kişinin kabrinin yaratıcı tarafından aydınlatılması dileği iletilir.

Mezar taşlarında sıkça görülen “geometrik şekiller” olan eşkenar dörtgen, altıgen, kare ve daire, sonsuzluğu ve kâinatı temsil eder.

XVI ve XVII. yüzyıllarda vefat eden çocukların tabutlarının üstleri kumaş desenleri ile kaplıdır ve bel kısımlarına işlenen kemer üzerindeki “hançer”, ruh ve beden arasındaki bağın kesilmesini simgeler (Sevim, 2010: 93).

Gonca şeklindeki gül motifleri, kişinin genç yaşta öldüğünü ifade eder (Çetin, 2019: 1190). Ölen kişinin mezar taşına işlenen gül motifleri, ölümden sonra Peygamberimize yakın olma düşüncesini yansıtmak amacıyla eklenmektedir (Özkan, 2007: 134).

Lale, mistik bir bakış açısından Tanrı'nın birliğini simgeler; her soğanın yalnızca bir sap ve bir çiçek vermesi nedeniyle lale, tevhidin bir işareti olarak kabul edilir. (Çetin, 2019: 1191)

Mezar taşlarında servi ağacı, sabrın ve temkinin sembolü olarak görülür. Doğruluğu ve dürüstlüğü temsil eden dik ve doğru duruşuyla servi ağacı, bu anlamlarıyla mezar abidelerinde en çok kullanılan ağaçlardan biridir. İslam inancında ölümden sonra var olan sonsuz hayat fikri, servi ağacının sembolizasyonunda etkilidir. (Gülcü, 2018, s.274) Mezar taşındaki “servi içinde

servi” motifinin, doğumda hayatını kaybeden kadını ve doğurduğu kız çocuğunu simgelediği düşünülmektedir. (Baş, 2009, s.558)

Hayat ağacı ve üzerindeki kuş figürleri, ölen kişiyi temsil eder ve onun Allah’a yükselişini simgeler. Hayat ağacı cenneti sembolize ederken, dallar arasında bulunan narlar cennet meyvelerini, kuşlar ise cennet kuşlarını temsil eder. (Baş, 2009, s.557)

Hurma ağacı motifli bir mezar taşı, orada yatan kişinin hacı olduğunu belirtebilir. (Dere: 2011, s.99)

Sümbül motifinin, Halvetilik ve Sümbülîye tarikatlarının sembolü olduğuna inanılmaktadır. (Yılmaz, 2010, s.17)

Mezar taşlarında görülen çam kozalağı, ebedi uykuyu, bu dünyadan göçü ve cenneti temsil eder. (Çetin, 2019, s.1196)

Vazo içindeki bitkisel motiflerin mezar taşlarında tasvir edilmesi, belki de su kaynağı olan suyla beslenerek sonsuz yaşama ulaştıklarını ima ederken, belki de vazodaki suyun ölünün günahlardan arınmasını simgelediği düşünülebilir. (Çulpan, 1961, s. 152)

Osmanlı dönemine ait olan mezarlıklar, özellikle şehir içinde ve cami hazirelerinde bulunur. Bu mezarlıklar, hayat ile ölüm arasındaki kısa süreyi insanlara hatırlatır. Ecdadı anmak ve hayatı farklı bir bakış açısıyla düşünmek için bu mezarlıklar insanlara fırsat sunar. Erzurum Esat Paşa Camii haziresinde bulunan tarihi mezarlık, bu duruma güzel bir örnektir. Hazire alanında 19. yüzyıldan 20. yüzyıla uzanan bir zaman dilimini kapsayan 26 adet tarihi mezar taşı bulunur. Bunlardan 17’si erkek mezarı, 6’sı kadın mezarıdır ve 4’ünde kimlik tespiti yapılamamıştır. Mezarların tamamında baş ve ayak şahidesi vardır. Genellikle yöreye özgü kırmızı kamber taşı kullanılmış olup nadiren mermer tercih edilmiştir. Yazılar ve süslemeler kabartma tekniğiyle yapılmıştır. Çerçevesi, sandık ve kapak taşlı olmak üzere üç farklı mezar tipi vardır. Başlıklar, ölünün cinsiyeti, devlet ve din adamlarının sınıf ve rütbelerini, mensup oldukları tarikatı gösteren önemli unsurlardandır. Haziredeki erkek taşlarının çoğunda başlık bulunur ve bunlar arasında farklı tarikatlara ait başlık örnekleri yer alır. Kadın mezar taşları da çeşitli başlık örneklerini içerir. Mezar taşlarında kullanılan unvanlar ve lakaplar arasında erkekler için Hacı, Efendi, Paşa, Ağa, Bey, Mir, Hoca, Baba, Seyyid ve Şeyh; kadınlar için ise Hanım, Hanımefendi ve Hatun ibareleri bulunur. Mezar taşlarının üzerinde bitkisel, geometrik ve nesneli bezeme örnekleri vardır. Bitkisel motifler arasında servi ağacı ve gül dalı motifleri dikkat çeker.

Hazirede bulunan mezar taşları üzerinde yer alan yapraklı ve çiçekli dal motifleri de oldukça dikkat çekicidir. Kadın baş ve ayak taşlarında ve erkek ayak taşlarında bazı tepelikler palmet şeklindedir. Hazirede bulunan mezar taşları üzerinde öne çıkan geometrik motiflerin başında güneşi sembolize eden şua motifi gelmektedir. Erzurum mezar taşlarının genelinde sanduka mezarların yan yüzeylerinde şua motifinin yaygın bir şekilde kullanıldığı görülmektedir. Haziredeki mezar taşları üzerinde ay ve yıldız veya sadece yıldız motifleri de tespit edilmiştir. Hazirede yer alan mezar taşları üzerinde çiçekli dal motiflerinin yerleştirildiği stilize vazo tasvirleri de yer almaktadır. Kurdele süslemede görülen bir diğer nesneli motiftir. Mezar taşları üzerinde genellikle ayak taşlarında bitkisel motiflerin köklerini, bağlamak için fiyonk atılarak veya uçuşur şekilde kullanılmıştır. Hazirede bulunan kadın mezarların sanduka yan taşları üzerinde çarkifelek motifleri yer almaktadır. Hazirede yer alan mezar taşları üzerinde en dikkat çeken nesneli motiflerden biri Osmanlı Arması'dır. Hazirede formları, süslemeleri ve kitabeleri açısından çok özenli ve dikkat çekici mezar taşları olduğu gibi oldukça sade olan taşlar da yer almaktadır. Erzurum Esat Paşa Camii haziresindeki mezar taşlarının malzeme, kitabe ve süsleme gibi özelliklerine dikkat çekmektedir. Yüksek lisans çalışmamızın bir bölümü niteliğinde olan bu çalışma yıllar sonra tekrar ele alınarak eksiklikler giderilmeye çalışılmıştır. Hazirede bulunan mezar taşlarının genel itibarı ile Türk-İslam coğrafyasındaki Osmanlı mezar taşı geleneğinin devamı olduğu, malzeme olarak da daha çok yöresel özellikler sergiledikleri görülmektedir. Erzurum Esat Paşa Camii haziresindeki mezar taşlarındaki kitabelerden, bezeme zenginliğinden ve bazı sembolik unsurlardan; birçok önemli kişiye ebedi istirahatgâh olmuş bir hazire yeri olduğu anlaşılmaktadır. (Hanoğlu, 2018, s.305-310)

Ölümü dahi estetik bir bakış açısıyla anlatan mezar taşları, kültürümüz, toplum yapımız, sanat anlayışımız ve inanç sistemimiz hakkında değerli bilgiler sunmaktadır. Tarihi mezarlıklar ve mezar taşları, arşiv belgeleri niteliği taşıyan bir kültür hazinesini temsil etmektedir. Gelecek kuşaklara iletilen ecdadın mesajının önemli bir yolu olan mezar taşlarını korumak, tarihi bir sorumluluktur. Projemizin amacı, Erzurum Esat Paşa Cami haziresindeki tarihi mezar taşları da dahil olmak üzere zengin kültürümüzün en güzel örneklerinden olan mezar taşlarını tanıtarak, özelliklerini aktararak ve koruma altına alarak gelecek nesillere aktarmaktır. Ulu Önder Mustafa Kemal Atatürk'ün "Tarihini bilmeyen milletler yok olmaya mahkumdur" sözünden ilham alarak, öğrencilerimizde tarih bilincinin oluşturulması büyük önem taşımaktadır.

ARAŞTIRMANIN YÖNTEMİ

Çalışmamızda nicel araştırma yöntemlerinden anket tekniği kullanılarak veriler elde edilmiştir. Erzurum’da orta öğretim düzeyinde eğitim-öğretim gören öğrencilerin tarihi mezarlıklar ve mezar taşları konusundaki bilgi düzeyleri ölçmek istenmiştir. Bu doğrultusunda 15 anket sorusu belirlenerek okulumuz 10-11 ve 12.Sınıf öğrencilerinden oluşan 200 kişilik bir gruba uygulanmıştır. Bu ankette yer alan soruların çözümlenmesinde IBM SPSS 22 paket program kullanılmıştır. Çalışma evrenimiz Erzurum’da orta öğretim düzeyinde eğitim-öğretim gören öğrenciler, Evren birimimiz ise okulumuz 10 ve 11. Sınıfta eğitim-öğrenim gören 100 öğrenci oluşturmaktadır.

BULGULAR

Katılımcılara 12 sorudan oluşan anket uygulanmıştır. Elde edilen verilere göre ;

Tablo 1. “Yaşınız?” Sorusuna verilen cevapların analizi.

Değişken	Sayı	Yüzde
15,0	28	28,0
16,0	49	49,0
17,0	23	23,0
Toplam	100	100,0

Ankete katılanlara, yaşları sorulduğunda (%28) oranında 15 yaş, (%49) oranında 16 yaş, (%23) oranında 17 yaşında oldukları tespit edilmiştir.

Tablo 2. “Cinsiyetiniz?” Sorusuna verilen cevapların analizi.

Değişken	Sayı	Yüzde
Kadın	100	100,0
Toplam	100	100,0

Ankete katılanlara, cinsiyetleri sorulduğunda (%100) oranında kadın oldukları tespit edilmiştir.

Tablo 3. “Türklerde balbal ne anlama gelir?” Sorusuna verilen cevapların analizi.

Değişken	Sayı	Yüzde
Cenaze Töreni	79	79,0
Mezar Taşı	21	21,0
Toplam	100	100,0

Ankete katılanlara “Türklerde balbal ne anlama gelir?” sorusu sorulduğunda (%79) oranında cenaze töreni, (%21) oranında mezar taşı cevabının verdiği tespit edilmiştir.

Tablo 4. “Dünyanın en büyük Türk-İslam mezarlığının Bitlis’in Ahlat ilçesinde bulunan Ahlat Selçuklu Mezarlığı olduğunu biliyor musunuz?” Sorusuna verilen cevapların analizi.

Değişken	Sayı	Yüzde
15,0	28	28,0
16,0	49	49,0
Toplam	100	100,0

Ankete katılanlara “Dünyanın en büyük Türk-İslam mezarlığının Bitlis’in Ahlat ilçesinde bulunan Ahlat Selçuklu Mezarlığı olduğunu biliyor musunuz?” sorusu sorulduğunda (%4) oranında evet, (%21) oranında hayır cevabının verdiği tespit edilmiştir.

Tablo 5. “Ahlat Selçuklu Mezarlığında kaç tane mezar taşı bulunmaktadır?” Sorusuna verilen cevapların analizi.

Değişken	Sayı	Yüzde
2000-5000	96	96,0
5000-10000	4	4,0
Toplam	100	100,0

Ankete katılanlara “Ahlat Selçuklu Mezarlığında kaç tane mezar taşı bulunmaktadır?” sorusu sorulduğunda (%96) oranında 2000-5000, (%4) oranında 5000-10000 cevabının verdiği tespit edilmiştir.

Tablo 6. “Ahlat Selçuklu Mezarlığında bulunan mezar taşlarında en büyüğünün yüksekliği kaç metredir?” Sorusuna verilen cevapların analizi.

Değişken	Sayı	Yüzde
1,5m-3m	95	95,0
3m-5m	5	5,0
Toplam	100	100,0

Ankete katılanlara “Ahlat Selçuklu Mezarlığında bulunan mezar taşlarında en büyüğünün yüksekliği kaç metredir?” sorusu sorulduğunda (%95) oranında 1,5m-3m, (%5) oranında 3m-5m cevabının verdiği tespit edilmiştir.

Tablo 7. “Türk-İslam mezar taşlarının boyutlarının ve üzerinde kullanılan sembollerin ölen kişinin cinsiyetini belirlemede bir rolü var mıdır?” Sorusuna verilen cevapların analizi.

Değişken	Sayı	Yüzde
Evet	5	5,0
Hayır	95	95,0
Toplam	100	100,0

Ankete katılanlara Türk-İslam mezar taşlarının boyutlarının ve üzerinde kullanılan sembollerin ölen kişinin cinsiyetini belirlemede bir rolü var mı sorusu sorulduğunda (%95) oranında hayır, (%5) oranında evet cevabının verildiği tespit edilmiştir.

Tablo 8. “Türk-İslam mezar taşlarındaki başlıkların ölen erkeğin hangi mesleğe mensup olduğunu belirttiğini biliyor musunuz?” Sorusuna verilen cevapların analizi.

Değişken	Sayı	Yüzde
Evet	3	3,0
Hayır	97	97,0
Toplam	100	100,0

Ankete katılanlara “Türk-İslam mezar taşlarındaki başlıkların ölen erkeğin hangi mesleğe mensup olduğunu belirttiğini biliyor musunuz? ” sorusu sorulduğunda (%97) oranında hayır, (%3) oranında evet cevabının verildiği tespit edilmiştir

Tablo 9. “Türk-İslam mezar taşları başlıkları ölen kişinin hangi mezhebe bağlı olduğunu sizce belirtebilir mi?” Sorusuna verilen cevapların analizi.

Değişken	Sayı	Yüzde
Evet	3	3,0
Hayır	97	97,0
Toplam	100	100,0

Ankete katılanlara “Türk-İslam mezar taşlarındaki başlıkların ölen erkeğin hangi mesleğe mensup olduğunu belirttiğini biliyor musunuz? ” sorusu sorulduğunda (%97) oranında hayır, (%3) oranında evet cevabının verildiği tespit edilmiştir.

Tablo 10. “Aşağıdakilerden hangisi Türk İslam dönemi kadın mezar taşlarında incelik ve letafetin simgesi olarak kullanılan figürlerden ya da sembollerden değildir?” Sorusuna verilen cevapların analizi.

Değişken	Sayı	Yüzde
Broş	11	11,0
Çiçek	55	55,0
Gerdanlık	26	26,0
Sarık	8	8,0
Toplam	100	100,0

Ankete katılanlara “Türk-İslam mezar taşlarındaki başlıkların ölen erkeğin hangi mesleğe mensup olduğunu belirttiğini biliyor musunuz?” sorusu sorulduğunda (%97) oranında hayır, (%3) oranında evet cevabının verildiği tespit edilmiştir.

Tablo 11. “Genç yaşta ölen kadınlar için mezarların ayak taşlarında hangi simge kullanılmıştır?” Sorusuna verilen cevapların analizi.

Değişken	Sayı	Yüzde
Broş	43	43,0
Gerdanlık	31	31,0
Kırılmış Bir Gül Gonçası	9	9,0
Küpe	17	17,0
Toplam	100	100,0

Ankete katılanlara “Genç yaşta ölen kadınlar için mezarların ayak taşlarında hangi simge kullanılmıştır?” sorusu sorulduğunda (%43) oranında broş, (%31) oranında gerdanlık, (%9) oranında kırılmış bir gül yoncası, (%17) oranında küpe cevabının verdiği tespit edilmiştir.

Tablo 12. “Cellat mezar taşlarında her hangi bir yazı olmamasının nedeni nedir?” Sorusuna verilen cevapların analizi.

Değişken	Sayı	Yüzde
Cellatlar tarafından öldürülen kişilerin yakınlarının mezarları	1	1,0
tahrip etmesini ve geride kalan eş ve çocuklarına kötülük yapılmasını önlemek için	9	9,0
Dilsiz ve sağır oldukları için	38	38,0
Okuma yazma bilmedikleri için	43	43,0
Önemsiz gördükleri için	9	9,0
Toplam	100	100,0

Ankete katılanlara “Cellat mezar taşlarında her hangi bir yazı olmamasının nedeni nedir?” sorusu sorulduğunda (%9) oranında cellatlar tarafından öldürülen kişilerin yakınlarının mezarları tahrip etmesini ve geride kalan eş ve çocuklarına kötülük yapılmasını önlemek, (%38) oranında dilsiz ve sağır oldukları, (%43) oranında okuma yazma bilmedikleri, (%3) oranında önemsiz gördükleri (%1) oranında soruya yanıt verilmediği tespit edilmiştir.

Tablo 13. “Osmanlı Dönemine ait tarihi mezar taşlarının bir örneğini de Erzurum Esat Paşa Cami haziresinde olduğunu biliyor musun?” Sorusuna verilen cevapların analizi.

Değişken	Sayı	Yüzde
Evet	3	3,0
Hayır	97	97,0
Toplam	100	100,0

Ankete katılanlara “Osmanlı Dönemine ait tarihi mezar taşlarının bir örneğini de Erzurum Esat Paşa Cami haziresinde olduğunu biliyor musun?” sorusu sorulduğunda (%3) oranında evet, (%97) oranında hayır cevabının verildiği tespit edilmiştir.

Tablo 14. “Erzurum Esat Paşa Cami haziresinde bulunan tarihi mezar taşlarının kültür ve inanç turizmine katkısı olacağını düşünüyor musunuz?” Sorusuna verilen cevapların analizi.

Değişken	Sayı	Yüzde
Evet	3	3,0
Hayır	97	97,0
Toplam	100	100,0

Ankete katılanlara “Erzurum Esat Paşa Cami haziresinde bulunan tarihi mezar taşlarının kültür ve inanç turizmine katkısı olacağını düşünüyor musunuz?” sorusu sorulduğunda (%97) oranında hayır, (%3) oranında evet cevabının verildiği tespit edilmiştir

Tablo 15. “Memleketimizin gerçek tapusu niteliğindeki mezarlıklarımızdaki mezar taşlarının dilini bilen biri üzerinde hiçbir yazılı kayıt olmasa bile süslemelerden kavuk şeklinden hem o mezarda yatan kişinin kimliği hem de yaşadığı devir hakkında bilgiye ulaşabilir. Sizce bu neyin göstergesidir? ” Sorusuna verilen cevapların analizi.

Değişken	Sayı	Yüzde
Doğal Miras	50	50,0
Kültürel Miras	50	50,0
Toplam	100	100,0

Ankete katılanlara “Memleketimizin gerçek tapusu niteliğindeki mezarlıklarımızdaki mezar taşlarının dilini bilen biri üzerinde hiçbir yazılı kayıt olmasa bile süslemelerden kavuk şeklinden hem o mezarda yatan kişinin kimliği hem de yaşadığı devir hakkında bilgiye ulaşabilir. Sizce bu neyin göstergesidir?” sorusu sorulduğunda (%50) oranında doğal miras, (%50) oranında kültürel miras cevabının verildiği tespit edilmiştir.

SONUÇLAR VE TARTIŞMALAR

Ankete katılan katılımcıların tamamı kadınlardan oluşturmaktadır.

Ankete katılan katılımcıların 15-17 yaş aralığında olduğu görülmektedir. Ülkemizin genç neslini oluşturulan bu bireylerin, tarihi mezar taşlarının dili ve önemi hakkındaki bilgi düzeyini tespit etmek bizim için önemlidir.

Anketimize göre, katılımcıların çoğunluğu, balbalın Türklerde mezar taş anlamına geldiği bilgisine sahip olmadığı görülmektedir. Tarih derslerinde işlenen bu konunun yeterince öğrenilmediği anlaşılmaktadır.

Ankete göre katılımcıların çoğunluğunun, dünyanın en büyük Türk-İslam mezarlığının Ahlat Selçuklu Mezarlığı olduğu bilgisine sahip olmadığı görülmektedir. Genç neslin bu bilgiye sahip olmaması çok üzücüdür. Burada gençlerin tarihi mekanlara ilgisiz olduğu anlaşılmaktadır.

Ankete katılan katılımcıların büyük bir oranının, Ahlat Selçuklu Mezarlığı'ndaki mezar taşı sayısını bilmediği anlaşılmaktadır. Gençlerin tarihi bir mezarlıkta 5000-10000 mezar taşının bir arada olmasını ihtimal dahilinde görmedikleri anlaşılmaktadır.

Ankete göre katılımcıların çoğunluğunun, Ahlat Selçuklu Mezarlığı'nda bulunan mezar taşlarının en büyüğünün yüksekliğine doğru yanıt vermediği görülmektedir. Gençlerimiz bu soruyu günümüz koşullarında mezar taşlarının büyüklüğünü baz alarak cevap vermiş olduğu anlaşılmaktadır.

Ankete katılan katılımcıların çoğunluğu, Türk-İslam mezar taşlarının boyutlarının ve üzerinde kullanılan sembollerin ölen kişinin cinsiyetini belirlemede bir rolü olmadığını düşünmektedir. Yine gençlerimizin bu soruya günümüzdeki mezar taşlarını baz alarak cevap verdiği anlaşılmaktadır. Günümüzde mezar taşları üzerindeki yazılar olmasa ölen kişinin cinsiyeti hakkında bir bilgiye sahip olmamız imkansızdır.

Ankete katılan katılımcıların çoğunluğu, Türk-İslam mezar taşlarındaki başlıkların ölen erkeğin hangi mesleğe mensup olduğu bilgisini belirtmediğini düşünmektedir. Ecdadımızın mezar taşlarında bir çok ayrıntıya yer vermesine karşın gelecek neslin bundan bihaber olması üzücüdür.

Ankete katılan katılımcıların çoğunluğu, Türk-İslam mezar taşlarındaki

başlıkların ölen kişinin hangi meshebe mensup olduğunu belirtmediği cevabını vermektedir. Bu durum gençlerimizin dinler tarihi konusuna ilgisiz olduğunu göstermektedir.

Ankete katılan katılımcılar, Türk İslam dönemi kadın mezar taşlarında incelik ve letafetin simgesi olarak kullanılan figür ve semboller hakkında bilgi sahibi olmadıkları görülmüştür. Bu soruya en fazla sarık cevabı verilmesi gerekirken kadınlara ait semboller daha fazla orana sahip olmuştur. Gençlerimiz mezar taşlarında böyle bir inceliğin olabileceğini düşünmemektedir.

Ankete göre, genç yaşta ölen kadınlar için ayak taşına işlenecek sembol bilgisine katılımcıların çoğunluğunun sahip olmadıkları görülmüştür. Bu soruya en fazla kırılmış bir gül goncası cevabı verilmesi gerekirken diğer cevaplar daha fazla orana sahiptir. Gençlerimiz tarihi bilgi eksikliği dışında mantık yürütemedikleri de görülmektedir.

Ankete katılan katılımcılar, cellat mezar taşlarında herhangi bir yazı olmamasının nedeni sorulduğunda farklı yanıtlar vermekle birlikte doğru yanıt çok az oranda verdikleri görülmektedir. Burada ecdadımızın ne kadar ince düşündüğü, cellat mezarlarının tahrip edilmesini ve cellat yakınlarını zarar görmesini önlemek için böyle bir yönleme başvurduğu görülmektedir.

Ankete katılan katılımcıların çoğunluğunun, Erzurum Esat Paşa Cami haziresinde bulunan tarihi mezar taşlarından haberdar olmadığı görülmüştür. Gençlerimizim ikamet ettikleri ilin tarihi ve kültürel eserleri hakkında bilgi sahibi olmamaları çok üzücüdür.

Ankete göre katılımcıların çoğunluğunun, Erzurum Esat Paşa Cami haziresinde bulunan tarihi mezar taşlarının kültür ve inanç turizmine herhangi bir katkısı olmayacağı düşünülmektedir. Gençlerimizim kültür ve inanç turizminde mezarlıklar ve mezar taşlarını önemini kavrayamadıkları anlaşılmaktadır.

Ankete göre, Memleketimizin gerçek tapusu niteliğindeki mezarlıklarımızdaki mezar taşlarının dilini bilen biri üzerinde hiçbir yazılı kayıt olmasa bile süslemelerden kavuk şeklinden hem o mezarda yatan kişinin kimliği hem de yaşadığı devir hakkında bilgiye ulaşabilmesi neyin göstergesi sorusuna eşit oranda cevap vermiştir. Bu durum gençlerimizin kültürel miras hakkında yeterli bilgiye sahip olmadıklarını göstermektedir.

Anket sonuçlarından yola çıkarak tarihi mezarlıklar ve mezar taşlarımız konusunda gençlerimizin yeterli bilgiye sahip olamadığı görülmüştür. Bu durumdan hareketle gençlerimizi konu hakkında bilgilendirmek, tarihi

mezar taşlarının önemi hususunda bilinçlendirmek ve farkındalık oluşturmak amacımızdır. Bu amacımızı gerçekleştirmek adına okulumuz öğrencilerine mezar taşları konulu bilgilendirme çalışması yapılmış ve bilgi eksiklikleri giderilmeye çalışılmıştır. Yapılan bilgilendirme çalışmaları sonucunda genç neslin konuya ilgisini arttığı ve bilgi eksikliklerinin büyük oranda giderildiği gözlenmiştir.

ÖNERİLER

Öncelikle tarihi mezarlıklar ve mezar taşları Kültür ve Tabiat Varlıklarını Koruma Kanunu kapsamında koruma altına alınmalı ve tarihi mezarlıklar ve mezar taşlarının kültür vandalizmine maruz kalmalarına engel olunmalıdır.

Eğitimin öneminden hareketle 2023-2024 Eğitim Öğretim yılında değişecek olan tarih dersi müfredatına kültürel zenginliğimizi gösteren mezarlıklar ve mezar taşları gibi konuların eklenmesi, Milli Eğitim Bakanlığı Eğitim Teknolojileri Genel Müdürlüğü tarafından hazırlanacak materyallerin tarih derslerinde kullanılarak öğrencilere mezarlıklar ve mezar taşlarının inanç, kültür ve sanatsal boyutunun anlatılması gerekmektedir. Milli Eğitim Bakanlığı'nın yapacağı çalışmalar kapsamında öğrencilerin okul dışı öğrenmelerine olanak sağlayacak geziler düzenlenmelidir. Okullarda Turizm haftası(15-22 Nisan) etkinlikleri kapsamında tarihi mezarlıklar ve mezar taşlarının tanıtımı konulu programlar düzenlenmelidir

Halka mezarlık ile ilgili bilgiler verilerek halkın sahip olduğu bu eşsiz değerlerin bilincine varması sağlanmalıdır.

İnanç ve kültür turizmi kapsamında mezarlıklar ve mezar taşlarımızın zengin potansiyeline rağmen turizm açısından gelişmemiş olması tanıtım eksikliğinden kaynaklanmakta olup hem yurt içi hem de yurt dışı tanıtımı konusuna öncelik verilmelidir

Ulusal ve yerel kanallarda konuya yer verilmesi, yazılı basında konu ile ilgili eserlerin yer alması, kitap, broşür vb. katalogların oluşturulup halka dağıtılması tanıtımı olumlu etkileyecektir,

Tarihi mezarlıklar ve mezar taşları konulu düzenlenecek sempozyum, kongre ve konferans gibi faaliyetlerin arttırılması konu hakkında tanıtım eksikliklerini giderilmesine katkı sağlayacaktır.

KAYNAKÇA

- Arslan, A. S. (2017). “Taşlar Konuşur”:Türk Mezar Taşlarının Biçim Dili, Uluslararası Türkçe Edebiyat Kültür Eğitim Dergisi, Sayı: 6/3, ss.1923-1937.
- Avşar, A. O. & GÜLEÇ, A.(2019). Ahlat Selçuklu Meydan Mezarlığı Mezar Taşları Analiz Çalışmaları ve Konservasyon Önerileri. Restorasyon ve Konservasyon Çalışmaları 1(22),3-16. Retrieved from <https://dergipark.org.tr/tr/pub/restorasyon/issue/50219/647384>
- Baş, E. (2009), “Edirne Beylerbeyi Camii Haziresi’nde Bulunan Mezar Taşları”, Trakya Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sanat Tarihi Bölümü Yüksek Lisans Tezi, Trakya.
- Belli, O. (2003). “Türk Dünyasında Taş Heykeller ve Balballar”, Türkiye Bilimler Akademisi Arkeoloji Dergisi, TÜBA-AR VI, ss.85-116.
- Berk, S. (2006). Zamanı Aşan Taşlar , Zeytinburnu Belediyesi Kültür Yayınları, İstanbul,
- Berk, S. (2018) “Osmanlı Mezar Taşı Kitâbelerinde Başlıklar Ve Anlamları”, 1. Uluslararası Türk-İslam Mezar Taşları Kongresi Bildiriler Kitabı 19-21 Ekim 2018 Kuşadası Türkiye, Aydın s.116-123
- Çal, H. (2000). İstanbul Eyüp’teki Erkek Mezar Taşlarında Başlıklar. IV. Eyüp Sultan Sempozyumu Bildirileri, s. s.208-225
- Çavuş, F. (2019), “Osmanlı Mezar Taşlarının Sırları”, Bilge Kültür Sanat Yayını, İstanbul.
- Çetin, O. (2019). “Osmanlı Mezar Taşlarına Yansıyan Kültür, Medeniyet ve İnanç Dünyası Üzerine Bir İnceleme: Eyüp Örneği”, Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Ankara.
- Çetin, O. (2019). “Osmanlı Mezar Taşlarının Önemi ve Sanatsal Boyutu”, Cumhuriyet Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi, Cilt:43, Sayı:1, Sayfa:39-52
- Çetin, O. (2019).“Osmanlı Mezar Taşlarına Yansıyan Medeniyet ve İnanç Dünyası: Eyüp Örneği” Atatürk Üniversitesi Sürekli Eğitim Merkezi II. Uluslararası Türk Dili ve Edebiyatı Bilgi Şöleni Tam Metin Bildiri Kitabı, Sayfa: 611-622, Erzurum.
- Çetin, O. (2021). Eski Türk İnanç Sistemi İle Osmanlı Mezar Taşlarının Etkileşimi. Türk Ekini, (8), 86-109. Retrieved from <https://dergipark.org.tr/tr/pub/turkek/issue/63249/945783>

- Çulpan, C. (1961). Antik Devirden Zamanımıza Kadar İlahiyat Edebiyat ve Tıp Tarihinde Serviler I-II, İstanbul.
- Dere, Ö. F. (2011) “Eyüp Sultan’da Taşa İşlenen Medeniyet, İstanbul Büyükşehir Belediyesi Yayınları, İstanbul.
- Gülcü, A. İ. (2018) “Eyüp Sultan Türbeler ve Anıt Mezarlar”, Eyüp Sultan Belediyesi Yayınları, İstanbul.
- Hanoğlu, C. & AKDAĞ, H. (2018).“Erzurum Esat Paşa Camii Haziresi’nde Bulunan Mezar Taşları”, 1. Uluslararası Türk-İslam Mezar Taşları Kongresi Bildiriler Kitabı 19-21 Ekim 2018 Kuşadası TÜRKİYE Aydın, s. 282-325.
- Haseki, M. (1971). Plastik Açından Türk Mezar Taşları. İstanbul.
- Karamağarlı, B. (1992).Ahlat Mezar Taşları, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara
- Kaya, E. (2020). “Balbal” Sözcüğüne Artsüremli Bir Bakış. Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, 17 (1), 168-178. DOI: 10.33437/ksusbd.620747
- Özkan, S. (2007) “Geç Dönem Osmanlı Adana Mezar Taşları”, Konya.
- Merç, S., Bozkurt, Ö. (2016)“ İslam Dünyasının En Büyük Tarihi-Anıt Mezarlığının (Selçuklu Mezarlığı) Kültür ve İnanç Turizmi Kapsamında Değerlendirilmesi “Nişantaşı Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi 4(1), s.117-134
- Sevim, N. (2010), “Medeniyetimizin Sessiz Tanıkları”, Kitap Dostu Yayınları, İstanbul.
- Yılmaz, H.(2015) “İstanbul’daki Türk İnanç Kaynaklı Motifli Tarihi Mezar Taşlarının Bozulma Nedenleri ve Restorasyon Yöntemleri”, Gazi Üniversitesi, Fen Bilimleri Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Ankara.

6. BÖLÜM

TÜREV ÜRÜNLERİNDEN SWAP İŞLEMLERİ ve MUHASEBELEŞTİRİLMESİ

Arş. Gör. Fatih TOPCUOĞLU

Burdur Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi

ftopcuoglu(at)mehmetakif.edu.tr

GİRİŞ

Bretton Woods sisteminin çöküşü sonrası, 1970'lerde döviz kurları ve faiz oranlarında dalgalanmalar meydana gelmeye başlamıştır. Söz konusu dalgalanmalar, uluslararası düzeyde faaliyet gösteren işletme ve bankalar için önemli riskler yaratmıştır. Bu kur dalgalanmalarının yol açtığı çeşitli risklerle başa çıkmak amacıyla türev ürünler ortaya çıkarılmıştır (Kablan,2005).

Son 20 yıl içerisinde, türev ürünler dünya çapında finansal piyasalarda yoğun bir şekilde kullanılmaya başlanmış ve önemli bir konuma ulaşmıştır. Bu finansal araçlar, başka bir varlığın performansına bağlı olarak değer kazanan yatırım araçlarıdır; bu varlıklar hisse senetleri, döviz kurları, faiz oranları, tahviller ve ticari mallar gibi çeşitlilik göstermektedir. Türev ürünler, futures, forward, opsiyon ve swap gibi farklı kategorilere ayrılarak incelenebilir (Adıgüzel ve Yılmaz,2015:15).

Swaplar, belirli miktarda ve kalitedeki para, döviz, altın, finansal araçlar, alacaklar ve mallar gibi varlık ve yükümlülüklerin, önceden belirlenmiş fiyatlar ve şartlar altında, gelecekte bir tarihte, bankacılık işlevi gören bir pazarda değiş-tokuş edilmesini içeren vadeli işlemler olarak tanımlanabilir. Bu finansal

araçların kullanımı, ilk olarak 1980'lerin başında ortaya çıktığından bu yana sürekli artmaktadır (Ülgen, 2016).

1.SWAP KAVRAMI

İngilizcede “swap” kelimesi Türkçede “takas”, “değiş-tokuş yapmak” veya “bir şeyi başka bir şeyle değiştirmek” anlamlarına gemektedir (Ceylan ve Korkmaz, 2014). Swap işlemleri denildiği zaman Türev piyasaları açısından finansal araçlar üzerinden yapılan değişim kastedilmektedir. Emtiaların alım ve satım işlemlerini yapmak üzere kurulmuş ve uzun yıllar faaliyet gösteren piyasalar vardır. Buna karşın, yükümlülüklerin alım satımı, son zamana dek yeteri kadar ilgilenilmemiş bir konudur (Karatepe, 2000). En genel anlamda swap yükümlülüklerin değiş-tokuş edilmesidir.

Swap, iki tarafın belirlenen bir zaman aralığında ödemelerini karşılıklı olarak değiş-tokuş etmeyi kabul ettikleri bir finansal sözleşmedir (Chambers, 2007). Bu ödemeler faiz, ana para ya da hem faiz hem ana para ödemelerini içerebilir. Diğer bir deyişle, swap, iki tarafın arasında gerçekleşen ve faiz veya ana para ödemelerinin değiştirilmesini önceden belirlenen koşullar altında sağlayan finansal bir işlemdir. Bir para biriminin farklı bir para birimi ile gün içinde değiştirilmesi swap işlemleri ile mümkün olabilmektedir. Bunun yanı sıra, swap, bir vadeli işlem türü olarak, satılan para biriminin ileri bir tarihte gerçekleştirilecek ters bir işlemle geri alınmasını içerir.

Swap işlemlerinin temel amacı, faiz oranları ve döviz kurlarındaki dalgalanmalardan kaynaklanan riski azaltmaktır. Swap, farklı finansal piyasalardaki değişken kredi değerlilikleri nedeniyle çeşitli kredi koşullarıyla karşılaşan kuruluşlar arasında gerçekleşir. Bu sayede, swap işlemine katılan işletmeler, söz konusu farklılıklardan yararlanma imkânı bulurlar (Karatepe,2000).

Swap işlemlerinin vadeleri genellikle forward işlemlerinden az, future işlemlerinden çok olmaktadır. Bunun yanı sıra swap sözleşmelerinin temerrüt riski forward ile future sözleşmelerinin ortasında yer almaktadır (Kolb ve Overdahl, 2010).

Swap işlemi, bir tarafın finansal piyasalardaki konumundan kaynaklanan gö-reli üstünlüğü, karşı taraf ile arbitraj yapmak amacıyla değiş tokuş etmesine da-

yanır. Bu şekilde, finansal piyasalarda görece maliyet üstünlüğüne sahip olan işletme, swap sözleşmesi aracılığıyla diğer işletmeye bu üstünlüğü aktarmaktadır. Swap araçları, bu işlemlerin gerçekleştirilmesinde kritik roller üstlenmektedir.

Döviz swap'ını ele alındığında, bu işlemi şöyle tanımlayabiliriz: spot piyasada bir alış işlemine karşılık vadeli piyasada bir satış işlemi yapılması, ya da tam tersi bir durumdur. Bu işlem, peşin ve vadeli döviz piyasalarını birleştirerek, bu iki piyasa arasında bir bağlantı kurmaktadır.

Swap, işletmelerin finans yöneticilerine risklerini azaltmanın yanı sıra gelirlerini artırma olanağı sağlayan bir uygulamadır. İşletmeler, uygulayacakları swaplara özel tercih ve ihtiyaçlarına göre borçlarını yeniden ele almak için bir araç sağlamakta, para cinsinin ve enstrüman tipinin avantaj elde ettiği yerlerden borçlanma olanağına sahip olmaktadır. Böylece swap vasıtasıyla tasarruflar en verimli şekilde değerlendirilebilecekleri alanlara yönlendirilmektedir. Bu sayede, hatırı sayılır bir biçimde maliyet tasarrufu sağlanmaktadır. Özellikle iç piyasalardaki istikrarsızlık dönemlerinde swap işlemlerinin önemi artmaktadır. Başlangıçta döviz piyasalarında kullanılmaya başlanan swap, zamanla para ve sermaye piyasalarında da borçlanma maliyetlerini düşüren bir finansman yöntemi olarak benimsenmiştir. Swap işlemi, sadece işlemi başlatan işletme için değil, işleme katılan tüm taraflar için karlı bir finansal araçtır (Değirmenci ,2014).

2.SWAP PİYASALARI

Swap işlemleri, farklı finansal piyasalardaki farklı kredi değerliliklerine ve kredi şartlarına sahip kuruluşların, bu farklılıkları kendi yararlarına kullanmalarını sağlar. Ayrıca, finansal piyasaların kurumsal ve yapısal farklılıkları, swap işlemlerini cazip hale getirmektedir. Swap piyasasının gelişmesindeki temel nedenlerden biri, bir para piyasası aracı olmaktan çıkıp bir kredi piyasası aracı haline gelmesidir.

Swap işlemleri, krediye kıyasla son derece hızlı bir şekilde tamamlanabilmektedir. Pratikte, genellikle telefon üzerinden yapılan görüşmeler daha sonra faks yoluyla teyit edilir. Bu yöntemle, anlaşmalar kısa sürede gerçekleştirilir ve maliyetler önemli ölçüde azaltılır.

Swap işlemleri, ülkelerin ödemeler dengesi tablosundaki geçici bozulmaları

kapatmak veya ulusal para üzerindeki spekülâtif baskıları azaltmak için yapılmaktadır. Ulusal paranın değeri düştüğünde spekülâtörler daha istikrarlı yabancı para birimlerine geçiş yaparlar. Bu tür durumlarda, swap sözleşmeleri, ülkeler için bir güvenlik mekanizması olarak işler. Bu işlemlerle, sağlam ekonomilere sahip ülkelerden döviz alınır ve bu dövizler, merkez bankalarının piyasaya müdahalelerinde kullanılır. Spekülasyonlar durdurulduğunda swap sözleşmesi hedefine ulaşmış olur. Sonraki adım, alınan dövizleri geri vermek ve karşılığında alınan ulusal parayı iade etmektir (Değirmenci, 2014).

Swap anlaşmaları, ilk olarak 1923 yılında Avusturya Merkez Bankası tarafından gerçekleştirilmiş, burada ulusal para spot piyasalarda İngiliz Sterlini'ne karşı satılmış ve vadeli işlemlerle geri alınmıştır. Daha sonra, 1962 yılında, Bretton Woods Sistemi çerçevesinde, doların istikrarsızlaşmaya başladığı dönemlerde, Amerikan Federal Rezerv Bankası ve bazı önde gelen sanayileşmiş ülkelerin merkez bankaları arasında swap anlaşmaları imzalanmıştır. Bu anlaşmalar, ABD tarafından doların değerini stabilize etmek amacıyla sıklıkla kullanılmıştır.

Swap işlemine temel oluşturan bu farklılıklardan bazıları şu şekilde özetlenebilir:

- I. Belirli döviz fonlarına erişim yeteneği veya bu fonlara erişimde yaşanan zorluklar
- II. Değişken faizli fon sağlama yeteneğine sahip olunmasına rağmen, sabit faizli fon bulmada yaşanan güçlükler
- III. Belirli bir döviz cinsinden sağlanan ihracat ve diğer kredilerin bulunması ile farklı bir döviz cinsinden fon temin etme zorunluluğu arasındaki durum
- IV. Bir piyasada birincil borçlanma yapabilmek için gerekli olan likiditenin eksikliği
- V. Bazı piyasalarda mevcut olan vadelerin kısa olması
- VI. Tarafların çeşitli finansal piyasalarda farklı kredi değerlilik derecelerine sahip olması.

Swapın kullanım alanları ise şu şekilde özetlenebilir:

- Aktif getiri oranını yükseltme
- Kaynak kullanım maliyetlerini azaltmak
- Risk yönetimi

- Arbitraj
- Alım-satım vasıtasıyla kar elde etmek (Kırım, 1991).

3.SWAP İŞLEMLERİNİN TARAFLARI

Swap işlemleri, en az iki tarafı gerektirir ve belirlenen vadeye ve şartlara karşılıklı olarak uymayı kabul etmelerini şart koşar. Swap işlemlerinin koşulları, tarafların ticari gereksinimlerine, döviz kontrolüne ve çeşitli hukuki düzenlemelere bağlı olarak değişebilir. Swap işlemlerindeki taraflar, genellikle fon kullanıcıları ve aracılar olmak üzere iki ana gruba ayrılabilir. Fon kullanıcıları, ekonomik ve mali sebeplerden ötürü faiz ve döviz risklerini azaltma amacıyla swap işlemlerine ilgi gösterir. İşletmeler, bankalar, sigorta şirketleri, devlet kurumları, uluslararası finans kuruluşları ve devletler, fon kullanıcıları arasında sayılabilir (Gümüseli,1991). Aracılar ise, komisyon almak ve kar elde etmek için swap yapanlardır.

3.1.İşletmeler

Swap işlemlerindeki taraflardan birisi işletmelerdir. İşletmelerin swap işlemi yapmasının çeşitli nedenleri olabilir. Bu faktörler arasında, çok uluslu şirketlerin yatırımlarında görülen artışlar bulunmaktadır. Bunun yanı sıra, ulusal piyasalardan borçlanmayı maliyetli kılan yasal kısıtlamalar da swap'ın gelişimine katkıda bulunmuştur.

İşletmelerin swap piyasalarında yer almasının temel sebeplerinden biri düşük maliyetli finansman sağlama arayışıdır. Swap işlemleri doğrudan bir finansman yöntemi olmasa da, şirketlerin borç yapılarını dönüştürebilen bir finansman tekniği olarak önem kazanmıştır.

3.2.Finansal Kuruluşlar

Swap piyasasına en aktif katılımcılardan biri finansal kuruluşlar ve aracılar olmuştur. Swap piyasasının başlangıç yıllarında, aracılar iki tarafı bir araya getirerek swap anlaşmaları düzenlemiştir. Daha sonraki yıllarda ise, uygun karşı taraf bulunana kadar swap işlemlerini açık tutmaya başlamışlar ve uygun taraf bulunduğu işlemleri tamamlamışlardır.

Finansal araçlar, swap işlemlerinde her iki tarafın ödemeleriyle ilgili güvence sağlarlar. Aynı zamanda, bazı durumlarda swap işlemlerinde piyasa belirleyici rolü de üstlenirler.

Finansal kuruluşlar, swap işlemlerinde risk yüklenmeden, komisyoncu veya düzenleyici olarak faaliyette bulunurlar. Ayrıca bazı yatırım bankaları, swap işlemlerine aracı olarak girmek yerine, borsa acentesi olarak katılmaktadır.

3.3.Uluslararası Kuruluşlar

Dünya Bankası, swap'ı bir finansman tekniği olarak ilk kez kullanan kuruluştur ve yaptığı faiz swap'ı diğer swap işlemlerine öncülük etmiştir. Banka, düşük faiz oranlarına sahip İsviçre Frangı, Alman Markı ve Hollanda Florini gibi para birimlerinden sağladığı fonların kullanımını artırmayı amaçlayan bir politika izlemiştir. Ancak bu politika, uzun vadeli borçlanmalarda bazı sorunları da beraberinde getirmiştir. Bu sorunları çözmek için Dünya Bankası, ABD Doları üzerinden sabit faiz oranlı tahvil borçlarını İsviçre Frangı üzerinden sabit faiz oranlı tahvil borçları ile swap yaparak problemi gidermiştir.

3.4.İhracat Kredisi Veren Acenteler

Dünya genelindeki ihracat kredisi ajansları, fon maliyetlerini düşürmek ya da yabancı para birimleri üzerinden swap işlemleri yaparak borç verme yöntemiyle, swap'ın potansiyelini artırmaya çalışmaktadırlar.

İhracat kredisi sağlayan acenteler, swap işlemi aracılığıyla, bir para birimi üzerinden aldıkları sabit faiz oranlı borçları, başka bir para birimi üzerinde sabit faiz oranlı borçlara dönüştürebilmektedirler.

İhracat kredisi veren acentelerin ana görevlerinden biri, kendi ulusal para birimlerinin dışında, diğer ülke para birimleri üzerinden borç vermektir. Bu yüzden, bu acenteler talep edilen para birimleri üzerinden sabit faiz oranlı fonlarını genişletmeyi hedeflemektedirler.

3.5.Hükümetler ve Hükümet Acenteleri

Merkez bankalarının faaliyetlerinden bağımsız olarak, hükümetler bütçe açıklarını kapatma amacıyla swap işlemlerini etkili bir yöntem olarak kullanmaktadırlar.

Yeterli kredi değerliliğine sahip olmayan devletler için sermaye piyasalarında

sabit faiz oranlı borçlanma imkanlarını artırma fırsatları mevcuttur. Bu tür devletler, değişken faiz oranları üzerinden borçlanma olanaklarına sahiptirler. İlgili devletler, bankaların aracılığı ile gerçekleştirilen faiz swap işlemleri sayesinde, değişken faiz oranlı borçlarını sabit faiz oranlı borçlara dönüştürebilmektedirler.

4.SWAP TÜRLERİ

4.1.Faiz Swap'ı

En basit haliyle, faiz swapı, kredi değerlilikleri farklı olan iki firmanın, aynı miktarda ancak farklı faiz koşullarına sahip borçlarının ödemelerini belirli bir süre boyunca değiştirmelerine dayanır (Akgüç, 1989).

Faiz swapları, günümüzde en yaygın borç değişim türlerinden birini oluşturur. Özellikle, hedeflenen para birimine ulaşmak amacıyla yapılanlar ön plana çıkar. Sabit faizli borç swaplarında, taraflar öncelikle kendi avantajlı oldukları piyasalardan borçlanır, bu şekilde ihtiyaç duymadıkları para birimlerinde kaynaklar elde ederler. Daha sonra, bu kaynakları swap işlemi yoluyla değiştirerek arzu ettikleri para birimlerine ulaşırlar. (Norman 1998: 64-67).

Değişken faizli borç swaplarında ise sabit faizli swap gibi, taraflar ya borçlanmanın birinci aşamasında istedikleri paralara ulaşarak, kur farklarından meydana gelecek riski sınırlamak amacıyla borç yüklerini karşılıklı olarak swapa tabi tutmakta veya üstün oldukları pazarlardan borçlanarak önce swap konusu paralara sahip olmakta ve daha sonra bu paraları karşılıklı olarak değiştirerek istedikleri paralara ulaşmaktadırlar.

Değişken faizli borç swapları ile sabit faizli borç swaplarının işleyişi ve özellikleri genelde aynıdır. Aralarındaki en önemli fark, borçlanmada kullanılan faiz oranlarının sabit yerine değişken olmasıdır (Anderson ve Hasan,1991).

Sabit ve değişken faizli borç swap'larının sabit faizli swap'larla ve değişken faizli swap'lardan en belirgin farkı, swap'a konu olan borçlanmaların ikisinin de sabit veya değişken faizli değil, borçlanmalardan birinin sabit, diğerinin değişken faizli olmasıdır (Madura, 1998).

Riski devretme amaçlı borç swapında, taraflardan biri vade sonundaki ana para ödemeleri dahil olmak üzere, değişken faizli ve farklı para birimindeki, aynı vadeye ve eşdeğer tutara sahip borcunu sabit faizli bir borca dönüştürür.

Buna karşılık diğer taraf, sabit faizli, aynı vade ve eşdeğer tutarlı borcunu değişken faizli ve başka para birimindeki bir borca çevirmektedir (Kolb, 1997).

4.2.Para Swap'ı

Para swapı, iki taraf arasında farklı para birimlerinde ödemelerin yapıldığı bir ödeme dizisidir. Bu ödemeler, belirli bir nominal değer üzerinden hesaplanan faiz ödemelerine denktir. Para swapında, her para biriminin kendi nominal değeri bulunur. Ayrıca, para swapı sürecinde, tarafların isteklerine bağlı olarak, swapın başında ve sonunda nominal değerler takas edilebilir. Bu işlem sırasında bir taraf, kendi borçlu olduğu tutarı diğer tarafa öderken, diğer taraf da kendi borçlu olduğu tutarı ödemektedir (Değirmenci, 2014).

4.3.Mal Swapları

Mal swapı, iki taraf arasında belirlenen miktar ve kalitede malın, sabit ve değişken fiyatlar karşılığında belirli bir zaman dilimi boyunca takas edilmesini kapsayan bir sözleşmedir (Ceylan ve Korkmaz, 2014:420). Mal swapında, en az bir ödeme benzin, altın gibi bir malın fiyatına bağlı olarak belirlenirken, diğer ödeme genellikle sabit bir tutardır. Ancak, bu sabit ödemenin başka bir değişkenle belirlenmesi de mümkündür; bunun için özel bir engel bulunmamaktadır.

4.4.Öz kaynak Swapları

Öz kaynak swaplarında, iki nakit akışı dizisinden en az biri hisse senedi fiyatları, hisse senedi portföyünün değeri veya bir hisse senedi indeksinin seviyesiyle belirlenmelidir. Diğer nakit akışı dizisi ise sabit bir oranla, LIBOR gibi değişken bir faiz oranıyla veya başka bir hisse senedi, hisse senedi portföyü veya hisse senedi indeksiyle belirlenebilir. Bu tür bir swap, bağımsız hisse senetleri, hisse senedi portföyleri veya hisse senedi indeksleri arasında alım-satım olarak da gerçekleştirilebilir.

Öz kaynak swapları, faiz ve para swapları ile benzer yapıda olmakla birlikte aralarında önemli farklar bulunur. En belirgin fark, swap ödemelerinin hisse senedi getirilerine dayanmasıdır. Hisse senedi getirileri negatif olduğunda, swap ödemeleri de negatif olabilir. Örneğin, A ve B isimli iki taraf arasında bir anlaşma olsun ve A'nın, B'ye dayanak hisse senedinin getirilerine göre ödeme yapması konusunda mutabık kalsınlar. Eğer ödeme tarihinde hisse senedi getirisi

negatif ise, bu durumda B'nin A'ya getiri ödemesi gerekebilir. Benzer şekilde, eğer B'nin getirisi negatifse, B bu ödemeyi yapmak zorunda kalabilir.

Öz kaynak swaplarında bir diğer önemli fark, gelecekteki swap ödemelerinin miktarının önceden bilinemez olmasıdır. Bu tür swaplarda, malın getirisi anlaşma süresinin sonuna kadar kesin olarak belirlenemez.

Son olarak, öz kaynak swaplarında ödemeler için “(gün sayısı/360)” gibi bir düzeltme yapılmasına gerek yoktur. Ödemeler, belirlenen dönem boyunca hisse senedi getirisine dayanarak hesaplanır ve herhangi bir düzeltme gerektirmez.

5.SWAP İŞLEMLERİNİN AVANTAJLARI VE BARINDIRDIĞI RİSKLER

Swap işlemlerinin birçok avantajı bulunmaktadır ve bunların içinde en belirgin olanı, işlemi gerçekleştiren tarafların maliyetlerini önemli ölçüde düşürmesidir. Bu avantaj, swap işlemine katılan tarafların kredi değerliliklerinin ve dolayısıyla risk düzeylerinin farklı olmasından kaynaklanır.

Swap işlemlerinin bir başka önemli yararı, tarafların vergi yasalarından ve bazı ekonomik düzenlemelerden kaçınma imkânı sunmasıdır. Bu avantaj, genellikle swap işlemine giren tarafların farklı ülkelerde bulunmaları durumunda ortaya çıkar. Örneğin, kendi ülkesindeki sınırlamalardan kaçınmak isteyen bir yatırımcı, başka bir ülkedeki yatırımcı ile swap yaparak bu sınırlamalardan uzaklaşabilir.

Gelişmekte olan ülkelerdeki kuruluşlar için uluslararası finansal piyasalarda işlem yapmak ve kaynak bulmak genellikle pahalıdır veya yasal ve ekonomik engellerle karşılaşılırlar. Buna karşın, gelişmiş ülkelerdeki kuruluşlar bu tür piyasalarda, özellikle kaynak bulma konusunda, belirgin avantajlara sahiptirler. Swap işlemleri, gelişmekte olan ülkelerin bu dezavantajlarını bir ölçüde gidermelerine yardımcı olur ve bu kuruluşlara uluslararası finansal piyasalara erişim ve bu piyasalarda işlem yapma fırsatı sunar.

Swap işlemleri, şirketlerin aktiflerini ve pasiflerini koruma aracı olarak da işlev görebilir. Döviz kurlarındaki dalgalanmalar, ulusal para birimi üzerinden borçlanmış çok uluslu şirketlerin beklenen gelirlerini olumsuz etkileyebilir. Bu durumda, çok uluslu şirketler para swapı işlemlerini kullanarak, borç ve alacak-

larını döviz kuru riskine karşı koruma altına alabilirler (Ceylan, 1995).

Swap sözleşmeleri, diğer türev finansal araçlar gibi, temel olarak döviz kurları ve faiz oranlarındaki dalgalanmalara bağlı riskleri yönetmek amacıyla kullanılmaktadır. Bu amaçla kullanılmalarına rağmen, swap işlemlerinde taraflar farklı faiz oranları içeren sözleşmelerde faiz riskiyle, farklı para birimleri üzerinden yapılan ödemelerde ise kur riskiyle karşı karşıya kalabilirler. Faiz oranları ve döviz kurları beklenmedik şekilde veya istenmeyen bir yönde değiştiğinde, swap kullanıcıları için ortaya çıkan riskler pozisyon riski olarak adlandırılır. Bunların yanı sıra, sözleşmenin uygulanması sırasında ortaya çıkabilecek diğer riskler şunlardır:

- Likidite Riski; swap sözleşmelerinde, anlaşmaya varılan ödemelerin vadede yerine getirilememesi riskidir.
- Teminatlandırma Riski; swap anlaşmaları, bir çeşit kredi niteliği taşıdığı için tarafları belirli yükümlülükler altına sokar ve genellikle teminat yatırılmasını gerektirir. Mali yapısı güçlü olan katılımcılar, genellikle mali durumu daha zayıf olan taraflardan teminat talep ederler. Swap anlaşmalarında bu teminatlar çoğunlukla nakit, döviz veya uluslararası tahviller (eurobond) şeklinde olur. Finansal aracın değerinde veya teminatın değerinde bir düşüş olduğunda, teminat alan taraf diğer taraftan teminatın başlangıç seviyesini yeniden sağlamasını talep edebilir. Swap sözleşmelerinin gerçekleştiği ölçekte, bu tür bir talebin piyasada yaratabileceği döviz kuru hareketleri krize yol açabilir ve bu durum swap sözleşmelerindeki teminatlandırma riskini ifade eder.
- Güvence Riski; swap sözleşmelerinde, taraflar arasındaki kredi güvenilirliği dengesizlikleri, genellikle herhangi bir güvence talep edilmeden gerçekleştirilen işlemler nedeniyle güvence riski oluşumuna yol açabilir.
- Kredi Riski; swap işleminde, tarafların yükümlülüklerini yerine getirememesi ihtimali kredi riskini oluşturur.
- Taraf Bulamama Riski; bir banka ya da aracı kurumun, swap sözleşmesi kabul edildikten sonra, uygun karşı tarafı bulamaması durumudur. Bu risk, taraflardan birinin talebiyle başlatılan swap sözleşmesi için gerekli karşı tarafın swap depolarında bulunamaması halinde ortaya çıkar. Banka ya da aracı kurum, uygun bir taraf bulununcaya kadar beklemek zorunda kalır. Bu bekleme süresi, işlemin maliyetini artırır ve genellikle bu maliyeti, swap teklif eden aracı kurum tarafından karşılanır.
- Baz Riski; swap işlemlerinde, sözleşmenin vadesi doluncaya kadar geçen

sürede değişken faiz ile sabit faiz arasındaki farkın artması veya azalmasından kaynaklanan risktir.

- Ülke Riski; para swapı işlemlerinde ve bazı faiz swapı işlemlerinde karşılaşılan bu risk, swap sözleşmesinin vadesi dolmadan önce, ülkelerin yasal düzenlemelerinde veya hükümet politikalarında meydana gelebilecek değişiklikler sonucunda maliyetlerin artma ihtimalinden kaynaklanır.
- Transfer Riski; bir swap işleminde aracı olan kurumun ödemelerini yapamama riskidir. Bu risk, hükümetlerin swap sözleşmelerini uygulayan taraflara yasal olarak müdahale etmeleri sonucu doğal olarak ortaya çıkar (Chambers, 1998:144).

6.SWAP' IN DİĞER TÜREV ÜRÜNLERDEN FARKLILIKLARI

Swap işlemlerinin, diğer türev ürünler olan Futures (vadeli işlemler) ve Forwards (ileri tarihli işlemler) ile karşılaştırıldığında bazı temel farklılıklar şu şekilde sıralanabilir (Dülger ve Önal, 1992:53) (Örten, 2000:4):

- Futures ve Forwards işlemlerinde hem riske karşı korunma hem de spekülasyon amaçları ön plana çıkarken, swap işlemlerinde spekülasyon kullanımı daha az yaygındır.
- Swap işlemleri genellikle orta vadeli olarak gerçekleştirilirken, Futures ve Forwards işlemlerinin vadeleri genelde daha kısadır.
- Swap işlemlerinde her iki taraf da eşit olmasa bile, karşılıklı olarak fayda sağlayabilir. Buna karşın, Futures ve Forwards işlemlerinde genellikle bir taraf kazanırken diğer taraf zarar görebilir.
- Futures ve Forwards işlemleri çoğunlukla standart kontratlar halinde düzenlenir ve Futures işlemleri için özel borsalar gereklidir. Swap işlemleri ise genellikle bankalar aracılığıyla özelleştirilerek yürütülür.
- Özellikle faiz swaplarında, teorik olarak sonsuz sayıda işlem yapma imkânı bulunur, bu da swapların diğer türev ürünlerden daha esnek bir yapıda olmasını sağlar.
- Futures ve Forwards işlemleri doğrudan bir alıcı ve bir satıcı arasında yapılırken, swap işlemleri genellikle bir banka aracılığıyla üçüncü bir taraf ile gerçekleştirilir.

7. TÜREV ÜRÜNLERLE İLGİLİ DEĞERLEME VE MUHASEBE STANDARTLARI (TMS/TFRS, BOBİ FRS)

Türkiye Muhasebe Standartları (TMS) ve Türkiye Finansal Raporlama Standartları (TFRS) kapsamında finansal araçlarla ilgili dört ana standart bulunmaktadır. Bunlar; TMS 32 Finansal Araçlar: Sunum, TMS 39 Finansal Araçlar: Muhasebeleştirme ve Ölçme, TFRS 7 Finansal Araçlar: Açıklamalar ve TFRS 9 Finansal Araçlar şeklinde sıralanabilir. Uluslararası Muhasebe Standartları Komitesi (IASB) tarafından yayımlanan bu standartlar, finansal enstrümanların daha etkin anlaşılmasını sağlamak, muhasebeleştirme, ölçme ve sınıflama süreçlerindeki eksiklikleri gidermek amacıyla oluşturulmuştur. IASB, muhasebe alanındaki profesyonel gruplar ve kamuoyunun geri bildirimleri doğrultusunda, finansal araçlarla ilgili sunum, muhasebeleştirme ve ölçümlemeye dair standartları daha anlaşılır hale getirmek için sürekli olarak güncellemeler yapmaktadır. TMS 32, TMS 39, TFRS 7 ve TFRS 9'un temel özellikleri ve amaçları bu çerçevede belirlenmiştir.

7.1. TMS 32 Finansal Araçlar Sunum Standardı

TMS 32'nin amacı, finansal araçların borç veya öz kaynak olarak sunulmaları ile finansal varlık ve borçların netleştirilmelerine ilişkin ilkeleri belirlemektir. TMS 32 Standart, ihraç eden (ihraççı) açısından finansal araçların, finansal varlık, finansal borç ve öz kaynağa dayalı finansal araç olarak sınıflandırılması, bunlara ilişkin faiz, temettü, kayıp ve kazançların sınıflandırılması ve finansal varlık ve borçların netleştirilmeleri gereken durumlara uygulanır (TMS 32, md.2).

Finansal araçlar, asıl araçlar (alacaklar, borçlar, hisse senedine dayalı finansal araçlar gibi) ile türev finansal araçlar (finansal opsiyonları vadeli işlem sözleşmeleri-futures sözleşmeler ve forward sözleşmeler, vadeli faiz oranı takasları ve döviz takasları gibi) içerir (TMS 32, UR md.15). Dolayısıyla Swap işlemleri finansal araçlar tanımına uyar ve bu standart kapsamında yer alır.

Bir finansal araçla veya finansal borç niteliğindeki bir unsurla ilgili faiz, temettü, kayıp ve kazançlar kar ya da zararda gelir ve gider olarak muhasebeleştirilir.

rilir (TMS 32, md.35). Bu nedenle; Swap işlemlerinden doğan kayıp ve kazançların gelir veya gider olarak muhasebeleştirilmesi gerekmektedir.

7.2.TMS 39 Muhasebeleştirme ve Ölçme Standardı

TMS 39'un amacı; finansal varlıkların, finansal borçların ve finansal olmayan kalemlerin alım veya satımına ilişkin sözleşmelerin muhasebeleştirme ve ölçülmesine yönelik ilkeleri belirlemektir (TMS 39, md.1). TMS 39 standardının dokuzuncu maddesinde türev ürünlerin tanımına yer verilmiştir. Buna göre Türev ürün; aşağıda yer alan üç özelliğin tamamına sahip olan ve bu standart kapsamında bulunan bir finansal araç veya diğer bir sözleşmedir (TMS 39, md.9):

- Belirli bir faiz oranında, finansal araç fiyatında, mal bedelinde, döviz kurunda, fiyat veya oran endeksinde, kredi derecesi veya kredi endeksinde ya da başka bir değişkende veya sözleşmenin taraflarından birine özgü olmayan finansal olmayan bir değişkende (bazen “sözleşmeye konu olan” olarak da adlandırılır) meydana gelen bir değişiklik karşısında değeri değişmektedir;
- Net bir başlangıç yatırımı gerektirmemekte veya piyasa koşullarındaki değişikliklere benzer tepki vermesi beklenen diğer türden sözleşmelere göre daha az bir net başlangıç yatırımı gerektirmektedir ve
- Gelecek bir tarihte ödenecektir.

Sözleşmenin değerinde meydana gelen değişimlerin net olarak ödenmesine izin veren veya bunu zorunlu kılan bir sözleşme, normal bir sözleşme değildir. Bu sebeple, bu tür bir sözleşme, ticari işlem tarihi ve teslim tarihi arasındaki dönemde türev ürün olarak muhasebeleştirilir (TMS 39, UR 54).

İşletme, bir finansal varlık veya borcu, sadece ve sadece, ilgili finansal aracın sözleşmeye bağlı koşullarına taraf olduğu durumlarda finansal durum tablosuna (bilançosuna) yansıtır (TMS 39, md.14). İşletme bir finansal varlığı, sadece ve sadece; İlgili varlığa ait nakit akışlarına ilişkin sözleşmeden doğan hakkının süresinin dolması veya finansal varlığı devretmesi ve söz konusu devir işleminin finansal durum tablosu (bilanço) dışı bırakılmayı gerektirmesi durumunda finansal durum tablosu (bilanço) dışı bırakır (TMS 39, md.17). Bir finansal varlığın tamamen finansal durum tablosu (bilanço) dışı bırakılması sonucunda: Defter değeri ve Elde edilen tutar ile diğer kapsamlı gelir içerisinde muhasebeleştirilmiş bulunan her türlü birikmiş kazanç veya kaybın toplamından oluşan

tutar arasındaki fark, kâr veya zararda muhasebeleştirilir (TMS 39, md.26).

7.3.TFRS 7 Finansal Araçlar: Açıklamalar Standardı

TFRS 7 standardının amacı, finansal araçlar ve riskten korunma muhasebesi ile ilgili türev ürünler dahil, kamuoyuna yapılması gereken bilgilendirmeler hakkında rehberlik sağlamaktır. Bu standart, finansal araçlarla ilgili bilgilerin kamuoyuna açıklanmasını düzenleyerek, ilgili ilkeleri sıralar (Ocakoğlu, 2013: 55). TFRS 7, finansal raporlamada finansal araçlar nedeniyle işletmelerin maruz kaldığı risklerin niteliği ve düzeyi ile bu risklerin nasıl yönetildiğini açıklamak için tasarlanmıştır. Bu standart, işletmelerin finansal araçlardan kaynaklanan riskleri; kredi riski, likidite riski ve piyasa riski olarak sınıflandırır. TFRS 7 kapsamında, işletmelerin finansal araçlarla ilgili bilgileri, finansal tabloların dipnotları aracılığıyla kamuoyu ile paylaşması zorunludur (Kaya, 2014: 591).

7.4.TFRS 9 Finansal Araçlar Standardı

TFRS 9, finansal araçların sınıflandırılmasını, değerlemesini, ilk muhasebeleştirilme değerlerinin hesaplanmasını ve gelecekteki nakit akışları üzerindeki etkilerini düzenler. Ayrıca, finansal araçlara yönelik belirsizlikler mevcutsa, bu belirsizliklerin değerlendirilmesi ve finansal araçlarla ilgili ihtiyaçlara uygun, faydalı bilgiler sunacak yönetmelikler de bu standardın kapsamı içindedir (Ocakoğlu, 2013: 55). TFRS 9'un yayımlanmasının temel amacı, finansal araçların muhasebeleştirilmesi süreçlerinin daha iyi anlaşılmasını sağlamak ve bu konuda daha net rehberlik sunmaktır (Kaya, 2014: 585).

7.5.BOBİ FRS 9. Bölüm Finansal Araçlar ve Öz Kaynaklar

BOBİ FRS finansal araçları sınıflandırırken türev ürünlerini dolayısı ile swap işlemlerini Diğer Finansal Araçlar başlığı altında ele almıştır. BOBİ FRS'de; "alacaklar ve borçlar, borçlanma araçları ve öz kaynak araçları sınıfına girmeyen finansal araçlar, diğer finansal araçlar (varlığa dayalı menkul kıymetler, türev finansal araçlar ve kredi verilmesine ve kredi alınmasına ilişkin taahhütler gibi) olarak değerlendirilir" denilmiştir (BOBİ FRS, md.9.22).

BOBİ FRS'ye göre işletme bir finansal varlığı ya da finansal yükümlülüğü, bunları doğuran sözleşme hükümlerine taraf olduğu anda kaydı alır (BOBİ FRS md.9.5). Finansal varlık ve yükümlülükler finansal araç sınıflarına göre

muhasebeleştirilir (BOBİ FRS, md.9.6). Bu maddeye göre türev ürünlerinden biri olan swap işlemlerinin muhasebeleştirilmesi diğer finansal araçlar sınıfına göre yapılacaktır. Buna göre, BOBİ FRS kapsamında diğer finansal araçlar (türev finansal araçlar) ilk kayıta ve sonraki değerlemelerde gerçeğe uygun değer üzerinden ölçülür ve ölçüm farkları doğrudan kâr veya zarara yansıtılır. İlk kayıta katılan işlem maliyetleri de doğrudan kar veya zarara yansıtılmaktadır (Öztürk, 2017: 600).

8.SWAP İŞLEMLERİ MUHASEBESİ

Swap, finansman maliyetlerini azaltma ve mevcut borç şartlarını iyileştirme amacıyla tarafların faiz ya da döviz takası yaptığı bir işlemdir. Genellikle, risk yönetimi amacıyla kullanılır (Parlakkaya, 2005: 204).

Muhasebe perspektifinden swap işlemleriyle ilgili mali olaylar aşağıdaki şekilde listelenir (Parlakkaya, 2005: 205);

- Swap sözleşmesinin imzalanması,
- Para swaplarında anaparaların takası,
- Faiz swaplarında faiz farklarının ödenmesi veya tahsil edilmesi,
- Para swaplarında, tarafların kullandıkları anaparalara ilişkin faizlerin aktarılması şeklindedir.

Swap Anlaşmasının Yapılması

Para swaplarında, swap sözleşmesi yapıldığında nazım hesaplarda muhasebeleştirilir ve değiştirilecek anapara tutarı kayıt altına alınır;

.../.../...	
968 Swap İşlemlerinden Alacaklar	XXX
969 Swap İşlemlerinden Borçlar	XXX
Swap sözleşmelerinin ilgili nazım hesaplara kaydı.	

Faiz swaplarında ise önce bankadan alınan kredi muhasebe kayıtlarına alınır daha sonra bankadan alınan kredinin faizinin el değiştireceği faiz swap sözleşmesi nazım hesaplarda muhasebeleştirilir;

...			
100 Kasa /102 Bankalar		XXX	
100.05. Y.P. Kasası(Hesabı)			
300 Banka Kredileri			XXX
300.50. Y.P. Krediler			
Döviz üzerinden Kredi alım kaydı.			
...			
968 Swap İşlemlerinden Alacaklar		1	
969 Swap İşlemlerinden Borçlar			1
Swap sözleşmesinin ilgili nazım hesaplara kaydı.			

Para Swaplarında Anapara Değiş Tokuşu

Para swaplarında, swap anlaşması yapıldıktan sonra anlaşmaya konu olan anaparalar taraflar arasında el değiştirir;

...			
100 Kasa / 102 Bankalar		XXX	
Y.P. Kasası / Hesabı			
100 Kasa / 102 Bankalar			XXX
Y.P. Kasası / Hesabı			
Swap sözleşmesi gereğince anaparaların el değişimi.			

Faiz Swaplarında Swap Faiz Farkı Ödeme veya Tahsilatı

Faiz swap işleminden kaynaklanan kazançlar veya kayıplar, hedge edilen ögenin maliyetini düzeltmek için kullanılmalıdır. Eğer faiz swap işlemi sonucu bir kazanç elde edilmişse, bu kazanç orijinal borcun faiz miktarından düşülür (Parlakkaya, 2005: 205).

		.../.../...		
780 Finansman Gideri			XXX	
Faiz gideri				
136 Diğer Çeşitli Alacaklar				
Faiz Swapı kazancı				
	100 Kasa / 102 Bankalar			XXX
Faiz ödemesi ve Swap kazancı.				

Swap işlemi zararlı sonuçlandığında, bu zarar orijinal borcun faiz giderlerine eklenmelidir (Parlakaya, 2005: 205).

		.../.../...		
780 Finansman Gideri			XXX	
Faiz gideri				
	100 Kasa / 102 Bankalar			XXX
	336 Diğer Çeşitli Borçlar			XXX
	Faiz Swapı kaybı			
Faizlerin ödemesi ve Swap kaybı.				

Para Swaplarında Anapara İlişkin Faizlerin Transferi

Para swaplarında, anaparalara ilişkin faiz tutarları vade tarihlerinde taraflar arasında karşılıklı olarak değiştirilir. Swap işlemine katılan taraflar, kullandıkları anaparalar için ödedikleri faizleri finansman gideri olarak muhasebeleştirirler.

.../.../...			
780 Finansman Giderleri		XXX	
100 Kasa /102 Bankalar			XXX
100.05. Y.P. Kasası (Hesabı)			
Para Swapı Faiz ödeme kaydı.			
.../.../...			
100 Kasa / 102 Bankalar		XXX	
100.05. Y.P. Kasası (Hesabı)			
642 Faiz Gelirleri			XXX
Para Swapı Faiz tahsilat kaydı.			

Para ve Faiz Swap İşlemlerinin Sona Ermesi

Para swap işlemlerinde başta el değiştirmiş olan anaparalar vade süresi tamamlandıktan sonra taraflar arasında birbirlerine iade edilir ve nazım hesaplar da izlenen para swap sözleşmesi ters kayıt ile kapatılır.

.../.../...			
100 Kasa / 102 Bankalar		XXX	
100.05 Y. P. Kasası(Hesabı)			
100 Kasa / 102 Bankalar			XXX
100.05 Y. P. Kasası(Hesabı)			
Anaparaların iadesi kaydı.			
.../.../...			
969 Swap İşlemlerinden Borçlar		XXX	
968 Swap İşlemlerinden Alacaklar			XXX
Para swap sözleşmesinin sona ermesi.			

Faiz swap işlemlerinde anaparaların değişimi söz konusu değildir sadece borçlanılan döviz cinsine ait faiz tutarlarının değişimi söz konusudur. Dolayısı ile faiz swap işlemi sonlandırılırken kullanılan döviz cinsinden kredi geri ödenir ve kur farkından kaynaklanan faiz gideri ise finansman gideri olarak kaydedilir. Daha sonra ise nazım hesaplarda izlenen faiz swap sözleşmesi ters kayıt yapılarak kapatılır.

.../.../...			
300 Banka Kredileri		XXX	
Y.P. Kredileri			
780 Finansman Gideri		XXX	
Kur farkı			
100 Kasa / 102 Bankalar			XXX
Y.P. Kasası (Hesabı)			
Kredinin geri ödenmesi ve kur farkından doğan farkın giderleştirilmesi.			
.../.../...			
969 Swap İşlemlerinden Borçlar		1	
968 Swap İşlemlerinden Alacaklar			1
Faiz swap sözleşmesinin sona ermesi.			

SONUÇ

İşletmeler faaliyetlerini sürdürürken çeşitli risklerle baş başa kalabilmektedirler. Bu risklerin önde gelenlerden birisi de kurlardaki dalgalanmalardır. Faaliyetlerin sekteye uğramadan sürdürülebilmesi ve verimliliğin artırılması için işletmeler söz konusu risklere önlem almak zorundadırlar. İşletmelerin finansal risklerini azaltmak ve kurdaki dalgalanmalardan onları korumak için geliştirilen türev ürünler son yıllarda hızla önem kazanmaktadır. Türev ürünler vasıtasıyla finansal risklerden korunmanın yanı sıra getiri de elde edilmektedir.

Swap, yeni finansal araçlar arasında bir türev ürün olarak yer alır ve firmaların mali risk yönetiminde sıklıkla başvurduğu bir yöntemdir. Firmaların belirli

bir kurda finansman elde etme, faiz oranı ve döviz kuru risklerini yönetme, aynı zamanda spekülasyon yapma ihtiyaçları, swap işlemlerine olan talebi artırmıştır. Firmaların fon maliyetlerini düşürmeyi amaçladığı swap işlemleri, ana para ve faizlerle ilgili taraflarca sağlanan avantajlarla mali risk yönetiminde kritik bir rol oynamaktadır. Bunun yanı sıra, swap işlemleri firmaların finansman sağlama, faiz ve döviz kuru risklerini yönetme ve spekülasyon yapabilme yeteneklerini desteklerken, aktif ve pasif yönetimiyle de firmalara rekabet avantajı sağlar.

Bu çalışmanın amacı, döviz kurları, faiz oranları ve fiyatlar gibi finansal göstergelerdeki dalgalanmalardan korunmak için türev finansal araçlardan biri olan swap kullanımını ve bu aracı kullanan işletmelerin finansal tablolarının doğru şekilde analiz edilmesi yoluyla bireylerin ve kurumların doğru kararlar almasına yardımcı olmaktadır.

KAYNAKÇA

- Adıgüzel, H., ve Yılmaz, A. A., (2015), Türev Ürünlerin Finansal Riskten Korunma Aracı Olarak Uluslararası Muhasebe Standartları Kapsamında Muhasebeleştirilmesi, *Mali Çözüm Dergisi*, 131, 15-31.
- Akgüç, Ö. (1998), *Finansal Yönetim*, Avcıol Yayın, İstanbul.
- Akgüç, Ö., (1989), *Finansal Yönetim*, Muhasebe Enstitüsü Eğitim ve Araştırma Vakfı Yayınları, İstanbul
- Anderson, J. T. ve Hasan, R.(1991), *Interest Rate Risk Management*, London.
- Bis –Bank for International Settlement , (2003), *Quarterly Review*, June
- Ceylan, A. ve Korkmaz, T., (2014), *Finansal Teknikler*, Ekin Yayınevi, Bursa.
- Ceylan, A., (1995), İşletmelerde Finansal Yönetim, Ekin Kitapevi Yayınları, İstanbul
- Chambers, N., (1998), *Türev Piyasalar*, Avcıol Basım, İstanbul
- Chambers, N., (2007), *Türev Piyasalar*, 3.Baskı, Beta Yayıncılık, İstanbul.
- Değirmenci, S., (2014), *Türkiye Hayat Annüite Ürünlerindeki Ölümlülük Risklerinin Menkul Kıymetleştirilmesi*, Hacettepe Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Ankara
- Dülger, F. ve Önal, Y., (1992), Faiz ve Döviz Swapları Uygulanması, *Hazine ve Dış Ticaret Dergisi*, Sayı:12/1, Mart
- Gümüşeli, S., (1991), Faiz Swapları Hızla Gelişiyor, Faiz Swapları, *Kalkınma Dergisi*,

- Haziran, (37).
- Kablan, A., (2005), *Türkiye’de Swap Sözleşmelerinin Muhasebeleştirilmesi ve Uygulamaları*, İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul.
- Karatepe, Y., (2000), *Türev Piyasaları*, AÜ Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayını.
- Kaya, G.A. (2014), Türkiye’de Finansal Araçlarla İlgili Yasal Düzenlemelerdeki Farklılıklar ve Finansal Araçların İşletme Bilançolarındaki Yeri, *The Journal of Academic Social Science Studies*. Sayı: 24. s. 571-594.
- Kolb, R. W., (1997), *Futures, Options, & Swaps*, Blackwell Publishers, USA
- Madura, J., (1998), *International Financial Management*, 5th Ed.: South Western College Publishing, USA.
- Norman, L., (1998), *Finansal Risk Yönetimi İçerisinde Swap, Finansal Niteliği, Muhasebeleştirilmesi ve Türkiye Uygulaması*, G.Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara.
- Ocakoğlu, O., (2013), Türev Ürünlerin Muhasebeleştirilmesi, *Mali Çözüm*, Sayı, 120, 49-63.
- Örten, R., (2000), Finansal Türev Ürünler ve Muhasebe İlkeleri, *Muhasebe Bilim Dünyası Dergisi*, 2(2), 1-14.
- Öztürk, E. (2017), Finansal Varlıkların Ölçme ve Muhasebeleştirme Esaslarının Büyük ve Orta Boy İşletmeler İçin Finansal Raporlama Standardı ve Türkiye Finansal Raporlama Standartları Açısından Karşılaştırılması, *İşletme Araştırmaları Dergisi*, 9(3), 594-617.
- Parlakkaya, R., (2005), *Finansal Türev Ürünler ile Mali Risk Yönetimi ve Muhasebe Uygulamaları*, 2.Baskı, Nobel Yayın Dağıtım, Ankara.
- Ülgen E. N., (2016), *Türk Bankacılık Sektöründe Para Swapı İşlemlerinin Yürütülmesi ve Muhasebeleştirilmesi*, Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul.

7. BÖLÜM

SİBER TERÖRİZM

Öğr. Gör. Göktüğ ŞEKER

Munzur Üniversitesi,

goktuguseker@munzur.edu.tr

<https://orcid.org/0000-0003-1798-5240>

GİRİŞ

Kapitalizmin tekrardan inşa süreci, teknolojik gelişmelerin hızla artması, küreselleşme sürecinin etkisi ve etnik milliyetçilik görüşünün yükselişi, yeni bir terör şekli olan siber terörü ortaya çıkardı. Siber terörizm terimi siber ortam ve terörün bir birleşimi olarak, politik ve toplumsal otoriteleri ve bireyleri korkutmak amacıyla resmi kurumların belleklerine, ağ yapılarına, bilgi tabanlarına yönelik yasal olmayan tehditler ve zarar veren tepkiler şeklinde oluşmaktadır. Geçmişten günümüze dek çok sayıda uzman güvenlik personeli ve siyasetçi, siber terörizmin tam gelişmemiş ve gelişme sürecinde olan devletlerde sivil, askeri, finans ve ticaret sektörlerinde devletin teknolojik donanımlarına ve bilgisayar datalarına saldırma olasılığı bulunduğunu açıkladı. Teknolojik gelişmeleri kendi faydaları için kullanan terör örgütleri, toplumu gün geçtikçe daha fazla korkutmakta ve devletleri farklı çözümler aramaya zorlamaktadır. Bu durumun temeli, terör sempatanlarının yeteneklerini rakiplerinin zayıflıkları doğrultusunda geliştirme fırsatına sahip olmalarıdır. Küreselleşmenin yaşandığı şu aşamada, günümüzde uluslararası tehditlerin en önemli ayağı olan terörizm destekçileri, siber eylemleriyle insanların büyük kesimini korkutmayı başarıyor. Siber terörizme karşı düzgün mücadele yöntemi geliştirmek için öncelikle

terörizmin köklerini hedef almak ve dünyada yenilenmiş bir güvenlik düşüncesi oluşturmak gerekmektedir. Bu güvenlik anlayışı, güç ekseninde değil, meşruluk temelinde çalışmalıdır. Bugün güvenliği yalnızca belirli devletlerin güvenliği şeklinde açıklayan klasik görüşün ötesine geçmek ve ona yeni meşruluk temeli üzerine oturtmak devletlerin gelecek planlaması için önem arz etmektedir.

Bu araştırma öncelikle siber terörizmin ne olduğu ve gelişim süreci ele alınacak, ardından dünyada ve ülkemizde siber terörizm örnekleri, siber suçlardan ayrımı, geleneksel terörizmden farklılıkları, siber terörizmi gerçekleştirme yolları, siber terörle mücadelede karşılaşılan zorluklar ele alınacaktır ve siber terörle mücadelede yapılması gerekenler. bilgi verilecektir. Bu çalışmanın yazılmasında basılı ve elektronik kaynaklar taranarak elde edilen bilgi ve bulgular kullanılmıştır. Bu çalışma nitel ve tümevarımsal olarak ele alınmıştır. Adli veri türleri kullanılmış ve veri toplama tekniği olarak belge analizi kullanılmıştır.

1. SİBER TERÖRİZM

Siber terör kavramını açıklamadan önce terör, terörizm ve siber kavramlarını tanımlamak gerekir. Köklerini Latince ‘terrere’ kelimesinden alan Terör ifadesi, “korkuyla sarsılmak” veya “korkudan terör çıkarmak” anlamına gelir. Terörizmi tanımlamak kolay değildir. Bu tanım üzerinde fikir birliğinin olmamasının temel nedeni, yapılan eylemlerin doğası gereği suç teşkil edip etmediği veya daha iyiye ulaşmayı amaçlayıp amaçlamadığı hakkında detaylı bir ideolojik tartışmanın olması olarak görülmektedir (İçli, 2004: 277).

Terörizm kavramı terörü ve tedirginliği ifade ederken, terörizm bu terime politik kapsam ve süreklilik katar. Bundan dolayı terörizm Terörizm ve şiddetin, savaş ve diplomasi yoluyla kazanılmayacak sonuçlar elde etmek, insanları sindirmek ve itaat kültürü için bir yöntem, felsefe ve ideolojiye dayalı olarak siyasi amaçlarla gönüllü, sistematik ve hesaplı kullanımı” olarak açıklanabilir (<http://www.egm.gov.tr/temuh/terorizm1.html>).

“Siber” kelimesi, ingilizce “Siber” kelimesinden uyarlanmış bir kelimedir ve “bilgisayar ağlarına ait”, “internete ait”, “Sanal Gerçeklik” anlamına gelir.

Siber terörizm hakkında farklı tanım ve görüşler bulunmaktadır. (Forno, 2000) Siber terör tartışmasındaki ilk görüşte siber terörizm hiçbir bireye zara-

rı olmayan bir efsanedir. Bu düşüncenin savunucularını görüşleri ikiz kulelere karşı yapılan saldırıların ardından manasını kaybetmeye başladı. Dijital güvenlik konularıyla daha çok ilgilenen başka bir kesim ise sanal ortamda gerçekleştirilen tehdit ve saldırıların gerçek bir korku ortamı oluşturduğu görüşündedir (Dening, 2000). Bu kavramın tanımları hakkında konuşursak; De Souza ve Hensgen (2003) siber terörizmin açıklamasını şu şekilde yapmaktadır. “Bunlar, bilgi sistemleri bağlamında elektronik ürünlerin, bilgisayar verilerinin veya diğer iletişim şekillerinin kullanılmasıyla ulusal denge ve menfaatlerin ortadan kaldırılmasının isteyen bireysel ve siyasi amaçlı eylem ile faaliyetlerdir.” Siber terörizmi sanal platformda bireylerin parçası olduğu siber sistemlere karşı ak-sama, sızma veya tehdit etme gibi siyasi içerikli eylemin sebep olduğu engellenmenin bir sonucu olarak toplumların davranışlarını etkilemek ve rutin yaşamın seyrini bozmak olarak açıklanmaktadır (Terzi. 2015:194).

2. SİBER TERÖRİZMİN GELİŞİM SÜRECİ

Siber terörizm, amaç ve araçlar açısından ileri teknoloji ve bilgiyi kullanarak terörizmin bilindik tanımının yeni bir şekli biçiminde tezahür etmiştir. Siber terörizm terimi, 1980’li yıllarda Amerika Birleşik Devletleri yönetimine veya iktisadi yapısına yönelik büyük computer tabanlı saldırıyı ifade etmek sebebiyle kullanılmıştır. İnternet ağlarının hızlı bir şekilde gelişme gösterdiği, bilgi toplumu tartışmalarının yaşandığı, büyük ölçüde teknolojiye ve bilgisayar ağlarına bağımlı olan Amerika Birleşik Devletleri’nin karşılaşılabileceği sorunları inceleyen araştırmaların arttığı 1990’ların başında gelişmeye devam etti.

11 Eylül 2001’de ABD’de gerçekleşen ve dünyayı etkisi altına alan ikiz kulelere yapılan eylemler bilgisayar ile iletişim teknolojileri kullanılarak sınır tanımadan gerçekleştirilebileceğini göstermektedir (Yamaç, 2003: 4).

11 Eylül saldırıları, o zamana dek bazı resmi web sayfalarını yıkmakla sınırlı olan siber terörizmin ne ölçüde ulaşabileceğini gösteren bir dönüm noktasıydı.

Amerika Birleşik Devletlerindeki son derece stratejik noktaları hedef gören ve yüzlerce kişinin yaşamına sebep olan 11 Eylül eylemleri, bu tehlikenin boyutunu en net biçimde ortaya koydu. Bu eylem terör gruplarının dijital sistemleri ne derece faal kullandıklarının önemli bir kanıtı olarak gösterilebilir. Bu eylemle ilgili komplo teorilerini bir yana bırakırsak, Pentagon’un sözde kırılmaz

güvenlik yapısını kırmak, meteoroloji radar sistemlerini devreden çıkarmak ve düşen uçaklardan kaçırma sinyalleri almamak gibi faktörler üst üste geldiğinde, bunların en azından teknoloji yoğunluklu saldırılar olduğu konusunda ortak bir fikir birliği vardır. Bu teröristler iyi eğitilmiş ve donanımlı oldukları için beyaz yakalı teröristler olarak adlandırılabilirler.

Siber terörizm, e-Devletin en büyük tehdit algısı olarak görülebileceği 21. yüzyılın terörizm biçimi olmaya adaydır. Yani devletin varlık sebebinin ağ ortamına ontolojik olarak aktarılması ve siber terörizmin gelişmesi sırasında oluşabilecek olası terör eylemleri, siber terörün e-devlete karşı baskın bir güç olmak için faaliyet gösterebileceğini göstermektedir.

3. SUÇ İLE SİBER TERÖR AYRIMI

“Siber terörizm” ile “bilgisayar korsanlığı” arasındaki farkı anlamak önem arz etmektedir. Bireysel veya kurumsal dijital sistemlere zarar veren ve kaydedilen dataları yok eden hacker saldırıları, siber terörizmde olduğu gibi siyasi amaçlarla motive edilmez. Protesto etmeyi amaçlamıyorlar, öldürmeyi ya da yaralamayı amaçlamıyorlardır. Teröristlerin bilgisayar korsanlarının kullandıklarına benzer yöntemler kullanarak büyük zararlar verebileceğini gösteriyor. Bir eylemin siber terörizm olarak adlandırılabilmesi için öncelikle terör eylemi olması gerekir. Terörizm, teröristlerin toplumları veya devletleri korkutmak, sindirmek ve zarar vermekle tehdit ederek siyasi hedeflerine ulaşmak için gerçekleştirdikleri eylemleri ifade eder (TASAM, 2004).

4. SİBER TERÖRİZMİN GERÇEKLEŞTİRİLME YOLLARI

Terör örgütleri bağlamında değerlendirildiğinde internet kullanımının iki farklı amaç için kullanıldığı görülmektedir. Her şeyden önce internet, teröristlerin birbirleriyle iletişim kurmaları ve ideolojilerine uygun mesajları yandaşlarına ulaştırmaları için bir yöntem olarak kullanılabilir. İkincisi, terör örgütlerinin üyeleri bilgisayar ağlarına tek tek veya gruplar halinde saldırabilir ve siber terörizm veya siber savaş şeklinde tanımlanan eylemleri gerçekleştirebilir.

Bu iki kullanım biçiminde de kullananlar neredeyse hiç risk almazlar. Minimum riske rakışı maksimum etkiyi isterler, bu durumda terör örgütlerine seslerini duyurmalarında avantaj oluşturmaktadır. Siber terör eylemlerinde kullanılan ekipmanların kötü ve zararlı olduğunu söylemek mümkün değildir. Adından da anlaşılacağı gibi, bunlar sadece araçlardır. İyi mi kötü mü olduğunu belirleyen aracın kullanımınıdır. Çünkü “İnsanları öldüren silah değil, silahı kullanan kişidir.” Teröristlerin elektronik saldırı yaparak baraj kapılarını açabilecekleri, askeriye'nin iletişimine girip doğru olmayan bilgiler bırakabilecekleri, şehirdeki tüm trafik ışıklarını durdurabilecekleri, elektriği ve doğalgazı kapatabilecekleri yeni yüzyılda siber terör terörün yeni yüzü olarak yansıyacak. Terörizm ve Düzensiz Savaş Araştırmaları Merkezi'ndeki görevlilerce 1999 senesinde yayımlanan raporda, siber terörizm üç temel seviyede gerçekleşebilir. Siber terör saldırılarının ilk kategorisi “basit – yapılandırılmamış” dır. Kuruluşun çok az hedef analizi, komuta kontrolü ve öğrenme yeteneği vardır. Genellikle bireysel zevk için üretilen, hedefler arasında ayırım yapmayan, çok hızlı ve etkili yayılan ve büyük zarara neden olan solucanlar ve virüsler bu kategori altında gruplandırılmıştır. Klasik virüs dönemi, Truva Atı ve Solucan biçimleriyle farklı bir anlam ve önem kazanmıştır. Çünkü iki taraflı bir yazılım olan trojan, programın karşı ucundaki kullanıcının bilgisayara yerleştikten sonra kontrolü ele geçirmesini sağlar. Türkçeye solucan veya solucan olarak çevrilebilen ‘Solucan’, ağ bağlantıları üzerinden kendini kopyalayabilen bir program veya programlar kümesidir. Solucan, kendisini çoğaltmak için kullandığı ağ etkinlikleri nedeniyle internet ağlarının bant genişliğinin büyük bir bölümünü kullanır ve hatlarda aşırı tıkanıklık oluşturarak iletişimin yavaşlamasına ve hatta bağlantıların kesilmesine neden olur. Kurtçuklar çok ciddi tehditlerdir ve büyük ekonomik hasara neden olurlar. Örnek olarak, Nimda solucanı dünya çapında 530 milyon dolarlık hasara neden oldu. Başka bir solucan olan Kırmızı Kod, 2001’de dokuz saatte çeyrek milyon bilgisayara girdi ve 2,6 milyar dolarlık hasara neden oldu (Ashley, 2003). İkincisi, birden fazla sisteme karşı daha karışık saldırılar barındıran yüksek yapılandırılmış saldırılardır. Bunlar, muhtemelen birçok sisteme ya da ağa karşı temel giriş yollarını değiştirmek veya oluşturmak amacıyla ortaya çıkar. Kuruluşun orta düzeyde hedef analizi, komuta kontrolü ve öğrenme yetenekleri vardır. Üçüncüsü, bunlar « karmaşık koordineli saldırılar » dır. Bu saldırılar çok gelişmiş hedef analizine, üstün zekaya ve kontrole sahiptir. Deniz Yüksek Lisans Okulu Terörizm ve Düzensiz Savaş Araştırmaları Merkezi'ndeki araştırmacılara göre, bir grup insanın oldukça yapılandırılmış bir saldırı gerçek-

leştirmek için 2 ile 4 sene çalışması gerekiyor. Karmaşık koordinasyona sahip saldırılar içinde bu sürenin 6 ile 10 sene arasında olacağı tahmin ediliyor.

5. SİBER TERÖRİZM SALDIRI TİPLERİ

Siber terör saldırısı, terör örgütleri tarafından hedeflerine ulaşmak için topluma doğrudan zarar vermek amacıyla bilgi teknolojisinin kullanılması iken, siber terör desteği, hedeflenen terör eylemini gerçekleştirmek için bilgi sistemlerinin kullanılmasıdır. Düşünürler siber terörizmin saldırı türlerini çeşitli başlıklar altında inceliyorlar. Celil, siber terörizm içindeki saldırıları beş farklı kategori altında inceliyor. Bunlar;

Saldırı: Siber teröristin ana gayesi, bir ağa ulaşarak bilgi edinmek veya sistemdeki verileri değiştirerek karşı tarafa göre avantaj elde etmektir. Bu duruma devletin gizli verilerini ve bireysel bilgileri çalmak örnek gösterilebilir.

İmha: Adından da görüleceği üzere temel gaye bilgisayar yapılarını yok etmek veya zarar vermektir. 2007 yılında gerçekleştirilen Estonya eylemleri bu durumun en net örneklerinden biridir.

Dezenformasyon: Bu tür saldırıların gayesi, söylentiler yoluyla hedef devlet içinde bir tedirginlik oluşturmaktır.

Hizmet Reddi: Bu tür saldırıların amacı, çevrimiçi bilgisayar sistemlerini kilitlemektir.

Web sitelerini tahrif etmek: Bu tür saldırılarda amaç, web sitelerini bozmak veya tahrif etmektir. Yani amaç, internet sitesindeki bilgilerin çarpıtılması ve terör örgütlerinin propagandasına uygun hale getirilmesidir (Celil, 2003:8).

Celil, siber terörizmin eylem türlerini beş ayrı sınıflandırma altında incelerken, Zanini ve Edwards bunları üç ayrı sınıflandırma altında daha dar değerlendiriyor. Zanini ve Edwards bu sınıflandırmayı şöyle sıralıyor; Birincisi, yeni üyeler kazanmak, terörizmi finanse etmek ve toplumu etkilemek için internette algı yönetimi ve propaganda; İkincisi, internet ve bilgisayar sistemlerini kullanarak hedef sistemleri bozmak ve son olarak hava trafik kontrol merkezi, su ve enerji sistemleri gibi kritik altyapılara zarar vermek için teknolojiyi kullanmak şeklinde sınıflandırıyorlar (Zanini, Edwards, 2001: 41-46). Avrupa Konseyi'ne göre teröristler dünyanın her yerinden saldırı başlatabilir, daha hız-

lı saldırılar gerçekleştirilebilir, gizli servisleri kullanabilir, internette daha kolay saklanabilir, saldırganı tespit etmek zordur, internet kullanımı daha ucuzdur ve küçük bant genişliği bağlantısıyla istediklerini elde edebilirler (COE, 2008: 16-17). Avrupa Konseyi tarafından yapılan bu açıklama aslında siber terörizm ile geleneksel terörizm arasındaki farkı ortaya çıkardı.

Genel olarak, siber terörizmin karakterine ilişkin iki tür siber terörizm vardır. Birincisi, propaganda, bilgisayar istismarı eğitimi ve iletişim sistemlerine karşı saldırılar olarak sınıflandırılacak şiddeti barındırmayan siber terörizmdir. Diğer bir siber terörizm türü şiddet eylemleridir. Bu terör eylemlerinin amacı hedeflenen yapıyı yıpratmak, sindirmek ve ortadan kaldırmaktır. Kullanılan yöntemler genellikle maddi hasara ve sosyal çöküşe sebep olmaktadır (Amar-nathan, 2000: s.62).

6. DÜNYA'DA VE TÜRKİYE'DE SİBER TERÖRİZM ÖRNEKLERİ

Terör örgütleri propagandayla doğar ve yaşamlarını propagandayla sürdürürler. Örnek: Şubat 1998'de Hizbullah terör örgütü üç web sitesi kullanıyordu. İlki ana basın merkezi olarak kullanıldı (www.hizbollah.org), diğeri İsrail hedeflerine yönelik saldırıları duyurmak için kullanıldı (www.moqawama.org ve üçüncüsü haber ve bilgi amaçlı kullanıldı (www.almanar.com.lb). Kuruluşun internet üzerinden kitap ve diğer yayınları satarak maddi destek sağladığı da bilinmektedir (Denning, 2005).

PKK terör örgütü lideri Abdullah Öcalan'ın tutuklanması, internetin terörist eylemciler için bir harekete geçirici olarak gücünü ortaya koymaktadır (Denning, 2005). Concordia Üniversitesi'nden Michael Darnell, Öcalan'ın destekçilerinin tutuklanmasından birkaç saat sonra gösteriler düzenlediklerini ve olaya hükümetlerden bile daha hızlı tepki vermelerinin nedeni olarak interneti gösterdiklerini söyledi. İnternetin ve gelişmiş iletişim araçlarının dünyadaki insanların siyasetteki rollerini değiştirdiğini belirten Dartnell, teknolojinin ilerlemesinden önce hükümet karşıtı grupların bu oranda anlaşmaya ve birliğe ulaşamadıklarına dikkat çekiyor.

Yariv Tsfatı ve Gabriel Weimann, internetin modern terör örgütleri tarafın-

dan kullanımı hakkında ayrıntılı araştırmalar yaptılar. Bu araştırmaya göre; İnternette yayın yapan veya şu anda yayın yapmakta olan terör örgütleri: En önemlileri Hamas, Lübnan Hizbullahı, Mısır İslam Cemaati, Filistin'in Kurtuluşu Halk Cephesi (PFLP), Filistin islami Cihadı, Peru Tupak-Amaro (MRTA) ve İsrail'dir. Parlayan Yol (Sendero Luminoso). , Kahane Yaşıyor Hareketi, Bask Apartheid Hareketi (ETA), İrlanda Kurtuluş Ordusu (IRA), Japonya İlahi Hakikat Örgütü (Aum Shinrikyo), Kolombiya Ulusal Kurtuluş Ordusu (ELN), Tamil Yılanbalığı Kurtuluş Kaplanları (LTTE)- Kolombiya Silahlı Devrimci Kuvvetleri (FARC), Devrimci Halk Kurtuluş Partisi-Türkiye Cephesi (DHKP / C), Kürdistan İşçi Partisi (PKK), İki Avrupa sitesi hariç, diğeri tüm siteler Güney Amerika, Doğu Asya ve Orta Doğu'daki Üçüncü Dünya ülkelerine aittir (Yariv ve Weimann, 2002: 317- 332, www.terrorism.com).

Dünyada yaşanan siber saldırılara bazı örnekler vermek gerekirse; Körfez Savaşı sırasında bir grup Hollandalı genç Pentagon bilgisayarına sızarak ABD savaş operasyonları hakkındaki hassas bilgileri değıştirdi veya kopyaladı (Carter, 1996: 13). Başka bir örnekte ise CIA'İN gizli dosyalarına ulaşılmasına rağmen sitedeki tüm bilgilerin değıştirilmesinin bile büyük etkisi olmuştur (Topçuoğlu, 2001: 3).

7. SİBER TERÖRÜN GELENEKSEL TERÖRDEN FARKLARI

Siber terörizm ile geleneksel terör arasında bazı farklılıklar bulunmaktadır. Terör örtütü mensubu için siber terörizmin fiziksel yöntemlere göre çeşitli avantajları vardır. Bu saldırılar anonim olarak uzaktan gerçekleştirilebilir ve silah bulundurmayı veya intihar etmeyi gerektirmez. Ayrıca hem medyanın hem de toplumun herhangi bir dijital eyleme göstereceğı büyük ilgi nedeniyle, bu eylem dikkat çekecek ve medyada yankı uyandıracaktır (Dening, 2005).

Zanini, siber terörizmin konvansiyonel terör taktiklerine göre avantajlarını şöyle ortaya koydu: İlki, maliyeti düşük ve büyük silah cephaneleri için lojistik hizmet gerektirmiyor. İkincisi, pek çok personele gereksinim yoktur ve örgüt üyeleri zorlanmadan harekete geçmeye ikna edilebilir. Bundan dolayı da eylemi gerçekleştirecek kişiyi bulmak da daha kolaydır. Aslında saldırıyı düzenleyen kişi eylem alanından uzak olduğu için ne yaptığının farkında bile olmayabilir. Bu nedenle personel işe alınarak bile bulunabilir. Üçüncüsü, siber terör sal-

dırılar minimum iz bırakıyor ve dünyanın herhangi bir ülkesinden eylemler gerçekleştirilebiliyor. Dördüncüsü, saldırılar daha geniş kesimlere ulaşabilir ve daha fazla kişiyi etkileyebilir (Zanini, 1999).

Bu avantajlara rağmen siber terörün, geleneksel örgütlerin yerine geçmesi ve geleneksel örgütlerin ortadan kalkması zordur. Çünkü terör, doğası gereği dehşettir ve bu dehşetin reklamını yapmayı amaçlar. Siber taktikler, intihar saldırıları, bombalama ve kundaklama gibi eylemlerin neden olduğu dehşeti yaratamaz.

Terörist, daha fazla etki yaratmak için eylemini sunmak istiyor. Bu nedenle siber terörizm, geleneksel terör taktiklerinin tamamlayıcısı ve ortağı olacaktır. Yeni terörizm, klasik terörizmden farklı olarak, bu güvenlik algısını istikrarsızlaştırmayı amaçlamaktadır. Klasik terörizm, çeşitli devletlerin desteğiyle diğer devletlerin çıkarlarını tehdit ederken, yeni terörizm dünyadaki güvenlik algısını zayıflatmaya çalışıyor. Artık devletleri/kurumları tehdit eden bir terörizmle değil, bu kurumların arkasındaki felsefeyi tehdit eden bir terörizmle karşı karşıyayız.

Siber terörizm ile geleneksel terörizm arasındaki farkları daha iyi anlamak için bunu bir tabloda açıklayalım:

Tablo1: Siber Terör Geleneksel Terör Farkları

	Geleneksel Terör	Siber Terör
Amaç Bakımından	Siyasal rejime ve topluma mesaj vermek için terörizm bir araçtır.	Yapılan eylemler ile toplumu, devleti veya hedef alınan organizasyona zarar verme, maddi kayba uğratmak için terörizm bir araçtır.
Karşılaşılan Risk	Eylemi gerçekleştiren kişi yada gurup yaşamsal riski üstlenir	Herhangi yaşamsal riski olmadan etkili saldırı
Etki Alanı	Saldırının yapıldığı bölge yada alan ile sınırlı	Ulusal, uluslararası boyutlarda etkili olabilecek saldırılar mevcut olabilir
Propaganda	Verilecek mesaj bölgesel	Verilecek mesaj amaca göre küresel
Denetim	Terörü kontrol altında tutmak, izlemek ve yok etmek kısmi anlamda mümkün	Siber saldırıları belirlemek, saldırırganları tespit etmek ve yok etmek neredeyse imkansız
Kullanılan Araç	Silah, bomba gibi fiziksel saldırı araçları	Yazılım, virüs, e-bomba, radyo frekansları gibi araçlar
Uygulanacak Ceza	Suçun niteliğine göre uygulanacak ceza belli	Suçun niteliğindeki hukuki boşluklar

8. SİBER TERÖRİZM İLE MÜCADELEDE KARŞILAŞILAN ZORLUKLAR

Siber suçlarla mücadelede ciddi zorluklar yaratan iki temel özellik vardır. Birincisi, yapısal olarak internetin ulusal sınırlardan bağımsız bir karaktere sahip olması ve böylece küresel ölçekte benzersiz bir bilgisayar sistemi oluşturmasıdır.

İkincisi, teknik açıdan bakıldığında sistemin işleyişi, iletilen bilgilerin geçici olmasını ve verilerin kısa sürede değişmesini gerektirmektedir (Cangemi, 2004: 167).

Devletlerin siber suçlar ve siber terörizmle mücadelede karşılaştıkları bu sorunları beş ana gruba ayırmak mümkündür;

Teknik zorluklar: Siber suçlar ve siber terörizmle mücadele ederken, kolluk kuvvetleri suçluları yakalama ve soruşturmada zorluklarla karşı karşıyadır. Başlıca zorluklardan biri, suçun işlendiği yeri belirlemektir.

Hukuki zorluklar: Siber suçları klasik suçlardan ayıran en önemli özelliklerden biri yargı konusudur. Siber uzayın küresel yapısı, suçlulara dünyanın bir tarafında yaşadıkları yerden diğerine suç işleme fırsatı sunuyor. Yasaların çıkarılması sürecinde ortaya çıkan tıkanmalar veya yetersizlikler siber terörizm alanında da kendini gösterir ve siber terörizmle mücadeleye cevap verecek yasalar çıkarılamaz.

Operasyonel ve finansal zorluklar: Dünyanın neresinde olursa olsun her ülkenin, iletişim cihazları aracılığıyla işlenen karmaşık teknik ve yasal özelliklere sahip bu suçlarla mücadelede yüksek teknolojiyi iyi takip eden, kendini bilgisayar ve telekomünikasyona adanmış uzman subaylara ihtiyacı vardır.

Mağdur davranışından kaynaklanan zorluklar: Siber terörizme karşı güvenliğin sağlanması, potansiyel mağdurların davranışlarının yanı sıra birçok kuruluşun çabalarına da bağlıdır. Bu konuda ele alınması gereken iki konu var. Birincisi, bilgisayar kullanıcılarının yeterli güvenliği sağlamaya yönelik tutumudur. Saldırıya açık bilgisayarlar en çok risk altında olan bilgisayarlardır. İkincisi, özellikle ticari hayatta bu tür saldırıların ticari itibar kaybı veya başka

nedenlerle kolluk kuvvetlerine bildirilmemesidir. Başta bankalar olmak üzere büyük şirketler, ticari itibarlarına zarar verme korkusuyla polisle işbirliği yapmaktan kaçınmakta ve olayı örtbas etmeye çalışmaktadır (Özcan, 2005: 9).

Uluslararası zorluklar: Siber terörizmle ilgili ne tür bir yapısal düzenlemenin yapılması gerektiği konusunda küresel fikir birliğinin olmaması, Suç eylemlerinin yasal tanımlarının yapılmasında küresel fikir birliğine varılamaması, İade ve karşılıklı yardım anlaşmalarındaki eksiklikler ve uluslararası işbirliğine izin veren kovuşturma mekanizmalarının senkronize edilmemesi, devletlerin egemenlik hakları, uluslararası işbirliğine izin veren kovuşturma mekanizmalarının senkronize edilmemesi, uluslararası işbirliğine izin veren kovuşturma mekanizmalarının senkronize edilmemesi, uluslararası işbirliğine izin veren kovuşturma mekanizmalarının senkronize edilmemesi, uluslararası işbirliğine izin veren kovuşturma mekanizmalarının senkronize edilmemesi. uluslararası kuruluşların lehine. Taviz vermek istememeleri ve gelişmekte olan ülkelerin bu konudaki mücadeleyi gelişmiş ülkelere göre öncelikli görmemesi uluslararası mücadeleyi zorlaştırmaktadır.

9. SİBER TERÖRİZM İLE MÜCADELEDE YAPILMASI GEREKENLER

Bireyleri bireysel düzeyde eğitmek ve bu suçlar hakkında bilgilendirmek ve farkındalık yaratmak ve teknolojiyle daha fazla temas halinde olan bazı küçük çocuk aileleri hakkında farkındalık yaratmak önemlidir. İnternet kafelerde siber suçların işlenmesini önlemek için program indirme ve yüklemeye izin veremeyen yazılımlar kullanılmalı ve bu yazılımların işletilmesi ve kullanılması kurulacak meslek odası tarafından zorunlu hale getirilmelidir. Kurumsal düzeyde siber terörle mücadelede özel sektörün büyük sorumlulukları vardır. Şirket içinde etik ilkeler belirlenmeli ve uluslararası platformda belirlenen temel ilkelere bağlı kalınarak teknik sistem güvenliğinin sağlanması için devletle koordineli çalışmalar yapılmalıdır. Ayrıca şirketler deneyimlerini diğer şirketlerle paylaşmalı ve böylece güvenli bir ticaret alanının oluşturulmasına katkıda bulunmalıdır. Hassas bilgiye sahip birçok kamu kurum ve kuruluşu, tüm dünyaya bağlı

olan “internet” yerine sadece kapalı sınırlar içinde faaliyet gösteren bir “intranet” kullanılmalıdır. “Intranet” e gelince, zayıflığı, iç saldırılara karşı savunmasız olabileceğidir. Siber terörizmi Ulusal Düzeyde caydırmanın en önemli yollarından biri, etkili izleme ve cezalandırmaya izin veren yasalara sahip olmaktır. Yasaların uygulanabilmesi için siber terörle ilgili merkezi bir birim kurulmalı ve polise siber terör şüphelilerini hiçbir gerekçe göstermeksizin gözetim altında tutma yetkisi verilmelidir. Her ülke diğerlerinden bağımsız düzenleme yapmamalıdır. Suça neden olan nedenler senkronize bir bütün olarak ele alınmalı ve sistem güvenliğine ilişkin temel insan haklarına saygılı politikalar işbirliği içinde geliştirilmelidir. Suç eylemleri açıkça tanımlanmalı ve yasal güvenlik sağlanmalıdır.

SONUÇ

Dünyadaki çoğu ülkenin bilgisayar ve iletişim teknolojilerine gün geçtikçe daha çok bağımlı hale gelmesi risklerini artırmaktadır. Yeni nesil teröristler, bugünün aksine dijital dünyada yaşamlarını sürdürecek ve siber saldırı yöntemlerini daha rahat kullanacak biçimde büyüyeceklerdir. Sahip olacakları siber donanım ve bilgisayar datasına bağlı olarak siber terör saldırılarında daha fazla tehlike potansiyeli olarak algılanacaklardır. Kapitalizm, teknolojinin hızla gelişmesi ve küreselleşme bu durumun gerçekleşmesinde büyük etkiye sahiptir. Siber terörizm ve küreselleşme birbirlerini destekleyen kavramlar olsa da iki farklı olgu oldukları dikkate alınmalıdır.

Siber terörizmi küreselleşmenin bir neticesi olarak değerlendirmek bilimsel olarak mümkün olmamaktadır çünkü ikisi birbirinden farklıdır. Küreselleşmenin sebep olduğu dönüşüm, siber terörü kendi dinamikleri içerisinde teşvik ederek tırmandırmaya devam edecektir.

Dünyada ve ülkemizde siber terörizmin her geçen gün daha tehlikeli hale gelmesinin en önemli nedenlerinden biri, artık dünyadaki hemen hemen her şeye internet üzerinden ulaşılabilir olmasıdır. Uzmanlar, siber terörün tehlike potansiyelini algılamak için farklı iki sorunun sorulması gerekliliğini vurguluyor. Herhangi bir hedef siber saldırılara karşı savunmasız mı? Böyle bir saldırıyı gerçekleştirecek beceri ve motivasyona sahip bir aktör var mı? İlk sorunun cevabı evet. Stratejik altyapı sistemleri çok karmaşık bir yapıdadır ve genellikle

terör eylemlerinin yararlanabileceği güvenlik açıkları içerir. İkinci soru şu şekilde cevaplanabilir. Bu alanda eğitim almış ve donanımlı insan sayısı her geçen gün artmaktadır. Öte yandan dünya genelinde siber terör saldırılarına karşı korunmaya yönelik çeşitli önlemler her geçen gün artmaktadır. ABD’de 11 Eylül’den sonra George Bush, Beyaz Saray’da Siber Güvenlik Departmanını kurdu ardından da eski terörle mücadele sorumlusu Richard Clarke’ı başkan olarak atadı. Ülkemizde siber terör riskinin artmasıyla birlikte hükümet, genelkurmay Başkanlığı’nın tavsiyesi doğrultusunda siber terörizmi Türkiye’nin tehdit algıları arasına dahil etmiş ve Milli Güvenlik Politikası Belgesi’ne dahil etmiştir.

KAYNAKÇA

- Amarnathan, S. L. C. (Nisan 2000). “Crimes Related to Computer Network:Scope and Underlying Issues. Crimes Related to the Computer Network”. Ed. UNAFEI. UNAFEI: Tokyo, Japan
- Ashley, Bradley K. Lt Col, USAF, “Anatomy of Cyberterrorism: is America Vulnerable?”, Seminer 10, Araştırma Raporu, 27 Şubat 2003 www.au.af.mil/au/awc/awcgate/awc/ashley.pdf
- Avrupa Konseyi Raporu, “Cyberterrorism and other use of the Internet for terrorist purposes”, Kasım 2007.
- Cangemi, Daniele, “Procedural Law Provisions of the Council of Europe Convention on Cybercrime”, International Review of Law computers & Technology, Vol.XVIII, No:2,
- Carter, D. “Bilgisayar Suçları”, Strateji Dergisi. Sayı: 4 ,1996.
- Conway, M. “Reality Bytes: Cyberterrorism and Terrorist Use of the Internet” First Monday 7 <http://www.firstmonday.org/issues/issue7.11/conway/index.htm>
- Denning, Dorothy. E., “Activism, Hactivism and Cyberterrorism: The Internet as a Tool for Influencing Foreign Policy”, 17 Ekim 2005 www.nautilus.org/info-policy/workshop/papers/denning.htm,
- Desouza, K. C., Hensgen, T., ”Semiotic Emergent Framework to Address the Reality of Cyberterrorism”. Technological Forecasting and Social Change. Volume 70, Issue 4, Mayıs 2004.
- Forno, R., “Shredding the Paper Tiger of Cyberterrorism”. Secur. Focus Online, 27 Eylül 2000-<http://www.onlinesecurity.com/columnists/111>,

İçli, Tülin, “Kriminoloji”, Martı Kitap ve Yayınevi, Mayıs 2004.

Jalil, S. A. (2003). Countering Cyber Terrorism Effectively: Are We Ready To Rumble?

Özcan Mehmet(b), “Siber Terörizm ve Ulusal Güvenliğe Tehdit Boyutu”, www.turkis-hweekly.net/turkce/makale.php?id=87 - 292k,

TASAM Türk Asya Stratejik Araştırmalar Merkezi, Stratejik Rapor No: 2 “Siber Terörizm Raporu”, Aralık 2004

Terzi, M. (2015). Siber Terörizm, E-Devlet ve Aktör-Ağ Kuramı. İçinde M. Terzi ve S. Yenal (Ed.), Uluslararası Güvenlik ve Terörizm (Seçme Konular) (ss.181-212). Ankara: Sinopsis Yayınları.

The Council of Europe (2008). Cyber terrorism: The Use of The Internet for Terrorist Purposes. Strasbourg: Council of Europe Publishing

Topçuoğlu,A. “Bilgisayarlar Artık Yalnızca Bizim Değil, Teröristlerinde Vazgeçilmezi” Bilim ve Teknik Dergisi. Ekim 2001.

Weimann, Gabriel and Tsfati, Yariv, “Terror on the Internet”, Studies in Conflict and Terrorism, 2002.

Yamaç, Fatih “Siber Terörizm”. Emniyet Genel Müdürlüğü. TEMÜH Daire Başkanlığı. Psikolojik Harekat Kurs Notları, 2003.

Zanini, M. and Edwards, S. J. A. (2001). The Networking of Terror in the Information Age. In Arquilla, J. and Ronfeldt, D. (Ed.), Networks and Netwars: The Future of Terror, Crime and Militancy. Santa Monica: RAND

Zanini,Michele; Hoffman, Bruce “Countering New Terrorism”, ABD Hava Kuvvetleri, Washington RAND, 1999.

http://www.egm.gov.tr/egitim/dergi/eskisayi/34/yeni/web/Mehmet_OZCAN.htm

9. BÖLÜM

SÜRREALİZM SANAT AKIMININ TASARIMCISI ELSA SCHIAPARELLİ (1890-1973)

Dr. Öğretim Üyesi Guzal MASSADIKOVA

Hoca Ahmed Yesevi Uluslararası Türk-Kazak Üniversitesi

Spor ve Sanat Fakültesi, Tasarım Bölümü

guzal.massadikova@ayu.edu.kz

<https://orcid.org/0000-0002-6275-3871>

GİRİŞ

Sürrealizm denilince akla hemen moda aracı gelmiyor. Ancak 1930'lardan itibaren sanatçılar ve tasarımcılar kıyafet, şapka ve aksesuar koleksiyonları üzerinde işbirliği yapmaya başladıkça moda, sürrealist yaratıcılığın verimli bir alanı haline gelmiştir. Harekete katkısı zengin ve yerinde olan, çoğu zaman göz ardı edilen bir Sürrealist olan Schiaparelli, geleneksel kadınlık temsillerine şaka yoluyla meydan okuyan, kadınların erkeklerin tüketiminin nesnelere olduğu fikrinin ötesine geçen ve kadınsı bedeni, kadınsılıktan zevk alan bağımsız bir varlığa dönüştüren bir sanatçı olmuştur (Evans, 1999). Elsa Schiaparelli'nin avangart tasarımları ve sürrealist sanatçılarla yaptığı ortak çalışmalar, cazibe, cinsiyet ve modern kadınsı güzelliğin inşası temalarına odaklanan çalışmalarının çoğu analizinin konusunu oluşturmuştur. Yine de 1920'li ve 1930'lu yıllardan daha az bilinen ve doğası gereği aynı derecede deneysel olan bazı kreasyonlar, İtalyan doğumlu tasarımcının eserlerindeki diğer ilerici temaları ortaya çıkarmıştır. Örneğin, bazı eserlerinde şehre yapılan göndermeler moda, kadınlar ve kentsel ortamlar arasındaki önemli ilişkiye dair bir yorum sağlamıştır (Papalas, 2017). Gökdelen silueti, plastik aksesuarlar ve yeni sentetik kumaşlar gibi çağdaş yapı malzemelerini yansıtan tasarımları, İkinci Dünya Savaşı arası Paris'in değişen manzarasının yanı sıra incelenmiştir. Schiaparelli'nin terzilik kreasyonlarında önerdiği hayali şehri, bu giysilerin giyildiği gerçek metropolle karşılaştıran bu

çalışma, modanın kadınların gelişmiş bir kentsel gerçeklik arzusunu ifade etme potansiyelini ortaya koymuştur (Stent, 2011).

Schiaparelli tasarımlarının, tasarımcının sürrealist sanatçılarla en çok işbirliği yaptığı 1936-1938 yılları arasında Vogue Paris'teki temsillerine bakıldığında, bu çalışma, Fransız dergisinin ölçülü bir deneysel tasarım vizyonu sunmak için sürrealizm'i benimsediği sürecin izini sürmüştür. Sürrealizmi tüketilebilir bir ürün olarak yeniden tanımlayan dar bir ideolojik söylem yaratmıştır. Bu çalışmada sürrealizm akımları ile moda arasındaki bağlantı araştırılmıştır. Aynı zamanda dünyaca ünlü Elsa Schiaparelli'nin moda markaları incelenerek sanat akımlarının moda dünyasını nasıl etkilediği, onlara nasıl yön verdiği günümüz tasarımları verilmiştir.

1. SCHIAPARELLI'NİN SÜRREALİZM DÖNEMİ

1930'ların en önemli uluslararası sanat hareketlerinden birisi de sürrealizmden, sanatta ve edebiyatta etkili olan sürrealizm modayı da etkilemiştir. Bu akım sadece modanın sunumuyla değil aynı zamanda fotoğrafçılık, vitrin düzenleme çalışmalarını ve ressamı da etkilemiştir. Sürrealizmden en çok etkilenen tasarımcı Elsa Schiaparelli ticari olarak ilk başarılı tasarımcı olmuştur. Beyaz ve siyah bir yünden, boyunda kelebek fiyongu olan giysisiyle başarılı olan Schiaparelli Paris'te spor giysileri için bir işyeri açmıştır. Genelde kullanılmayan kumaşları kullanmaya olan ilgisi, onu cellophane, lastekx, crinkly, rhodophane gibi sentetik materyalleri kullanmayı sağlamıştır. Sürrealist bir modanın yer değiştirme açısından klasik ilk denemesi, modacı Schiaparelli ve sürrealist bir ressam Salvador Dali'nin ortak yapımı ayakkabı şeklindeki şapkalar, daha sonra dondurma külahı ve pırzola biçiminde şapkaları yapmışlardır. Bu şapka üzerinde pırzola motifleri olan kıyafetlerle güzel bir uyum sağlamıştır (Sweeney-Risko, 2015). Sürrealist sanatçılar, insanların sürrealizm hakkındaki beklentileriyle oyun oynamışlardır. Özellikle, en resmi ortamlarda kullanılacak kıyafetlerde bile, yırtılmış hissi veren kumaşlar kullanmışlardır. Bu renkli, espiri modayı savaş bitirmiştir. Bu yılların giysileri küçük bir kız çocuğunun elbiseleri gibidir. Kadınlar ince belli ve kısa etekli elbiselerle işe, yemeğe, pikniğe gittikleri gibi, üstlerine aldıkları bir kürkle ve birkaç aksesuarla da gece etkinliklerine katılabilmıştır. Gündüz giysilerinde kadın ve erkekler için kullanılan süveterler moda

olmuştur (Şekil 1). Giyimde sadeleşmesinde hiç kuşkusuz, bu yıllarda dünyayı saran büyük etkisi olmuştur (Papalas, 2016).



Şekil 1: 1927 Kazak, Elsa Schiaparelli

Elsa Schiaparelli moda alanında eğitim almamış, kendi kendini eğitmiştir. Bu nedenle, kendisiyle aynı dönemdaşı Chanel'e alay konusu olmuştur. Bu belki de onun zamanının modacılarından daha deneysel ve kesinlikle daha neşeli olması için cesaretlenmiştir. 1927'de tasarlandığı "tromple l'oeil" motifleri içeren kazak koleksiyonu, New York'taki "Lord and Taylor" tarafından anında kapılarak Schiaparelli'nin uluslararası üne sağlamasına ve başarıya giden anahtarı olmuştur (Boyd).

2. SCHIAPARELLI'NİN MODA EVİ

1928'de ilk dükkanını 'Rue de la paix'de açmıştır. Pratik tarzda ve sportif kıyafetlere yoğunlaşmıştır: bu sayede içinde Hollerwood film yıldızlarının da bulunduğu geniş bir müşteri kitlesine ulaşmıştır. 1954'e kadar da açtığı modaevinin başında durmuştur. Schiaparelli, golf, tenis, yüzme gibi sporlar için giysiler üretmiştir. 1929 yılına kadar tamamıyla dikişsiz, kenardan düğmeli bluzlar tasarlamıştır. Önlüklü yarım elbiseden oluşan, yırtmaçlı, her türlü renk kombinasyonu bulunan ve birkaç farklı şekilde giyilebilen vücudu saran plaj giysileri tasarlamıştır. Ayrıca, terside kullanılabilir çok parçalı takımlar gibi pratik ve kullanışlı giysilerin tasarımını yapmıştır. Schiaparelli kendini sadece spor giysilerle kısıtlamış, otuzlu yıllarda daha hünerli bir terzi haline geldiğin-

de takımlara, yünlük giysilere, gece ve akşam giysilerine yönelmiştir. Bunlarda fermuarı çok yönlü kullanmış ve mermi, palyaço, tavşan ayağı, astroloji gibi çeşitli sembolleri de düğmeler de kullanmıştır. Schiaparelli, otuzlu yıllarda tasarımlarını hazırlarken sanatçılarla işbirliği yapmıştır. Bunlar arasında Salvador Dali, Christian Berard, Louis Aragon, Leonor Fini gibi sanatçılar yer almıştır (Rice, 2004). Schiaparelli 1957 yılında ilkbahar koleksiyonunda arılar, kelebekler, ananaslar ve diğer meyve çeşitlerini kullanmıştır. Schiaparelli filmler için kostümler hazırlamıştır. 1954 yılında güneş gözlükleri, yüzme giysileri, giysi mücevheratı, uzun kadın çorapları, erkek bayan ve peruklar gibi çeşitli eşyadan tasarımlar yapmıştır. Schiaparelli'nin olağandışı renkleri acayip kombinasyonlarla kullanması keskin ve gizemli bir görüntü yaratmıştır. Onun şaşırtıcı pembesi çok ünlüdür. Bu parlak kırmızı ve mor arası bir renktir. Bu rengi öylesine çok sevmişti ki parfümüne onu adını vermiştir. Öldüğünde gömülürken de bu rengi seçmiş ve pembe renkte bir Çin robuyla gömülmüştür (Runsdorf, 2016).

Kadınlara hiç beklemedikleri ve onları şok eden tasarımlar sunmaktan çekinmemiştir. Çekmece şeklindeki cepler, istakoz görünümündeki düğmeler, ayakkabılar ve şapkalar onun bazı çılgın tasarımlarından örneklerdir. Tüm bunlar Shiparelli'nin dahiyane tasarımlarından bazılarıdır. O modayı sanata ulaştırmakta bir merdiven gibi kullanmış ve adeta sanata öpücükler kondurmuştur. Renklerle özellikle açık ve canlı renklerle her zaman arası iyi olmuştur. Hayvanlar ve doğadaki diğer canlılar onun ilham kaynağı olmuştur (Şekil 2). Bu konuda o kadar başarılıdır ki Yves Saint Laurent, John Galliano ve JP Gaultier ondan esinlendiklerini itiraf etmiştir (Kaya et al., 2021).



Şekil 2: “İstakoz” elbise.

1937 “İstakoz” elbise, Schiaparelli’nin gerçeküstü imgeleri Savlador Dali’yle olan işbirliklerinde doruğa ulaşmıştır. Ünlü “Gözyaşı” elbisesinin kumaşını (kıyılmış deri gibi görünmesi için tasarlanmıştır) ve burada gördüğümüz Wallis Simpson’un çeyizi için satın aldığı birkaç kıyafetten biri olan, bu elbisedeki istakoz motifini Dali tasarlamıştır (Somerville, 2018).

Modanın hiç bir konsepti olmadığı, sadece zengin kadınları güzelleştirmek anlamına geldiği bir dönemde, Elsa’nın yaptıkları çok cesurdu. İlk kez temalı defileler düzenleyen, Picasso ve Dali gibi isimlerle sürrealizmi modaaya nasıl sokabileceğini tartışan Elsa Schiaparelli, modaayı o sterilize halinden çıkartmaya kararlı olmuştur. Böcekleri zincirlere dizip kolyeler, pirzolalardan şapkalar yapmak, eldivenlere tırnak motifleri işlemek, Salvador Dali’ye tuhaf desenler çizdirip, sonra da bunları o dönemin kokoş barones ve markizlerine moda diye sunmak risk almak demektir. Schiaparelli’nin de son halini verdiği bu ayakkabının kullanım yeri de, amacı da bambaşka bir hal alarak sıra dışı bir aksesuar haline getirilmiştir. Yine tasarımcının böceklerden yaptığı kolyesi, kuş kafesi şeklindeki çantaları, kemerleri bağlamak için kullandığı asma kilitleri, çeşitli materyal ve figürlerden oluşan düğmeleri hep bu akımın modadaki izdüşümüdür (Şekil 3) (Erbilen Yalçın, 2023; McNeil et al., 2013).



Şekil 3: Ayakkabı şeklindeki şapkası (The Gernius of Elsa Schiaparelli)

Schiaparelli’nin maymun kürkyle süslenmiş ayakkabıları, gerçeküstücülük akımına uyacak şekilde hem rahatsız edici hem de erotik bir görünüme sahiptir (Şekil 4).



Şekil 4 : El çizimleri (The Genius of Elsa Schiaparelli).

3. SÜRREALİST MODA: SCHIPARELLI VE DALÍ'NİN SİRK KOLEKSİYONU İÇİN İŞBİRLİĞİ

Genellikle bilim adamları diğer nedenler arasında algılanan ticarileşmeden dolayı giyim tasarımını ciddi bir araç olarak azatlamaya eğimli olmuştur. Ancak, Circus Koleksiyonu için Schiaparelli ve Dalí arasındaki işbirlikte yapılan elbiseler, moda tasarımının resim, heykel ve fotoğraf gibi daha geleneksel sanat dallarına bağlı, sosyal, politik ya da kültürel uygunluk taşıyabilmesini kanıtlamıştır. Sirk koleksiyonu için Schiaparelli ve Dalí birlikte iki elbise ve şapka yapmışlardır. Elbiselerin başlıkları “Gözyaşı” elbisesi ve “İskelet” elbisesi olarak bilim adamları tarafından tahminen bir insan iskeleti ve gözyaşların “trompe l’oeil” yanılması adlandırılarak verilmiştir (Rice, 2004) (Şekil 5).



Şekil 5: Gözyaşı.

Elbise gözyaşı ve beraberindeki peçe beyaza rengi solmuş bir mavi viskoz-ipek ve ipek karışımı kumaştan inşa edilmiştir. Eşit şekil ve büyüklükte olan koyu mor lekeler altında konumlandırılmış pembe şeritler ‘trompe l’oeil’ gözyaşları deseniyle kumaş üzerine basılmıştır. Tasarımcılar bir gölgeleme etkisini vermek için pembe şeritlerin etrafına koyu hatları kullanmışlardır. Eşleşen peçenin tasarımı elbiseye benzermiş, ancak kıyafetin deseni kumaş üzerine basılı illüzyonist bir tasarım olduğundan dolayı, peçenin üzerinde aplik kırmızı lekeler ve soluk pembe şeritler kullanılmıştır. Aplikler sert, kesilmiş geometrik şekiller elbise gözyaşlarından daha az organik olmasına rağmen, bu eleman kıyafete başka bir boyut eklemiştir (Rice, 2004).



Şekil 6: “İskelet” elbisesi(fashionunstitched.wordpress.com).

İkinci elbise, “İskelet” elbisenin arkasında ve gövde üzerinde elbisenin kolları ve uzunluğu boyunca dolgusu vardı ve yanı sıra, insan iskeleti ile bir benzerlik taşıyormuş (Şekil 6). Siyah ipek de kesilmiş, elbise ince uydurma ve vücudun eğrilerine nitelikteymiş. Çıkıntılı kemiklerin etkisini oluşturmak için tasarımcılar bir trapunto kapitone tekniğini kullanmıştır. Kemikler için ana hatların kumaş üzerinden 2 kat dikişinin olması iki katman arasında pamuk dolgunun yerleşmesi için imkan verilmiştir. Bu iki eserin açıklaması kanıtladığı gibi Schiaparelli ve Dali tarafından ortaklaşa oluşturulan elbiseler sürrealistlerin sömürülen ve maruz kadın figürü ile meşguliyetini yansıtmış. Böyle düşmanı gösterimlerin örneği böcek - soyut bir kadın figürünü ve ölüm sancuları içinde olan melez-yayvanı yansıtan Alberto Giacometti’nin 1932 çalışmalarındaki heykelidir. Neredeyse otuz yıl boyunca, yani 1920-1950 yılları arasında Schiaparelli’nin moda tasarımcısı olarak başarılı olmasına rağmen, 1954 yılındaki “Şok

Hayat” otobiyografisinde modacının moda endüstrisine karşı çatışmalı duyguları beslediği ortaya çıkmıştır (Crawforth, 2004). Schiaparelli her zaman işini moda tasarımından ayırt etmeye çalışmış ve elbise tasarımının onun için meslek değil bir sanat olduğunu söylemiştir. Bu ifade, Schiaparelli’nin sanatı modadan üstün algıladığını anlatmıştır. Buna ek olarak, Schiaparelli Paris’li avangart sanatçıları ve fotoğrafçıları ile yaptığı işbirliği moda tasarımını ticari almayan bir ifade aracı halinde görme fırsatı olduğunu açıklamıştır (Pass, 2011).

Sirk koleksiyonunu anlatan mevcut literatürde, kullanılan geçerli metodoloji sosyal tarihtir. Moda ve sürrealizm sergisine dönersek, “Gözyaşı” elbisesini anlatırken, Martin tasarımı Batı Avrupa’daki siyasi istikrarsızlığın toplumsal tarihsel konteksti ile bağlamıştır. Daha spesifik olarak, Martin onu İtalya Almanya ve İspanya’daki faşizmin yükselişi ile bağlamıştır. O, yırtık etin kinayesi yoluyla elbisenin ölümü hatırlatma vazifesini taşıdığını düşünüyor. Martin Dalı’nın elbisesinin anlayışını Dalı’nın Katalan biyografisi ve İspanya’nın faşist diktatörü Francisco tarafından yapılmış son darbe ile ilişkili olmuştur. Franco’nun darbesi sirk koleksiyonun Paris’li izleyicilere sunulduğu sürece, yani üç yıl boyunca süren kanlı bir İspanyol iç savaşından hemen sonra yapılmıştır. Bu sergide yer alan birçok tasarımların arasında sadece bir tasarım olduğundan dolayı Martin bu fikirler üzerinde durmamıştır. Sonuç olarak, okuyucu İspanya’daki sosyal çekişmenin Dalı resimlerine ne kadar ilişkili olduğunu ve başka oyalayıcı sorularıyla bırakmıştır (Gibson, 2003).

‘Schiaparelli’nin Karanlık Sirk’ adıyla geçen makalede Victoria Rose Pass ‘Gözyaşı’ elbisesi ve ‘İskelet’ elbisesinin Fransa’daki totalitarizmin yükselişi ve savaşın tehdidine karşı tepki olduğunu savunuyor. Pass’a göre, baş gösteren kaos ve yıkılmanın sosyal ve tarihsel bağlamında Schiaparelli ölüm ile dalgın olmuştur. Pass, Schiaparelli’nin Pavilion d’Elegance’da kurduğu ceset gibi mankeni hakkında ve onun kariyeri boyunca yaptığı tasarımların esrarengiz olduğunu ve böylece Schiaparelli sadece Dalı’nın bir taklitçisi olarak görülmemeye çalıştığını bahsetmiştir (Arriaga, 2013).

Ancak, Pass bazen Dalı’nın elbiseler üzerinde katılımını Schiaparelli’nin zayıflatmaya çalıştığını vurguluyor. Diğer alimlerin dediğine karşı Caroline Evans ‘Maskeler’, ‘Aynalar’ ve ‘Mankenler’, ‘Elsa Schiaparelli ve Desantralize Objeler’ makalesinde Schiaparelli’nin 1937 ve 1939 yılları arasında sunduğu koleksiyonlarının (sirk koleksiyonu dahil) yaklaşan savaşın gürültüsünden kaçmak için bir araç olarak görülmemeli olduğunu söylemiştir. Aksine Evans yaygın bir

maskeli tema üzerinden koleksiyonların performans olarak işlev gördüğünü ve tekrarlanan maske ve ayna motifleri kişinin kimliğini karıştırmak için kullanıldığını anlatmıştır. Evans Schiaparelli'nin o dönemdeki tasarımlarının Avrupa'lı vatandaşın kararsız kimliği üzerine ve kadınlık kavramlarının çelişkili olmasına bir yorum olarak hizmet ettiğini belirtmiştir. Bu okumalar elbiseler ve çağdaş toplum arasındaki bağlantıları gösterirken, bu analizler sürrealizmin görsel ve kavramsal bağlarını büyük ölçüde göz ardı etmiştir (Arriaga, 2013).

'Gözyaşı' ve 'İskelet' elbisesinin karşılaştırılması

Yırtık deri, çıkıntılı kemiklerle sıska figürünün yanılması ile 'Gözyaşı' elbisesi ve 'İskelet' elbisesi kadın vücudu çirkinleştirmiştir. Dali'nin bireysel çalışmaları kadın figürünü manipüle etmesi ve kullanmasındaki ressamın yatkınlığını gösterir ve Schiaparelli'nin ilk tasarımları ile karşılaştığımızda elbiselerin ironi olduğunu anlıyoruz. Schiaparelli 'Gözyaşı' ve 'İskelet' elbisesi gibi ironi tasarımlarla artan eğlenceli ve ilginç terzilik duyarlılığı ile ilişkilendirilmesine rağmen, onun muhafazakarlık ve şıklık havasını taşıyan tarzı Avrupa ve ABD ünlülerinin ve sosyetesinin ilgisini çekmiştir. Elbiseler üzerine 'trompe l'oeil' tasarımları yapılarak moda endüstrisi tarafından terfi edilen güzelliğin yüzeysel ideallerini itiraz etmeye kasıtlı olduğunu göstermektedir. Schiaparelli'nin otobiyografik yorumlarından anlaşıldığı gibi tasarımcının moda endüstrisi üzerine ticari ve geçici niteliklerinden dolayı çelişkileri varmış. Bu şüphecilik Schiaparelli'yi kışkırtıcı moda endüstrisini ve ilişkili değerlere meydan okuyan moda tasarımlarını yapmasında etkileyebilmiştir (Crawforth, 2004).

Schiaparelli parfümü: 1938 Shochking adlı parfüm, pudra ve ruj için reklam afişi olmuştur (**Şekil 7**). Schiaparelli İkinci Dünya Savaşı'nı Amerika'da geçirdikten sonra Paris'e geri dönmesine rağmen eski ününe kavuşamamıştır. Her şeye rağmen, adını kendisinin altına imzasını attığı pembe tonundan alan, şişesinin de 'Mae West'in torsusundan örnek alınarak yapılmış olan ve ikonlaşan parfümü 'Shochking' hep en çok satılanlar arasında yerini korumuştur (Erbilen Yalçın, 2023).



Şekil 7: Parfümü (K.O. Kaftanoğlu (Cally Blackman) 2013)

Schiaparelli'nin kadınlara verdiği önerileri:

1. Kadınların çoğu kendilerini tanımıyor. Tanımak için gayret göstermeliler.
2. Pahalı bir elbise satın alıp felaket sonuçlarla iade eden bir kadın savurgan ve akılsızdır.
3. Pek çok kadın (ve erkek) renk körüdür. Tavsiye almalılar.
4. Kadınların yüzde yirmisinin aşağılık kompleksi olduğunu unutmayın. Yüzde yetmişinin yanılsamaları var.
5. Yüzde doksani göze çarpmaktan ve insanların söyleyeceklerinden korkar. Bu yüzden gri döpiyes satın alır. Farklı olmaya cüret etmeliler.
6. Kadınlar, sağlam eleştiri ve öğütleri talep etmeli ve dinlemeliler.
7. Kıyafetlerini tek başlarına veya bir erkeğin yanında seçmeliler.
8. Asla bir başka kadınla alışverişe çıkmamalılar. Kadınlar zaman zaman bilinçli veya bilinçsiz olarak kıskanmaya meyilli olabilirler.
9. Sadece en iyi veya en ucuz olandan az miktarda satın almalılar.
10. Asla elbiseyi vücuda uydurmaya çalışmamalılar. Fakat elbiseye uyması için vücutlarını eğitmeliler.
11. Bir kadın çoğunlukla tanındığı ve saygı gördüğü tek bir yerden alışveriş yapmalıdır. Heyecanla her moda çılgınlığının peşinden gitmemelidir.
12. Ve faturalarını kendisi ödemelidir.

Schiaparelli'nin giysi koleksiyonları Spring 2014 Couture:

Roma doğumlu tasarımcı Schiaparelli statükoyu sarsmayı iyi bilen birisi olmuştur. 'Moda asla bir eteğin boyunun uzaması veya kılmasından doğmaz. Küçük olaylar, trendler ve hatta politikadan doğar' sözleriyle moda ne kadar geniş bir pencereden baktığını göstermiştir. İkinci dünya savaşı arasındaki yaratıcı dönemde devrimleri gerçekleştiren Schiaparelli, 1954'te zamanın ruhuna ayak uyduramadığı için modaevini kapatmak zorunda kalmıştır. Ocak 2014'te Schiaparelli modaevi için yeni bir dönem başlamıştır. Markanın yeni tasarımcısı Marco Zanini, Paris Haute Couture Haftası'nda ilk sınavını vermiştir (Şekil 8).



Şekil 8: 2014 Marco Zanini.

Elsa Schiaparelli'nin tasarımlarının sürreal yönü, tasarımcının gelenekleri alt üst eden hayal gücünün yanında dönemin sanat akımıyla şekillenmiştir. Sürrealizm, 1920'lerin ortasında, modernize olarak ortaya çıkmıştır. I. Dünya Savaşı'nın vahşetine ve modernizemin işlevselliğine dil çıkaran sürrealist sanatçılar bilinçaltına ve düşlere sarılmışlardır (Roveri, 2021). Akımın moda alanındaki savunucusu Elsa Schiaparelli olmuştur. Dikiş dikmeyi bilmeyen ve zar zor eskiz çizen tasarımcı, göz yanılması yaratan desenlere sahip 'trompe l'oeil' kazaklarla üne kavuşmuştur. "Shocking Life" adını taşıyan otobiyografik kitabında "Pek çok kişi, Montmartre'da cam kenarında oturup örgü öreerek işimi kurduğumu söylemiş ve yazmıştır. Oysa ki, Montmartre'ı neredeyse hiç bilmem ve örgüyü de beceremem" yazmıştır. Elsa rakibi Coco Chanel "Şu İtalyan" diye hitap etse de Schiaparelli'nin yükselişi durmamıştır. Hollywood'da onun büyüüne kapılmıştır. Marlene Dietrich, Katharine Hepburn, Ginger Rogers, Greta Garbo ve Joan Crawford gibi yıldızlar Schiaparelli kreasyonları giymeye başlamıştır. Aralarında Jean Cocteau, Man Ray, Alberto Giacometti ve Christian Bérard'ın bulunduğu sürrealist sanatçılarla yaptığı ortaklaşa çalışmalar, 20. yüzyılın ikona

tasarımları arasına katılmıştır. Örneğin, Salvador Dali'nin çizdiği yengeç deseniyle bezeli elbise kreasyonlarına karşı büyük bir hayranlık besleyen Yves Saint Laurent'a göre Schiaparelli bir demet tılsım veya havai fişek gösterisiymiş. İtalyan moda yatırımcısı Diego Della Valle'nin yedi yıl önce satın aldığı Schiaparelli modaevi yeniden yapılanmıştır. Bu süre zarfında modaevinin tasarımcısının kim olacağı konusunda spekülasyonlar yapılmıştır. Christian Lacroix, markanın 2013 sonbahar couture şovu için 18 parçalık özel bir koleksiyon hazırlayınca modaevinin geleceğinin, Elsa Schiaparelli'nin geleneği olduğu üzere alışılmışın dışında şekilleneceği belli olmuştur. Çünkü, Lacroix'nın markayla birlikteliği bu koleksiyona mahsustu ve tasarladığı parçaların hiçbiri satışa çıkmamıştır (Arriaga, 2013).

Ardından beklenen beyanat yapılmış ve markanın yeni tasarımcısının 2008'den itibaren Rochas'ı hayata döndüren Marco Zanini olduğu duyurulmuştur. Zanini, "Schiaparelli, farklı bir şekilde düşünme ve yaratma gücünü simgeliyor. Marco Zanini kısa süre önce Schiaparelli'nin kreatif direktörü olmuştur. Marco Zanini "Schiaparelli-Spring 2014 Couture" tasarımlarında Schiaparelli'nin çizgisinden ilham almış, Elsa Schiaparelli ruhunu ve onun eklektik kişiliğini yakalamak istemiştir. Tasarımlarda el boyalı baskılar, cesur motifler, ayrıntılı nakışlar, pastel ve nötr renkler, erkeksi terzilik, baygın dökümlü kumaşlar, zarif takılar ve zıt çatışan renkler aracılığıyla bu ruhu yakalamıştır. Modayı ileriye taşıyan tasarımlarda detaylar ön plandadır (Atkinson, 2014).

4. SCHIAPARELLI TASARIMLARINDAN ESİNLENEN ÇALIŞMALAR

Yıldızlı iskeletler ve süslemeli gözler: New York City'deki Metropolitan Sanat Müzesi, Elsa Schiaparelli'nin en eski ve en süslü tasarımlarından birine ev sahipliği yapmıştır. Çok renkli böceklerle süslenmiş sürrealist 1938 Rodoid şeffaf plastik kolyesidir. Bu kolyeyi, Schiaparelli'nin cesur ama güzel parçalarına tutkun olan sosyetik, sanat koleksiyoncusu ve moda ikonu Millicent Rodgers tarafından giyilmiştir. Schiaparelli'nin dün gece Paris'teki Haute Couture Moda Haftası'ndaki açılış gösterisi bu sıra dışı temellere gönderme yapmıştır. Ancak Daniel Roseberry için bu süslenmiş yüzden parmaklara yıldızlı broşlar, tamamen değerli taşlardan ve karmaşık boncuk işlerinden yapılmış sahte bir iskelet

gözler, kulaklar ve kollar olarak yeniden tasarlanmıştır (Şekil 9).



Şekil 9. Yıldızlı iskeletler ve süslemeli gözler koleksiyonu.

Disiplin çağı: ‘Son Couture’ koleksiyonu kısa bir umut döneminde tasarlanmıştır. Bu koleksiyonda insanların kaybı, en acı şekilde, ama aynı zamanda keşinliğin kaybı, kefalet kaybını yansıtmaya çalışılmıştır. Moda son yıllarda güncelliği konusunda ısrarcı oldu ama yine de modayı uygulayanlardan bazılarının bile artık ikna olmadığını hissettirmeye çalışılmıştır (<https://www.refinery29.com>).



Şekil 10. Maison’ nun Schiaparelli’ nin tasarımından esinlenen koleksiyonu.

Bu koleksiyonu tasarlamak aynı zamanda bir şeyin daha farkına varmayı sağlamaktadır. Kıyafetleri sevdiği için tasarım yapan tasarımcılar var. Zanaati sevdikleri için, insanları sevdikleri için kıyafet yapan tasarımcılar var. Çalışmalarını konsept olarak moda ya da iş olarak gösterişe borçlu olan tasarımcılar

var. Ama insanlara bir şeyler hissettirmek için tasarlanan bu giysiler, el sanatları, saç, müzik ve kullanıcı bir arada uyum içinde olduğunda, hepsi bir şeyler anlatmaya çalıştığında, modayı neden sevdiğimizi hatırlayabiliriz (Şekil 10).

Schiaparelli'nin koleksiyonundan önemli çıkarışlar: Elsa Schiaparelli'nin galaksiler arası tutkusu yıldızlara yazılmıştır. Amcası Giovanni, 1877'de Mars yüzeyinde büyük kanallar keşfetmiştir; İtalyan tasarımcı 1890'da doğduğunda astrolojiye yönelmiş ve uzaydan gelen yaratıklara duyulan hayranlığın kutlandığı bir ortamda büyümüştür. Schiaparelli'nin ilkbahar/yaz 2024 Haute Couture koleksiyonu, Maison'ın uzaydan ilham alan resmi olmayan koduna saygı durumunda bulunuyor, eski ve avangard tarzı harmanlanmış ve eski dünya tekniklerini yeni dünya şekilleri ve referanslarıyla birleştirmiştir.

Yaratıcı Direktör Daniel Roseberry, gösterinin notlarında 'Bu koleksiyon, bu 'astroloji' takıntısına bir saygı duruşu ve aynı zamanda çelişkilerle dolu bir çalışmadır' demiştir. Sonuç olarak hem tanıdık hem de tanıdık olmayan, kısmen insan, kısmen başka bir şey olan bir dizi profil ortaya çıkmıştır. Ve bu nedenle tamamen Schiaparelli aşağıda tasarımlardan beş ana temayı ve koleksiyondaki her görünümü keşfetmiştir (Şekil 11).



Şekil 11. Marstan esinlenin koleksiyon.

Koleksiyon alışılmadık evlilikleri ve geleneksel işçiliği 2007 öncesi teknolojik eserler gibi modern unsurlarla birleştirmiştir. Göze çarpan görünümlerden biri, tamamen gümüş ve yeşil elektronik çiplerden yapılmış bir robot elbiseyi, kapaklı telefonları ve hesap makinelerini, Swarovski kristal mücevherleriyle karmaşık bir şekilde işlenmiş belirgin yuvarlak omuzları içermiştir. Sade bir fitilli jarse kolsuz üst ve 'içten dışa' tasarıma sahip ipek pantolon, modelin bebek benzeri bir teknolojik yaratım taşıması için mükemmel bir arka plan oluş-

turmuştur. Bu görünümünün her ikisi de teknolojiyi ve insanlığı düşündürücü şekillerde harmanlamıştır (Şekil 11).



Şekil 12. Teksas motifleri koleksiyonu.

Daniel Roseberry'nin memleketine bir gönderme olarak Teksas motifleri koleksiyonunun tamamına karıştırılmıştır. Yere kadar uzanan saçaklar, bandanalar ve klasik batı tarzı kemer tokaları, geleneksel olmayan şekillerde yeniden tasarlanmıştır (Şekil 12). Tamamen gümüş kaplama kovboy kemer tokalarıyla süslenmiş, kahverengi rugan deriden yapılmış bir mini etek, timsah efekti karta malı dokuya sahip, uyluk yüksek kovboy çizmeleriyle birlikte podyumda görünmüştür. Başka bir görünümde, her ikisi de Lone Star State'in moda temalarına benzersiz şekillerde gönderme yapan, siyah beyaz pullu bandana benzeri bir kemere sahip, yüksek boyunlu, kovboy saçaklarıyla süslenmiş bir plastron bulunmuştur (<https://harpersbazaar.com>).



Şekil 13. Düşündürücü yakalar koleksiyonu.

Düşündürücü yakalar ve kusursuz terzilik olmadan bir Schiaparelli defilesi

olmazdı. Tasarımların dünya dışı tonlarını vurgulayan parabol yakalarıyla bu koleksiyon da bir istisna değilmiş. Podyumun aşağısında, Look 18'in tereyağlı sateni, yapay elmas işlemeli elbisesi ve Look 24'ün parabol yakasının tepesinden damlayan dramatik saçığı gibi baş döndürücü yakalara sahip çok sayıda plastron ve elbise görünüyor (Şekil 13).



Şekil 14. Elsa Schiaparelli ve Salvador Dali'nin 1936'da hayal ettiği ikonik iskelet elbiseyi ilham kaynağı olarak tasarlanan koleksiyon.

Anahtar deliği, ölçüm bandı ve anatomik vücut parçaları gibi Elsa Schiaparelli'nin kişisel kodlarına yapılan atıflar neredeyse her görünümde fark ediliyor. Elsa Schiaparelli ve Salvador Dali'nin 1936'da hayal ettiği ikonik iskelet elbiseyi ilham kaynağı olarak kullanan, payetler ve püsküllerle kaplı önlükler dış iskeleti vurguluyor. Look 16'nın göz kamaştırıcı leğen kemiği taslağı ve Look 22'nin 'trompe l'œil' tonal dolgulu kemikleri, Maison'un motiflerinin nefes ke-sici yorumlarıdır.

SONUÇ

Elsa Schiaparelli'yi, 1920'lerin sonları ve 1930'ların başlarındaki iki Dünya Savaşı arasındaki savaş zamanlarıyla dolu bir dünyada, cesur doğası ve ezici şakacılık duygusu, bazen de gerçekten zorlayıcı olan kara mizahı nedeniyle zamanında ün kazanmıştır. Schiaparelli'nin sevgili arkadaşı Salvador Dali ile yaptığı işbirlikleri özellikle büyüleyicidir, çünkü birlikte saf sürrealist imajlardan ve ideallerden fiziksel tezahürler yaratmayı başarmışlardır. Schiaparelli, bedende

süslenip takdir edilecek zevk için sanatlar yaratmıştır. Elsa Schiaparelli'nin tasarımı çalışmalarındaki giysi süslemelerinin sembolünü ortaya çıkarmaktır ve bu çalışmanın amacına bağlı olarak dört önemli nokta bulunmaktadır. Gizemli ve şaşırtıcı ruhlar yaratan gerçeküstü sanatlar aracılığıyla bir fantezi temsil edilmiştir. Gerçeküstü sanatlarda Schiaparelli modası metafor, dönüştürme, yeniden konumlandırma gibi yöntemleri kullanarak fantezi ruhunu ortaya koymaktadır. Sürrealistik resimlerde normalde ikili imge ya da sembole içkin farklı imgeler ifade edilmiştir. Ancak Elsa Schiaparelli, bunun yerine iyi organize edilmiş biçimlendirici etkiye sahip çift ve çoklu görüntülü dekorasyonlar kullanmıştır. Çift görüntülerin karışımı sembolik karışım, tasarım karışımı ve ifade karışımı olarak ayrılabilmiştir. Sürrealizm sanatlarında vücut parçaları sembolizmi ve duygusallığı temsil etmiştir. Elsa Schiaparelli, modern giyimin tutkulu, çekici ve güçlü ifadesini ortaya koymuştur. Tasarımlarının önceki silüet odaklı kıyafetlerden tamamen farklı olmasının nedeni de budur. Dönüştürme, abartma, küçültme, tekrarlama gibi gerçek görüntülerden farklı birçok kasıtlı dekorasyonun yanı sıra yer değiştirme, yeniden düzenleme, sıralama düzenlemesi, kolaj ve tuhaf malzemeler kullanarak yaratılmış kıyafetleri bugüne kadar moda yerini kaybetmemiştir.

KAYNAKÇA

- Arriaga. (2013). *In surrealist fashion: Schiaparelli and Dalí's collaborations for the circus collection*: American University.
- Atkinson. (2014). *Wartime Fashion: From Haute Couture to Homemade, 1939–1945*. In: Taylor & Francis.
- Boyd. In the service of clothes: Elsa Schiaparelli and the war experience. *Fashion and War in Popular Culture*, 76-89.
- Crawforth. (2004). Surrealism and the fashion magazine. *American Periodicals*, 14(2), 212-246.
- Erbilen Yalçın. (2023). Modadaki Sanatsal Eğilimler Ekseninde Gerçeküstü Yaklaşımlar: Elsa Schiaparelli Takı ve Aksesuarları.
- Evans. (1999). Masks, mirrors and mannequins: Elsa Schiaparelli and the decentered subject. *Fashion theory*, 3(1), 3-31.
- Gibson. (2003). Schiaparelli, Surrealism and the desk suit. *Dress*, 30(1), 48-58.

- Kaya, & Romanescu. (2021). *Effects of Art Trends on Fashion*. Paper presented at the 1th International Science Research and Innovation Congress.
- McNeil, & Riello. (2013). The 'Fashion Arts'. *Fashion Cultures Revisited: Theories, Explorations and Analysis*.
- Papalas. (2016). Performative fashion discourse: Vogue Paris and Elsa Schiaparelli. *International Journal of Fashion Studies*, 3(1), 69-89.
- Papalas. (2017). Fashion in interwar France: The urban vision of Elsa Schiaparelli. *French Cultural Studies*, 28(2), 159-172.
- Pass. (2011). *Strange glamour: Fashion and surrealism in the years between the world wars*: University of Rochester.
- Rice. (2004). Shocking! The Art and Fashion of Elsa Schiaparelli. In: JSTOR.
- Roveri. (2021). Fashion in the trenches: how the military shapes the fashion industry. In *The Routledge Companion to Fashion Studies* (pp. 193-200): Routledge.
- Runsdorf. (2016). Recognizing the Parallels Between Fashion and Art: The Designs of Elsa Schiaparelli, Yves Saint Laurent and Rei Kawakubo.
- Somerville. (2018). Rags to Riches: Four Biographies from the World of High Fashion. *The Missouri Review*, 41(2), 186-197.
- Stent. (2011). Fetishizing the feminine: The surreal fashion of Elsa Schiaparelli. *Nottin-gham French Studies*, 50(3), 78-87.
- Sweeney-Risko. (2015). Elsa Schiaparelli, The New Woman, and Surrealist Politics. *Interdisciplinary Literary Studies*, 17(3), 309-329.
- <https://harpersbazaar.com>
- <https://www.refinery29.com/>

9. BÖLÜM

MUHASEBE, DENETİM VE YAPAY ZEKA

Yrd. Doç. Dr. Kemal ÇEK

Uluslararası Kıbrıs Üniversitesi Muhasebe ve Finans Bölümü

kcek@ciu.edu.tr

<https://orcid.org/0000-0001-5380-4860>

GİRİŞ

Yapay zekanın (YZ) denetim kalitesini artırma şekli, denetim mesleğinde dönüştürücü bir değişim temsil etmekte olup, artan verimlilik, doğruluk ve derinlemesine analiz yoluyla denetimin geleceğini yeniden tanımlama vaadinde bulunmaktadır. YZ'nin denetim uygulamalarına entegrasyonu sadece bir eğilim değil, finansal ortamların ve düzenleyici taleplerin artan karmaşıklığını ele alan temel bir evrimdir. Bu evrim, denetçilerin büyük miktarda veri arasında gezinme, desenler ve anomlileri tespit etme ve her zamankinden daha hızlı bilgilendirilmiş kararlar alabilme ihtiyacı tarafından yönlendirilmektedir. Bu araştırma, yapay zeka (YZ) araçlarının ve sistemlerinin denetim kalitesini nasıl iyileştirebileceğini ve değişen yönetim ortamlarında YZ teknolojileri ile yönetim yapıları (kurumsal yönetim, düzenleyici çerçeveler ve etik standartlar) arasındaki etkileşimi nasıl etkileyebileceğini incelemektedir. Çalışma, YZ'nin yaygın denetim zorluklarını ele alma potansiyelini, denetimlerin verimliliğini ve etkinliğini artırma yeteneğini ve etkisinin farklı yönetim bağlamlarında nasıl değiştiğini keşfetmektedir. Denetimde YZ konsepti, geleneksel denetim süreçlerini iyileştirmek için makine öğrenimi, doğal dil işleme ve veri analitiği uygulamalarına dayanmaktadır. Krahel ve Titera'nın (2015) yaptığı bir çalışmaya göre, YZ teknolojileri rutin görevleri otomatikleştirebilir, finansal yanlış beyanların tespitini artırabil-

ir ve denetçilerin denetim sürecinin daha karmaşık yönlerine odaklanmalarını sağlayarak sonuçta denetim kalitesini iyileştirebilir. Brown-Liburd, Issa ve Lombardi'nin (2015) araştırması, YZ'nin denetçilere büyük veri kümelerini analiz etmede yardımcı olabileceğini ve böylece finansal tablolarda risk alanlarını ve anomlileri tespit etme yeteneklerini artırabileceğini vurgulamaktadır.

YZ'nin denetim mesleğini dönüştürme potansiyeli, önde gelen denetim firmaları ve düzenleyici kurumlar tarafından da tanınmıştır. Örneğin, Deloitte, denetim uygulamalarına YZ ve analitikleri entegre etme konusunda öncü olmuş ve daha derin içgörüler ve daha yüksek kaliteli denetimler sunmayı hedeflemiştir (Deloitte, 2020). Benzer şekilde, Amerikan Sertifikalı Kamu Muhasebecileri Enstitüsü (AICPA), YZ'nin denetimde anlaşılmasının ve kullanılmasının önemini vurgulamış ve YZ'nin denetim sonuçlarının doğruluk ve güvenilirliğine önemli katkılar sağlayabileceğini belirtmiştir (AICPA, 2019). Ancak, YZ'nin denetimde benimsenmesi etik düşünceler, denetçilerin yeni beceriler kazanma ihtiyacı ve YZ sistemlerinin şeffaflığı ve hesap verebilirliğinin sağlanması gibi zorlukları da beraberinde getirmektedir. Davenport ve Ronanki (2018), YZ'nin denetimde başarılı bir şekilde entegre edilmesinin bu faktörleri dikkate almayı gerektirdiğini ve faydalarını tam olarak gerçekleştirebilmek için denetim sürecindeki güveni korumanın önemli olduğunu belirtmiştir. YZ'nin denetimde kullanılması, denetim kalitesini artırma ve denetim mesleğinin geleceğini şekillendirme yolunda kritik bir adımdır. Rutin görevleri otomatikleştirme, risk değerlendirmesini iyileştirme ve daha kapsamlı veri analizi sağlama yetenekleri ile YZ, denetimlerin verimliliğini ve etkinliğini önemli ölçüde artırabilir.

YZ'nin muhasebe alanında getirdiği yeniliklerle birlikte, araştırmacıların, uygulayıcıların ve politika yapıcıların bu teknolojilerin benimsenmesini yönlendiren faktörleri anlamaları ve karşılaştıkları zorlukları yönetmeleri gerekmektedir. Muhasebe ve denetimde YZ entegrasyonu, finansal raporlama ve denetim kalitesini artırma amacına yönelik dönüştürücü bir dönemi müjdelere. Kurumsal yönetim, denetim kalitesi ve kaliteli finansal raporlama karmaşık bir şekilde etkileşim içindedir. Cohen, Krishnamoorthy ve Wright (2004) tarafından yapılan çalışmalar, kurumsal yönetimin denetim ve finansal raporlama kalitesini etkileyen bir rol oynadığını göstermektedir. Benzer şekilde, DeFond ve Zhang (2014), denetim kalitesinin finansal raporlamanın güvenilirliği ve bütünlüğü üzerinde doğrudan bir etkisi olduğunu belirtmektedir. YZ teknolojilerinin muhasebe uygulamalarında benimsenmesi, Parasuraman ve Colby'nin (2015) Teknolojiye Hazırlık Endeksi (TRI 2.0) ve Davis'in (1989) Teknoloji Kabul

Modeli (TAM) tarafından belirtildiği gibi örgütsel hazırlık ve teknolojiye karşı tutumlar tarafından daha da etkilenmektedir. Bu modeller, YZ teknolojilerinin muhasebe sektöründe benimsenmesinin önemli belirleyicileri olarak algılanan faydalılığı ve kullanım kolaylığını önermektedir. YZ'nin muhasebe ve denetim uygulamalarını verimlilik, doğruluk ve zamanında finansal raporlama açısından iyileştirme potansiyeli giderek daha fazla tanınmaktadır. Ancak, bu aynı zamanda etik, gizlilik ve güvenlik endişeleri gibi dikkatle ele alınması gereken zorluklar da sunmaktadır (Kokina & Davenport, 2017).

Mevcut çalışma, mevcut literatüre birkaç yönden katkıda bulunmayı amaçlamaktadır. İlk olarak, YZ'nin denetim kalitesine katkısına yönelik denetçilerin ve muhasebecilerin algılarını vurgulamakta, bu konu Türkiye'de kapsamlı bir şekilde incelenmemiştir. Teknoloji önemli ölçüde ilerlemiş olsa da, denetimdeki benimsenme tutarsız kalmaktadır. Kim ve diğerleri (2009), denetimde teknolojik araçların gelişmemiş olduğunu belirtmekte, bu görüş çeşitli çalışmalarda yankı bulmaktadır. Buna karşın, özellikle Büyük 4 olarak bilinen büyük denetim kuruluşları, Salijeni ve diğerleri (2019) ve Krieger ve diğerleri (2021) tarafından detaylandırıldığı gibi teknoloji kullanımında geniş kapsamlıdır. Bu ilerlemelere rağmen, özellikle gelişmekte olan ülkelerdeki ve küçük kuruluşlardaki denetim firmaları bu teknolojileri benimseme konusunda geri kalmaktadır. Bu boşluk, Afsay, Tahriri ve Rezaee (2023), Mahzan ve Lymer (2014), Widuri ve diğerleri (2016), (Lowe ve diğerleri, 2018; Krieger ve diğerleri, 2021) gibi çeşitli çalışmalar tarafından vurgulanmaktadır. Teknolojinin yetersiz benimsenmesi, Alles ve Gray (2016) Meredith ve diğerleri (2020) tarafından da belirtilmiş olup, teknolojik entegrasyona yönelik mesleğin yaklaşımına katkıda bulunacak bir çalışmanın gerekliliğini vurgulamaktadır. Bu araştırma boşluğu önemlidir çünkü denetçilerin YZ'yi nasıl algıladığını anlamak, özellikle çalışan algılarının genel olarak iyileştirilmesi önerildiği için, denetim kalitesini iyileştirmek için kritik öneme sahiptir. İkincisi, çalışma profesyonellerin YZ ve teknolojiyi nasıl benimsediğini keşfederek finansal raporlama kalitesine önemli bir etki yapabilir. Önceki çalışmalar, denetçilerin ve denetim firmalarının teknolojiyi kabul etmeyi etkileyen faktörleri incelemiştir. Bu çalışmalar, Pedrosa ve diğerleri (2019), Siew ve diğerleri (2020), Li ve diğerleri (2018) ve Rosli ve diğerleri (2012) tarafından yapılmış olup, tutarsız ve karışık sonuçlar üretmiştir. Bu çalışmalar, denetimde teknolojiyi benimseme üzerinde etkili olan faktörleri, örgütsel kültür, bireysel tutumlar ve teknik beceriler gibi karmaşık ve çok yönlü sorunları ele almayı denemiştir. Ancak, bulgular kesin olmamış, denetimde YZ teknolojisi-

ini benimseme üzerinde etkili olan faktörleri daha iyi anlamak için daha fazla araştırmaya ihtiyaç olduğunu önermiştir. Üçüncü olarak, YZ ve denetimdeki uygulamaları üzerine küresel araştırmalar, Türkiye de dahil olmak üzere, sınırlıdır ve hala çok fazla iyileştirme alanı bulunmaktadır. Büyük veri analitiği (BVA), robotik süreç otomasyonu (RPA), yapay zeka (YZ) ve blockchain gibi gelişmekte olan teknolojiler denetim uygulamalarını yeniden şekillendirmekte olup, denetim firmalarında yeni beceriler ve olanaklar gerektirmektedir. Bu evrim, denetçilerin bu teknolojileri benimseme konusunda önemli zorluklar getirmekte ve sektör genelinde temkinli bir kabul oranına yol açmaktadır. Bu ileri teknolojilerin kullanımı, bu zorluklar nedeniyle çoğunlukla gelişmiş ülkelerdeki büyük denetim firmalarına sınırlı kalmaktadır (Krieger ve diğerleri, 2021; Alles & Gray, 2016; Cao ve diğerleri, 2015; Dagiliene & Kloviene, 2019; Salijeni ve diğerleri, 2019; Eilifsen ve diğerleri, 2019). Bu nedenle, bu çalışma bu araştırma boşluğunu doldurmayı ve YZ'nin denetim ve finansal raporlama kalitesini artırmadaki rolüne ilişkin değerli içgörüler sağlamayı amaçlamaktadır. Son olarak, bu çalışma, yönetim ortamlarının etkisini dikkate alarak literatüre katkıda bulunmaktadır. Bu çalışma, farklı yönetim ortamlarında yapay zekanın etkisini ve denetim ve finansal raporlama kalitesine olan etkisini analiz etmeyi amaçlamaktadır.

1. MUHASEBE VE DENETİM'DE YAPAY ZEKA

Yapay zeka teknolojilerinin denetimde benimsenmesi, bilgi teknoloji sistemleri ve kurumsal kaynak planlama (ERP) sistemlerinin kuruluşlarda gerekli hale gelmesiyle, finans, denetim ve muhasebe alanlarında önemli değişikliklere yol açmıştır (Alles, 2015; Braun & Davis, 2003). Sonuç olarak, bilgi teknolojilerindeki gelişmeler, özellikle profesyonel kariyerler olmak üzere, insan hayatının tüm yönlerini dönüştürmüştür ve teknolojinin denetimde kullanılması temel bir gereklilik haline gelmiştir. Teknolojik araçların denetim uygulamalarına entegrasyonu, denetçilerin yüksek risk taşıyan karmaşık iş ortamlarını etkin bir şekilde denetlemelerine ve daha yapılandırılmış bir denetim sürecinde profesyonel kararlar kullanmalarına olanak tanır (Cao ve diğerleri, 2015). Ayrıca, denetimde teknoloji kullanımı, verimliliği, otomasyonu, hesap verebilirliği ve bilgi işlemeyi artırırken maliyetleri, insan hatalarını, denetim riskini ve denetim işleri-

ni yapmak için gereken teknik bilgi seviyesini azaltabilir (Janvrin ve diğerleri, 2008; Lowe ve diğerleri, 2018). Ancak, denetim uygulamalarında teknolojiyi entegre etmekteki isteksizlik veya yetersizlik, denetim hizmetleri sunmada zorluklara yol açabilir ve denetim mesleği üzerinde olumsuz etkilere neden olabilir (Tiberius & Hirth, 2019), sonuç olarak günümüzün karmaşık iş ortamında kötü denetim kalitesine yol açabilir (Salijeni ve diğerleri, 2019).

IBM, denetçilerin mali raporlamadaki hataları ve anomalileri tespit etmelerine yardımcı olmak için makine öğrenimi algoritmalarını kullanarak bilişsel denetim geliştirdi. Ayrıca, YZ, denetçilerin mali raporlardaki hataları ve sorunları daha verimli bir şekilde bulmalarına yardımcı olmak için denetimde kullanılmaktadır. Bu teknoloji, aynı zamanda, denetçilerin verilerdeki desenleri tespit etmelerine ve tahminlerde veya kararlarda bulunmalarına yardımcı olur. YZ, dolandırıcılık faaliyetlerini tespit etmek ve durdurmak için kullanılabilir. Verilerdeki desenleri tanıyarak, YZ, denetçilerin dolandırıcılığı daha verimli bir şekilde araştırmasına ve önlemesine yardımcı olabilir. Bu, sonuç olarak daha doğru ve verimli denetimlere yol açabilir. YZ teknolojisinin, ilerledikçe denetimde daha da önemli bir rol oynaması beklenmektedir. Lin ve Hazelbaker (2019), YZ'nin muhasebe faaliyetlerinin kalitesini artırabileceğini ve daha değerli bilgiler sağlayabileceğini belirtti. Nickerson (2019), yüksek seviyeli görevleri ele alarak verimliliği artırabileceğini ve yeni iş fırsatları yaratabileceğini önerdi. YZ'nin denetim mesleğini geliştirme potansiyeli inkar edilemez ve önümüzdeki yıllarda endüstriyi nasıl şekillendirmeye devam edeceğini görmek heyecan verici olacaktır.

Çeşitli teoriler ve modeller, kullanıcıların yeni teknolojilerle nasıl etkileşim kurduğunu ve bunları nasıl kabul ettiğini anlamak ve öngörmek için geliştirilmiştir (Taherdoost, 2018). Bunlar arasında Teknoloji Kabul Modeli (TAM) (Davis ve diğerleri, 1989), Planlanmış Davranış Teorisi (TPB) (Ajzen, 1991), Teknoloji Kabul ve Kullanım Birleşik Teorisi (UTAUT) (Venkatesh ve diğerleri, 2003), Yeniliklerin Yayılma Teorisi (DOI) (Rogers, 1995) ve Teknoloji-Organizasyon-Çevre Çerçevesi (TOE) (Tornatzky & Fleischer, 1990) bulunmaktadır. TAM, TPB ve UTAUT modelleri, bireylerin teknolojiyi nasıl kabul ettiğini araştırmak için öncelikle kullanılırken, DOI ve TOE modelleri daha çok organizasyonel düzeyde teknoloji benimseme süreçlerini araştırmak için kullanılmaktadır (Krieger ve diğerleri, 2021).

Muhasebede YZ teknolojilerinin benimsenmesi, bireysel ve örgütsel yeni

teknolojilere hazır olma durumları tarafından etkilenir. Parasuraman (2000), bireylerin yeni teknolojilere yönelik eğilimlerini ölçmek için Teknolojiye Hazırlık Endeksi'ni (TRI) tanıttı ve iyimserlik, yenilikçilik, rahatsızlık ve güvensizlik gibi kritik boyutları tanımladı. Davis tarafından önerilen Teknoloji Kabul Modeli (TAM) (1989), algılanan faydalılık (PU) ve kullanım kolaylığı (PEOU) gibi belirleyiciler üzerine odaklanarak teknoloji benimseme sürecini daha detaylı açıklar. Venkatesh ve Bala (2008), teknoloji benimseme sürecinde ek belirleyiciler ve düzenleyicileri dahil ederek TAM'ı genişletti ve muhasebede YZ teknolojilerinin benimsenmesini anlamak için daha kapsamlı bir çerçeve sağladı. Teknoloji hazırlığı (TR), bireylerin hedeflerine ulaşmak için yeni teknolojileri benimseme ve kullanma istek ve yeteneklerine işaret eder. Bu, olumlu ve olumsuz faktörler tarafından etkilenen bireylerin teknolojiye karşı genel zihniyetlerini ölçer. Teknolojiye yönelik olumlu algılar benimsemeyi teşvik ederken, olumsuz algılar bunu engelleyebilir (Lai, 2008; Parasuraman & Colby, 2015). Bireylerin teknoloji hazırlığını şekillendiren zihinsel yetenekler ve engeller, yeni teknolojilere olan tercihlerini belirler. Muhasebede YZ teknolojilerinin benimsenmesi, kurumsal yönetim, denetim kalitesi, teknoloji hazırlığı ve teknolojinin faydalılık ve kullanım kolaylığı algıları gibi birçok faktörden etkilenen karmaşık bir süreçtir. Liang ve diğerleri (2007) ve Agarwal ve Prasad (1998) gibi yakın tarihli çalışmalar, muhasebe dahil çeşitli bağlamlarda bilgi teknolojilerinin benimsenmesini öngörmek için TAM ve TRI'nin rolünü araştırmıştır. Bu çalışmalar, bireylerin YZ teknolojilerine yönelik algılarının ve bunları kullanmaya hazır olmalarının benimseme sürecinde önemli bir rol oynadığını öne sürmektedir.

Teknoloji Kabul Modeli (TAM), bilgi sistemlerinde kullanıcı kabulünü öngörmek ve açıklamak amacıyla geliştirilen kilit bir teorik çerçevedir. Fred D. Davis tarafından 1989 yılında geliştirilen TAM, kullanıcıların bir teknolojiyi nasıl kabul ettiğini ve kullandığını anlamak için çeşitli bağlamlarda geniş çapta uygulanmış ve test edilmiştir. TAM'ın temeli, Algılanan Faydalılık (PU) ve Algılanan Kullanım Kolaylığı (PEOU) olmak üzere iki ana yapıdan oluşur. Algılanan Faydalılık, bir kişinin belirli bir sistemi kullanmanın iş performansını artıracığına inanma derecesidir. Bu yapı, kullanıcıların bir teknolojiyi performanslarını önemli ölçüde iyileştireceğini düşündükleri takdirde daha muhtemel benimseyeceği ilkesine dayanır. Davis'in ilk çalışması (Davis, 1989), PU'nun kullanıcıların bir bilgi sistemini kullanma niyetlerinin güçlü bir öngörücüsü olduğunu göstermiş, bir teknolojinin ne kadar değerli algılandığına bağlı olarak daha muhtemel benimseneceğini öne sürmüştür. Algılanan Kullanım Kolaylığı,

bir kişinin belirli bir sistemi kullanmanın çaba gerektirmeyeceğine inanma derecesini ifade eder. Bu kavram, teknolojinin algılanan faydalılığının yanı sıra, kullanım kolaylığının da benimsenmeyi etkileyen kritik bir faktör olduğunu öne sürer. Davis (1989), PEOU'nun kullanıcıların bir sistemi kullanma niyetlerini doğrudan etkilediğini ve algılanan faydalılık üzerindeki etkisi aracılığıyla dolaylı olarak kullanım niyetlerini etkilediğini bulmuştur.

1.1. Yapay Zeka, Muhasebe, Denetim ve Paydaşlar Teorisi

Paydaş teorisi, firmaların daha geniş bir sosyal sistem içinde temel bir parça olduğunu ve kararların izolasyonda alınamayacağını vurgular. Teori, yöneticiler, direktörler, yatırımcılar, çalışanlar, diğer şirketler, hizmet sağlayıcılar, hükümet ve genel olarak toplum dahil olmak üzere tüm paydaşlarla açık ve kapsayıcı bir ilişki kurulmasını teşvik eder (Freeman, 1994, Freeman, 1984).

Mevcut muhasebe uygulamalarında, dış finansal bilgi kullanıcıları bir firmanın gerçek işlemlerini ve muhasebe süreçlerini gözlemleyemez (Yu ve diğerleri, 2018). Vasarhelyi (2012), muhasebe literatürünün büyük ölçüde kullanıcıların finansal raporlama standartlarını nasıl yorumladığına ve piyasa etkilerine odaklandığını ancak mevcut model altında çeşitli bilgi ihtiyaçlarına sahip çeşitli paydaşları dahil etmekte başarısız olduğunu savunur. O, bilgi açıklama şeklinin daha ayrıntılı bir yaklaşıma geçiş yapılmasını önerir; bu görüş geniş destek görür (Moll ve Yigitbasioglu, 2019, Yermack, 2017). Dai ve Vasarhelyi (2017), yöneticilerin, muhasebecilerin, iş ortaklarının ve yatırımcıların aktif olarak işlem doğrulaması yapabildiği ve organizasyonların daha geniş çıkarlara hizmet etmesini sağlayan bir blockchain destekli muhasebe ekosistemi önerir. Dağıtık yapıda olan blockchain teknolojisinin daha kapsayıcı olabileceği göz önüne alındığında, bu inceleme, geniş ağları içinde çeşitli insanların işbirliği ve etkileşimini teşvik etmek için değerli bir araç olabileceğini savunur. AI teknolojisinin kullanımıyla birlikte, firmalar çok taraflı doğrulanmış ve paylaşılan blockchain verilerini kullanarak karar alma süreçlerini keskinleştirecek açık ve kapsayıcı bir kurumsal kültür teşvik edebilir.

1.2 Muhasebe ve Denetim'de Yapay Zeka ve Etik

Yapay Zeka (YZ), modern iş dünyasının evrimini (Haenlein ve Kaplan, 2019) ve muhasebe mesleğini (Issa ve diğerleri, 2016, Johnson ve diğerleri,

2021, Petkov, 2020, Rikhardsson ve Yigitbasioglu, 2018, Vasarhelyi ve diğeri, 2015, Warren ve diğeri, 2015) derinden etkilemiştir. Veri toplama teknolojilerindeki ilerlemeler ve depolama maliyetinde büyük azalmalar sayesinde şirketler şimdi büyük miktarda ve çeşitlilikte veri toplayıp depolamaktadır (Dai ve Vasarhelyi, 2016, Moffitt ve Vasarhelyi, 2013, Syed ve diğeri, 2013). Verilerin artan erişilebilirliği, verimli ve etkili analizler yapabilen teknolojiler gibi YZ'nin ihtiyacını teşvik etmiştir. YZ, belirli görevleri yerine getirmek için verileri yorumlamayı ve öğrenmeyi amaçlayan makineler kullanır (Kaplan ve Haenlein 2019). YZ'nin benimsenmesi, verilerden analiz yapma ve içgörüler elde etme konusunda zaten yetenekli olan yönetim muhasebecileri için benzersiz bir fırsat sunmaktadır. YZ ile donatılmış yönetim muhasebecileri, şirket performans ölçümünü iyileştirmek (Appelbaum ve diğeri, 2017), etkili yönetim kontrol sistemleri kurmak (Warren ve diğeri, 2015) ve yönetsel muhasebenin kalitesini artırmak (Chen ve diğeri, 2021, Rodgers, 2020) için sofistike analizler uygulayabilirler.

Son zamanlarda, düzenleyiciler, Yapay Zeka (YZ) benimsemesiyle birlikte ortaya çıkan etik risklerin farkına varmışlardır (Kaplan ve Haenlein, 2020, Munoko ve diğeri, 2020). Bunun yanıtı olarak, uygulama bu riskleri önlemeye ve azaltmaya yönelik çabalar sarf etmiştir. Örneğin, Avrupa Bilim ve Yeni Teknolojilerde Etik Grubu (EGE), 2018 yılında yayımlanan “Yapay Zeka, Robotik ve Otonom Sistemler üzerine Bildiri”1’inde etik ilkeler ve demokratik önkoşullar önerdi ki bu da YZ'nin geliştirilmesini ve kullanımını kontrol etme ve yönetme temelini sağladı. 2019 yılında, Çin Yapay Zeka Yönetişim Komitesi (CAIGC) de, insan haklarını ve toplumu korumak amacıyla organizasyonların YZ uygulamaları geliştirirken takip etmeleri gereken sekiz kuralı belirledi.2 Muhasebe alanında, profesyonel dernekler ve düzenleyici otoriteler, teknolojileri kullanırken muhasebe profesyonellerinin sorumluluklarını yönetmek için davranış kuralları oluşturmuştur (Guragai ve diğeri, 2017). Örneğin, Yönetim Muhasebecileri Enstitüsü'nün (IMA) yayınladığı temel etik ilkeler arasında dürüstlük, adil olma, tarafsızlık ve sorumluluk bulunmaktadır.3

Muhasebe profesyonelleri, YZ'nin uygulanması ve kullanımında etik seçimlerin öneminin farkında olsalar da (Alles, 2020a), ilgili etik meseleler akademiye yeterince araştırılmamıştır. Aslında, muhasebede herhangi bir teknolojinin kullanımının etik etkilerine çok az dikkat edilmiştir (Guragai ve diğeri, 2017). Bunlardan birkaçı, Dillard ve Ruchala (2003) tarafından Kurumsal Kaynak Planlama (ERP) sistemlerini kullanırken etik endişeler üzerine çalışıldı.

Dillard ve diğerleri (2005), ERP uygulamaları tarafından getirilen etik riskleri hafifletmek için bir paydaş sorumluluk mekanizması tanıttı. Guragai ve diğerleri (2017), bireysel, politika, sosyal ve örgütsel düzeyde teknolojiler tarafından getirilen etik sorunlara vurgu yapan bir çerçeve önerdi. Alles (2020b), her tür paydaşın etik ilkelerini belirterek çerçeveyi geliştirdi. YZ'ye daraltıldığında, Munoko ve diğerleri (2020), denetimde YZ kullanımının bir dizi etik sonucunu öngören teorik bir çerçeve oluşturdu. Ancak bu çalışma, açıkça geleceğe yönelik bir literatür analizi temelindeydi. Muhasebe alanında YZ'nin gerçek uygulanması ve kullanımında etik endişeler ve sonuçları henüz bilinmemektedir.

2. METOD

Bu araştırma makalesi, yapay zekanın farklı yönetim ortamlarında denetim kalitesini nasıl artırdığını araştırmak için anket araştırması tasarımı kullanmaktadır. Çalışma, Türkiye'deki denetim ve muhasebe profesyonellerine uygulanan bir anket de dahil olmak üzere birincil veri kaynaklarından yararlanmaktadır. Anketler, Türkiye'nin farklı bölgelerinde faaliyet gösteren seçilmiş muhasebe ve denetim firmalarına gönderilmiş ve 100 geçerli yanıt toplanmıştır. Firmalar, rastgele örnekleme prosedürlerine göre seçilmiştir. Anket, yanıtların ulaşılabilirliği için e-posta yoluyla çevrimiçi olarak yapılmıştır. Bu araştırma, muhasebe ve denetim uygulamalarında teknolojilerin benimsenmesini ölçmek için iki araç kullanmaktadır: Teknoloji Hazırlık Endeksi (TRI 2.0) ve Teknoloji Kabul Modeli (TAM). TRI 2.0, teknoloji hazırlığının dört alt boyutunu ölçen, Parasuraman ve Colby (2015) tarafından geliştirilen bir ölçektir: iyimserlik, yenilikçilik, rahatsızlık ve güvensizlik. Öte yandan TAM, Davis (1989) tarafından geliştirilen ve teknoloji kabulünün iki alt boyutunu ölçen bir ölçektir: algılanan yararlılık (PU) ve algılanan kullanım kolaylığı (PEOU). Ayrıca, Damerji ve Salimi (2021) yapay zeka benimseme ölçeğini geliştirdiler. Tüm ölçekler 7 puanlık Likert ölçeği içermektedir. Katılımcılardan, sunulan her ifadeye katılıp katılmadıklarını belirtmeleri istenmiştir. Finansal raporlama kalitesi, finansal tabloların sadakatli temsil, ilgililik, anlaşılabilirlik, zamanında olma, karşılaştırılabilirlik ve doğrulanabilirlik gibi niteliksel özellikleri kullanılarak ölçülmüştür (Johl ve diğerleri, 2013; IFAC, 2010). Kurumsal yönetim, yönetim kurulu bağımsızlığı, yönetim kurulu performansı ve yönetim kurulu uzmanlığı ile ölçülmüştür (Be-

asley ve diğ erleri, 2001; Nalukenge ve diğ erleri, 2017, 2018; Nkundabanyanga & Ahiauzu, 2012). Ayrıca, denetim kalitesi, personel yetkinliğ i, özerklik ve standartlara ve normlara uyum aç ısından ölç ülmü ştür (Roussy ve Brivot, 2016; Johl ve diğ erleri, 2013).

3. BULGULAR

Tablo 1. Demografik Bilgi Tanımlayıcı İstatistikler

Tablo		Ortalama
Yaş		40
Cinsiyet	Erkek	60%
	Kadın	40%
Eđ itim	Lisans	50%
	Yüksek Lisans	40%
	Doktora	10%

Ankete katılan denetçilerin yaş ortalaması 40 olup, yaş aralığ ı 25 ile 60 yıl arasında değ iş mektedir. Cinsiyet dağ ılımı olarak, %60 erkek ve %40 kadın ş ekindedir ki bu, denetim alanında cinsiyet çeş itliliğ inin artmakta olduğ unu göstermektedir. Eđ itim düzeyi aç ısından bakıldığ ında, denetçilerin %50'si lisans, %40'ı yüksek lisans ve %10'u doktora derecesine sahiptir, bu da denetçi topluluğ unun yüksek öđ renim görmü ş olduğ unu gösterir.

Bu tablo, 100 denetçi ile yapılan bir anketin sonuçlarını özetlemekte ve denetçilerin finansal raporlama kalitesi, kurumsal yönetim, denetim kalitesi, teknoloji hazırlığ ı, teknoloji kabulü ve yapay zeka benimsemesi gibi çeş itli iş ve teknoloji kavramlarına iliş kin tutumlarını değ erlendirmektedir.

Tablo 2. Anket Soruları Tanımlayıcı İstatistikler

Tablo		Ortalama	Mod
Finansal Raporlama Kalitesi		3.8	4
Kurumsal Yönetim		4.1	4
Denetim Kalitesi		4	4
Teknoloji Hazırlık		3.5	4
Teknoloji Kabul		3.7	4
Yapay Zeka Kabul		3.9	4

Anket Sonuçları:

- Finansal Raporlama Kalitesi: Ortalama puan 3.8'dir ve en sık rastlanan puan 4'tür. Bu sonuçlar, denetçilerin finansal raporlama kalitesine genellikle olumlu baktıklarını ve bu alanda sağlam standartlara sahip olduklarını göstermektedir.
- Kurumsal Yönetim: Ortalama puan 4.1 ile bu kategori en yüksek ortalama puana sahiptir. Kurumsal yönetimde yüksek puanlar, denetçilerin etik standartlar ve şeffaflık konularında oldukça bilinçli ve pozitif olduklarını işaret eder.
- Denetim Kalitesi: 4.0 ortalaması ile denetçilerin denetim süreçlerine olan güvenleri ve bu süreçlerin kalitesi konusunda yüksek bir memnuniyeti olduğunu belirtir.
- Teknoloji Hazırlık Endeksi: En düşük ortalama puana (3.5) sahip olan bu kategori, denetçilerin yeni teknolojilere hazır olma konusunda daha fazla destek ve eğitim ihtiyacı olduğunu göstermektedir.
- Teknoloji Kabul Modeli: Ortalama puan 3.7 ile denetçilerin yeni teknolojileri benimseme konusunda orta seviyede bir kabul gösterdiklerini ve bu alanda daha fazla gelişme potansiyeli olduğunu ortaya koyar.

- Yapay Zeka Benimseme: Ortalama puan 3.9 ile denetçilerin yapay zekayı benimseme konusunda oldukça hevesli oldukları ve bu teknolojinin getireceği faydalara inandıkları görülmektedir.

Genel Yorum: Bu anket sonuçları, denetçi topluluğunun kurumsal yönetim ve denetim kalitesi gibi temel denetim unsurlarına yüksek değer verdiğini ve bu alanlarda yüksek standartları desteklediğini göstermektedir. Bununla birlikte, teknoloji hazırlığı ve yapay zeka gibi yeni teknolojilere olan açıklıkta iyileştirilmesi gereken alanlar olduğu anlaşılmaktadır. Denetçilerin bu yeni teknolojilere olan tutumları, eğitim ve kaynakların bu alanlara yönlendirilmesiyle daha da pozitif hale getirilebilir. Bu, hem denetim süreçlerinin verimliliğini artıracak.

SONUÇ

Önceki literatür, denetim alanında teknoloji kabulünü etkileyen ana faktörleri ortaya koymaktadır. Bireysel düzeyde, ana etkenler kolaylaştırıcı koşullar, teknolojinin algılanan faydası ve kullanım kolaylığıdır. Örgütsel açıdan, kritik unsurlar maliyet-fayda analizi, rekabetçi baskı, firmanın hazırlık durumu ve teknolojinin denetim görevleriyle uyumu olarak belirlenmiştir. Özellikle gelişmiş ülkelerde ve Büyük 4 denetim firmalarında, teknolojinin algılanan faydası ve öznel normların etkisi özellikle önemli olarak öne çıkmaktadır. Bunun tersine, gelişmekte olan ülkelerdeki denetçiler ve küçük firmalar kullanım kolaylığı, kolaylaştırıcı koşullar ve çeşitli örgütsel faktörlere vurgu yapmaktadır. Son birkaç on yılda, teknolojik ilerlemeler iş operasyonlarını ve geniş ölçekte kurumsal manzarayı önemli ölçüde değiştirmiştir. Bu değişim, denetim alanını da etkilemiş ve teknolojiyi denetim süreçlerinin ön saflarına taşımıştır. Bu değişikliklere rağmen, özellikle küçük firmalardaki ve gelişmekte olan ülkelerdeki birçok denetçi, günümüzün karmaşık iş ortamlarında yol bulmak için geleneksel denetim yöntemlerine bağlı kalmaya devam etmektedir. Teknoloji odaklı denetim tekniklerinin yaygın benimsenmesi ve entegrasyonu, özellikle denetçiler arasında düşük teknoloji kullanımı ve kabul oranı nedeniyle sınırlı kalmaktadır.

Yapay Zeka (AI), ilk olarak çevresini algılayan ve başarı şanslarını en üst düzeye çıkarmak için hareketlerde bulunan akıllı ajanların çalışması ve tasarımı olarak tanımlanmıştır (Nilsson, 1998). Teknoloji geliştikçe, artık verilerin arkasında gizlenen karmaşık desenleri otomatik olarak tanımlamayı ve belirle-

nen veri desenlerine dayanarak akıllı kararlar almayı hedeflemektedir (Kaplan ve Haenlein, 2019). Yöneticiler, AI ve ilgili diğer teknolojilerin kullanımının şirketleri için değer yarattığına inanmaktadır (Elbashir ve diğerleri, 2013). Son yıllarda, muhasebe profesyonelleri potansiyel iş risklerini belirlemek, muhasebe değerlerini tahmin etmek ve finansal hataları ve dolandırıcılığı tespit etmek için giderek artan bir şekilde AI uygulamışlardır (Amani ve Fadlalla, 2017, Dai, 2017, Dai ve Vasarhelyi, 2020, Ding ve diğerleri, 2020). Ancak, AI kullanımının olası sonuçları kapsamlı bir şekilde değerlendirilmelidir (Dillard ve Yuthas, 2001). Eğer, teknolojilerden etkilenen bireyler tarafından alınan kararlar ile davranış kuralları veya diğer standartlar tarafından gerçekleştirilen faaliyetler arasında bir çatışma varsa, etik riskler ortaya çıkacaktır (Alles, 2020b).

KAYNAKÇA

- Afsay, A., Tahriiri, A., & Rezaee, Z. (2023). A meta-analysis of factors affecting acceptance of information technology in auditing. *International Journal of Accounting Information Systems*, 49, 100608.
- Ajzen, I. (1991). The theory of planned behavior. *Organizational behavior and human decision processes*, 50(2), 179-211.
- Alles, M., & Gray, G. L. (2016). Incorporating big data in audits: Identifying inhibitors and a research agenda to address those inhibitors. *International Journal of Accounting Information Systems*, 22, 44-59.
- Alles, M. G. (2015). Drivers of the use and facilitators and obstacles of the evolution of big data by the audit profession. *Accounting Horizons*, 29(2), 439-449.
- American Institute of Certified Public Accountants (AICPA). (2017). Guide to audit analytics an overview. Available at: <https://www.aicpa.org/resources/article/guide-to-audit-data-analytics-an-overview>
- Arpaci, I., Yardimci, Y. C., Ozkan, S., & Turetken, O. (2012). Organizational adoption of information technologies: A literature review. *International Journal of ebusiness and egovernment Studies*, 4(2), 37-50.
- Bananuka, J., Nkundabanyanga, S. K., Nalukenge, I., & Kaawaase, T. (2018). Internal audit function, audit committee effectiveness and accountability in the Ugandan statutory corporations. *Journal of Financial Reporting and Accounting*, 16(1), 138-157.

- Barr-Pulliam, D., Brown-Liburd, H. L., & Munoko, I. (2022). The effects of person-specific, task, and environmental factors on digital transformation and innovation in auditing: A review of the literature. *Journal of International Financial Management & Accounting*, 33(2), 337-374.
- Barth, M. E., Beaver, W. H., & Landsman, W. R. (2001). The relevance of the value relevance literature for financial accounting standard setting: another view. *Journal of accounting and economics*, 31(1-3), 77-104.
- Braun, R. L., & Davis, H. E. (2003). Computer-assisted audit tools and techniques: analysis and perspectives. *Managerial Auditing Journal*, 18(9), 725-731.
- Cao, L., Li, W., & Zhang, L. (2015). Audit mode change, corporate governance and audit effort. *China Journal of Accounting Research*, 8(4), 315-335.
- Carcello, J. V., Hermanson, D. R., & Raghunandan, K. (2005). Factors associated with US public companies' investment in internal auditing. *Accounting Horizons*, 19(2), 69-84.
- Choi, J.-H., Kim, C., Kim, J.-B., & Zang, Y. (2010). Audit office size, audit quality, and audit pricing. *Auditing: A Journal of practice & theory*, 29(1), 73-97.
- Cohen, D. A., Dey, A., & Lys, T. Z. (2008). Real and accrual-based earnings management in the pre-and post-Sarbanes-Oxley periods. *The accounting review*, 83(3), 757-787.
- Dagilienė, L., & Klovienė, L. (2019). Motivation to use big data and big data analytics in external auditing. *Managerial Auditing Journal*, 34(7), 750-782.
- Damerji, H., & Salimi, A. (2021). Mediating effect of use perceptions on technology readiness and adoption of artificial intelligence in accounting. *Accounting Education*, 30(2), 107-130.
- Davenport, T. H., & Ronanki, R. (2018). Artificial intelligence for the real world. *Harvard Business Review*, 96(1), 108-116.
- Davis, F. D. (1989). Perceived usefulness, perceived ease of use, and user acceptance of information technology. *MIS quarterly*, 319-340.
- DeAngelo, L. E. (1981). Auditor size and audit quality. *Journal of accounting and economics*, 3(3), 183-199.
- DeFond, M., & Zhang, J. (2014). A review of archival auditing research. *Journal of accounting and economics*, 58(2-3), 275-326.
- Deloitte. 2020. "The window for AI competitive advantage is narrowing how can AI adopters keep their edge?" <https://www2.deloitte.com/us/en/insights/industry/tech->

- nology/ai-competitive-advantage-narrowing.html.
- Eilifsen, A., Kochetova, N., & Messier Jr, W. F. (2019). Mitigating the Dilution Effect in Auditors' Judgments Using a Frequency Response Mode. *Behavioral Research in Accounting*, 31(2), 51-71.
- Fama, E. F., & Jensen, M. C. (1983). Separation of ownership and control. *The journal of law and Economics*, 26(2), 301-325.
- Field, A. (2013). *Discovering statistics using IBM SPSS statistics*: sage.
- Gepp, A., Linnenluecke, M. K., O'Neill, T. J., & Smith, T. (2018). Big data techniques in auditing research and practice: Current trends and future opportunities. *Journal of accounting literature*, 40(1), 102-115.
- Glikson, E., & Woolley, A. W. (2020). Human trust in artificial intelligence: Review of empirical research. *Academy of Management Annals*, 14(2), 627-660.
- Hassan, S., Aksar, M. A., Khan, S., Ahmed, T., & Zahoor, M. (2023). Impact of Audit Quality on Real Earnings Management: Moderating Role of Corporate Governance. *Reviews of Management Sciences*, 5(1), 1-12.
- Haßler, B., Adam, T., Brugha, M., Damani, K., Allier-Gagneur, Z., Hennessy, S., . . . Murphy, M. (2019). *Literature reviews of educational technology research in low and middle-income countries: an audit of the field*. Retrieved from
- Janvrin, D., Bierstaker, J., & Lowe, D. J. (2008). An examination of audit information technology use and perceived importance. *Accounting Horizons*, 22(1), 1-21.
- Jarrahi, M. H. (2018). Artificial intelligence and the future of work: Human-AI symbiosis in organizational decision making. *Business horizons*, 61(4), 577-586.
- K. Johl, S., Kaur Johl, S., Subramaniam, N., & Cooper, B. (2013). Internal audit function, board quality and financial reporting quality: evidence from Malaysia. *Managerial Auditing Journal*, 28(9), 780-814.
- Klein, A. (2002). Audit committee, board of director characteristics, and earnings management. *Journal of accounting and economics*, 33(3), 375-400.
- Kokina, J., & Davenport, T. H. (2017). The emergence of artificial intelligence: How automation is changing auditing. *Journal of emerging technologies in accounting*, 14(1), 115-122.
- Krahel, J. P., & Titera, W. R. (2015). Consequences of big data and formalization on accounting and auditing standards. *Accounting Horizons*, 29(2), 409-422.
- Krieger, F., Drews, P., & Velte, P. (2021). Explaining the (non-) adoption of advanced data analytics in auditing: A process theory. *International Journal of Accounting*

Information Systems, 41, 100511.

- Lai, K. -W. (2009). Does audit quality matter more for firms with high investment opportunities? *Journal of Accounting and Public Policy*, 28(1), 33-50.
- Lehner, O. M., Ittonen, K., Silvola, H., Ström, E., & Wührleitner, A. (2022). Artificial intelligence based decision-making in accounting and auditing: ethical challenges and normative thinking. *Accounting, Auditing & Accountability Journal*, 35(9), 109-135.
- Li, L., Qi, B., Robin, A., & Yang, R. (2022). The effect of enforcement action on audit fees and the audit reporting lag. *Accounting and business research*, 52(1), 38-66.
- Lin, P., & Hazelbaker, T. (2019). Meeting the challenge of artificial intelligence: what CPAs need to know. *The CPA Journal*, 89(6), 48-52.
- Lowe, D. J., Bierstaker, J. L., Janvrin, D. J., & Jenkins, J. G. (2018). Information technology in an audit context: Have the Big 4 lost their advantage? *Journal of information systems*, 32(1), 87-107.
- Mahzan, N., & Lymer, A. (2014). Examining the adoption of computer-assisted audit tools and techniques: Cases of generalized audit software use by internal auditors. *Managerial Auditing Journal*, 29(4), 327-349.
- Manita, R., Elommal, N., Baudier, P., & Hikkerova, L. (2020). The digital transformation of external audit and its impact on corporate governance. *Technological Forecasting and Social Change*, 150, 119751.
- MohammadRezaei, F., Mohd-Saleh, N., Jaffar, R., & Hassan, M. S. (2016). The effects of audit market liberalisation and auditor type on audit opinions: the Iranian experience. *International Journal of Auditing*, 20(1), 87-100.
- Nalukenge, I., Tauringana, V., & Mpeera Ntayi, J. (2017). Corporate governance and internal controls over financial reporting in Ugandan MFIs. *Journal of Accounting in Emerging Economies*, 7(3), 294-317.
- Noordin, N. A., Hussainey, K., & Hayek, A. F. (2022). The use of artificial intelligence and audit quality: An analysis from the perspectives of external auditors in the UAE. *Journal of Risk and Financial Management*, 15(8), 339.
- Orr, G. (2003). Diffusion of innovations, by Everett Rogers (1995). Retrieved January, 21, 2005.
- Parasuraman, A., & Colby, C. L. (2015). An updated and streamlined technology readiness index: TRI 2.0. *Journal of service research*, 18(1), 59-74.
- Pedrosa, I., Costa, C. J., & Aparicio, M. (2020). Determinants adoption of computer-as-

- sisted auditing tools (CAATs). *Cognition, Technology & Work*, 22, 565-583.
- Ramen, M., Jugurnath, B., & Ramhit, P. (2015). UTR-CTOE: a new paradigm explaining CAATs adoption. *Journal of Modern Accounting and Auditing*, 11(12), 615-631.
- Rosli, K., Yeow, P. H., & Siew, E.-G. (2012). Factors influencing audit technology acceptance by audit firms: A new I-TOE adoption framework. *Journal of Accounting and Auditing*, 2012, 1.
- Roussy, M., & Brivot, M. (2016). Internal audit quality: a polysemous notion? *Accounting, Auditing & Accountability Journal*, 29(5), 714-738.
- Salijeni, G., Samsonova-Taddei, A., & Turley, S. (2019). Big Data and changes in audit technology: contemplating a research agenda. *Accounting and business research*, 49(1), 95-119.
- Siew, E.-G., Rosli, K., & Yeow, P. H. (2020). Organizational and environmental influences in the adoption of computer-assisted audit tools and techniques (CAATs) by audit firms in Malaysia. *International Journal of Accounting Information Systems*, 36, 100445.
- Tiberius, V., & Hirth, S. (2019). Impacts of digitization on auditing: A Delphi study for Germany. *Journal of International Accounting, Auditing and Taxation*, 37, 100288.
- Vafeas, N. (2005). Audit committees, boards, and the quality of reported earnings. *Contemporary accounting research*, 22(4), 1093-1122.
- Venkatesh, V., Morris, M. G., Davis, G. B., & Davis, F. D. (2003). User acceptance of information technology: Toward a unified view. *MIS quarterly*, 425-478.
- Widuri, R., O'Connell, B., & Yapa, P. W. (2016). Adopting generalized audit software: an Indonesian perspective. *Managerial Auditing Journal*, 31(8/9), 821-847.
- Xie, X., Zou, H., & Qi, G. (2018). Knowledge absorptive capacity and innovation performance in high-tech companies: A multi-mediating analysis. *Journal of Business Research*, 88, 289-297.

10. BÖLÜM

KLASİK SOSYOLOJİK PERSPEKTİFTE TOPLUMSAL İLİŞKİLER: ERDİNAND TÖNNİES VE GEORG SİMMELE ÖRNEĞİ

Dr. Musa YILMAZ

Bağımsız Araştırmacı

musayilmaz114@gmail.com

<https://orcid.org/0000-0002-9929-7814>

GİRİŞ

Tarihsel süreç içerisinde, sadece son iki yüzyıl gibi bir süre zarfında, belki de eşine rastlanılmayan bir dizi radikal toplumsal değişimler meydana gelmiştir. 18.yüzyılın sonlarında başlayan ve etkisi 19.yüzyıl boyunca devam eden büyük çaplı toplumsal değişim ve dönüşümlerin temelinde Fransız Devrimi ile Sanayi Devrimi ve beraberinde gelişen kentleşme olgusu yattığı söylenebilir. Köken olarak Batı Avrupa'dan yayılan bu değişimler zamanla Amerika ve sonrasında diğer ülkelere yayılarak küresel bir boyut kazanmıştır (Giddens, 2018: 13-14). Devrimler dizisi olarak adlandırılan bu süreç, tek bir olaya bağlı değil, birbiriyle ilişkili birçok gelişmeye bağlı olarak ortaya çıkmıştır. Bunun sonucunda geleneksel, kırsal yaşam tarzına sahip tarım toplulukları sanayi toplumuna, modern karmaşık kent toplumuna geçmeye başlamıştır. İnsanlar, geleneksel yaşam tarzını ve tarımsal uğraşlarını bırakarak, sanayileşmenin yaşandığı kentlere, kitleler halinde göç etmeye başlamıştır (Giddens, 2012: 944-986; Ritzer ve Stepnisky, 2014: 24-30). Bu toplumsal değişim sonucunda, birçok toplumsal problemlerin ortaya çıkması ve buna bağlı kaosların yaşanması kaçınılmaz olmuştur. Bu sürecin içine doğan ve gözlemleme fırsatı bulan Marx, Durkheim ve Weber'in yanı sıra Tönnies ve Simmel de içinde bulunduğu toplumun davranışlarını, ilişkileri-

ni, etkileşimlerini ve değişimini kendine özgü sosyolojik yaklaşımlarla anlamaya ve çözümlenmeye çalışarak klasik sosyolojiye katkıda bulunmuştur (Ritzer, 2010: 5-6).

Bu çalışmanın amacı, 19.yüzyılda meydana gelen toplumsal değişim sürecindeki sosyal ilişkileri ve etkileşimleri, Tönnies ve Simmel'in sosyolojik yaklaşımları ekseninde ortaya koymaktır. Çalışma, literatür yoluyla elde edilen verilere dayanmaktadır. Çalışmanın kuramı, Tönnies ve Simmel'in kuramsal yaklaşımları çerçevesinde açıklanmaya çalışılmıştır.

2. TÖNNIES'İN SOSYOLOJİK YAKLAŞIMINDA TOPLUMSAL İLİŞKİLER

Ferdinand Tönnies (1855-1936), 1855 yılında Kuzey Almanya'nın Schleswig-Holstein eyaleti sınırları içinde bulunan Nordfriesland şehrine bağlı Oldenswort kasabasında dünyaya gelmiştir. Çiftçi kökenli bir aileye mensup olan Tönnies'in babası, hayvan ticareti yapan bir tüccar ve aynı zamanda bankacılıkta borsa spekülâtörlüğü yapan varlıklı bir kişidir. Annesi ise, Protestan düşüncesinin önemli kurucularından ve teologlarından olan ve Batı Kilisesinde büyük değişiklikler başlatan Martin Luther'in dini ve ahlaki görüşünü benimseyen seçkin bir Lutheryan geçmişe sahiptir (Jorn, 2004: 47). Dolayısıyla Tönnies'in, hem kırsal kökenli ve varlıklı bir aileye mensup olması hem de annesi aracılığıyla dini yönden tecrübe sahibi olması, ileride analiz edeceği toplumu, toplumsal ilişkileri ve sosyo-kültürel yapıyı anlamada önemli etkisi olmuştur. Çünkü annesinin dini ve kültürel yönü, ona toplumsal değişim konusunda ilham kaynağı olurken, babasının ekonomik yönü ise eğitimi boyunca destek görmesini sağlamıştır. Babasından aldığı ekonomik destekle Strasburg, Jena, Bonn, Leipzig ve Tübingen Üniversitelerinde felsefe, tarih, teoloji, filoloji, arkeoloji, sanat tarihi, ekonomi ve istatistik eğitimi görmüştür. 1887'de Tübingen Üniversitesi'nde Klâsik Filoloji doktorasını tamamlayan Tönnies, çalışmalarına Berlin ve Londra'da devam ederek sosyoloji profesörlüğü unvanını almıştır (Ülken, 2014: 348-350; Slattery, 2014: 58).

Klasik sosyologlar arasında önemli bir yere sahip olan Tönnies, sosyolojiyi genel ve özel olmak üzere iki temel kategoriye ayırmıştır. Birinci kategori; bireyin özne eylemlerini ve sosyal grupların içsel dünyasını ve içsel işleyişini in-

celeyen Sosyal Psikoloji; biyolojik organizmalarla insan davranışları arasındaki benzer ilişkiyi inceleyen Sosyal Biyoloji; insanın kültürel davranışını inceleyen Sosyal Antropolojiden oluşan *Genel Sosyolojidir*. Diğeri; Uygulamalı Sosyoloji, Ampirik Sosyoloji ve Saf Sosyolojiden oluşan *Özel Sosyolojidir*. Özel Sosyolojinin alt dalı olan ve toplumsal değişimle ilgilenen Uygulamalı ve Ampirik Sosyolojinin teorik tanım ve açıklamalara ait kavramlar ise, Saf Sosyolojinin kuramsal ve kavramsal açıklamalarına dayanmaktadır. İdeal tip kavramlarını içeren Saf Sosyoloji, statik (durağan) haldeki toplumsal varlıklardan oluşan bir mantıksal sistemi açıklamaya yardımcı olur. Bu sistemin temelinde, genel olarak ideal tipler, doğal irade ve rasyonel iradeye dayanan cemaat ve cemiyet kavramları yatmaktadır (Heberle, 1937; Cahnman, 1973; Tönnies ve Loomis, 2017).

Tönnies'in Saf Sosyolojisinin teorik boyutu; topluluk/cemaat ve toplum/cemiyet teorisi, sosyal bütünlükler teorisi, sosyal normlar teorisi, sosyal değerler teorisi, sosyal yapı ve kurumlar teorisinden oluşmaktadır. Bunlar sırasıyla ele alındığında; Saf Sosyolojinin temel kavramı olan topluluk ve toplum teorisi, toplumsal ilişkiler üzerine kuruludur. Toplumsal ilişkiler insanların iradeleri arasındaki ilişkilerdir. Topluluk ve toplum, organik ve rasyonel olmak üzere iki farklı irade tipine dayalıdır. Sosyal bütünlükler teorisine dayalı sosyal ilişkiler ise, sosyal kolektif ve sosyal korporatizm ile ilintilidir. Sosyal kolektiflerde organik ya da rasyonel irade ağırlıklıdır. Tönnies'e göre sosyal normlar teorisi ise, genel kurallar ve sosyal bütünlükler tarafından empoze edilen yasaklardır. İnsanların eğilim ve iradeleri söz konusu kurullarla sınırlandırılır. Sosyal normlar düzen, hukuk ve ahlak normlarından oluşur. Topluluk ve toplum tipine göre iradeye dayalı normlar; uyum, adalet, din, konvansiyon, yargı ve kamuoyundan oluşur. Tönnies'in sosyal değerler teorisine göre sosyal değerler; tüm maddi objeleri kapsayan ekonomik değerler ile kısmen maddi, kısmen ideal değerler olan politik değerlerden oluşur. Ayrıca örf, adet, gelenek, görenek ve din gibi olgular ile kahramanlar, azizler, sanat eserleri, semboller ve sosyal işaretleri kapsayan ideal ve ruhsal değerler, sosyal değerler teorisinin temel konusudur. Son olarak sosyal yapı ve kurumlar teorisi ise, her türlü sosyal iradeyi kapsayan bir sistemi açıklamaya çalışır. Bu teoriye göre yapı ya da kurumlar, ruhsal, ahlaksal, siyasal ve ekonomik bir karaktere karşılık gelir (Çelebi, 1987: 82-85; Tönnies, 2003). Buraya kadar açıklananlar, Tönnies'in Saf Sosyolojisine ait kısa bir değerlendirmedir. Bu noktadan sonra, Tönnies'in Saf Sosyoloji kapsamında analiz ettiği Topluluk/Cemaat ve Toplum/Cemiyet kavramları, Tönnies'in içinde yaşadığı

dönemin toplumsal şartları bağlamında, daha ayrıntılı bir şekilde açıklanmaya çalışılmıştır.

Tönnies, 19. yüzyılın sonlarında sosyolojik düşünce geleneğinde meslektaşları olan Simmel, Weber ve Durkheim gibi önemli çalışmalar ortaya koymuştur. Tönnies, içinde bulunduğu bu dönemde Avrupa ve Amerika’da büyük çaplı ekonomik, siyasal ve toplumsal değişim ve dönüşümlere şahit olmuştur. Avrupa’da yaşanan ihtilaller, sanayileşme ve kentleşme sonucunda, toplumun birçok yönden geçmişiyile olan bağlarında yaşanan köklü kopuşları anlamaya çalışmıştır. Geleneksel toplumun karakteristik yapısı ile yeni ortaya çıkan modern toplumun temel farklılıklarını ve özellikle toplumsal ilişkilerdeki değişimin doğasını kavramaya çalışmıştır. Tönnies, içinde yaşadığı radikal değişimin kendine özgü doğasını analiz ederek, elde ettiği bulguları 1887 yılında *Gemeinschaft und Gesellschaft* (Cemaat ve Cemiyet) adlı ünlü çalışmasında ortaya koymuştur (Jorn, 2004; Slattery, 2014: 59; Sanay, 2014: 44-45). Bu çalışmasında geleneksel-kırsal yaşam tarzını yansıtan topluluklar ile modern-kentsel yaşam biçimini yansıtan toplumlar arasındaki zıt toplumsal ilişkileri, davranış biçimlerini ve onları bir arada tutan bağları, cemaat ve cemiyet ideal tipleri kullanarak açıklamaya ve karşılaştırmaya çalışmıştır (Çelebi, 1987: 85).

Tönnies’e göre toplumları bir arada tutan ve toplumsal olarak hareket etmeye sevk eden hisler ve saikler vardır ve doğal istem ile ussal istemin baskın olduğu iki tip toplumsal irade bulunmaktadır. Birincisi mizaç ve karaktere dayalı doğal irade, ikincisi farklı araçları kullanabilme yeteneği ve amaca ulaşmak için uygun aracı seçebilme becerisine dayalı yapay (rasyonel) iradedir. Geleneksel-kırsal ya da sanayi öncesi yaşam tarzını ve davranış biçimini ifade eden *Gemeinschaft*, doğal (organik) iradeye dayalı bir topluluğu/cemaati temsil eder. Modern-kentsel ya da sanayi sonrası yaşam tarzını ve davranış biçimini ifade eden *Gesellschaft* ise, yapay iradeye sahip, rasyonel bir toplumu/cemiyeti ifade eder (Tönnies, 2000, 185-203). İki toplum tipine ait karakteristik özellikler Tablo 1’de sistematize edilerek sunulmuştur.

Tablo 1. Gemeinschaft ve Gesellschaft İdeal Tiplere Ait Temel Özellikler

Gemeinschaft/Cemaat/Topluluk	Gesellschaft/Cemiyet/Toplum
Ortak irade, biz duygusu hâkim. Üyelerin kişiliği yoktur.	Bireysel irade, ben duygusu hâkim. Üyelerde kişilik vardır.
Dayanışma ortak isteme dayalıdır.	Dayanışma bireysel isteme dayalıdır.
Zümrenin çıkarı başta gelir. Ortak mülkiyet egemendir.	Bireysel çıkar başta gelir. Bireysel mülkiyet egemendir.
Organik, doğal dayanışma vardır.	Mekanik dayanışma, sözleşme vardır.
Din ve inanç esas alınmıştır.	Doktrin esas alınmıştır.
Sosyal hayatta töre ve adetler önemlidir.	Sosyal hayatta moda ve geçici zevkler önemlidir.

Kaynak: Armağan ve Armağan, 1988; Sanay, 2014

Tablo 1’de sunulduğu üzere, organik iradeye sahip cemaat tipi toplulukta doğallık ön plandadır ve ortaklaşa yaşanan ve paylaşılan bir dünya vardır. Aile, akrabalık ve komşuluk ilişkilerinde mutluluk, sevinç ya da üzüntü, keder gibi duygular paylaşılır. Bu durum organik iradeye sahip kentsel yaşamda da görülür. Özellikle kentsel yaşamın sanat, din ve lonca gibi gruplaşmalarında bu ortaklaşa paylaşımı görmek mümkündür. Organik irade, kendi içinde değere sahip olan ortak yaşayışı, değerlendirmeyi, faaliyeti ve idealleri yansıtır. Ortaklaşa zevkleri, alışkanlıkları ve düşüncüyü görünür kılar. Bununla beraber bu tip toplulukta, hukukun kaynağı âdetlerdir. Feodal sistem buna örnek olarak gösterilebilir. Ancak organik iradeye sahip toplulukta sadece sosyal uyum ve sevgi yaşanmaz, çatışma, otorite ve itaat gibi davranış biçimleri de görülebilir. Yapay, rasyonel irade ise, hedefe yönelmiş akılcı bir iradedir. İnsanın bir dünya kurma ve üretme kapasitesine işaret eder. Rasyonel irade aklın çizdiği yolu izler, soyut hedefler kurar ve hedefe ulaşmak için kendine uygun araçlar geliştirir. Geleceğe ilişkin tahmin, hesaplama ve spekülasyon yapar. Tönnies’in açıkladığı rasyonel irade, daha çok cemiyet tipi toplumlarda görülür. Toplumda insanlar sözleşme ile birbirine bağlanmıştır. Sözleşmeler belirlenen hedefe yönelik olup rasyonel bir hesaplama dayalıdır. Sözleşme aracılığıyla birlik oluşturan insanlar otonom, özgür ve sorumlu insanlardır. Resmi ve rasyonel bir ağıdan oluşan toplum, kamusalılığı ve anonimliği de içinde barındırır. Toplumsal ilişkiler, araç-amaç bağlamında hesaplamalara ve planlamalara dayanır (Taplamacıoğlu, 1963: 15-

19; Çelebi, 1987: 85-87). Tüm bu ideal tiplere ait nitelikleri ve yaşanan süreçleri geleneksel topluluk ile modern toplum karşıtlığı üzerinden görmek mümkündür. Ancak 18.yüzyılın sonlarında, ilk olarak Batı'da ortaya çıkan ve sonrasında tüm dünyaya yayılan sanayileşme ve kentleşme ile birlikte cemaat ve cemiyet tipi toplumlar arasındaki söz konusu farklılıklar azalmaya başlamıştır.

18.yüzyılın sonlarında başlayan ve 19.yüzyıl boyunca devam eden sanayileşme, kapitalistleşme ve kentleşme ile birlikte, organik, doğal iradeye dayalı cemaat tipi topluluklar, yapay ve rasyonel iradeye dayalı cemiyet tipi toplumlara değişmeye ve dönüşmeye başlamıştır. Bu dönem Gemeinschaft'tan Gesellschaft'a geçiş sürecinin yoğun yaşandığı bir dönemdir. Böylece doğal, samimi, yüz yüze gayri resmi ilişkilerin yerini, resmi, soğuk, zayıf, hesaplamalara dayalı, yüzeysel ilişkiler almaya başlamıştır. Tecrübe edilmeye başlanan cemiyet tipi toplumun sosyal ilişkileri bireyci, geçici, rasyonel, araçsal, amaca yönelik, hesaplı, kırılğan ve yüzeysel ilişkileri karakterize etmektedir. Sözleşme, bireysel irade ve bireysel mülkiyetin önem kazandığı bu toplumda, yasama olarak yazılı normlar, ekonomik olarak endüstriyel üretim, entelektüel olarak ise bilim temel alınmıştır. Toplumsal yaşamda moda ve geçici zevklerin önemi artmıştır (Ülken, 1969: 56; Kösemihal, 1982; Tönnies, 2000; Giddens, 2012: 946; Sanay, 2014: 44). Böylece modern sanayi kapitalizminin salt ekonomik güçlerinin egemenliğine giren toplum, artık sanayi öncesi karakteristik yapısını yansıtan gerçek doğallığını kaybetmeye başlamıştır (Swingewood, 1998: 129). Dolayısıyla cemiyet tipi toplum kalıcı değerler üzerine değil, yüzeysel ve kırılğan temeller üzerine kurulmuştur (Turner, 2014: 153).

Sonuç olarak, sosyoloji ilk defa Tönnies ile birlikte özel bir bilim haline geldiği söylenebilir. Almanya'da ilk grup (zümre) sınıflaması, onun Gemeinschaft und Gesellschaft çalışmasında görülür. Böylece Tönnies, Formel Sosyolojinin temelini atarak, sosyal ilişkileri ve toplumsal davranış biçimlerini olgulara dayanarak çözümlenmeye çalışır. Ona göre toplumların tarihsel gelişim serüveni, cemaatten cemiyetin doğması şeklinde bir seyir gösterir. Çalışmanın başında her ne kadar dikotomik açıdan ideal tipler olarak açıklanan toplumsal davranış biçimleri, zıt kutuplanmış gibi ele alınmış olsa da aslında bu ele alış biçimi, geleneksel toplumla modern toplumu çözümlenmek içindi. Oysa Tönnies, ortaya koyduğu söz konusu dikotomilerde keskin, radikal farklılıklardan ziyade her toplumda farklı dönem ve zamanlarda ortaya çıkabilecek olgulardan bahsetmiştir. Tönnies'in odaklandığı nokta, insanları bir arada tutan sosyal bağlardır (Jorn, 2004: 45). Bu yaklaşım, çağdaşları ve meslektaşları olan Durkheim'in

Division du Travail Social adlı çalışmasında, Simmel'in Über Soziale Differenzierung adlı çalışmasında daha da geliştirilmeye çalışıldığı söylenebilir (Sanay, 2014: 44-45).

3. SİMMELE'İN SOSYOLOJİK YAKLAŞIMINDA TOPLUMSAL İLİŞKİLER

Georg Simmel (1858-1918), 1858 yılında Berlin'de bir iş adamının oğlu olarak dünyaya gelmiştir. Berlin Üniversitesinde eğitim gören Simmel, felsefe, psikoloji ve tarih eğitimi aldıktan sonra Berlin Üniversitesi'nde dersler vermeye başlamıştır. İlk olarak felsefe ve etik dersleri veren Simmel, daha sonra yeni bir bilim olan sosyoloji alanında dersler vermeye başlamıştır (Slattery, 2014: 51). Araştırmalarında daha çok modern kültür, kent ve birey arasındaki ilişkiler üzerine yoğunlaşan Simmel, sosyolojinin bağımsız bir bilim olmasında önemli katkıları olmuştur. Çalışmalarını moda, para ekonomisi, yemek, seyahat, mace- ra, metropol yaşamı ve yoksulluk gibi farklı görünümde yaparak modernliği, modern bireyin ruhsal ve zihinsel durumunu ve yabancılaşmasını çözümlenmeye çalışmıştır (Frisby, 2019).

Sosyolojiyi tıpkı matematik ve dilbilimi gibi formel bir yaklaşımla, analitik ve bilimsel açıdan açıklamaya çalışan Simmel, Formel Sosyolojinin önde gelen isimlerindedir. Onun sosyolojisi, etkileşimci, biçimsel ve çatışma sosyolojisi olarak sınıflandırılabilir (Turner, 2014: 238). Çalışmaları, İşlevselcilik ve Marksizm'de olduğu gibi makro düzeyde büyük boy kuramsal yaklaşım geliştirme yönünde değil, daha çok duyguları, gündelik hayatı, zihinsel yaşamı, ruhu ve sosyal ilişkilerin ayrıntılarını yakalayan bir Saf Sosyoloji kurma yönündedir. Simmel, toplumsal hayatın temel biçimi ve içeriğine göre yorumlanabilen bir Bilgi Sosyolojisi kurmaya çalışır. Dönemin önde gelen sosyologların aksine, Simmel'in çalışmaları bireyselci, ayrıntılı ve felsefi olduğu söylenebilir. Onun odaklandığı nokta toplumsal etkileşim, sosyal ilişkiler, gündelik sosyal yaşamın ayrıntıları ve bireyin toplumsal etkinliğinin yorumlanmasıdır. Ona göre sosyolojinin görevi, yaygın toplumsal etkileşim biçimlerini anlamak ve sosyal yaşam ve düzenin biçim ve içeriğini tıpkı gramerciler ve matematikçiler gibi açıklamaktır (Slattery, 2014: 51-52).

Simmel sosyolojiye, Vergesellschaftung (Toplumlaşma) kavramı ile katkıda

bulunur (Jung, 1995: 79). Vergesellschaftung genel sosyal süreci ifade eden bir kavramdır. Bu kavram İngilizce'ye ilk olarak societalization olarak geçer. Ancak sonraki çevirilerde sociation olarak yerleşir. Simmel'e göre toplum, sociation'lardan (örüntüleşmiş etkileşim ağlarından) oluşur. Sociation, sosyal ilişkilerin içeriğinden soyutlanmış biçimlerin, örüntülerin soyut bir halidir. Organik iradeden ziyade mekanik iradeyi kullanan insanın, örüntüleşmiş etkileşim ağları içinde sosyalleştiği bir sürece atıfta bulunur. Bu bağlamda sosyolojinin görevi, toplumsal etkileşim örüntülerinin formlarını incelemek, bunların farklı zaman ve mekânlarda nasıl ortaya çıktığını belirlemektir (Çelebi, 2007: 55). Bunun için daha çok gündelik hayata ilişkin ve sosyal yaşamda önemsiz görünen, örneğın yol tarifi sorma, birlikte yemek yeme, kendini başkalarına beğendirmek için modaya uyma gibi gündelik hayatla ilişkili davranışlar ve etkileşim biçimleri incelenmelidir. Bu tür sosyal davranışlar ve etkileşimler bireyler tarafından sürekli olarak inşa edilir ve bireyleri birbirine bağlar. Bireyler tarafından sürekli oluşturulur, düzenlenir ve farklı etkileşim biçimleriyle değiştirilir. İşete bu görünmeyen atomik etkileşimler toplumsal hayatın en küçük yapı taşlarıdır ve mikroskobik bir şekilde incelenmelidir. Dolayısıyla Simmel, sosyolojiyi gündelik hayatın incelenmesi olarak tanımlar. Ona göre sosyoloji toplumu inceler, toplum ise bireysel etkileşimlerden meydana gelir (Ritzer ve Stepnisky, 2013: 40).

Sosyoloji biliminin ilgilendiği alan salt ahlaki kurallar değil bilim etiğidir ve inceleme nesnesi ise birey ya da toplum değil, bir bütünlük içerisinde yaşanan bireyler arası karşılıklı ilişkiler ve toplumsal etkileşimdir (Turner, 2014: 240). Çünkü ahlaki değerler hakkında karar vermek, değer yargısını beraberinde getirir. Bu nedenle sosyoloji değer yargılarından arındırılmalıdır. Ayrıca sosyoloji problem çözen bir bilim değil, problem kuran, problem ortaya koyan bir bilimdir. Çünkü sosyoloji, problemlerin nasıl çözüleceğinden ziyade nasıl kurulacağını ya da nasıl ortaya konulacağını öğreten, problem kurucu rolleri vurgulayan bir bilimdir. Dolayısıyla sosyoloji, kendi problemlerini özerk bir şekilde bulup tanımlama eğilimi gösteren, kendine özgü özerkliği ile içsel ve dışsal açıdan meşruluk kazanan bir bilimdir (Nedlemann, 2001: 75-76). Bu bilime göre birey ile toplum arasında diyalektik bir ilişki vardır. Sosyal sistemi oluşturan toplumsal birimler arasında yaşanan çatışmalardan ve karşılıklı bağlılıklardan dolayı, birey ve toplum arasında bağlantı ve gerilimler mevcuttur. Birey ile toplum arasındaki bu ilişki, diyalektik bir şekilde ortaya çıkmaktadır. Dolayısıyla birey, toplumun içinde ve topluma dahil olduğu gibi aynı zamanda toplumun karşısında durmaktadır. Böylece birey toplum için toplum da birey için var olmaktadır.

Toplum, bireyselliği ve özerkliği üretirken aynı zamanda bireyi sınırlayan ve engelleyen bir sistemdir (Cosser, 2010: 177-214).

Söz konusu diyalektik yaklaşım, çok nedenli ve çok yönlüdür. Olgular ve değerleri birleştirir ve toplumsal ilişkilere odaklanır. Toplumsal olgular arasında keskin bölünme çizgileri olduğu düşüncesini reddeder. Geçmiş ve geleceği bir bütünlük içinde ele alarak çatışma ve çelişkileri derinlemesine inceler. Simmel'in bu tarz bir diyalektik yaklaşımı, Marx'ın diyalektik yaklaşımına benzetilebilir. Ancak Marx ve Simmel'in diyalektik anlayışı birtakım farklılıklara sahiptir. Bunlardan en önemlisi, toplumsal dünyanın farklı yanlarına odaklanmaları ve toplumsal yaşamın geleceği hakkında farklı görüntüler sunmalarıdır. Simmel daha çok toplumsal etkileşimlere, toplumsal dünya alanındaki düalizmlere, çatışma ve çelişkilere odaklanır. Onun bu diyalektik bakış açısı, öznel ve nesnel kültür konusunda ortaya koyduğu analizler ile moda üzerine yaptığı sosyolojik çözümlenmelerde açıkça görülür (Ritzer, 2010: 162).

Öznel ve nesnel kültür bağlamında yaşanan diyalektik süreçte, bireyin başka bireylerle etkileşim içerisine girmesi onun doğası gereğidir. Bireyler toplumsal formlarda (biçimlerde) bulduğunda, içinde bulunduğu formları hem algılayarak hem de kurgulayarak öznel bir kültür oluştururlar. Bunun yanında teknoloji, ulaşım araçları, sanat, felsefe, dil, hukuk hatta ideoloji ve etik fikirler gibi öğeler de nesnel kültürü oluştururlar. Öznel kültüre dair algılayışlar ile nesnel kültürün baskısı arasında birbirini karşılıklı kuran ve gerilim oluşturan diyalektik bir ilişki vardır. Bu ilişkide bireyler bir yandan öznel kültürü biçimlendirirken, bir yandan da nesnel kültür tarafından biçimlendirilirler. Nesnel kültüre ait ürünler zamanla kendilerine özgü kimlikler kazandığında, kültürü oluşturan birey ile söz konusu kültür ürünü arasında bir çelişki ortaya çıkar. İnsanlar hem kültürel ürünleri üretirler hem de ürettikleri ürünlerden etkilenerek bu ürünlerin tehdidiyle maruz kalırlar. Böylece diyalektik bir süreç yaşanır (Ritzer, 2010; Toktamış, 2010: 99).

Toplumsal ilişkilerde diyalektik ilişki biçimini moda üzerinden de görmek mümkündür. Metallerin sürekli olarak farklılaşması, açık bir şekilde modada kendini gösterir. Moda, farklılaşma ve değişimin çekiciliği ile benzerlik ve uyumun çekiciliğini birleştiren toplumsal bir formdur. Genellikle toplumsal ayrımları ifade etmek üzere farklı sınıflarda ortaya çıkan bir görünümdür. Toplumsal sınıflar arası engeller silikleşmeye başladığında ya da yukarı doğru sınıfsal hareketlilik arttığında, modadaki değişimlerin hızı da artmaktadır.

Modanın hızla geniş bir sosyal alana yayılması ile birlikte moda bireye daha az bağımlı, birey de modaya daha az bağımlı hale gelir. Böylece moda hem toplumsal eşitleme eğilimini hem de toplumsal farklılaşmayı somutlaştırır. Aynı anda hem çirkin hem de modern olabilir. Dolayısıyla moda, toplumun ve bireyin ikili doğasıyla ilgilidir. Toplumun ve bireyin özünde olan taklit yönündeki ikili ruhsal eğilimler, diyalektik bir süreç içerir (Frisby, 2019: 38-39). “*O halde moda, toplumsal eşitleme eğilimi ile bireysel farklılaşma ve değişim eğilimini tek bir eylemde birleştirmemizi sağlayan çok sayıdaki hayat formunun özgül bir örneğinden başka bir şey değildir*” (Simmel, 2019: 114). Bireysel ve toplumsal dünyanın modaya dair bu ikili eğilimleri ile modanın değişim hızı ve temposu, içinde yaşanan çağın asabilik durumuna göre farklılaşabilir (Jung, 1995: 9). Buna rağmen moda ve diğer ideal tipler, toplumsal ilişkilerin analiz edilmesini kolaylaştırır. Simmel’in ikilik, gizlilik ve moda gibi formlara dair ilgisi, toplumsal yapıyı oluşturan eylemlerin anlamlarına ve topluma biçimlerini özenin ve bütünü bakış açısından anlamaya yöneliktir. Toplumsal etkileşim, eylemlerin toplamından daha fazla bir şeye karşılık gelir ve formun ilişkileri ile yapıyı bütünsel açıdan kapsar. Ancak toplumu, sadece bütüncül olarak değil aynı zamanda gizli ilişkiler ağı olarak toplumsal etkileşim içerisinde analiz eder (Swingewood, 1998: 164-171).

Toplumsal etkileşim ve ilişki biçimlerinin en etkin ve yoğun yaşandığı yerler arasında metropol kentler bulunur. Bu tarz kent hayatındaki günlük yaşamda izlenimler, imgeler, duyular ve etkinlikler yoğun olarak yaşanır ve bireylerin zihinsel dünyaları ona göre şekil alır (Giddens, 2012: 946; Turner, 2014: 332). Metropole ait bireyin karakteristik yapısı, iç ve dış uyarıcıların hızlı ve sürekli değişimi ile sinirsel uyarımın yoğunluğuna bağlı olarak gelişir (Simmel, 2000: 168). Metropol ortamına ait toplumsal yaşamda her farklılığı kaydeden insan zihni, art arda gelen anlık izlenimler karşısında sürekli uyarılır. Bu aşırı uyarılma, hızlı ve sürekli olarak değişir ve değişen imgelerin yoğunluğu da bireyin o anda derin bir zihinsel değerlendirme yapmasına fırsat vermez. Bireyin, az bir derinliğe sahip bir bilinçlilik ile imgelerin ve izlenimlerin yoğunluğu karşısında tepki gösterme karakteristiği zayıflar (Kaya, 2014: 43; Simmel, 2019: 94). Bu durumda birey, yapmacık tavırlar ve ani değişkenlikler gösterebilir. Bunun nedeni, bireyin içsel dünyasından ziyade, kendini farklı gösterme, başkalarına karşı öne çıkma, dikkat çekici bir imaj sergileme ile ilgilidir. Bu tarz toplumsal yaşamda bireyler arası temaslar oldukça kısa ve seyrek. Bundan dolayı bireyler, dikkat çekme, göze çarpma, kendini belli etme ihtiyacı duyar, kendilerini hızlı

ve özlü bir şekilde ifade etme zorunluluğu hisseder ve çarpıcı bir izlenim bırakma ihtiyacı duyar (Simmel, 2000: 167-184). Ayrıca toplumsal yaşamda dakiklik, hesaplanabilirlik ve kesinlik gibi haller, bireyleri oldukça etkiler. Metropole özgü toplumsal hayatın bu kesinlik gerektiren özelliği bireylerde bir bıkkınlık hissi oluşturur. Bıkkınlığın nedenlerinden biri, sinir uçlarını uyaran birbirine zıt farklı unsurların, son derece hızlı ve yoğun olarak değişmesidir. Bıkkın bireylerin gözünde her şey tekdüze, aynı renkte ve aynı donukluktadır. Bir nesneyi diğerine tercih etme hissi kaybolmaya başlamıştır. Bu ruh hali, bireyin içselleştirmiş olduğu para ekonomisinin öznel bir yansımasıdır. Dolayısıyla bıkkınlığın başka bir nedeni de para ekonomisinden kaynaklanır. Farklı nesnelere eşdeğer konuma getiren para, korkunç bir tesviyecidir. Toplumsal yaşamda para, her türlü niteliksel farkı, “fiyatı ne?” sorusuyla ifade eder ve sayısala dönüştürür. Tüm renksizliği ve kayıtsızlığı ile mevcut değerlerin ortak paydası haline gelir. Para, her varlığın kendine ait özünü, bireyselliğini, özgül değerini ve karşılaştırılmaz oluşunu geri dönüşü olmayan bir biçimde aşındırır. Her şey, paranın etkisi altında eşit özgül ağırlıkta kalır. Sadece buldukları ve kapladıkları yerin hacmi ile fark oluşturur (Ritzer ve Stepnisky, 2014: 175-176; Simmel, 2019: 98-100).

Ekonomik alışverişi, toplumsal ilişkiler ve etkileşimin bir biçimi olarak gören Simmel, paranın toplumsal farklılaşmayı ve bireysel özgürlüğü artırdığını düşünür. Ona göre para, geleneksel yaşama dair akrabalık ya da sadakat ilişkilerine dayalı bağları çözer ve modern sosyal yaşamda bir değer standardı ve bir alışveriş aracı olmanın da ötesine geçer. Modern dünyada para rasyonelliğin, hesap edilebilirliğin, gayri şahsiliğin modern ruhunu sembolize eder ve kendine göre cisimleştirir (Coser, 2010: 167-199). Sonuç olarak Simmel, metropol kenti fiziki sınırları ekseninde değil, sosyolojik sınırlarıyla tanımlar. Bu bağlamda kent, sosyolojik sonuçları olan mekânsal bir kendilik değil, mekânsal olarak oluşmuş sosyolojik bir kendiliktir (Frisby, 2019: 25).

SONUÇ

Toplumsal ilişkileri ve sosyal etkileşimleri, Ferdinand Tönnies ve Georg Simmel’in sosyolojik perspektifiyle ele alan bu çalışmanın amacı, Tönnies ve Simmel’in toplumsal ilişkiler ve etkileşimler üzerinden klasik sosyolojiye sunduğu katkıyı ortaya koymaktır. Literatür yoluyla elde edilen bulgulardan varılan

sonuçlara göre, Tönnies ile Simmel'in sosyolojik yaklaşımında önemli farklılık bulunmasına rağmen ikisi de pozitivist toplum anlayışını reddeder, toplumun aktif insan özneler arasındaki karşılıklı ve karmaşık ilişkiler ve etkileşimlerden ibaret olduğunu iddia eder. İkiisi de bireylerden ziyade, bireylerin toplumsal düzlemde eyleme geçme yolları ile bireyler arası sosyal etkileşim biçimlerini konu alan ve toplumsal eylemlerin karmaşık kültürel anlamlar içerdiğini ileri süren ortak bir hümanist sosyoloji nosyonunu paylaşır. Simmel, toplumun nesnel bir sistem olduğu pozitivist görüşü reddederek, toplumu, toplumlaşma (sociation) düzleminde somutlaştıran bireyler arasındaki karmaşık ilişkiler ve etkileşimler ağı olarak açıklar. Ona göre sosyolojinin nesnesi toplumlaşmadır. Tönnies ise, organizmacı, bütüncü toplum anlayışını reddederek, sosyolojiyi biyoloji ile psikoloji gibi diğer disiplinlerden ayırır. Ona göre sosyoloji, karşılıklı toplumsal ilişkilerle ilgilenmelidir. Toplumsal olanın kaynağı, insan eylemi ve öznelerin birbiriyle ilişkileridir. Dolayısıyla toplumsal gerçeklik, yalnızca bireyler tarafından algılanan, deneyimlenen, bilinen ve istenendir (Swingewood, 1998: 164-165). Sonuç olarak Alman sosyoloji geleneğinin önde gelen sosyologları arasında iki önemli isim Tönnies ve Simmel olduğu belirlenmiştir. Klasik sosyolojiye büyük katkı sunan Tönnies ve Simmel, toplumsal fenomene iki ayrı perspektiften bakmıştır. Bakış aırlarının genişliği ve derinliği, kendilerine özgü sosyolojik yaklaşımlarından kaynaklanmıştır. Ancak Tönnies ve Simmel'in toplumsal fenomeni farklı açılardan açıklamaları, birbirini dışlayan ve zıt açıklamalar değil, aksine birçok noktadan birbirini tamamlayan açıklamalar (Çelebi, 2007: 295) olduğu sonucuna varılmıştır.

KAYNAKÇA

- Armağan, S., Armağan, İ. (1988). *Toplumbilim*. İzmir: Barış Yayınları.
- Cahnman, W. J. (Ed.). (1973). *Ferdinand Tönnies: A New Evaluation*. Brill Archive.
- Coser, L. A. (2010). *Sosyolojik Düşüncenin Ustaları*. (ev. S. Toker, İ. Mazman ve H. Hülür). Ankara: De Ki Yayınları.
- Çelebi, N. (1987). Ferdinand Tönnies'in Hayatı ve Görüşleri. *Selçuk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi*, (4), 81-93.
- Çelebi, N. (2007). *Sosyoloji Notları*. Ankara: Anı Yayıncılık.
- Frisby, D. (2019). Sunuş/ Georg Simmel-İlk Modernite Sosyoloğu. (ev. E. Gen),

Modern Kültürde Çatışma. İstanbul: İletişim Yayınları.

Giddens, A. (2012), *Sosyoloji*. (Ed. C. Güzel). İstanbul: Kırmızı Yayınları.

Giddens, A. (2018). *Sosyoloji Kısa Fakat Eleştirel Bir Giriş*. (Çev. Ü. Yıldız Battal). Ankara: Siyasal Kitapevi.

Heberle, R. (1937). The Sociology of Ferdinand Tönnies. *American Sociological Review*, 9-25.

Jorn, F. (2004). Ferdinand Tönnies. (Çev. L. Körükmez). *Muhafazakâr Düşünce Dergisi*, 1(2), 45-60.

Jung, W. (1995) *Georg Simmel: Yaşamı, Sosyolojisi, Felsefesi*. (Çev. D. Özlem). Ankara: Ark Yayınevi.

Kaya, G. (2014). *Kentleşmenin Toplumsal Boyutları (Adıyaman Örneği)*. Ankara: Ütopya Yayınevi.

Kösemihal, N.Ş. (1982). *Sosyoloji Tarihi*. İstanbul: Remzi Kitapevi.

Nedelmann, B. (2001). The Continuing Relevance of Georg Simmel: Staking Out Anew the Field of Sociology. (G. Ritzer and B. Smart). *Handbook of Social Theory*. London: Sage Publications.

Ritzer, G. (2010). *Sociological Theory*. McGraw Hill.

Ritzer, G., Stepnisky, J. (2013). *Çağdaş Sosyoloji Kuramları ve Klasik Kökleri* (Çev. I. Ertuna Howison). Ankara: Deki Yayınları.

Ritzer, G., Stepnisky, J. (2014), *Sosyoloji Kuramları*. (Çev. H. Hülür). Ankara: Deki Yayınları.

Sanay, E. (2014), *Sosyoloji*. Ankara: Nobel Akademik Yayıncılık.

Simmel, G. (2000), *Metropol ve Zihinsel Yaşam*. (Çev. A. Aydoğan), **Şehir ve Cemiyet**. İstanbul: İz Yayıncılık.

Simmel, G. (2019). Metropol ve Tinsel Hayat, (Çev. N. Kalaycı), *Modern Kültürde Çatışma*. İstanbul: İletişim Yayınları.

Simmel, G. (2019). Moda Felsefesi, (Çev. T. Bora), *Modern Kültürde Çatışma*. İstanbul: İletişim Yayınları.

Slattery, M. (2014). *Sosyolojide Temel Fikirler*. (Çev. Ü. Tathıcan ve G. Demiriz). İstanbul: Sentez Yayıncılık.

Swingewood, A. (1998). *Sosyolojik Düşüncenin Kısa Tarihi* (Çev. O. Akınhay). Ankara: Bilim ve Sanat Yayınları.

Taplamacıoğlu, M. (1963). *Din Sosyolojisi*. Ankara Üniversitesi Basımevi.

Toktamış, K. (2010). Durkheim'dan Simmel'e Toplum ve Bilimine Giriş: Bir Varmış, Bir Yokmuş. *Sosyoloji Dergisi*, 3(21), 85-101.

Tönnies, F. (2000). Gemeinschaft ve Gesellschaft. *Şehir ve Cemiyet*. (Çev. A. Aydoğan). İstanbul: İz yayıncılık.

Tönnies, F. (2003). Community and Society. United Kingdom: Dover Publications Inc.

Tönnies, F. ve Loomis, C.P. (2017). *Topluluk ve Toplum*. Routledge.

Turner, S. B. (2014), *Klasik Sosyoloji*. (Çev. İ. Çetin). İstanbul: İletişim Yayınları.

Ülken, H. Z. (1969). *Sosyoloji Sözlüğü*. İstanbul: Milli Eğitim Basımevi.

Ülken, H. Z. (2014). Communaute Et Societe, Ferdinand Tönnies. *İstanbul University Journal of Sociology*, 2(4-5), 348-351.

11. BÖLÜM

TÜKETİCİLERİN İNTERNET SİTELERİNDEKİ DAVRANIŞLARININ FARE İZLEME YÖNTEMİ (MOUSE TRACKING METHOD) İLE ANALİZİ¹

Prof. Dr. Nihan ÖZGÜVEN TAYFUN
Dokuz Eylül Üniversitesi İşletme Bölümü
nihan.ozguven@deu.edu.tr

Öğr. Gör. Burak ÖÇLÜ
National University of Ireland, Galway
burak.oclu@gmail.com

GİRİŞ

Bir kişinin sokakta yürürken hangi mağazaları ziyaret edeceği kişinin mağazaya adım atışına kadar belirsizliğini korumaktadır. Mağazaya girilmeden önceki süreçte var olan değişkenler sınırsızdır. Kişi tam mağazadan girecekken susayabilir ve yönünü değiştirebilir veya ani bir telefon aramasına cevap vererek başka bir adrese gitmek zorunda kalabilir. Hatta kişinin o anda kendini nasıl hissettiği bile değişkenler arasında yer alabilir. İnternet üzerinde yapılanmış mağazalara gelen müşterilerin e-ticaret sitesi ziyaretleri de bağımsız değişkenler içermektedir. Potansiyel tüketicilerin bilgisayar başına oturduklarında veya telefonlarını ellerine aldıkları an ile e-ticaret sitesini ziyaret etme anı arasında geçenlerin analizi başlı başına zorlu bir süreçtir. Tüm bu değişkenlere rağmen

¹ Bu çalışma DEU BAPSİS tarafından desteklenmiş projenin raporudur.

bir e-ticaret mağazasını ziyaret etmiş olan tüketicinin değeri işletmeler tarafından yeni anlaşılmaktadır. Bir e-ticaret sitesini ziyaret eden müşterinin gerçekleştirdiği alışveriş faaliyetine dönüşüm adı verilmektedir. Bu bağlamda e-ticaret sitelerinin dönüşüm oranlarını arttırması karlılık ile doğrudan ilişkili görülmektedir. İnternet üzerinde yürütülen reklam kampanyaları ile dönüşüm oranlarına ulaşılabilir. Google, Facebook, İnstagram, Tiktok gibi popüler reklamcılık platformlarının sağladığı araçlar ile ölçülen dönüşüm oranlarına göre bir kampanya durdurulabilir veya devamına karar verilebilir.

Her bir müşteri özünde benzersiz bir kişidir. Buna rağmen bir e-ticaret sitesini ziyaret eden müşterilerin segmentasyonu gerçekleştirilebilmektedir. Müşterinin cinsiyeti, yaşı, yaşadığı ülke, konuştuğu dil, ilgi alanları ile segmentasyon sağlanabilmektedir. Geleneksel segmentasyonların yanında müşterinin hangi yol ile siteye ulaştığı verisi önem kazanmaktadır. Çünkü müşterinin e-ticaret sitesine gelme niyeti onun davranışlarını da yönlendirebilmektedir. E-ticaret sitelerini ziyaret eden müşteriler dijital reklamcılık bakış açısı ile ikiye ayrılmaktadır. Bunlar kendi araştırmaları ile (organic) ve bir reklam üzerinden ücreti ödenerek (paid) e-ticaret sitesine ulaşan ziyaretçilerdir. Bu çalışmada üçüncü bir segment de test edilecektir. Bu segment önceden güdümlenmiş bir şekilde siteyi veya ürünü ziyaret eden tüketicilerdir. Başka bir anlamda ifade etmek gerekirse bir kişinin tavsiyesi veya yönlendirmesi ile e-ticaret sitesine ulaşan, ürünü tespit etmek için zaman ve emek harcamayan veya ücretli bir reklamdaki etkilenmeyen tüketiciler de analiz edilecektir.

E-ticaret sitesini ziyaret eden tüketicilerin analizi için farklı araçlar kullanılabilir. Tüketici anketleri, SQL datalar, göz takip cihazları, fare takip cihazları söz konusu araçlardan bazılarıdır. Araçlar ihtiyaç duyduları zaman ve paraya göre değişkenlik göstermektedir. Örneğin SQL dataların analizi uzmanlık gerektirmektedir. Tüketici anketleri yöntemi ile verilerin toplanması ise zaman gerektirebilmekte ve tutarlılıkları tartışılabilir. Göz takip cihazları ile gerçekleştirilen analizler ise maliyetli olabilmektedir. Bilgisayar faresi takip yöntemi ise e-ticaret siteleri için özelleştirilmiş çözümler sunmaktadır. Verilerin anlık olarak elde edilebilmesi, araçların kullanımı ve verilerin analizinin görece kolaylığı, hizmeti sunan işletmelerin çeşitliliği yöntemin avantajları arasında yer almaktadır. Çalışma, fare takip yöntemi kullanılarak önceden güdümlenmiş tüketicilerin ürün satın alma sürecinde izledikleri yolların belirlenmesini ve ısı haritaları yardımı ile görselleştirilmesini hedeflemektedir.

1. KURAMSAL ÇERÇEVE

Fare izleme yöntemi, e-ticaret sitelerinin kullanıcı deneyimi tasarımı, öneri sistemlerinin oluşturulması, optimizasyonu alanında kullanılmakla beraber psikoloji alanı gibi disiplinler arası çalışmalarda da tercih edilmektedir. Bu yöntem ile kullanıcı davranışları üzerine büyük veriler elde edilebilmektedir. Son yıllarda literatürde fare izleme yöntemi üzerine veya bu yöntemi kullanarak gerçekleştirilen araştırmalar artmaktadır (Çegan, 2017). Söz konusu araştırmaların çoğu, e-ticaret alanında öneri ve tahmin modellemesi için tüketicilerin davranışlarını değerlendirmeye odaklanmaktadır (Tanjim-AI-Akib, 2016), (Song et. al. 2012), (Arapakis, 2016). Fare takip yöntemi ile göz takip yöntemini karşılaştıran çalışmalar ile fare takip sisteminin avantajlı yönleri ortaya konulmuştur (Adriana-Emilia, 2013). Fare takip sistemlerinin kullanımını nöropazarlama odaklı olarak ortaya koyan çalışmalar da mevcuttur (Singh, 2020), (Noronha, 2013).

Fare izleme yöntemi ile analizi mümkün kılan ticari yazılımlar mevcuttur. Böylece söz konusu yöntem tüm işletmelerin ihtiyaçlarına göre kullanabileceği bir duruma gelmiştir. Ticari işletmeler e-ticaret sitelerinin tüketici davranışı analizi ihtiyacına yönelik olarak çeşitli bütçelerle paketler sunmaktadırlar. Ticari yazılımlar ile elde edilen veriler eş zamanlı video çıktıları, ısı haritaları, excel veri dosyaları şeklinde depolanabilmektedir. Bu hizmeti sunan işletmelerden bazıları Crazy Egg, Clicktale, Hotjar, Mouseflow, SessionCam, LuckyOrange, UsabilityTools, Inspectlet and Hoverowl olarak bilinmektedir. Gerek ticari gerekse akademik amaçlarla üretilen fare izleme araçları benzer ilkeler üzerine inşaa edilmişlerdir. Bu uygulamalar e-ticaret sitesi üzerinde gerçekleşen bir kullanıcı oturumunun kayıt altına alınarak JavaScript API entegrasyonu ile analiz edilmesine dayanmaktadır. Başka bir anlamla söz konusu araçların kullanılabilmesi için e-ticaret sitesi sahibinin rızası ve çeşitli yazılımları sahibi olduğu e-ticaret sitesi üzerine entegre etmesi gerekmektedir. Aksi takdirde verilerin elde edilmesi mümkün olmamaktadır. Tüketici tarafında ise verilerin kayıt edilmesi tartışması sürmektedir. Tüketicinin rızası olmadan verilerinin kayıt edilmesinin hukuki boyutu yazınlarda tartışılmaktadır (Mayer, 2012). Fakat tüketicinin siteyi ziyareti esnasında onun rızasının alınması ile beraber verilerin güvenliği sağlanmak koşulu ile veriler elde edilebilmektedir. İnternet sitesi çerezlerinin

saklanması ve takip edilebilmesi için talep edilen izinler bunlardan sadece biridir. Bazı internet siteleri ise tüketicilerin siteye üye olduğu andan itibaren sundukları tüketici sözleşmesi ile bunu gerçekleştirmektedirler. Çalışmamızda ise bu izin tüketicini siteyi ziyaret ettiği anda beliren bir izin metni ile alınmıştır. Tüketicinin izni olmayan oturumların kaydı alınmamıştır.

2. BİLGİSAYAR FARESİ İZLEME YÖNTEMİ

Fare izleme, web siteleri üzerindeki tüketici davranışlarını bilgisayar faresi hareketlerine bağlı olarak milisaniye aralığında gösterebilen ve bilinçsiz hareketleri sorgulayabilen, zamana duyarlı bir araçtır. Fare izleme yöntemi ile gerçekleştirilen ilkel analizlerde genel olarak araştırma katılımcılarından iki seçenek arasında bir seçim yapmaları istenir. Fare imlecinin başlangıç noktası ile nihai hedef arasında geçen süre ve izlenen yol kayıt altına alınır. Böylece karar sürecinin zaman içinde nasıl gerçekleştiği x ve y koordinatlarında ortaya konur (Freeman, 2018). Sonrasında ise her bir benzersiz kullanıcı için toplanan veriler üst üste konularak kümülatif veri elde edilir. Verinin görselleştirilmesi için görsel araçlar kullanılmaktadır. Bu görsel araçların en yaygını ısı haritalarıdır.

2.1. Kullanım Alanları

Fare izleme yönteminin kullanıldığı ilk çalışmalar psikoloji alanında gerçekleştirilmiştir. Bilgisayar faresi ile gerçekleştirilen hareketlerin kişinin zihinsel durumu ile bağlantılı olabileceği alanında çalışmalar yapılmıştır (Spivey, 2006). Söz konusu çalışmalar ile kişinin bilişsel durumunun dış etkenler ile etkileşimi ortaya konulmaya çalışılmıştır. Bilgisayar kullanıcı özelinde yapılan çalışmalar ile fare hareketlerinin duygu durumuna bağlı olarak nasıl değiştiği incelenmiştir. Kişinin duygularının el hareketlerini koordine eden motorları etkilediği teorisi böylece tartışılmıştır (Picard, 1997).

Fare izleme yönteminin duygu durumu araştırması dışında kullanımları da mevcuttur. Bunlardan biri İnsan-Bilgisayar arasındaki etkileşimi konu alan araştırmalardır. Bilgisayarların tek başına insanların duygu durumunu ölçmede yetersiz kalması, araştırmacıları duygu durumunu tespit edebilen araçların geliştirilmesine yönlendirmiştir. Zimmerman (2003) tarafından yapılan bir araş-

tırmada katılımcılara öncelikle duygu durumlarını etkileyebilmek amacıyla belirli reklam filmleri izletilmiş ve akabinde e-ticaret sitesi üzerindeki davranış değişikliklerini gözlemlemeye çalışılmıştır. Fare izleme yöntemi kullanılarak e-ticaret siteleri özelinde yapılan araştırmalar artmaktadır. Bu araştırmalardan biri fare hareketlerinin izlenmesi ile web sitesindeki kullanıcıların sitede nasıl gezindiklerinin kayıt altına alınması ve analizinin gerçekleştirilmesini sağlamıştır. Böylece e-ticaret sitesi tasarımına yönelik öneriler oluşturulabilmiştir (Diego-Mas, 2019). Diego-Mas (2019) yapmış olduğu araştırmada internet sitelerinde gerçekleştirilen etkinlik, verimlilik ve kullanıcı memnuniyeti açısından kullanıcı merkezli arayüz düzenlemelerinin daha iyi performans gösterdiğini ortaya koymuştur. Griffiths, L ve Chen, Z (2007), yapmış oldukları araştırmada internet sitesi kullanıcılarını milliyetlerine göre gruplandırmışlardır. Çalışmada gruplar Avrupa ve Çin olarak iki ayrı kategoride değerlendirilmiştir. Araştırmada değişik içeriklere sahip internet siteleri gruplandırılmış ve tüketicilerin fare imleci ile daha çok zaman geçirdikleri ekran bölgeleri tespit edilmiştir. Buna göre milliyetler ve kategoriler arası farklılıklar gözetilerek fare hareketleri ortaya konmuştur.

Bilgisayar destekli fare izleme yönteminin teknik kısmını değerlendirildiğinde Jonathan B. Freeman ve Nalini Ambady (2010), bilgisayar destekli fare izleme yönteminin teknik detaylarını bilgisayar programcılığı yardımı ile açıklayarak, x ve y ekseninde nasıl izlenmesi gerektiğine dair bulgularını yayınında paylaşmıştır. Söz konusu yayına göre internet sitesi dosyalarına eklenecek olan bir script ve html kodu ile analiz mümkün olabilmektedir. Kieslich et. al (2018), hazırlanmış olduğu çalışmada bilgisayar destekli bir program üzerinden fare izleme yönteminin nasıl kullanılabileceğini açıklamış ve sonuçları ısı haritası yardımıyla görselleştirerek sunmuştur.

2.2. Tüketici Davranışları Analizindeki Yeri

Tüketiciler e-ticaret siteleri aracılığı ile yaptıkları alışverişlerde farklı arayüzler kullanmaktadırlar. Bunlar kişisel bilgisayarlar, dizüstü bilgisayarları, tablet bilgisayarlar ve cep telefonları olarak kategorize edilebilir. Kişisel ve dizüstü bilgisayarlar geleneksel anlamda kullanılan kablolu veya kablosuz fareler ile navigasyon sağlanabilmektedir. Tablet bilgisayarlar ve cep telefonlarında dokunmatik ekran dolayısıyla parmak hareketleri farenin yerini tutmaktadır. Bir e-ticaret sitesini ziyaret eden tüketiciyi fare hareketlerinden bağımsız incelemek

mümkün değildir. Her ne kadar sesi navigasyon ile internette gezinti yapmaya yarayan araçlar olsa da ürünün sepete atılması ve satın alınması noktasında mutlaka fare imlecine ihtiyaç duyulmaktadır. Dijital reklamcılık araçları ödemeli reklamlar üzerinden gelen ziyaretçinin davranışlarını ölçmede kullanılan bazı metriklere sahiptir. Bu metrikler benzersiz ziyaretçi sayısı, tekrar ziyaret eden ziyaretçi sayısı, sayfanın görüntülediği cihaz ve tarayıcı ve dönüşüm oranları olarak çeşitlendirilebilir. Tüm metriklerde girdi olarak fare tıklaması kullanılmaktadır. Fare tıklaması bir tetikleyici olarak da nitelendirilebilir. Söz konusu fare imlecinin e-ticaret sitesi üzerindeki güzargahı, geçirdiği süre ve tıklamalar tüketici davranışlarının analizinde kullanılabilir.

Çoğu web sitesi tasarımında kullanıcıların sitelere nasıl eriştiği bilgisinden ziyade kişinin ihtiyaçları ön plandadır. Kullanıcıların web tabanlı sistemin tasarımına ve değerlendirilmesine dahil edilmesi, web sitesinin etkinliğini, verimliliğini ve kullanılabilirliğini artırabilir (Gena, 2007). E-ticaret sitesini ilk defa ziyaret eden bir kullanıcının geçmiş tecrübesi olmadığı için site içerisinde nasıl hareket edeceğine dair bir fikri yoktur. Kullanıcı esas olarak fare ve klavye ile web sitesi arayüzü ile etkileşime girer. Bu yüzden fare hareketleri ve tıklama verileri kullanıcının davranışını yansıtabilecek bir yöntem olarak kullanılmaktadır (Joho et al. 2007). Geçmiş araştırmalar, fare takip verilerinin kullanıcının ilgi alanlarını takip etmede önemli bir rol oynadığını göstermektedir (Huangi 2012).

3. METODOLOJİ

Çalışmanın gerçekleştirileceği e-ticaret sitesi 2019-2021 tarihlerinde yayında olan bir üniversite kitapları satış sitesi olarak belirlenmiştir. Sitenin dili Türkçe'dir ve Türkiye pazarını hedeflemektedir. Sitenin portföyünde 500'e yakın kitap mevcuttur. Ürün gamına araştırılmada kullanılmak üzere yeni bir kitap daha eklenmiştir. Böylece sitenin geçmiş müşterilerinden bağımsız şekilde analiz gerçekleştirilebilmiştir.

3.1. Örneklem Süreci

Araştırmaya katılacak olan gönüllüler olasılıklı olmayan örneklem yöntemlerinden biri olan kolayda örneklem yöntemi ile belirlenmiştir. Böylece veri

toplama sürecinin hızlandırılması ve mümkün olduğunda çok kişiye ulaşılması hedeflenmiştir. Isı haritalarının mümkün olduğunda çok katılımcıda daha tutarlı sonuçlar veriyor olması söz konusu örnekleme yönteminin seçiminde etkili olmuştur.

3.2. Araştırmada Kullanılan Veri ve Bilgi Toplama Yöntem ve Aracı

Araştırmada fare izleme yöntemi kullanılarak veri toplanmıştır. Fare izleme yöntemi entegrasyonu sunan ticari bir işletme olan Hotjar firmasının hizmeti kullanılmıştır. Hotjar firması fare takip sistemi entegrasyonu için gerekli olan kodları hazır olarak vermektedir. Verilen kodlar belirlenen internet sitesine entegre edilerek hizmet aktifleştirilmiştir. Firma fare izleme yöntemi konusunda uzmanlaşmış olup ziyaretçi verilerini eş zamanlı video kayıtları, ısı haritaları ve excel kayıtları olarak tutabilmektedir.

3.3. Veri ve Bilgilerin Analizi

Elde edilen verilerin analizi için Hotjar firması tarafından sağlanan arayüz kullanılmıştır. Arayüz aracılığı ile ısı haritası çıktıları jpeg formatında elde edilmiştir. Bunun yanında ısı haritası üretilmesi için kullanılan kümülatif veriler xls dosyası formatında çıktısı alınmıştır. Xls formatında alınan çıktı ‘Ürün sayfası CSS elementleri, ‘toplam tıklama’, ‘görünürlük’ ve ‘frekans’ verilerinden oluşmaktadır. CSS elementleri ürün sayfasında kodlanmış olarak bulunan görünür veya görünmeyen objeleri nitelendirmektedir. Görünür unsurlar siteyi ziyaret eden herkes tarafından görünürken, görünmeyen unsurlar sitenin işlevine yardımcı olan fakat ziyaretçi tarafında görünür olmayan unsurlardır. Frekans verileri ise belirtilen unsura kaç kere tıkladığını ifade etmektedir (Tablo 1).

4. ARAŞTIRMANIN SONUÇLARI

Araştırmaya toplam 1000 tekil kullanıcı katılmıştır. Katılımcıların 973’ü mobil tarayıcı üzerinden, 7’si tablet bilgisayar üzerinden, 20’si ise masaüstü bilgisayar üzerinden kitabın bulunduğu ürün sayfası ziyaret etmiştir. Mobil tarayıcı üzerinden gelen ziyaretçi sayısı diğer tarayıcılara kıyasla çok daha fazla olduğu için anlamlı sonuç elde edilebilmesi adına araştırmanın mobil tarayıcı

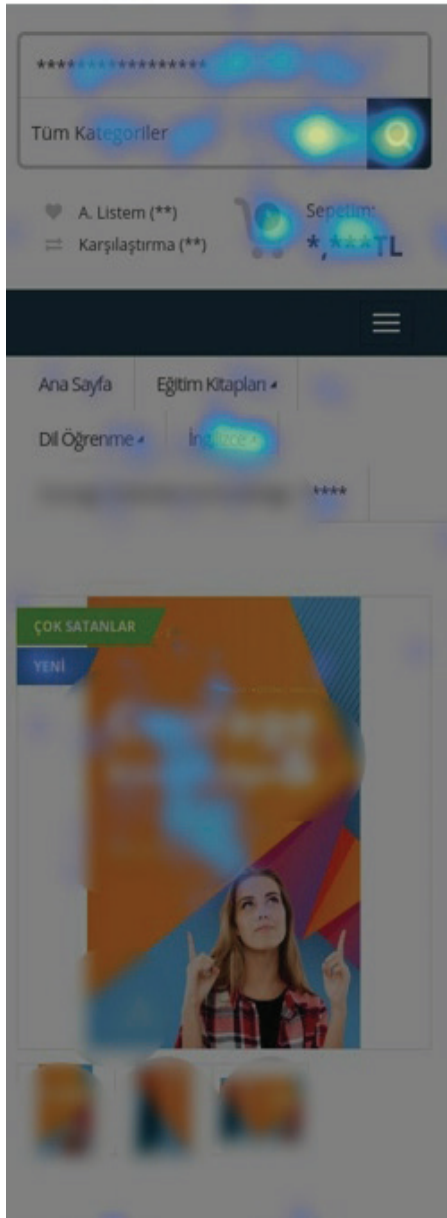
bazlı ilerlemesine karar verilmiştir.

Buna göre ekrana tıklama rakamlarına bakarak en yüksek sayıda tıklama alan öğeden en düşük sayıda tıklama alan öğreye doğru bir sıralama yaparsak şu sonuçları görmüş oluruz. Sepete Ekle Tuşu (377 Tıklama, %32.03), Ön Sipariş Tuşu (91 Tıklama, %7.73), Kitabın kapak fotoğrafı (88 tıklama, %7.48), Ödeme Seçenekleri (78 tıklama, %6,73) , Tüm Kategoriler Tuşu (54 tıklama, %4.59), Özellikler (32 Tıklama, %2.72), Taksit Seçenekleri (32 Tıklama, %2.72), Açıklama (16 tıklama, %1,36) şeklinde dağılmıştır (Tablo 1) (Şekil 1, Şekil 2, Şekil 3, Şekil 4)

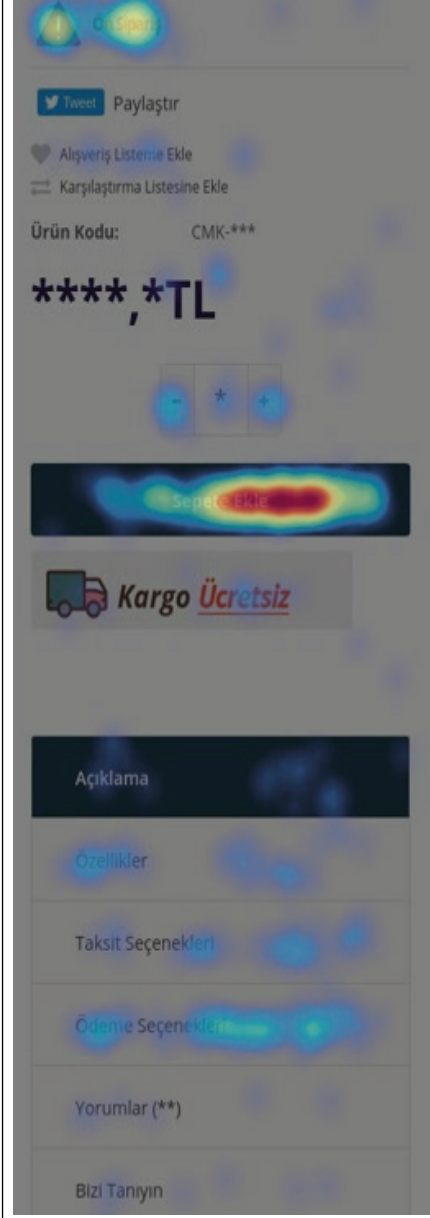
Ürün sayfasında sayfaya yukarıdan aşağıda doğru bakan kişileri incelediğimizde ise sayfayı ziyaret eden toplam kişi sayısının yüzde 70'i sepete ekle tuşuna kadar sayfaya aşağıya yönlü baktığı görülmektedir. Tüm açıklamaları ve tanımları ise kullanıcıların sadece yüzde 25'i okumuştur. Kullanıcıların yüzde 84'ü ise kitap kapağı fotoğrafına kadar sayfaya aşağıya doğru bakmıştır (Şekil 5, Şekil 6, Şekil 7, Şekil 8).

5. SONUÇLARIN DEĞERLENDİRİLMESİ

Ürün arama çubuğunu ve ürün görselinin bulunduğu kısım ürün sayfasının başlangıcını oluşturmaktadır. Dolayısıyla tüketicinin ürün ile ilk görsel teması kurduğu kısımdır. Şekil 1 incelendiğinde Ürün arama çubuğu, kategori listesi, ürün görseli fare ile tıklanan bölgeler arasında yer almaktadır. Isı haritaları üzerindeki renkli bölgeler tıklama yoğunluğu ile doğru ilişkilidir. Bu bağlamda kırmızı bölgeler tıklanma sıklığının en yoğun olduğu bölgelerken açık mavi ile işaretlenen bölgeler tıklama yoğunluğunun azaldığı alanları ifade etmektedir.



Şekil 1: Ürün arama ve görsel sayfası ısı haritası



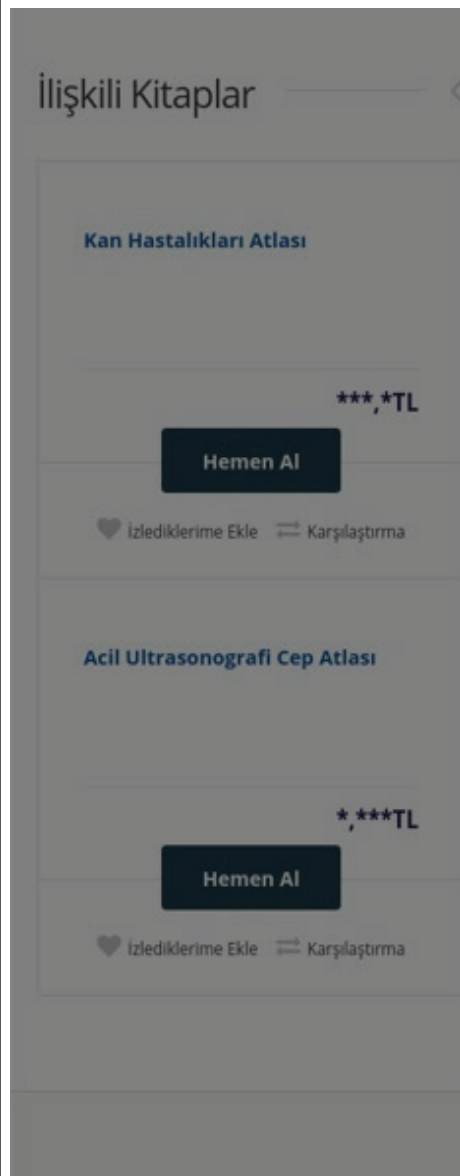
Şekil 2: Sepete ekleme ve açıklama sayfası ısı haritası

Şekil 2’de ürünü sepete ekleme butonu ve açıklama kısmında yer alan diğer unsurlar bulunmaktadır. Bu kısım tüketicinin ürünü tanımaya çalıştığı kısımdır. Sepete ekleme butonu, ödeme seçenekleri ve ürün duyuru metni en çok tıklanan

alanlar arasında yer almaktadır. Özellikler ve taksit seçenekleri tıklanan bölgeler arasındadır.

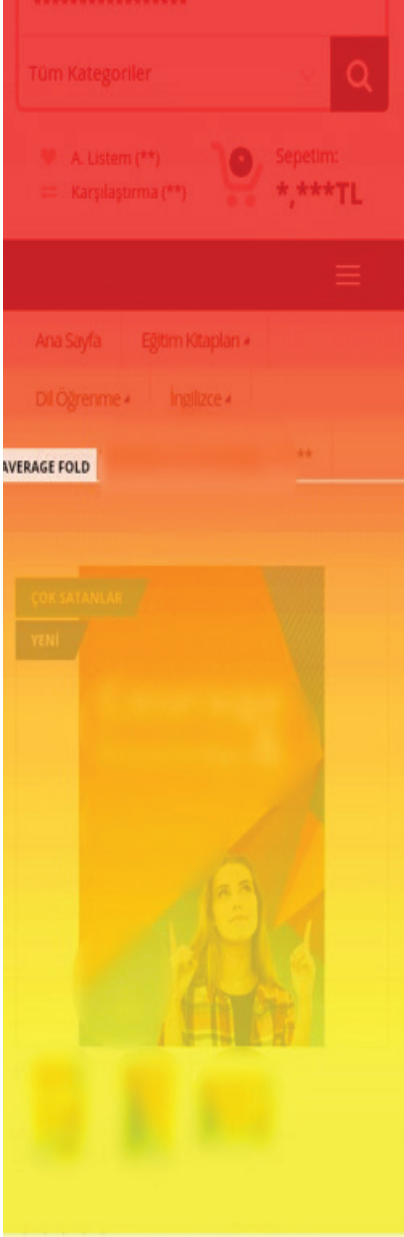
İÇİNDEKİLER	
ÜNİTE **	MAKING FRIENDS
ÜNİTE **	INTERESTS
ÜNİTE **	HEALTH
ÜNİTE **	CELEBRATIONS
ÜNİTE *	GROWING UP
ÜNİTE *	AROUND TOWN
	GENEL TEKRAR - ARA
SINAV	
	DENEME SINAVI-*
ARA SINAV	
	DENEME SINAVI-*
ARA SINAV	
	DENEME SINAVI-**
ARA SINAV	
ÜNİTE *	GOING AWAY
ÜNİTE **	AT HOME
ÜNİTE **	THINGS
HAPPEN	
ÜNİTE *	COMMUNICATION
ÜNİTE ***	APPEARANCES
ÜNİTE ***	LOOKING AHEAD
	GENEL TEKRAR -
DÖNEM SONU	
	DENEME SINAVI-*
DÖNEM SONU	
	DENEME SINAVI-*
DÖNEM SONU	
	DENEME SINAVI-*
DÖNEM SONU	

Şekil 3: Ürün içindekiler sayfası ısı haritası

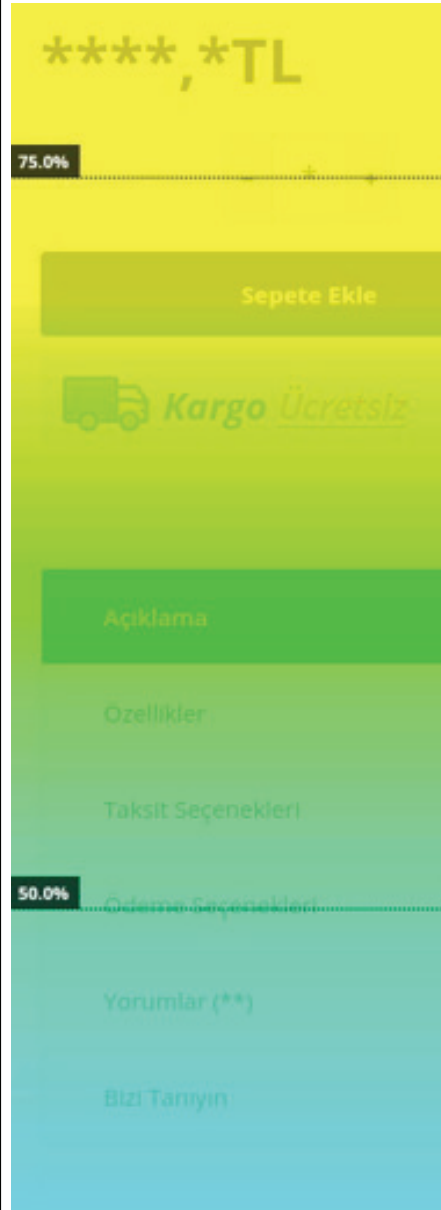


Şekil 4: İlişkili ürünler sayfası ısı haritası

Ürün içeriği kısmında bulunan ürün içindekiler sayfası en az tıklanan sayfa bölgesidir (Şekil 3). İlişkili ürünleri temsil eden ilişkili kitaplar kısmı ise ziyaretçiler tarafından tıklanamamıştır (Şekil 4).



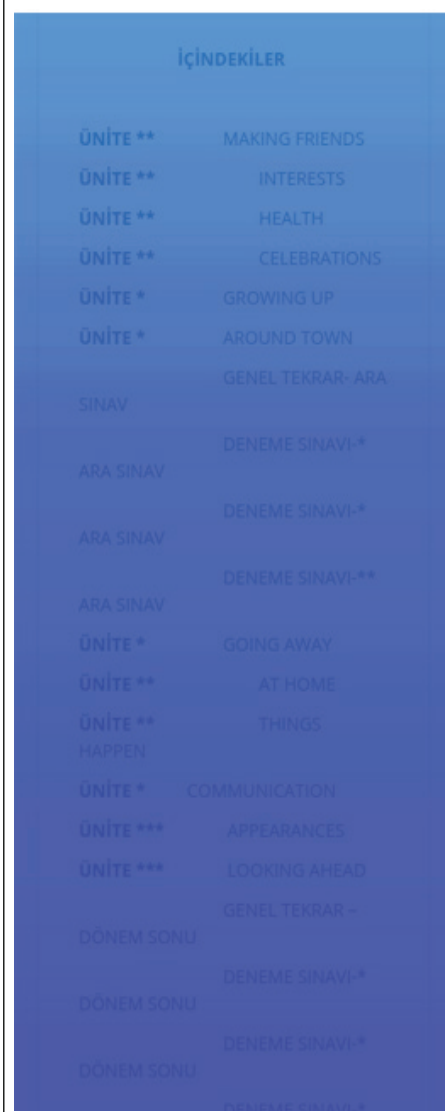
Şekil 5: Ürün arama ve görsel sayfası sayfa içi ortalama ziyaret ısı haritası



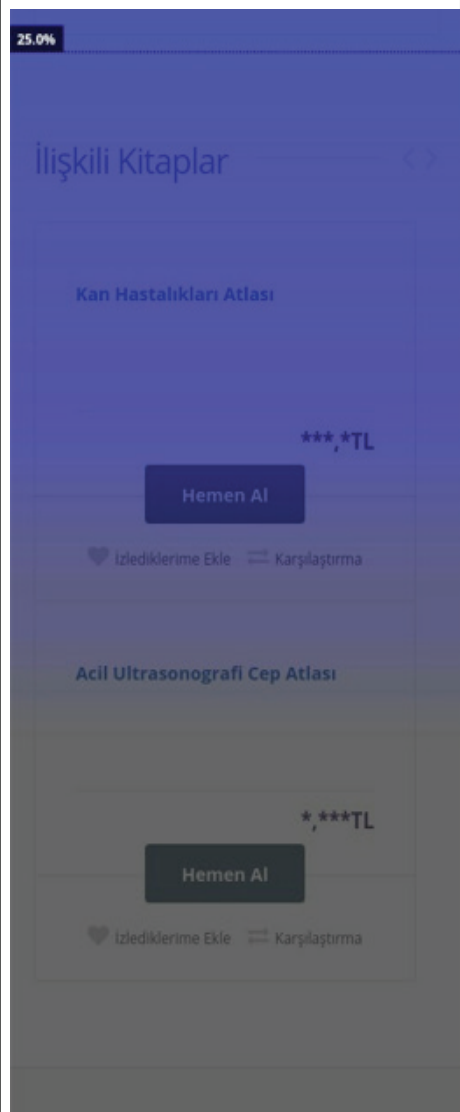
Şekil 6: Sepete ekleme ve açıklama sayfası sayfa içi ortalama ziyaret ısı haritası

Ziyaretçilerin nerdeyse hepsi ürün arama ve kategori sayfasını bilgisayar fareleri ile gezmişlerdir. Ziyaretçilerin yüzde 75'lik kısmı ise Şekil 5 ve Şekil 6'yı

da kapsayan bölgedeki ürün fiyatı ile sonlanan bölgeye kadar ilgi göstermişlerdir. Ziyaretçilerin yüzde 50'si Şekil 6'da görülen ödeme seçenekleri kısmına kadar etkileşime girmişlerdir.



Şekil 7: Ürün içindekiler sayfası sayfa içi ortalama ziyaret ısı haritası



Şekil 8: İlişkili ürünler sayfası sayfa içi ortalama ziyaret ısı haritası

Ziyaretçilerin sadece yüzde 25'i Şekil 8'de görülen ilişkili kitaplar kısmının üst bölgesine kadar ilgi göstermişlerdir. İlişkili kitaplar bölgesine ilgi gösteren ziyaretçi sayısı ise oldukça azdır.

7. ÖNERİLER

Çalışmada önceden belirli bir ürünü satın almaya güdümlenmiş tüketiciler ile araştırma yapılmıştır. Dolayısıyla çeşitli dış etkenler ile belirli bir ürüne gözetmek için gelen tüketicilere e-ticaret sitesi üzerinden satış yapabilmek için dikkat edilmesi gereken noktalar ortaya konulmaktadır. Siteyi ziyaret eden müşterilerin ödeme seçenekleri ve ürün fiyatı kısımlarına ürün açıklamasından daha çok ilgi göstermeleri müşterilerin ziyaretten önce ürün hakkında belirli bir bilgiye sahip olduğu varsayımını ortaya koymaktadır. Dolayısıyla reklam, tavsiye veya geri bildirimler ile siteyi ziyaret eden müşteri için tasarlanacak olan sayfalarda sepete ekle tuşu, ürüne özel duyuru kısmı, ürünün kapak fotoğrafı, ödeme seçeneklerinin belirgin ve anlaşılır olması dönüşüm oranlarını arttırabilecektir. Uzun ürün içeriği metninden ziyade ürün görselleri ile zenginleştirilen sayfaların da verimleri bu kapsamda artacaktır. Gelecek araştırmalarda önceden güdümlenmiş müşteri kitlesi değişik müşteri segmentleri ile karşılaştırılabilir. Böylece müşterinin siteyi ziyaret etme amacına ve şekline bağlı olarak değişken sayfaların oluşturulması sağlanabilir.

KAYNAKÇA

- Adriana-Emilia, R. O. B. U. (2013). “An Assessment Of E-Commerce Websites Through A Mouse Tracking Investigation”. Institutional Quality–Determinant Of Transition Performances In Central And Eastern European Nations, 107.
- Arapakis Ioannis, Leiva A. Luis, (2016) “Predicting User Engagement With Direct Displays Using Mouse Cursor Information,” in Proceeding of the 39th International ACM SIGIR conference, pp. 1-10.
- Çegan, L., & Filip, P. (2017). “Advanced Web Analytics Tool For Mouse Tracking And Real-Time Data Processing”. In 2017 IEEE 14th international scientific conference on informatics (pp. 431-435).
- Diego-Mas, J. A., Garzon-Leal, D., Poveda-Bautista, R., & Alcaide-Marzal, J. (2019). “User- Interfaces Layout Optimization Using Eye-Tracking, Mouse Movements And Genetic Algorithms”., 78, 197– 209.
- Freeman, J. B. (2018). “Doing Psychological Science By Hand. Current Directions In Psychological Science”, 27(5), 315–323.

- Gena, Cristina, and Stephan Weibelzahl. (2007). "Usability Engineering For The Adaptive Web, The Adaptive Web: Methods And Strategies Of Web Personalization".
- Griffiths, L and Chen, Z, (2007) "Investigating The Differences In Web Browsing Behaviour Of Chinese And European Users Using Mouse Tracking", Conference or Workshop Item,
- J. Huang, R. W. White, K. Wang and G. Buscher, (2012) "Improving Searcher Models Using Mouse Cursor Activity", In SIGIR '12: Proceedings of the 35th international ACM SIGIR conference on Research and development in information retrieval.
- Joho, Hideo, Robert Villa, and J. Jose. (2007) "Interaction pool: Towards a user-centered test collection." SIGIR'07 Web Information-Seeking and Interaction Workshop.
- Jonathan B. Freeman and Nalini Ambady, (2010), "MouseTracker: Software for studying real-time mental processing using a computer mouse-tracking method", Behavior Research Methods ,42 (1), 226-241
- Kieslich, P. J., Henninger, F., Wulff, D. U., Haslbeck, J. M. B., & Schulte-Mecklenbeck, M., (2018). "Mouse-tracking: A practical guide to implementation and analysis." A Handbook of Process Tracing Methods.
- Mayer, J. R., & Mitchell, J. C. (2012). "Third-party web tracking: Policy and technology". In 2012 IEEE symposium on security and privacy (pp. 413-427).
- Noronha, H., Sol, R., & Vourvopoulos, A. (2013, July). "Comparing the levels of frustration between an eye-tracker and a mouse: a pilot study". In International Conference on Human Factors in Computing and Informatics (pp. 107-121). Springer, Berlin, Heidelberg.
- R. W. Picard: "Affective Computing", MIT Press, 1997
- Singh, S. (2020). "Impact of neuromarketing applications on consumers". Journal of Business and Management, 26(2), 33-52.
- Song HengJie, Liao Ruoxue, Zhang Xiangliang, Miao Chunyan, Yang Qiang, (2012) "A mouse-trajectory based model for predicting query-url relevance," in Proceedings of the National Conference on Artificial Intelligence, pp. 143-149.
- Spivey, M. J., & Dale, R. (2006). "Continuous dynamics in real-time cognition". Current Directions in Psychological Science, 15(5), 207–211.
- Tanjim-Al-Akib, Lutfullahil Kabir Ashik, Hosne-Al-Walid, Krishanu Chowdhury, (2016) "User-modeling and recommendation based on mouse-tracking for e-commerce websites," in Computer and Information Technology (ICCIT), pp. 517-523.
- Zimmermann, P., Guttormsen, S., Danuser, B., & Gomez, P. (2003). "Affective computing—a rationale for measuring mood with mouse and keyboard". International Journal of Occupational Safety and Ergonomics, 9(4), 539–551.

EKLER

Tablo 1: Ürün sayfası elemanlere göre tıklama sayıları ve frekansları

Ürün sayfası CSS elementleri	Toplam Tıklama	Görünürlük	Frekans
#button-cart	377	Evet	17.27%
div#smca-modal-body>div.modal-footer>input.go-button-bottom	236	Hayır	10.81%
#customtext	91	Evet	4.17%
#image	88	Evet	4.03%
div#smca-modal-body>div.modal-footer>input.close-button-bottom	81	Hayır	3.71%
div#tabs>a (3)	78	Evet	3.57%
*[name="category_id"]	54	Evet	2.47%
#search_query	54	Evet	2.47%
html>body>div.mfp-wrap.mfp-gallery.mfp-close-btn-in.mfp-auto-cursor.mfp-with-zoom>div.mfp-container.mfp-image-holder.mfp-s-ready>div.mfp-content>div.mfp-figure>button.mfp-close	51	Hayır	2.34%
html>body>div.mfp-wrap.mfp-gallery.mfp-close-btn-in.mfp-auto-cursor.mfp-with-zoom>div.mfp-container.mfp-s-ready.mfp-image-holder>div.mfp-content>div.mfp-figure>button.mfp-close	51	Hayır	2.34%
div#smca-gift-accordion>div>div.heading>a.accordion-toggle	48	Hayır	2.20%
div#tab-odeme>ul>li	45	Hayır	2.06%
div#smca-modal-body>div.modal-footer>input.save-button-bottom	41	Hayır	1.88%
div#main>div.breadcrumb.full-width>div.background>div.pattern>div.container>div.clearfix>ul>li.item.dropdown>a.dropdown-toggle (2)	33	Evet	1.51%
div#smca-gift-accordion>div>div.heading	32	Hayır	1.47%
div#tabs>a (1)	32	Evet	1.47%
div#header-center>div.search_form>div.search-cat	32	Evet	1.47%
div#tabs>a (2)	32	Evet	1.47%

div#main>div.breadcrumb.full-width>div.background>div.pattern>div.container>div.clearfix>ul>li.item.dropdown.open>div.dropdown-backdrop	32	Hayır	1.47%
div#header-center>div.search_form>div.button-search	29	Evet	1.33%
#smca-button-coupon	29	Hayır	1.33%
div#quickview_product>div.col-sm-7.product-center.clearfix>div>div.product-name	28	Evet	1.28%
div#cart_content_ajax>div.checkout>a.button.btn-checkout	27	Hayır	1.24%
#total_price	25	Evet	1.15%
div#smca-modal-body>div.modal-heading>span.modal-close	24	Hayır	1.10%
html>body>div.mfp-wrap.mfp-gallery.mfp-close-btn-in.mfp-auto-cursor.mfp-with-zoom>div.mfp-container.mfp-s-ready.mfp-image-holder>div.mfp-content>div.mfp-figure>figure>img.mfp-img	24	Hayır	1.10%
html>body>div.mfp-wrap.mfp-gallery.mfp-close-btn-in.mfp-auto-cursor.mfp-with-zoom>div.mfp-container.mfp-image-holder.mfp-s-ready>div.mfp-content>div.mfp-figure>figure>img.mfp-img	20	Hayır	0.92%
div#paytr_taksit_tablosu>div.paytr-table.paytr-table-cols>div.paytr-table-cell (39)	20	Hayır	0.92%
#smca-input-coupon	19	Hayır	0.87%
div#tabs>a	16	Evet	0.73%
div#save-cart-data>div>input.save-cart-data-button.fix	14	Hayır	0.64%
div#cart_block>div.cart-heading.dropdown-toggle>div.basket-item-count>img	13	Evet	0.60%
div#product>p>img.img-thumbnail	13	Evet	0.60%
div#cart_block>div.dropdown-backdrop	13	Hayır	0.60%
*[name="save_cart_email"]	12	Hayır	0.55%
html>body>div.mfp-bg.mfp-with-zoom.mfp-ready	11	Hayır	0.50%
div#quickview_product>div.col-sm-7.product-center.clearfix>div>div.links>a	10	Evet	0.46%
#q_down	10	Evet	0.46%
div#save-cart-data-for-email>input.save-cart-data-for-email-button	8	Hayır	0.37%

div#main>div.breadcrumb.full-width>div.background>div.pattern>div.container>div.clearfix>ul>li.item>a (4)	8	Evet	0.37%
div#smca-gift-accordion>div>div.heading>a.accordion-toggle>i.fa.fa-caret-down	8	Hayır	0.37%
div#tab-odeme>ul>li>font>b	8	Hayır	0.37%
div#cart_content_ajax>div.checkout>a.button.btn-view-cart.inverse	8	Hayır	0.37%
#cart_count	8	Evet	0.37%
div#tabs>a (5)	7	Evet	0.32%
div#top-bar-left>ul.top-links>li>a.link (2)	7	Evet	0.32%
html>body>div.mfp-wrap.mfp-gallery.mfp-close-btn-in.mfp-auto-cursor.mfp-with-zoom>div.mfp-container.mfp-s-ready.mfp-image-holder>-button.mfp-arrow.mfp-arrow-right.mfp-prevent-close	7	Hayır	0.32%
div#cart_block>div.cart-heading.dropdown-toggle>div.total-price-basket>span.lbl	7	Evet	0.32%
div#tabs>a (4)	6	Evet	0.27%
div#main>div.breadcrumb.full-width>div.background>div.pattern>div.container>div.clearfix>ul>li.item.dropdown>a.dropdown-toggle (1)	6	Evet	0.27%
div#main>div.breadcrumb.full-width>div.background>div.pattern>div.container>div.clearfix>ul>li.item.dropdown>a.dropdown-toggle	6	Evet	0.27%
#q_up	6	Evet	0.27%
#price-old	6	Evet	0.27%
div#top-bar-left>ul.top-links>li>a.link	5	Evet	0.23%
div#quickview_product>div.col-sm-7.product-center.clearfix>div>div.review>div.rating>i.fa.fa-star (4)	5	Evet	0.23%
div#quickview_product>div.col-sm-7.product-center.clearfix>div>div.price	5	Evet	0.23%
html>body>div.mfp-wrap.mfp-gallery.mfp-close-btn-in.mfp-auto-cursor.mfp-with-zoom>div.mfp-container.mfp-image-holder.mfp-s-ready	5	Hayır	0.23%
div#cart_content_ajax>div.mini-cart-info>table>tbody>tr>td.remove>a	5	Hayır	0.23%
div#top-bar-right>ul.top-links>li>a.link (1)	5	Evet	0.23%
div#header-center>div.contact-row>div.phone.inline	5	Evet	0.23%
div#tab-description>p (16)	4	Evet	0.18%
div#header-left>div.logo>a>img	4	Evet	0.18%

div#main>div.breadcrumb.full-width>div.background>div.pattern>div.container>div.clearfix>ul>li.item.dropdown.open>ul.dropdown-menu>li>a	4	Hayır	0.18%
#quantity_wanted	4	Evet	0.18%
div#cart_content_ajax>div.mini-cart-info>table>tbody>tr>td.name>a	4	Hayır	0.18%
html>body>div.mfp-wrap.mfp-gallery.mfp-close-btn-in.mfp-auto-cursor.mfp-with-zoom>div.mfp-container.mfp-image-holder.mfp-s-ready>button.mfp-arrow.mfp-arrow-right.mfp-prevent-close	4	Hayır	0.18%
div#header-right>div.top-cart-row-container	4	Evet	0.18%
#tab-description	3	Evet	0.14%
html>body>div.mfp-wrap.mfp-gallery.mfp-close-btn-in.mfp-auto-cursor.mfp-with-zoom>div.mfp-container.mfp-s-ready.mfp-image-holder	3	Hayır	0.14%
div#tab-description>p (6)	3	Evet	0.14%
div#smca-modal-data>div.totals	3	Hayır	0.14%
div#quickview_product>div.col-sm-5.popup-gallery>div.row>div.col-sm-12>div.product-image.cloud-zoom>div.ribbon.blue.latest>span	3	Evet	0.14%
div#tab-odeme>ul>li (1)	3	Hayır	0.14%
div#megamenu_85757445>div.megaMenuToggle>div.megamenuToggle-wrapper>div.megamenuToggle-pattern>div.container>div	3	Hayır	0.14%
div#megamenu_205044726>div.megaMenuToggle>div.megamenuToggle-wrapper>div.megamenuToggle-pattern>div.container>div	3	Hayır	0.14%
div#main>div.main-content.full-width.inner-page>div.background>div.pattern>div.container	3	Evet	0.14%
div#megamenu_106719228>div.megaMenuToggle>div.megamenuToggle-wrapper>div.megamenuToggle-pattern>div.container>div	3	Hayır	0.14%
div#main>div.footer.full-width>div.background>div.pattern>div.container>div.advanced-grid.advanced-grid-3060770.advanced-footer-panel>div>div.container>div>div.row>div.col-lg-4.col-md-4.col-sm-12.col-xs-12>div.contact-info>p (1)	3	Hayır	0.14%
div#top-bar-right>ul.top-links>li>a.link	2	Evet	0.09%
div#smca-modal-body>div.modal-heading	2	Hayır	0.09%

div#megamenu_19170028>div.megaMenu-Toggle>div.megamenuToogle-wrapper>div.megamenuToogle-pattern>div.container>div	2	Hayır	0.09%
div#tab-description>p (14)	2	Evet	0.09%
div#tab-odeme>ul>li>b>font	2	Hayır	0.09%
#decrease-quantity	2	Hayır	0.09%
div#smca-gift-accordion>div>div.heading>a.accordion-toggle.collapsed	2	Hayır	0.09%
html>body>div.mfp-wrap.mfp-auto-cursor.mfp-ready>div.mfp-container.mfp-ajax-holder.mfp-s-ready	2	Hayır	0.09%
div#smca-modal-data>div.cart-gifts>div.smca-gift-heading	2	Hayır	0.09%
div#quickview_product>div.col-sm-5.poup-gallery>div.row>div.col-sm-12>div.product-image.cloud-zoom>div.ribbon.green.bestseller>span	2	Evet	0.09%
div#product-table-body>div.product-table-body-row>div.name>div.name-right>a	2	Hayır	0.09%
div#cart_content_ajax>div.empty	2	Hayır	0.09%
#ui-id-2	2	Hayır	0.09%
div#quickview_product>div.col-sm-7.product-center.clearfix>div>div.links	2	Evet	0.09%
a#q_up>i.fa.fa-plus	2	Evet	0.09%
#smca-coupon-success	2	Hayır	0.09%
div#quickview_product>div.col-sm-7.product-center.clearfix>div>div.availability>span.available	2	Evet	0.09%
div#megamenu_125296000>div.megaMenu-Toggle>div.megamenuToogle-wrapper>div.megamenuToogle-pattern>div.container>div	2	Hayır	0.09%
div#newsletter3881>div.box-content>div.newsletter-input>a.button.subscribe	2	Hayır	0.09%
div#megamenu_51623091>div.megaMenu-Toggle>div.megamenuToogle-wrapper>div.megamenuToogle-pattern>div.container>div	2	Hayır	0.09%
#ui-id-7	2	Hayır	0.09%
div#header-center>div.contact-row>div.phone.inline>i.fa.fa-phone	2	Evet	0.09%
#content	2	Evet	0.09%
div#main>div.breadcrumb.full-width>div.background>div.pattern>div.container>div.clearfix>ul>li.item>a	2	Evet	0.09%

div#megamenu_28407414>div.megaMenu-Toggle>div.megamenuToggle-wrapper>div.megamenuToggle-pattern>div.container>div	2	Hayır	0.09%
div#megamenu_2000856>div.megaMenuToggle>div.megamenuToggle-wrapper>div.megamenuToggle-pattern>div.container>div	2	Hayır	0.09%
div#tab-odeme>ul	2	Hayır	0.09%
form#form-review>div.form-group.required>-div.col-xs-12.col-sm-8>div.rating.set-rating>i.fa.fa-star	1	Hayır	0.05%
form#form-review>div.form-group.required>-div.col-xs-12.col-sm-8>div.rating.set-rating>i.fa.fa-star (1)	1	Hayır	0.05%
form#form-review>div.form-group.required>-div.col-xs-12.col-sm-8>div.rating.set-rating>i.fa.fa-star (2)	1	Hayır	0.05%
form#form-review>div.form-group.required>-div.col-xs-12.col-sm-8>div.rating.set-rating>i.fa.fa-star (3)	1	Hayır	0.05%
form#form-review>div.form-group.required>-div.col-xs-12.col-sm-8>div.rating.set-rating>i.fa.fa-star (4)	1	Hayır	0.05%
#input-name	1	Hayır	0.05%
div#tab-description>p>span (13)	1	Evet	0.05%
div#save-cart-data>div>input.save-cart-data-button	1	Hayır	0.05%
div#save-cart-data>div>input.save-cart-data-button (1)	1	Hayır	0.05%
div#tab-description>p>span (31)	1	Evet	0.05%
html>body>div.mfp-wrap.mfp-gallery.mfp-close-btn-in.mfp-auto-cursor.mfp-with-zoom>div.mfp-container.mfp-s-loading.mfp-image-holder	1	Hayır	0.05%
div#main>div.breadcrumb.full-width>div.background>div.pattern>div.container>div.clearfix>ul>li.item.dropdown.open>ul.dropdown-menu>li>a (3)	1	Hayır	0.05%
#main	1	Evet	0.05%
div#quickview_product>div.col-sm-5.popup-gallery>div.row>div.col-sm-12	1	Evet	0.05%
div#tab-description>p	1	Evet	0.05%
div#tab-description>p (23)	1	Evet	0.05%
a#q_down>i.fa.fa-minus	1	Evet	0.05%
#header-left	1	Evet	0.05%
#check-data	1	Hayır	0.05%

div#quickview_product>div.col-sm-5.poup-gallery>div.row>div.col-sm-12>div.product-image.cloud-zoom>div.ribbon.blue.latest	1	Evet	0.05%
div#main>div.breadcrumb.full-width>div.background>div.pattern>div.container>div.clearfix>ul>li.item.dropdown.open>ul.dropdown-menu>li>a (13)	1	Hayır	0.05%
div#megamenu_134029116>div.megaMenuToggle>div.megamenuToggle-wrapper>div.megamenuToggle-pattern>div.container>div	1	Hayır	0.05%
div#megamenu_134029116>div.megamenu-wrapper>div.megamenu-pattern>div.container>ul.megamenu.shift-down>li>a.clearfix>span>strong (2)	1	Hayır	0.05%
div#main>div.breadcrumb.full-width>div.background>div.pattern>div.container>div.clearfix	1	Evet	0.05%
div#paytr_taksit_tablosu>div.paytr-table.paytr-table-cols>div.paytr-table-cell>span.paytr-table-toplam (34)	1	Hayır	0.05%
div#megamenu_73388448>div.megaMenuToggle>div.megamenuToggle-wrapper>div.megamenuToggle-pattern>div.container	1	Hayır	0.05%
div#smca-collapse-coupon>div.section>span.error-text.field-error	1	Hayır	0.05%
div#megamenu_2324060>div.megaMenuToggle>div.megamenuToggle-wrapper>div.megamenuToggle-pattern>div.container>div>span (2)	1	Hayır	0.05%
div#megamenu_2324060>div.megamenu-wrapper>div.megamenu-pattern>div.container>ul.megamenu.shift-down>li.pull-right>a.clearfix>span>strong	1	Hayır	0.05%
div#main>div.footer.full-width>div.background>div.pattern>div.container>div.advanced-grid.advanced-grid-161585978.advanced-footer-panel>div>div.container>div>div.row>div.col-sm-3>div.row>div.col-sm-12>ul>li>a (6)	1	Hayır	0.05%
div#main>div.footer.full-width>div.background>div.pattern>div.container>div.advanced-grid.advanced-grid-65441184.advanced-footer-panel>div>div.container>div>div.row>div.col-sm-2>div.row>div.col-sm-12>ul>li>a (5)	1	Hayır	0.05%
div#main>div.footer.full-width>div.background>div.pattern>div.container>div.advanced-grid.advanced-grid-194220920.advanced-footer-panel>div>div.container>div>div.row>div.col-sm-3>div.row	1	Hayır	0.05%

div#main>div.footer.full-width>div.background>div.pattern>div.container>div.advanced-grid.advanced-grid-194220920.advanced-footer-panel>div>div.container>div>div.row>div.col-sm-3>div.row>div.col-sm-12>ul>li>a (6)	1	Hayır	0.05%
div#megamenu_205044726>div.megaMenuToggle>div.megamenuToggle-wrapper>div.megamenuToggle-pattern>div.container>div>span (1)	1	Hayır	0.05%
div#megamenu_64717152>div.megamenu-wrapper>div.megamenu-pattern>div.container>ul.megamenu.shift-down>li.pull-right>a.clearfix>span>strong	1	Hayır	0.05%
div#megamenu_43096236>div.megaMenuToggle>div.megamenuToggle-wrapper>div.megamenuToggle-pattern>div.container>div	1	Hayır	0.05%
div#megamenu_43096236>div.megamenu-wrapper>div.megamenu-pattern>div.container>ul.megamenu.shift-down>li.pull-right>a.clearfix>span>strong	1	Hayır	0.05%
div#main>div.copyright.full-width>div.background>div.pattern>div.container>div.payment-methods>ul>li>a>img (1)	1	Evet	0.05%
div#quickview_product>div.col-sm-7.product-center.clearfix>div>div.links>a (1)	1	Evet	0.05%
html>body>div.mfp-wrap.mfp-gallery.mfp-close-btn-in.mfp-auto-cursor.mfp-with-zoom>div.mfp-container.mfp-s-ready.mfp-image-holder>button.mfp-arrow.mfp-arrow-left.mfp-prevent-close	1	Hayır	0.05%
#ui-id-15	1	Hayır	0.05%
div#megamenu_82919760>div.megaMenuToggle>div.megamenuToggle-wrapper>div.megamenuToggle-pattern>div.container>div>span (1)	1	Hayır	0.05%
div#paytr_taksit_tablosu>div.paytr-table.paytr-table-cols>div.paytr-table-cell>span.paytr-table-toplam (32)	1	Hayır	0.05%
a#ui-id-4>img	1	Hayır	0.05%
div#megamenu_38113105>div.megaMenuToggle>div.megamenuToggle-wrapper>div.megamenuToggle-pattern>div.container>div	1	Hayır	0.05%
div#megamenu_125235000>div.megaMenuToggle>div.megamenuToggle-wrapper>div.megamenuToggle-pattern>div.container	1	Hayır	0.05%

div#megamenu_125235000>div.megaMenu-Toggle>div.megamenuToogle-wrapper>div.megamenuToogle-pattern>div.container>div	1	Hayır	0.05%
div#megamenu_125235000>div.megamenu-wrapper>div.megamenu-pattern>div.container>ul.megamenu.shift-down>li.pull-right>a.clearfix>span>strong	1	Hayır	0.05%
div#tab-description>p (9)	1	Evet	0.05%
div#megamenu_51623091>div.megaMenu-Toggle>div.megamenuToogle-wrapper>div.megamenuToogle-pattern>div.container>div>span	1	Hayır	0.05%
div#megamenu_9151975>div.megaMenuToggle>div.megamenuToogle-wrapper>div.megamenuToogle-pattern>div.container>div>span	1	Hayır	0.05%
div#quickview_product>div.col-sm-7.product-center.clearfix>div>div.availability	1	Evet	0.05%
#ui-id-9	1	Hayır	0.05%
#ui-id-12	1	Hayır	0.05%
div#megamenu_83887024>div.megaMenu-Toggle>div.megamenuToogle-wrapper	1	Hayır	0.05%
div#megamenu_83887024>div.megamenu-wrapper>div.megamenu-pattern>div.container	1	Hayır	0.05%
div#megamenu_83887024>div.megamenu-wrapper>div.megamenu-pattern>div.container>ul.megamenu.shift-down>li>a.clearfix (1)	1	Hayır	0.05%
div#product>div.cart>div.add-to-cart.clearfix	1	Evet	0.05%
div#megamenu_211653344>div.megaMenu-Toggle>div.megamenuToogle-wrapper>div.megamenuToogle-pattern>div.container>div	1	Hayır	0.05%
div#megamenu_211653344>div.megamenu-wrapper>div.megamenu-pattern>div.container>ul.megamenu.shift-down>li.pull-right>a.clearfix>span>strong	1	Hayır	0.05%
div#tab-description>p (12)	1	Evet	0.05%
div#main>div.breadcrumb.full-width>div.background>div.pattern>div.container	1	Evet	0.05%
div#megamenu_108839346>div.megaMenu-Toggle>div.megamenuToogle-wrapper>div.megamenuToogle-pattern>div.container>div	1	Hayır	0.05%
div#header-center>div.contact-row	1	Evet	0.05%
#header-center	1	Evet	0.05%
div#header-center>div.contact-row>div.contact.inline>span.le-color	1	Evet	0.05%
#total-order	1	Hayır	0.05%

div#megamenu_31495288>div.megaMenu-Toggle>div.megamenuToggle-wrapper>div.megamenuToggle-pattern>div.container>div	1	Hayır	0.05%
div#megamenu_75178656>div.megaMenu-Toggle>div.megamenuToggle-wrapper>div.megamenuToggle-pattern>div.container>div>span (2)	1	Hayır	0.05%
#ui-id-37	1	Hayır	0.05%
div#quickview_product>div.col-sm-7.product-center.clearfix	1	Evet	0.05%
#quickview_product	1	Evet	0.05%
div#main>div.breadcrumb.full-width>div.background>div.pattern>div.container>div.clearfix>ul>li.item.dropdown.open>ul.dropdown-menu>li>a (7)	1	Hayır	0.05%
div#megamenu_2000856>div.megaMenuToggle>div.megamenuToggle-wrapper>div.megamenuToggle-pattern>div.container	1	Hayır	0.05%
div#main>div.breadcrumb.full-width>div.background>div.pattern>div.container>div.clearfix>ul>li.item.dropdown.open>ul.dropdown-menu>li>a (9)	1	Hayır	0.05%
#ui-id-17	1	Hayır	0.05%
#ui-id-47	1	Hayır	0.05%
div#tab-description>p (17)	1	Evet	0.05%
div#tab-description>p (18)	1	Evet	0.05%
div#megamenu_85610020>div.megaMenu-Toggle>div.megamenuToggle-wrapper>div.megamenuToggle-pattern>div.container>div>span (2)	1	Hayır	0.05%
div#megamenu_85610020>div.megamenu-wrapper>div.megamenu-pattern>div.container>ul.megamenu.shift-down>li>a.clearfix (2)	1	Hayır	0.05%
div#main>div.breadcrumb.full-width>div.background>div.pattern>div.container>div.clearfix>ul>li.item.dropdown.open>ul.dropdown-menu>li>a (10)	1	Hayır	0.05%

12. BÖLÜM

ÖĞRETMENLERİN MERHAMET DÜZEYİNİN VE ORGAN BAĞIŞI TUTUMLARININ İNCELENMESİ: ERZURUM İLİ ÖRNEĞİ

Olca YILDIRIM

Öğretmen, Erzurum Rıfki Salim Burçak

Kız Mesleki ve Teknik Anadolu Lisesi

olcayyildirim2416@gmail.com

<https://orcid.org/0009-0008-2758-1286>

Tuncer GÜNTAY

Öğretmen, Erzurum Hamidiye Kız Mesleki ve Teknik Anadolu Lisesi

ttguntay25@gmail.com

<https://orcid.org/0009-0008-0032-0545>

Güngör KAYA

Öğretmen, Erzurum Hamidiye Kız Mesleki ve Teknik Anadolu Lisesi

gungorkaya1964@hotmail.com

<https://orcid.org/0009-0007-6317-0444>

GİRİŞ

Organ bağışısı kişinin hayatta iken kendi iradesiyle, organlarının bir kısmının veya tamamının ölümünden sonra başkalarının tedavisi için kullanılmasına izin vermesidir. Organ yetmezliğı ölümle sonuçlanan bir sağılık problemidir. Tek tedavisi organ nakli olan hastalara yaşama şansı vermek organ bağışısının artmasıyla mümkündür. Organ bağışısı yapıldıktan sonra sadece bir yoğun bakım

ünitesinde beyin ölümü kararı alınması halinde organlar kullanılmaktadır. Diğer ölüm hallerinde organlar alınmaz. 18 yaş veya üstünde olup akli dengesi yerinde olan herkes Sağlık Müdürlükleri'ne, hastanelere, organ nakliyle ilgili dernek, vakıf ve kuruluşlara başvurarak, doku ve organ bağış belgesi alabilir. (Türk Böbrek Vakfı, tarih yok)

Organ nakli, görev ve fonksiyonlarını yerine getiremeyen organ veya dokuların yerine canlı vericiden ya da kadavradan alınan sağlıklı organ veya dokuların yerleştirilmesi işlemi olarak tanımlanmaktadır. Bireyler çeşitli sebeplerden ötürü organ bağışına karşı olumsuz bir tutum içerisinde yer almaktadır. Bu durum organ nakli bekleyen hastaların bir nevi kalan ömrünü belirlemektedir. Organ bağışı tutumunu etkileyen pek çok değişkenden söz edilebilir. Empati, merhamet, yardımseverlik, iyilik gibi değişkenlerle organ bağışı tutumu arasında pozitif bir ilişki mevcuttur. Bu çalışmada öğretmenlerin merhamet düzeyleri ile organ bağışı tutumları arasındaki ilişkinin incelenmesi amaçlanmıştır.

Türkiye Organ Vakfı'nın 31.12.2021 tarihli verilerine göre ülkemizdeki organ bağış kartı bulunanların sayısı 583837 olup, 22660 kişi organ nakli için beklemektedir. Toplam 7762 nakil yapılmıştır. (htt) Buradan anlaşıldığı üzere ülkemizde organ bağışı yeterli seviyede değildir. Bu noktada toplumun temelini oluşturan, 3-18 yaş aralığına eğitim-öğretim hizmeti veren öğretmenlerin konu ile ilgili bilgi ve tutumlarının ölçülmesi ve olumlu yönde değiştirilmesi büyük önem arz etmektedir. Öğretmenler eğitim kurumunun en temel ögesidir. Bundan dolayı öğretmenlerin organ bağışına yönelik tutumlarının tespiti ve olumsuz tutumlarının saptanıp düzeltilmesi büyük bir önem arz etmektedir.

Türk Dil Kurumunca merhamet, “bir kimse veya bir başka canlının karşılaştığı kötü durumdan dolayı duyulan üzüntü ve acıma hissidir” diye tanımlanmaktadır.

Kandemir'e göre merhamet; başta insanlar olmak üzere, bütün mahlûkatın iyiliğini isteyip onlara yardım ve ihsanda bulunma duygusudur. (Kandemir, 2003, s. 159-160) Bu tanımda merhametin iyilik boyutunun öne çıktığı bir duygu olduğu vurgulanmaktadır.

Topçu'ya göre merhamet, başkasının iyiliğini istemek ve onun yardımına koşmaktır. Ona göre canlı varlığın acı çekmesi, yüksek değerine inandığımız insanın, düşünen ve seven varlığın bizim sahip olduğumuz haklarla hürriyetlerden mahrum oluşu, bizde merhamet duygusunu yaratır. (Topçu, 2005, s. 95) Topçu merhametin başta adalet duygusu olmak üzere pek çok duygunun kaynağı

olduğunu, bununla beraber bu duyguların ötesine geçtiğini belirtir. Ona göre merhamet, ruhumuzda doğan içsel bir harektir. (Topçu, 2005, s. 97)

Yapılan tanımlamalardan anlaşıldığı üzere merhamet duygusu gelişmiş bireylerin başkalarının üzüntüsünü ve acısını paylaşmada, yine acısı ya da üzüntüsü olan kişilere yardımda bulunmada etkin oldukları çıkarımı yapılabilir. Merhamet duygusu insanlarda doğuştan var olan bir kavram olmaktan ziyade aile, çevre, eğitim gibi faktörler neticesinde gelişebilen bir duygudur. Bu nedenle merhamet duygusu bireysel olarak önem arz eden bir duygu olmasının yanında toplumu derinden etkileyen bir duygudur.

Toplumun azımsanmayacak bir çoğunluğuna hitap eden ve 3-18 yaş aralığındaki bireylere rol model olan öğretmenlerin merhamet düzeyleri merhamet duygusunun gelişmesinde önemli bir yere sahiptir. Bunun yanında organ bağış bekleyen hastalar yardıma muhtaç, anlaşılmayı bekleyen bireyler olarak değerlendirilebilir. Bu noktada bireylerin organ bağış hakkındaki tutumları nakil bekleyen hastanın kaderini belirlemektedir.

Türkiye Organ Vakfı'nın 31.12.2021 tarihli verilerine göre ülkemizdeki organ bağış kartı bulunanların sayısı 583837 olup, 22660 kişi organ nakli için beklemektedir. Toplam 7762 nakil yapılmıştır. (htt) Buradan anlaşıldığı üzere ülkemizde organ bağış yeterli seviyede değildir. Bu noktada toplumun temelini oluşturan, 3-18 yaş aralığına eğitim-öğretim hizmeti veren öğretmenlerin konu ile ilgili bilgi ve tutumlarının ölçülmesi ve olumlu yönde değiştirilmesi büyük önem arz etmektedir.

Literatür incelendiğinde bireylerin organ bağışına ilişkin tutumlarını araştıran pek çok araştırma örneğine rastlanmaktadır. Bu çalışmalar farklı örneklem gruplarıyla yürütülse de öğrencilerle yürütülen çalışmaların çoğunlukta olduğu görülmektedir. Hasta yakınlarının organ bağışına ilişkin tutumlarını araştıran Özkan ve Yılmaz (2009), hasta yakınlarının önemli bir çoğunluğunun (%96.4) organlarını bağışlamadığını bulmuştur. Araştırmaya katılanların organ bağış konusunda ne yapmaları gerektiğini bilmedikleri önemli bir bulgu olarak tartışılmıştır (Özkan & Yılmaz, 2009). Nevşehir ilinde yürütülen bir çalışmada da araştırmaya katılanların organ bağış konusunda yeterli bilgiye sahip olmadığı belirtilmektedir. Bu durumun bir sonucu olarak araştırmaya katılanların %94.7'sinin organ bağışında bulunmak istemediği ve bu durum üzerinde dini inançlar ve ailenin tutumunun etkili olduğu görülmektedir (Yazar & Açıköz, 2016). Üniversite öğrencileriyle yürütülen

bir çalışmada ise öğrencilerin %59.6'sının organ bağışında bulunmak istediğini belirttiği görülmekte birlikte, %69.1 gibi önemli bir orandaki öğrencinin organ bağışı yapmak istediğinde ne yapması gerektiğini bilmediği görülmektedir. (Bölükbaş, Eyüpoğlu, & Kurt, 2004) Hemşirelik öğrencileriyle yürütülen bir diğer çalışmada da benzer bir bulguya rastlanmaktadır. Öğrenciler organ bağışı konusunda olumlu bir tavır sergilerken, organ bağışında bulunma oranı oldukça düşüktür (Güler, Yılmaz, & Türk, 2020). Bu çalışmanın da yürütüldüğü grup olan öğretmenlerin organ bağışı konusundaki tutumlarını daha iyi anlamak için literatürdeki benzer çalışmalar incelenebilir. Bu kapsamda sınıf öğretmenleriyle yürütülen bir çalışmada öğretmenlerin organ bağışı konusunda olumlu bir tutuma sahip olduğu bulunmuştur. Organ bağışında bulunma tutumunu olumlu yönde etkileyen değişkenlerin ise yaş, hizmet yılı ve bilgi edinme kaynakları olduğu belirtilmektedir. (Akçöltekin, 2014) Yine öğretmenlerin organ bağışı tutumlarını araştıran bir başka çalışmada, araştırma farklı branşlarda çalışan öğretmenlerle yürütülse de benzer bulgular bulunmuş, ancak organ bağışına yönelik olumlu tutumda öğretmenlerin branşının etkili olduğu ifade edilmiştir. (Caymaz & Aydın, 2020)

Araştırmamızın önemli değişkenlerinden biri olan merhamet düzeyi de çoğunlukla öğrenciler ve öğretmen gibi gruplarla çalışılmıştır. Bu kapsamda literatür incelendiğinde sınıf öğretmenlerinin merhamet kavramı ve merhamet kavramının öğrencilere kazandırılmasına ilişkin görüşlerine başvuran bir çalışmada öğretmenlerin merhamet kavramını “acıma”, “şefkat” ve “üzüntü” gibi duygularla tanımladığı, merhamet eğitimine ilkokullarda yer verilmesi gerektiğine değindikleri görülmektedir (Kıral & Başdağ, 2018). Bu çalışmanın konusu olan merhamet düzeyinin organ bağışı tutumuna etkisini araştıran çalışmaların sınırlı olduğu görülmektedir. Literatür incelendiğinde Çatalsakal'ın (2021) akademisyenlerin merhamet düzeylerinin organ bağışı tutumuna etkisini inceleyen bir yüksek lisans tezi olduğu görülmektedir. Bu çalışmanın sonucuna göre akademisyenlerin %70'nin organ bağışında bulunmak istediği ve %21'nin de organ bağışı kartı olduğu saptanmıştır. Çalışma, akademisyenlerin merhamet düzeyi ve organ bağışı arasında pozitif yönde bir ilişki bulmuştur. Bu araştırma eğitim kurumunun vazgeçilmez unsuru olan ve toplumun geleceğini oluşturan 3-18 yaş aralığına rol model olan, toplumda saygınlığı yüksek bir meslek grubu olan öğretmenlerin merhamet düzeyini ve organ bağışı tutumunu ölçmek amacıyla yapılmıştır. Öğretmenlerin bu konudaki görüşlerinin tespiti ve olumsuz düşüncelerin ortadan kaldırılması önemli bir husustur. Bir insanın en büyük

şansı merhamet düzeyi yüksek bir öğretmen ışığında yetişmektedir. Bu noktada konunun bilimsel olarak araştırılıp gereken tedbirlerin alınması elzemdir.

1. ARAŞTIRMANIN YÖNTEMİ

Araştırmanın amacına uygun olarak nicel araştırma yöntemi seçilmiş ve deneysel olmayan korelasyonel-ilişkisel araştırma deseni kullanılmıştır. Çalışmaya literatür taramasıyla başlanmıştır. Alanda yapılan çalışmalar titizlikle incelenmiştir. Veriler araştırmacı tarafından literatür taranarak oluşturulan Katılımcı Tanıtım Formu, Parisi ve Katz tarafından 1986 yılında geliştirilen ve Türkçe geçerlik ve güvenilirlik çalışması 2016 yılında Yazıcı Sayın tarafından yapılan Organ Bağışı Tutum Ölçeği ve Pommier tarafından 2011 yılında geliştirilen ve Türkçe geçerlik ve güvenilirlik çalışması 2016 yılında Akdeniz ve Deniz tarafından gerçekleştirilen Merhamet Ölçeği ile toplanmıştır. Araştırmanın evrenini, araştırmanın yapıldığı Erzurum merkez ilçelerde görev yapan tüm öğretmenler oluşturmaktadır. Bu araştırmanın örneklemini çalışmanın yapıldığı Erzurum merkez ilçelerde farklı okul kademelerinde görev yapan gönüllü 345 öğretmen oluşturmaktadır. Erzurum iline bağlı Aziziye, Palandöken, Yakutiye ilçelerinde görev yapan ve araştırmaya katılmayı kabul eden 345 öğretmen ile araştırmacılar tarafından çevrimiçi anket toplama yöntemi kullanılarak gerçekleştirildi. Ölçek uygulama süreciyle elde edilen veriler, SPSS 26.00 programıyla analiz edilmiştir. Çalışmaya konu olan farklı değişkenler arasındaki korelasyonlar saptanmaya çalışılmıştır. Değişken özelliklerine göre varyans analizi, bağımsız örneklem t-testi, kullanılmış ve tablolar oluşturulmuştur.

2. BULGULAR

Tablo 1: Cinsiyete göre merhamet ölçeği ve organ bağışı tutum ve alt ölçeklerinden aldıkları puanlara ilişkin bağımsız gruplar için t testi sonuçları

		n	\bar{X}	Ss	t	p
Merhamet Ölçeği	Kadın	258	4,3629	,40118	9,639	,000
	Erkek	87	3,8290	,56132		
Sevecenlik Alt Boyutu	Kadın	258	4,4360	,63021	5,373	,000
	Erkek	87	3,9569	,93635		
Umursamazlık Alt Boyutu	Kadın	258	4,4012	,49109	9,638	,000
	Erkek	87	3,7328	,72616		
Paylaşımların Bilincinde Olma Alt Boyutu	Kadın	258	4,2703	,68887	4,773	,000
	Erkek	87	3,8017	1,04070		
Bağılantısızlık Alt Boyutu	Kadın	258	4,3721	,49768	9,174	,000
	Erkek	87	3,6810	,85563		
Bilinçli Farkındalık Alt Boyutu	Kadın	258	4,3547	,61885	6,733	,000
	Erkek	87	3,7759	,87938		
İlişik Kesme Alt Boyutu	Kadın	258	4,3430	,53892	4,471	,100
	Erkek	87	4,0259	,66148		
Organ Bağışı Tutum Ölçeği	Kadın	258	2,8106	,44864	2,298	,040
	Erkek	87	2,6784	,50753		
Yardıms severlik ve ahlaki değerleri	Kadın	258	1,8767	,96145	-,469	,583
	Erkek	87	1,9310	,84269		
Tıbbi olarak ihmal edilme korkusu ve bedensel yarananma korkusu	Kadın	258	4,3750	1,01943	3,082	,001
	Erkek	87	3,9621	1,24590		

* $p \leq ,05$

Tablo 1'e bakıldığında, cinsiyete göre Merhamet Ölçeği, Sevecenlik Alt Boyutu, Umursamazlık Alt Boyutu, Paylaşımların Bilincinde Olma Alt Boyutu, Bağılantısızlık Alt Boyutu, Bilinçli Farkındalık Alt Boyutu, Organ Bağışı

Tutum Ölçeği ve Tıbbi olarak ihmal edilme korkusu ve bedensel yaralanma korkusu puanlarının ortalamaları arasında erkek öğretmenlerin lehine anlamlı bir farklılık olduğu görülmektedir. Merhamet ölçeğinin cinsiyet değişkeni ile ilişkisini saptamak için bağımsız gruplar için T testi yapılmıştır. Verilere göre kadınların erkeklere göre merhamet düzeyi anlamlılık değeri 0,000'dır. Bu veri kadınların erkeklerden daha merhametli olduklarını göstermektedir. Ölçeğin olumlu alt boyutları olan sevecenlik, paylaşımların bilincinde olma, bilinçli farkındalık düzeyinde cinsiyetler arası anlamlı farklılık değeri 0,000'dır. Buna göre kadın öğretmenlerin erkek öğretmenlere göre daha sevecen, paylaşımcı ve bilinçli farkındalık düzeyinin yüksek olduğu saptanmıştır. Ölçeğin olumsuz alt boyutları umursamazlık ve bağlantısızlık düzeylerinde cinsiyetler arası anlamlı farklılık değeri 0,000'dır. Buna göre kadın öğretmenler, çevrelerinde problemlerden bahseden kişileri umursamama, onlardan soğuma, başkalarının sorunlarıyla ilgilenmeme ya da başkasının ilgilenmesini isteme gibi tutumlar sergilemektedir. Erkek öğretmenler söz konusu olumsuz tutumları kadınlara göre daha az göstermektedir. Organ bağış tutum ölçeğinin cinsiyet değişkenine göre analizleri bağımsız gruplar için T testi ile yapılmıştır. Cinsiyet değişkenine göre organ bağış tutum ölçeğinin tıbbi olarak ihmal edilme korkusu ve bedensel yaralanma korkusu alt boyutunda erkek ve kadın öğretmenler arasında tespit edilen anlamlı farklılık 0,001 değerindedir. Bu veriye göre erkek öğretmenler tıbbi ve bedensel yaralanmalara karşı korkusu olmadığından organ bağışına karşı tutumları kadınlara göre daha fazladır. Organ bağışına karşı olumsuz tutumlar şu başlıklar altında sıralanabilir. Bedensel bütünlüğün bozulması, hangi organların bağışlanacağına dair söz sahibi olamama korkusu, ölümden sonraki yaşam için eksiksiz bir bedene ihtiyaç duyma, aile baskısı, organ nakli sırasında doktorların özensiz davranma ihtimali, organ bağış kartının yeterli tıbbi bakımdan mahrum edilme ihtimali, organ bağış kartı bulunan kişinin yaşam hakkının elinden alınması korkusu, dini inançlar, organ bağış kartına sahip olmanın ölüme neden olduğu düşüncesi, ölümünün üzüntüden ziyade memnuniyet oluşturacağı düşüncesi, rahatsızlık hissi, bedeniyle birlikte gömülme isteği, yaşarken ölü ilan edilme korkusu, yaşarken doktorlar tarafından organ bağış müdahalesine maruz kalacağını düşünme, organ bağışının kişiyi kendi olmaktan çıkaracağı korkusu, organ nakli ameliyatından rahatsızlık duyma, zengin kişilerin hayatına karşılık kendi hayatının feda edileceği korkusu.

Tablo 2: Medeni duruma göre merhamet ölçeği ve organ bağışı tutum ve alt ölçeklerinden aldıkları puanlara ilişkin bağımsız gruplar için t testi sonuçları

		n	\bar{X}	Ss	t	p
Merhamet Ölçeği	Bekar	48	4,1849	,53283	-,643	,554
	Evli	297	4,2353	,49850		
Sevecenlik Alt Boyutu	Bekar	48	4,1250	,75794	-1,906	,786
	Evli	297	4,3460	,74296		
Umursamazlık Alt Boyutu	Bekar	48	4,2813	,51988	,576	,152
	Evli	297	4,2247	,64609		
Paylaşımların Bilincinde Olma Alt Boyutu	Bekar	48	4,0625	,72841	-,820	,489
	Evli	297	4,1667	,83017		
Bağılantısızlık Alt Boyutu	Bekar	48	4,2969	,61380	1,093	,867
	Evli	297	4,1818	,68633		
Bilinçli Farkındalık Alt Boyutu	Bekar	48	4,0469	,74850	-1,644	,728
	Evli	297	4,2348	,73276		
İlişik Kesme Alt Boyutu	Bekar	48	4,2969	,54494	,429	,730
	Evli	297	4,2576	,59501		
Organ Bağışı Tutum Ölçeği	Bekar	48	2,9452	,48207	2,709	,920
	Evli	297	2,7502	,45960		
Yardımseverlik ve ahlaki değerleri	Bekar	48	1,8906	,87614	,002	,787
	Evli	297	1,8904	,94216		
Tıbbi olarak ihmal edilme korkusu ve bedensel yaralanma korkusu	Bekar	48	4,6125	1,05712	2,347	,065
	Evli	297	4,2157	1,09150		

* $p \leq ,05$

Organ bağışı tutumu ve merhamet ölçeğinin medeni duruma göre analizi bağımsız T testi ile yapılmıştır. Medeni duruma göre anlamlı bir farklılık saptanmamıştır.

Tablo 3: Yakın çevrede organ yetmezliği tanıdığı olup olmadığına göre merhamet ölçeği ve organ bağıışı tutum ve alt ölçeklerinden aldıkları puanlara ilişkin bağımsız gruplar için t testi sonuçları

		n	\bar{X}	Ss	t	p																																																																																																
Merhamet Ölçeği	Evet	63	4,3194	,54615	1,595	,534																																																																																																
	Hayır	282	4,2079	,49146			Sevecenlik Alt Boyutu	Evet	63	4,2619	,94445	-,625	,167	Hayır	282	4,3271	,69795	Umursamazlık Alt Boyutu	Evet	63	4,3214	,62287	1,239	,671	Hayır	282	4,2128	,63058	Paylaşımların Bilincinde Olma Alt Boyutu	Evet	63	4,3571	,87841	2,216	,411	Hayır	282	4,1064	,79659	Bağılantısızlık Alt Boyutu	Evet	63	4,4643	,62356	3,512	,035	Hayır	282	4,1383	,67520	Bilinçli Farkındalık Alt Boyutu	Evet	63	4,2024	,92224	-,075	,182	Hayır	282	4,2101	,69053	İlişik Kesme Alt Boyutu	Evet	63	4,3095	,51532	,694	,017	Hayır	282	4,2527	,60303	Organ Bağıışı Tutum Ölçeği	Evet	63	3,0049	,62562	4,391	,002	Hayır	282	2,7264	,40792	Yardımsızlık ve ahlaki değerleri	Evet	63	2,0667	1,32771	1,664	,000	Hayır	282	1,8511	,81607	Tıbbi olarak ihmal edilme korkusu ve bedensel yaralanma korkusu	Evet	63	4,6857	1,11125	3,379	,897	Hayır
Sevecenlik Alt Boyutu	Evet	63	4,2619	,94445	-,625	,167																																																																																																
	Hayır	282	4,3271	,69795			Umursamazlık Alt Boyutu	Evet	63	4,3214	,62287	1,239	,671	Hayır	282	4,2128	,63058	Paylaşımların Bilincinde Olma Alt Boyutu	Evet	63	4,3571	,87841	2,216	,411	Hayır	282	4,1064	,79659	Bağılantısızlık Alt Boyutu	Evet	63	4,4643	,62356	3,512	,035	Hayır	282	4,1383	,67520	Bilinçli Farkındalık Alt Boyutu	Evet	63	4,2024	,92224	-,075	,182	Hayır	282	4,2101	,69053	İlişik Kesme Alt Boyutu	Evet	63	4,3095	,51532	,694	,017	Hayır	282	4,2527	,60303	Organ Bağıışı Tutum Ölçeği	Evet	63	3,0049	,62562	4,391	,002	Hayır	282	2,7264	,40792	Yardımsızlık ve ahlaki değerleri	Evet	63	2,0667	1,32771	1,664	,000	Hayır	282	1,8511	,81607	Tıbbi olarak ihmal edilme korkusu ve bedensel yaralanma korkusu	Evet	63	4,6857	1,11125	3,379	,897	Hayır	282	4,1782	1,07022								
Umursamazlık Alt Boyutu	Evet	63	4,3214	,62287	1,239	,671																																																																																																
	Hayır	282	4,2128	,63058			Paylaşımların Bilincinde Olma Alt Boyutu	Evet	63	4,3571	,87841	2,216	,411	Hayır	282	4,1064	,79659	Bağılantısızlık Alt Boyutu	Evet	63	4,4643	,62356	3,512	,035	Hayır	282	4,1383	,67520	Bilinçli Farkındalık Alt Boyutu	Evet	63	4,2024	,92224	-,075	,182	Hayır	282	4,2101	,69053	İlişik Kesme Alt Boyutu	Evet	63	4,3095	,51532	,694	,017	Hayır	282	4,2527	,60303	Organ Bağıışı Tutum Ölçeği	Evet	63	3,0049	,62562	4,391	,002	Hayır	282	2,7264	,40792	Yardımsızlık ve ahlaki değerleri	Evet	63	2,0667	1,32771	1,664	,000	Hayır	282	1,8511	,81607	Tıbbi olarak ihmal edilme korkusu ve bedensel yaralanma korkusu	Evet	63	4,6857	1,11125	3,379	,897	Hayır	282	4,1782	1,07022																			
Paylaşımların Bilincinde Olma Alt Boyutu	Evet	63	4,3571	,87841	2,216	,411																																																																																																
	Hayır	282	4,1064	,79659			Bağılantısızlık Alt Boyutu	Evet	63	4,4643	,62356	3,512	,035	Hayır	282	4,1383	,67520	Bilinçli Farkındalık Alt Boyutu	Evet	63	4,2024	,92224	-,075	,182	Hayır	282	4,2101	,69053	İlişik Kesme Alt Boyutu	Evet	63	4,3095	,51532	,694	,017	Hayır	282	4,2527	,60303	Organ Bağıışı Tutum Ölçeği	Evet	63	3,0049	,62562	4,391	,002	Hayır	282	2,7264	,40792	Yardımsızlık ve ahlaki değerleri	Evet	63	2,0667	1,32771	1,664	,000	Hayır	282	1,8511	,81607	Tıbbi olarak ihmal edilme korkusu ve bedensel yaralanma korkusu	Evet	63	4,6857	1,11125	3,379	,897	Hayır	282	4,1782	1,07022																														
Bağılantısızlık Alt Boyutu	Evet	63	4,4643	,62356	3,512	,035																																																																																																
	Hayır	282	4,1383	,67520			Bilinçli Farkındalık Alt Boyutu	Evet	63	4,2024	,92224	-,075	,182	Hayır	282	4,2101	,69053	İlişik Kesme Alt Boyutu	Evet	63	4,3095	,51532	,694	,017	Hayır	282	4,2527	,60303	Organ Bağıışı Tutum Ölçeği	Evet	63	3,0049	,62562	4,391	,002	Hayır	282	2,7264	,40792	Yardımsızlık ve ahlaki değerleri	Evet	63	2,0667	1,32771	1,664	,000	Hayır	282	1,8511	,81607	Tıbbi olarak ihmal edilme korkusu ve bedensel yaralanma korkusu	Evet	63	4,6857	1,11125	3,379	,897	Hayır	282	4,1782	1,07022																																									
Bilinçli Farkındalık Alt Boyutu	Evet	63	4,2024	,92224	-,075	,182																																																																																																
	Hayır	282	4,2101	,69053			İlişik Kesme Alt Boyutu	Evet	63	4,3095	,51532	,694	,017	Hayır	282	4,2527	,60303	Organ Bağıışı Tutum Ölçeği	Evet	63	3,0049	,62562	4,391	,002	Hayır	282	2,7264	,40792	Yardımsızlık ve ahlaki değerleri	Evet	63	2,0667	1,32771	1,664	,000	Hayır	282	1,8511	,81607	Tıbbi olarak ihmal edilme korkusu ve bedensel yaralanma korkusu	Evet	63	4,6857	1,11125	3,379	,897	Hayır	282	4,1782	1,07022																																																				
İlişik Kesme Alt Boyutu	Evet	63	4,3095	,51532	,694	,017																																																																																																
	Hayır	282	4,2527	,60303			Organ Bağıışı Tutum Ölçeği	Evet	63	3,0049	,62562	4,391	,002	Hayır	282	2,7264	,40792	Yardımsızlık ve ahlaki değerleri	Evet	63	2,0667	1,32771	1,664	,000	Hayır	282	1,8511	,81607	Tıbbi olarak ihmal edilme korkusu ve bedensel yaralanma korkusu	Evet	63	4,6857	1,11125	3,379	,897	Hayır	282	4,1782	1,07022																																																															
Organ Bağıışı Tutum Ölçeği	Evet	63	3,0049	,62562	4,391	,002																																																																																																
	Hayır	282	2,7264	,40792			Yardımsızlık ve ahlaki değerleri	Evet	63	2,0667	1,32771	1,664	,000	Hayır	282	1,8511	,81607	Tıbbi olarak ihmal edilme korkusu ve bedensel yaralanma korkusu	Evet	63	4,6857	1,11125	3,379	,897	Hayır	282	4,1782	1,07022																																																																										
Yardımsızlık ve ahlaki değerleri	Evet	63	2,0667	1,32771	1,664	,000																																																																																																
	Hayır	282	1,8511	,81607			Tıbbi olarak ihmal edilme korkusu ve bedensel yaralanma korkusu	Evet	63	4,6857	1,11125	3,379	,897	Hayır	282	4,1782	1,07022																																																																																					
Tıbbi olarak ihmal edilme korkusu ve bedensel yaralanma korkusu	Evet	63	4,6857	1,11125	3,379	,897																																																																																																
	Hayır	282	4,1782	1,07022																																																																																																		

* $p \leq ,05$

Organ bağıışı tutumu ve merhamet ölçeğinin organ nakli bekleyen tanıdığı olup olmadığı değişkeni ile ilişkisinin analizinde bağımsız gruplar için T testi uygulanmıştır. Merhamet ölçeğinde gruplar arasında anlamlı bir farklılık yoktur. Organ bağıışı tutumunda ise gruplar arası anlamlılık düzeyi 0,002 değerindedir.

Organ nakli bekleyen tanıdığı olan öğretmenlerin organ bağışı tutumu diğer gruba göre olumludur. Yardımseverlik ve ahlaki değerler alt boyutu, gruplar arası anlamlılık düzeyi 0,000'dır. Organ nakli bekleyen tanıdığı olan öğretmenler ahlaki değerler ve yardımseverlik boyutunda diğer gruba göre farkındalığı daha yüksektir. Organ bağışına karşı olumlu tutumlar yardımseverlik ve ahlaki değerler alt boyutunu oluşturmaktadır. Organ nakli bekleyen tanıdığı olan öğretmenlerdeki olumlu tutumları şöyle sıralayabiliriz. Organ bağışçısının kahraman olarak görülmesi, organ bağışının kişinin ölümünden sonra dahi yaşama devam etmesi inancı, organ bağışçısının ölümünden sonra dahi iyi bir örnek olması, organ bağışının insan yaşamına fazladan yapılan bir iyilik olarak görülmesi, organ bağışının, ölümü anlamlı, değerli kılması ve ahlaklı bir davranış olması, organ bağışının toplumda saygı ve hayranlık uyandırması, dini inanç, organ bağışı ile başka hayatları kurtarmanın verdiği gurur, organ bağışının faydalı görülmesi, kıymetli bir hediye olması, insanlık görevi olarak görülmesi, bağış bekleyen insanlara hayatta kalma umudu vermesi, organ bağışçılarının özel insanlar olması, tüm insanlığa yarar sağlaması, yaşamın ölen kişinin organlarından daha üstün olması, organ bağışı umudunun hastalıkları iyileştirme şansı, içten ve özverili bir davranış olması.

Tablo 4: Öldükten sonra organlarınızın bağışlanmasına göre merhamet ölçeği ve organ bağışı tutum ve alt ölçeklerinden aldıkları puanlara ilişkin bağımsız gruplar için t testi sonuçları

		n	\bar{X}	Ss	t	p
Merhamet Ölçeği	Evet	177	4,2578	,45510	1,119	,037
	Hayır	168	4,1972	,54846		
Sevecenlik Alt Boyutu	Evet	177	4,3898	,68972	1,909	,088
	Hayır	168	4,2366	,79917		
Umursamazlık Alt Boyutu	Evet	177	4,2373	,56613	,141	,066
	Hayır	168	4,2277	,69204		
Paylaşımların Bilincinde Olma Alt Boyutu	Evet	177	4,1949	,77524	,998	,077
	Hayır	168	4,1071	,85802		
Bağılantısızlık Alt Boyutu	Evet	177	4,2119	,69671	,395	,439
	Hayır	168	4,1830	,65745		

Bilinçli Farkındalık Alt Boyutu	Evet	177	4,2542	,67445	1,179	,053
	Hayır	168	4,1607	,79636		
İlişik Kesme Alt Boyutu	Evet	177	4,2585	,53227	-,148	,236
	Hayır	168	4,2679	,64254		
Organ Bağışı Tutum Ölçeği	Evet	177	2,7516	,44777	-1,047	,520
	Hayır	168	2,8043	,48628		
Yardıms severlik ve ahlaki değerleri	Evet	177	1,4881	,53428	-9,169	,000
	Hayır	168	2,3143	1,06597		
Tıbbi olarak ihmal edilme korkusu ve bedensel yaralanma korkusu	Evet	177	4,6119	1,07840	6,264	,640
	Hayır	168	3,9116	,99318		

* $p \leq ,05$

Organ bağışı tutumu ve merhamet ölçeğinin öldükten sonra organlarınızın bağışlanmasını isteyip istemediği değişkeni ile ilişkisinin analizinde bağımsız gruplar için T testi uygulanmıştır. Merhamet ölçeğinde gruplar arasında anlamlı bir farklılık bulunmamıştır. Organ bağış tutum ölçeğinin yardıms severlik ve ahlaki değerler alt boyutunda gruplar arasında anlamlı farklılık düzeyi bulunmaktadır. Anlamlılık değeri 0,000'dır. Öldükten sonra organlarını bağışlamak istemeyen öğretmenlerin yardıms severlik ve ahlaki değerlere daha fazla sahip olduğu saptanmıştır. Yani organ bağışı ve yardıms severlik ve ahlaki değerler arasında negatif bir ilişki vardır.

Tablo 5: Organ bağış kartını olup olmama durumuna göre merhamet ölçeği ve organ bağışı tutum ve alt ölçeklerinden aldıkları puanlara ilişkin bağımsız gruplar için t testi sonuçları

		n	\bar{X}	Ss	t	p
Merhamet Ölçeği	Evet	6	4,2917	,04564	,311	,756
	Hayır	339	4,2271	,50725		
Sevecenlik Alt Boyutu	Evet	6	3,7500	,27386	-1,874	,062
	Hayır	339	4,3252	,74991		

Umursamazlık Alt Boyutu	Evet	6	4,5000	,00000	1,049	,295
	Hayır	339	4,2279	,63423		
Paylaşımın Bilincinde Olma Alt Boyutu	Evet	6	5,0000	,00000	2,587	,010
	Hayır	339	4,1372	,81589		
Bağılantısızlık Alt Boyutu	Evet	6	4,2500	,27386	,190	,849
	Hayır	339	4,1969	,68218		
Bilinçli Farkındalık Alt Boyutu	Evet	6	4,1250	,13693	-,280	,779
	Hayır	339	4,2102	,74299		
İlişik Kesme Alt Boyutu	Evet	6	4,1250	,41079	-,580	,562
	Hayır	339	4,2655	,59050		
Organ Bağışı Tutum Ölçeği	Evet	6	2,9082	,50301	,692	,489
	Hayır	339	2,7750	,46679		
Yardımsızlık ve ahlaki değerleri	Evet	6	1,9000	,05477	,025	,980
	Hayır	339	1,8903	,94025		
Tıbbi olarak ihmal edilme korkusu ve bedensel yarananma korkusu	Evet	6	4,6250	1,28715	,800	,425
	Hayır	339	4,2646	1,09142		

* $p \leq ,05$

Organ bağışı tutumu ve merhamet ölçeğinin organ bağışı kartının olup olmama durumu değişkeni ile ilişkisinin analizinde bağımsız gruplar için T testi uygulanmıştır. Organ bağışı kartı olan öğretmen sayısı 6 kişi iken organ bağış kartı olmayan öğretmen sayısı ise 339'dur. Bundan dolayı, bu değişkenin analizinde araştırma evrenini oluşturan katılımcılar homojen bir dağılım gösterdiğinden sınırlılık oluşmuştur. Bu nedenle gruplar arasında anlamlı bir farklılık yoktur.

Tablo 6: Organ bağışında bulunmayı düşünme durumuna göre merhamet ölçeği ve organ bağışı tutum ve alt ölçeklerinden aldıkları puanlara ilişkin bağımsız gruplar için t testi sonuçları

		n	\bar{X}	Ss	t	p
Merhamet Ölçeği	Evet	177	4,2514	,45895	,877	,381
	Hayır	168	4,2039	,54573		
Sevecenlik Alt Boyutu	Evet	177	4,3771	,68988	1,581	,115
	Hayır	168	4,2500	,80138		
Umursamazlık Alt Boyutu	Evet	177	4,2288	,57336	-,115	,909
	Hayır	168	4,2366	,68575		
Paylaşımların Bilincinde Olma Alt Boyutu	Evet	177	4,1907	,77424	,899	,369
	Hayır	168	4,1116	,85941		
Bağılantısızlık Alt Boyutu	Evet	177	4,1992	,69971	,037	,970
	Hayır	168	4,1964	,65441		
Bilinçli Farkındalık Alt Boyutu	Evet	177	4,2373	,66799	,739	,460
	Hayır	168	4,1786	,80378		
İlişik Kesme Alt Boyutu	Evet	177	4,2754	,53172	,401	,689
	Hayır	168	4,2500	,64279		
Organ Bağışı Tutum Ölçeği	Evet	177	2,7558	,43546	-,877	,381
	Hayır	168	2,7999	,49836		
Yardımseverlik ve ahlaki değerleri	Evet	177	1,4898	,52270	-9,121	,000
	Hayır	168	2,3125	1,07338		
Tıbbi olarak ihmal edilme korkusu ve bedensel yaralanma korkusu	Evet	177	4,6161	1,06645	6,351	,000
	Hayır	168	3,9071	1,00355		

* $p \leq ,05$

Organ bağışı tutumu ve merhamet ölçeğinin organ bağışında bulunmayı düşünme durumu değişkeni ile ilişkisinin analizinde bağımsız gruplar için T testi uygulanmıştır. Merhamet ölçeğinde anlamlı bir farklılık saptanmamıştır. Organ bağışında bulunmayı düşünen öğretmenler 177 kişi, düşünmeyenler ise 168 kişidir. Organ bağışı tutum ölçeğinin yardımseverlik ve ahlaki değerler, tıbbi olarak ihmal edilme ve bedensel yaralanma korkusu alt boyutunda gruplar arası

anlamlı farklılık düzeyi 0,000'dır. Organ bağışlamayı düşünen öğretmenlerin yardımseverlik ve ahlaki değerler boyutu değeri 1,4898 iken organ bağışlamayı düşünmeyen öğretmenlerin değeri 2,3125'dir. Buna göre, organ bağışında bulunmayı düşünen öğretmenlerin yardımseverlik ve ahlaki değerlere diğer gruba göre daha az sahip olduğu saptanmıştır. Organ bağışlamayı düşünen öğretmenlerin tıbbi olarak ihmal edilme ve bedensel yaralanma korkusu alt boyutu değeri ortalamanın üstünde bir değer olan 4,6161 iken organ bağışlamayı düşünmeyen öğretmenlerde bu değer 3,9071 olarak bulunmuştur. Yani, organ bağışı düşüncesi ile tıbbi olarak ihmal edilme ve bedensel yaralanma korkusu arasında pozitif bir ilişki mevcuttur. Organ bağışı düşüncesi mi tıbbi kaygıları artırıyor, yoksa tıbbi kaygılar mı organ bağışı düşüncesini etkiliyor, sorusu yeni araştırma konusu yapılabilir. Çünkü araştırmada neden-sonuç ilişkisi değil ilişki olup olmadığı analiz edilmiştir.

Tablo 7: Yaş seviyesi değişkenine göre merhamet ölçeği ve organ bağışı tutum ve alt ölçeklerinden aldıkları puanlara ilişkin Tek Yönlü Varyans Analizi Sonuçları

Boyut		n	\bar{X}	Ss	f	p
Merhamet Ölçeği	20-35 Yaş Arası	96	4,3034	,51939	5,668	,001
	36-50 Yaş Arası	160	4,1232	,50606		
	50 -60 Yaş Arası	80	4,3677	,44973		
	60 Yaş Üstü	9	4,0556	,26104		
Sevecenlik Alt Boyutu	20-35 Yaş Arası	96	4,3516	,67627	4,181	,006
	36-50 Yaş Arası	160	4,1797	,84868		
	50 -60 Yaş Arası	80	4,5125	,58176		
	60 Yaş Üstü	9	4,5833	,33072		
Umursamazlık Alt Boyutu	20-35 Yaş Arası	96	4,3438	,56458	8,935	,000
	36-50 Yaş Arası	160	4,1000	,65228		
	50 -60 Yaş Arası	80	4,4281	,59160		
	60 Yaş Üstü	9	3,6667	,33072		

Paylaşımların Bilincinde Olma Alt Boyutu	20-35 Yaş Arası	96	4,2500	,81918	1,735	,160
	36-50 Yaş Arası	160	4,0484	,87303		
	50 -60 Yaş Arası	80	4,2500	,70599		
	60 Yaş Üstü	9	4,0833	,45069		
Bağılantısızlık Alt Boyutu	20-35 Yaş Arası	96	4,2656	,65876	4,679	,003
	36-50 Yaş Arası	160	4,1750	,63432		
	50 -60 Yaş Arası	80	4,2500	,71268		
	60 Yaş Üstü	9	3,4167	,87500		
Bilinçli Farkındalık Alt Boyutu	20-35 Yaş Arası	96	4,2422	,69534	8,363	,000
	36-50 Yaş Arası	160	4,0281	,83647		
	50 -60 Yaş Arası	80	4,5063	,44823		
	60 Yaş Üstü	9	4,4167	,33072		
İlişik Kesme Alt Boyutu	20-35 Yaş Arası	96	4,3672	,51803	1,565	,198
	36-50 Yaş Arası	160	4,2078	,62143		
	50 -60 Yaş Arası	80	4,2594	,59460		
	60 Yaş Üstü	9	4,1667	,54486		
Organ Bağışı Tutum Ölçeği	20-35 Yaş Arası	96	2,6894	,41644	3,190	,024
	36-50 Yaş Arası	160	2,8519	,50858		
	50 -60 Yaş Arası	80	2,7566	,42496		
	60 Yaş Üstü	9	2,5714	,37115		
Yardıms severlik ve ahlaki değerleri	20-35 Yaş Arası	96	1,6406	,51064	3,805	,010
	36-50 Yaş Arası	160	2,0150	1,07925		
	50 -60 Yaş Arası	80	1,9719	,99977		
	60 Yaş Üstü	9	1,6167	,16394		

Tıbbi olarak ihmal edilme korkusu ve bedensel yaralanma korkusu	20-35 Yaş Arası	96	4,3531	1,13230	1,016	,385
	36-50 Yaş Arası	160	4,3109	1,08645		
	50 -60 Yaş Arası	80	4,1337	1,07453		
	60 Yaş Üstü	9	3,9000	,95754		

* $p \leq ,05$

Organ bağışı tutumu ve merhamet ölçeğinin yaş değişkeni ile ilişkisinin analizinde tek yönlü varyans analizi yapılmıştır. Merhamet ölçeği alt boyutunda anlamlılık değeri 0,001'dir. Buna göre, merhamet düzeyinden aldıkları puanlar doğrultusunda merhamet düzeyi en yüksek yaş grubu 50-60 yaş, daha sonra 20-35 yaş, sonra 36-50 yaş, 60 yaş üstü. Ancak araştırma anketine katılan 60 yaş üstü öğretmen sayısı 9 olduğundan dolayı araştırmaya sınırlılık getirmiştir. Merhamet ölçeğinin sevecenlik alt boyutu anlamlılık değeri 0,006'dır. Merhamet ölçeğinin umursamazlık alt boyutunda elde edilen anlamlılık değeri 0,000'dır. Buna göre en umursamaz öğretmen yaş aralığı 50-60 yaş arası olarak saptanmıştır. Merhamet ölçeği bağlantısızlık alt boyutunda anlamlılık değeri 0,003'tür. 20-35 yaş arası öğretmenlerin bu boyuttan aldıkları puan 4,2656 olarak bulunmuştur. Merhamet ölçeği bilinçli farkındalık alt boyutundan elde edilen anlamlılık değeri 0,000 olarak bulunmuştur. Buna göre 50-60 yaş arası öğretmenlerin aldıkları puan 4,5063, 60 yaş üstü öğretmenlerin aldıkları puan 4,4167 olarak bulunmuştur. Veriler ışığında farkındalık düzeyi en yüksek yaş grubu 50-60 yaş arası öğretmenlerdir. Organ bağışı tutum ölçeğinin yaş değişkenine göre anlamlılık değeri 0,024 olarak saptanmıştır. Organ bağışı tutum ölçeğinin yardımseverlik ve ahlaki değerler alt boyutundan elde edilen anlamlılık değeri 0,010 olarak tespit edilmiştir. Buna göre 36-50 yaş aralığında bulunan öğretmenlerin diğer gruplara göre daha yardımsever olduğu söylenebilir. Ancak çalışmaya katılan öğretmenlerin yaşları homojen bir dağılım göstermediğinden araştırma sınırlandırılmıştır.

Tablo 8:Öğrenim düzeyi değişkenine göre merhamet ölçeği ve organ bağışı tutum ve alt ölçeklerinden aldıkları puanlara ilişkin Tek Yönlü Varyans Analizi Sonuçları

Boyut		n	\bar{X}	Ss	f	p
Merhamet Ölçeği	Lisans	216	4,1881	,52278	1,933	,146
	Yüksek Lisans	123	4,2917	,46698		
	Doktora	6	4,3750	,36515		
Sevecenlik Alt Boyutu	Lisans	216	4,3299	,72074	,356	,701
	Yüksek Lisans	123	4,2805	,80380		
	Doktora	6	4,5000	,54772		
Umursamazlık Alt Boyutu	Lisans	216	4,1667	,66952	3,279	,039
	Yüksek Lisans	123	4,3476	,52852		
	Doktora	6	4,2500	,82158		
Paylaşımların Bilincinde Olma Alt Boyutu	Lisans	216	4,1181	,81516	,632	,532
	Yüksek Lisans	123	4,2012	,82647		
	Doktora	6	4,3750	,68465		
Bağılantısızlık Alt Boyutu	Lisans	216	4,1111	,71107	6,047	
	Yüksek Lisans	123	4,3232	,59775		
	Doktora	6	4,7500	,00000		
Bilinçli Farkındalık Alt Boyutu	Lisans	216	4,2014	,74433	,033	,967
	Yüksek Lisans	123	4,2195	,74216		
	Doktora	6	4,2500	,27386		
İlişik Kesme Alt Boyutu	Lisans	216	4,2014	,62035	3,769	,024
	Yüksek Lisans	123	4,3780	,52339		
	Doktora	6	4,1250	,13693		

Organ Bağışı Tutum Ölçeği	Lisans	216	2,7843	,46649		
	Yüksek Lisans	123	2,7442	,47028	2,871	,058
	Doktora	6	3,2041	,04471		
Yardıms severlik ve ahlaki değerleri	Lisans	216	1,9521	,99033		
	Yüksek Lisans	123	1,7415	,80670	4,541	,011
	Doktora	6	2,7250	,41079		
Tıbbi olarak ihmal edilme korkusu ve bedensel yaralanma korkusu	Lisans	216	4,2104	1,11932		
	Yüksek Lisans	123	4,3671	1,06122	,909	,404
	Doktora	6	4,4750	,73943		

* $p \leq ,05$

Öğrenim düzeyi değişkenine göre merhamet ölçeği ve organ bağışı tutum ve alt ölçeklerinden aldıkları puanlara ilişkin analizi tek yönlü varyans analizi ile yapılmıştır. Merhamet ölçeğinin umursamazlık alt boyutundan el edilen anlamlılık değeri 0,039'dur. Yüksek lisans mezunu öğretmenlerin diğer gruplara göre umursamazlık alt boyutundan aldıkları puan doğrultusunda daha umursamaz olduğu saptanmıştır. Yani diğer insanların sorunlarıyla ilgilenmedikleri ve sorunu olan insanlardan soğuduklarını ifade etmişlerdir. Merhamet ölçeğinin bağlantısızlık alt boyutundan alınan anlamlılık değeri 0,003'tür. Doktora yapan öğretmenlerin acı çeken insanlara karşı duygusal olarak yakın hissetmediği, insanlarla konuşurken tüm dikkatlerini veremediği, insanlar üzgün olduklarında onlarla yakınlık kuramadığı bilgilerine ulaşılmıştır. Merhamet ölçeğinin ilişik kesme alt boyutundan alınan anlamlılık değeri 0,024 olarak saptanmıştır. Yüksek lisans mezunu öğretmenlerin diğer gruplara göre ilişik kesme boyutundan aldıkları puan daha yüksek olarak saptanmıştır. Bununla birlikte yüksek lisans mezunu öğretmenler; karşılarında biri ağladığında hiçbir şey hissetmediklerini, insanların dertlerine karşı duyarsız oldukları, başkalarının sorunlarıyla ilgili pek fazla düşünmedikleri ve acı çeken insanlardan uzak durduklarını ifade etmişlerdir. Organ bağışı tutum ölçeğinin yardıms severlik ve ahlaki değerler alt boyutunda anlamlılık tespit edilmiştir. Anlamlılık değeri 0,011'dir. Buna göre doktora mezunu öğretmenlerin yardıms severlik konusunda diğer gruplara kıyasla daha duyarlı olduğu söylenebilir.

Tablo 9: Branş değişkenine göre merhamet ölçeği ve organ bağış tutum ve alt ölçeklerinden aldıkları puanlara ilişkin Tek Yönlü Varyans Analizi Sonuçları

Boyut		n	\bar{X}	Ss	f	p
Merhamet Ölçeği	Okul Öncesi	18	4,1458	,56270	1,363	,254
	İlkokul	63	4,3254	,51614		
	Ortaokul	39	4,2821	,53295		
	Lise	225	4,1983	,48770		
Sevecenlik Alt Ölçeği	Okul Öncesi	18	4,0833	1,43742	2,266	,081
	İlkokul	63	4,4762	,54387		
	Ortaokul	39	4,4423	,56330		
	Lise	225	4,2667	,74139		
Umursamazlık Alt Ölçeği	Okul Öncesi	18	4,4583	,52335	1,256	,289
	İlkokul	63	4,1905	,76952		
	Ortaokul	39	4,3269	,64674		
	Lise	225	4,2100	,58873		
Paylaşımların Bilincinde Olma Alt Ölçeği	Okul Öncesi	18	4,0000	1,40900	1,633	,182
	İlkokul	63	4,3452	,50086		
	Ortaokul	39	4,1731	,85099		
	Lise	225	4,1067	,81645		
Bağılantısızlık	Okul Öncesi	18	4,2500	,59409	,135	,939
	İlkokul	63	4,1905	,67757		
	Ortaokul	39	4,2500	,72321		
	Lise	225	4,1867	,67863		

Bilinçli Farkındalık	Okul Öncesi	18	4,0000	1,41681	3,982	,008
	İlkokul	63	4,4762	,56568		
	Ortaokul	39	4,2500	,60426		
	Lise	225	4,1433	,70889		
İlişik Kesme	Okul Öncesi	18	4,0833	,67519	,613	,607
	İlkokul	63	4,2738	,71661		
	Ortaokul	39	4,2500	,57066		
	Lise	225	4,2767	,54369		
Organ Bağışı Tutum Ölçeği	Okul Öncesi	18	3,0238	,97239	4,477	,004
	İlkokul	63	2,6463	,35871		
	Ortaokul	39	2,9074	,45431		
	Lise	225	2,7717	,42405		
Yardıms severlik ve ahlaki değerleri	Okul Öncesi	18	2,3917	1,64569	4,502	,004
	İlkokul	63	1,9095	,88271		
	Ortaokul	39	2,2269	1,25068		
	Lise	225	1,7867	,77245		
Tıbbi olarak ihmal edilme korkusu ve bedensel yaralanma korkusu	Okul Öncesi	18	4,3333	1,48690	2,279	,079
	İlkokul	63	3,9643	1,01439		
	Ortaokul	39	4,2038	,86110		
	Lise	225	4,3633	1,10604		

* $p \leq ,05$

Branş değişkenine göre merhamet ölçeği ve organ bağışı tutumunun ilişkisinin analizinde tek yönlü varyans analizi yapılmıştır. Elde edilen veriler ışığında merhamet ölçeğinin bilinçli farkındalık alt boyutunda anlamlılık değeri 0,008'dir. Buna göre ilkokul öğretmenlerinin farkındalık düzeyi diğer gruplara göre daha yüksektir. İnsanlarla konuşurken tüm dikkatlerini verdikleri, insanlar üzgün olduklarında hemen fark ettikleri, insanlar dertlerini anlatırken tüm

dikkatlerini onlara verdikleri ve objektif bir tutum takındıkları saptanmıştır. Branş değişkenine göre organ bağış tutum ölçeği arasında anlamlı bir ilişki saptanmıştır(0,004). Buna göre ortaokul öğretmenlerinin organ bağış tutumunun diğer gruplara kıyasla daha yüksek olduğu görülmüştür. Yine organ bağış tutumunun yardımseverlik ve ahlaki değerler alt boyutunun, branş değişkeni ile ilişkisinde anlamlı bir farklılık saptanmıştır.(0,004). Okul öncesi öğretmenlerin diğer gruplara göre daha yardımsever ve ahlaki değerler konusunda daha duyarlı bireyler oldukları söylenebilir.

SONUÇLAR VE TARTIŞMALAR

Öğretmenlerin merhamet düzeyinin organ bağış tutumuna etkisinin incelendiği bu araştırma bulgularının incelenmesi sonucunda aşığıdaki sonuçlar elde edilmiştir:

Araştırmaya katılan öğretmenlerin çoğunluğunun 36-50 yaş aralığında, lisans mezunu olduğu, öğretmenlerin %51,3 oranında organlarını bağışlamak istediği saptandı. Anket çalışmasına katılan öğretmenlerin %48,7'si organ bağışında bulunmak ister misiniz sorusuna hayır yanıtını vermiştir. Nedenleri sorulduğunda ise %32'si bu konuyu hiç düşünmediğini, %25'i ise kendini hazır hissetmediğini ifade etmiştir. %12,5'i sağlık durumunun uygun olmadığını, %12,5'i hekimlerin verdiği beyin ölümü kararına güvenmediklerini ifade etmiştir. %7,1'i vücut bütünlüğünün bozulmasını istemediğini, %3,6'sı günah olduğunu düşündüklerini, %5,4'ü ise yeterli bilgiye sahip olmadıklarını dile getirmiştir. Araştırmaya katılan öğretmenlerin bir çoğunluğu ölmesi durumunda bedeninin gömülmesi istediği ve organ bağışçısı kartı imzalamakta kararsız olduğu ancak organ bağışında bulunmak istediği saptandı. Organ bağış kartı bulunan öğretmenlerin oranı %1,7, organ bağış kartı bulunmayanların oranı ise %98,3 olarak ölçülmüştür. Araştırmada organ bağış kartı olmayan öğretmenlerin oranı çok yüksek çıkmıştır. Organ bağış kartı olan öğretmen sayısı 6 kişi iken organ bağış kartı olmayan öğretmen sayısı ise 339'dur. Bundan dolayı, bu değişkenin analizinde araştırma evrenini oluşturan katılımcılar homojen bir dağılım gösterdiğinden sınırlılık oluşmuştur. Bu nedenle gruplar arasında anlamlı bir farklılık yoktur. Öğretmenlerin %43,5 i organ bağış kartı imzalamak konusunda kararsız olmasına rağmen organ bağışçısı olma durumuna sıcak

bakmaktadır. Burada öğretmenlerin organ bağışı kartı imzalama konusunda kararsız olmalarının sebebi bir takım güvensizliklerdir. Araştırma sonuçlarına göre, öğretmenlerin %53,9u ülkemizdeki Organ Bağışçısı Kayıt Sisteminden haberdarken, %46,1i ülkemizdeki Organ Bağışçısı Kayıt sisteminden bihaber. Cinsiyete göre Merhamet Ölçeği, Sevecenlik Alt Boyutu, Umursamazlık Alt Boyutu, Paylaşımların Bilincinde Olma Alt Boyutu , Bağlantısızlık Alt Boyutu, Bilinçli Farkındalık Alt Boyutu, Organ Bağışı Tutum Ölçeği ve Tıbbi olarak ihmal edilme korkusu ve bedensel yaralanma korkusu puanlarının ortalamaları arasında erkek öğretmenlerin lehine anlamlı bir farklılık olduğu görülmektedir. Araştırma sonuçlarına göre kadın öğretmenlerin erkek öğretmenlere göre daha sevecen, paylaşımcı ve bilinçli farkındalık düzeyinin yüksek olduğu saptanmıştır. Ancak merhamet ölçeğinin bağlantısızlık ve umursamazlık alt boyutlarında kadın öğretmenler, çevrelerinde problemlerden bahseden kişileri umursamama, onlardan soğuma, başkalarının sorunlarıyla ilgilenmeme ya da başkasının ilgilenmesini isteme gibi tutumlar sergilemektedir. Erkek öğretmenler söz konusu olumsuz tutumları kadınlara göre daha az göstermektedir. Erkek öğretmenlerin tıbbi ve bedensel yaralanmalara karşı korkusu olmadığından organ bağışına karşı tutumları kadınlara göre daha fazladır. Öğretmenlerin büyük çoğunluğunun organ yetmezliği tanısı olan tanıdığı olmadığını saptanmıştır. Organ nakli bekleyen tanıdığı olan öğretmenler ahlaki değerler ve yardımseverlik boyutunda diğer gruba göre farkındalığı daha yüksektir. Organ bağışına karşı olumlu tutumlar yardımseverlik ve ahlaki değerler alt boyutunu oluşturmaktadır. Organ nakli bekleyen tanıdığı olan öğretmenlerdeki olumlu tutumları şöyle sıralayabiliriz. Organ bağışçısının kahraman olarak görülmesi, organ bağışının kişinin ölümünden sonra dahi yaşama devam etmesi inancı, organ bağışçısının ölümünden sonra dahi iyi bir örnek olması, organ bağışının insan yaşamına fazladan yapılan bir iyilik olarak görülmesi, organ bağışının, ölümü anlamlı, değerli kılması ve ahlaklı bir davranış olması, organ bağışının toplumda saygı ve hayranlık uyandırması, dini inanç, organ bağışı ile başka hayatları kurtarmanın verdiği gurur, organ bağışının faydalı görülmesi, kıymetli bir hediye olması, insanlık görevi olarak görülmesi, bağış bekleyen insanlara hayatta kalma umudu vermesi, organ bağışçılarının özel insanlar olması, tüm insanlığa yarar sağlaması, yaşamın ölen kişinin organlarından daha üstün olması, organ bağışı umudunun hastalıkları iyileştirme şansı, içten ve özverili bir davranış olması. Organlarını bağışlamak isteyen öğretmenlerin tıbbi ihmal edilme korkusu ve bedensel yaralanma korkusunun daha yüksek olduğu görüldü.

Organ bağışısı düşüncesi ile tıbbi olarak ihmal edilme ve bedensel yaralanma korkusu arasında pozitif bir ilişki mevcuttur. Farklı branşlardaki öğretmenler üzerinde yapılan bu araştırmanın sonucuna göre, ilkokul öğretmenlerinin farkındalık düzeyi diğer gruplara göre daha yüksektir. İnsanlarla konuşurken tüm dikkatlerini verdikleri, insanlar üzgün olduklarında hemen fark ettikleri, insanlar derinlerini anlatırken tüm dikkatlerini onlara verdikleri ve objektif bir tutum takındıkları saptanmıştır. Okul öncesi öğretmenlerin diğer gruplara göre daha yardımsever ve ahlaki değerler konusunda daha duyarlı bireyler oldukları söylenebilir.

KAYNAKÇA

- Akçöltekin, A. (2014). Sınıf Öğretmenlerinin Organ Bağışısı Tutumlarının Farklı Değişkenler Açısından İncelenmesi. *Karadeniz Uluslararası Bilimsel Dergi*, 24(24), 52-63.
- Akdeniz, S., & Deniz, M. E. (tarih yok). Merhamet ölçeğinin Türkçeye uyarlanması. Geçerlik ve güvenilirlik çalışması. *The Journal of Happiness & Well-Being*, 50-61.
- Bölükbaş, N., Eyüpoğlu, A., & Kurt, P. (2004). Organ bağışısı hakkında üniversite Öğrencilerinin Düşünceleri. *O.M.Ü. Tıp Dergisi*, 21(2), 73-77.
- Caymaz, B., & Aydın, A. (2020). Öğretmenlerin Organ Bağışısına Yönelik Görüşleri ve Tutumları: Kastamonu İl Örneği. *Uşak Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 93-108.
- Güler, N., Yılmaz, P., & Türk, K. E. (2020). Hemşirelik Öğrencilerinin Organ Bağışısı Hakkındaki Tutumları ve Etkileyen Faktörler. *Koç Üniversitesi Hemşirelikte Eğitim ve Araştırma Dergisi*(17), 38-44.
- <https://www.tonv.org.tr/> adresinden alındı
- Kandemir, M. Y. (2003). Örnekleriyle İslam Ahlakı. İstanbul: Nesil yayınları.
- Kıral, B., & Başdağ, S. (2018). Sınıf öğretmenlerinin merhamet eğitimine ilişkin görüşleri. *Trakya Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 8(1), 80-96.
- Özkan, S., & Yılmaz, E. (2009). Hasta Yakınlarının Organ Bağışısı ile İlgili Bilgi ve Tutumları. *Aile ve Toplum Eğitim-Kültür ve Araştırma Dergisi*, 18-29.
- Sayın, Y. Y. (tarih yok). Turkish validity and reliability of Organ Donation Attitude Scale. *Journal of Clinical Nursing*, 642-655.
- Topçu, N. (2005). Ahlak. İstanbul: Dergah Yayınları.

Yazar, M. A., & Açıkgöz, M. B. (2016). Nevşehir İl Merkezinde Yaşayan Halkın Organ Bağışı ve Nakli Konusundaki Bilgi ve Tutumları. *Turk J Anaesthesiol Reanim*, 250-257.

13. BÖLÜM

PSİKOSOSYAL VE DİNİ DÖNÜŞÜM BAĞLAMINDA ZÜHREVİ SALGIN HASTALIKLAR

Dr. Selameddin BAYSAL

Felsefe ve Din Bilimleri Din Sosyolojisi

byslsdu@gmail.com

<https://orcid.org/0000-0009-96915747>

GİRİŞ

İnsanlık tarihi boyunca salgın ve bulaşıcı hastalıkların toplumsal etkileri günümüze kadar kesintisiz bir şekilde süregelmiştir. Salgın hastalıklar tarihin farklı dönemlerinde toplumları farklı açılardan etkilemiş ve bu durumun etkileri günümüzde de devam etmektedir. Bu yönü itibari ile salgın hastalıklar insanoğlu için davetsiz misafir görünümünde değillerdir. Salgın hastalıkların ontolojik ve biyolojik yapısı neredeyse ilk çağlara dayanmaktadır. Salgın hastalıklar, ilk çağ toplumlarına nazaran günümüz modern toplumları daha fazla risk oluşturduğu söylemek mümkündür. Küreselleşme ile birlikte dünyanın küçük bir mahalleye dönüşmesi ve ihtiyaçların farklı taleplere göre şekillenmesi toplumsal etkileşimi daha da yoğunlaştırmıştır. Bu durum salgın hastalıklara atfedilen değerleri de dönemselsel olarak değiştirmiştir. Örneğin ilk çağ toplumların korkulu rüyası olan salgınlar Tanrı'nın laneti ve cezası şeklinde nitelendirilmiş ve bu yaklaşım günümüz modern toplumlarında da benzer özellikler taşımaktadır. Ancak bu bir gerçektir ki her kim nasıl yaklaşırsa yaklaşsın salgın hastalıkların toplumsal değişim ve dönüşümlere olan ön görülemez etkileridir. Bu bağlamda orta çağın korkulu veba nasıl ki kentlerin dokusunu, siyasal rejimin değişmesine neden olmuşsa farklı dönemlerde ortaya çıkan çüzzam, kolera, çiçek, sıtmanın yanı

sıra frengi, AIDS, Herpes, Genore gibi fiziksel deformasyonu yüksek olan ve cinsel yollarla bulaşan salgın hastalıklar da değişim ve dönüşüme ket vurmuştur.

Salgın hastalıkların ortaya çıkmasına sebep olan birçok faktör vardır. Temizlik ve hijyen kurallarına uymama, insan nüfusunun giderek artması ve nihayetinde insanlığın yerleşik hayata geçmesi gibi faktörlerin yanı sıra zoonotik geçişler de etkili olmuştur. Bütün bu faktörlerden sonra insanoğlu hayvanların yaşam alanlarının işgal etmiş ve ön görülemez sonuçlara zemin hazırlamıştır. Ekolojik dünya düzenin değişmesi her ne kadar salgın hastalıkların ortaya çıkmasını hazırlamışsa insanlığın modern evrelerden geçmesi de bir takım zührevi salgın hastalıkların ortaya çıkmasını tetiklemiştir. Bütün bu faktörler virüsler, parazitler, bakteriler ve mantarların türemesinde kolaylık sağlamıştır. Bu bağlamda zührevi bulaşıcı hastalıklar da insanlık için bir tehdit oluşturmuş ve giderek insanlar arasında yaygınlaşmıştır. Zührevi salgın hastalıklar da diğer salgın hastalıklar gibi ilk başlarda pek belirti göstermezler. Bu sebeple bazen günler, bazen aylar hatta bazen de üzerinde yıllar geçse hastalıkların somut delillerine ulaşılammaktadır. Ancak bilim insanların yapmış oldukları çeşitli çalışmalarından yola çıkarak hâkim bir anlayış vardır ki o da zührevi salgınların sosyokültürel yaşam ile olan güçlü ilişkileridir. Bu yönü ile zührevi salgın hastalıklar aynı zamanda dini normlarla da ilişkilidir. Din; toplumsal değerleri ve normları pek çok açıdan şekillendirdiği gibi aile kurumunun iç dinamikleri üzerinde de etkilidir. Dolayısıyla dini değerler, aile, eğitim, sağlık, politika, evlilik hatta cinsellik gibi sosyolojik fonksiyonları düzenleme yönü bulunmaktadır. Dünya nüfusunun yaklaşık 8 milyar olduğu günümüz bilgi çağında zührevi salgın hastalıklar insanlık için ciddi bir tehdit unsuru haline gelmeyi sürdürmektedir. Metropol kentlerde beden işçilerinin sağlık ve hijyen tedbirlerine uymadıkları düşünüldüğünde sağlıksız kontrolsüz cinsel ilişki; fazla partner, temizliğe ve hijyene önem verilmemesi, denetim mekanizmalarının zayıf kalması, aile kurumunun giderek zayıflaması gibi nedenler cinsel yolla bulaşan enfeksiyonların önünü açmaktadır.

Bu çalışma; asırlardır toplumsal değişime neden olan zührevi hastalıkların etiyolojisine yönelik bazı psikososyal değerlendirmelere yer vermeyi amaçlamaktadır. Bu bağlamda bilim dünyasında her ne kadar zührevi bir hastalık olduğu tespit edilmemiş olursa da cüzzam, frengi, AIDS gibi zührevi salgın hastalıklar sosyolojik açıdan ele alınmıştır. Çalışma bu üç hastalık ekseninde sosyolojik tahliller yapmayı amaçlamaktadır. Çalışma; nihayetinde zührevi salgın hastalıkların tarihi ve etimolojisine değinerek hastalıkların insanoğlu dünyasına

olan etkilerini psikolojik, sosyolojik ve dini yönleri ile analiz etmektedir. Çalışma, zührevi salgın hastalıkların asemptomatik sürecine yoğunlaşarak literatüre özgün bir değer sağlamayı hedeflemektedir.

1. TARİH VE ETİMOLOJİK BİR MESELE OLARAK TOPLUMSAL DÖNÜŞÜME ETKİ EDEN SALGIN HASTALIKLAR

İnsanoğlu tarihin birçok çağında salgın hastalıklara karşı zorlu bir süreç yaşamıştır. Bu vesile ile salgın hastalıklar en az diğer afetler kadar insanlık üzerinde etki gösterdiği söylenebilir. İnsanlık; ilk çağdan başlayıp sırasıyla orta çağ, yakın çağ ve günümüz bilgi çağına kadar milyonlarca insan veba çiçek, sarı humma, tifo, sıtma, frengi, kolera, cüzzam, verem, tifüs, kızamık ve grip gibi hem epidemik hem de pandemik boyuta ulaşan hastalıklar karşısında ciddi kayıplar vermiştir. Hastalıklara neden olan pek çok faktör olsa da yaygın bir şekilde bilineni mikroorganizmalar, virüsler, bakteriler bir insanlar arası temas yoludur. Dolayısıyla tarihin her aşamasında salgın hastalıklar toplumsal dönüşümleri ve değişimleri en net şekilde belirleyen olgular olduğu söylenebilir (Kılıç, 2020: 21-27). Yeryüzünde milyonlarca insanın yaşamına mal olan salgın hastalıklar tarihin hemen hemen her döneminde toplumsal değişim ve dönüşümlere en sert şekilde ortaya çıkarmıştır. Bu açıdan bakıldığı zaman Roma İmparatorluğunun çöküşünü hızlandıran en önemli faktör nedenlerden biri veba salgını olduğu söylenilmektedir. Çalışmalar vebayı kesin olmasa da Hz. İsa'dan önce M.Ö. 320 yıllarına dayandırmaktadır. Veba ortaya çıktıktan kısa bir süre 542 yılında Mısır'a oradan da, Sus ve Konstantinopolis'a, daha sonra ise Avrupa ve İrlanda'ya kadar ulaşmıştır. (Özden ve Özmat, 2014: 6087). Tarihin en büyük insan kayıpları veba ile birlikte verildiği söylenilmektedir. Veba ile birlikte çaresiz kalan sağlık ekipleri, yaşamını kaybeden doktorlar, hekimsiz kalan hastaneler ve ilaç yetersizliğinden dolayı göz göre göre milyonlarca insan yaşamını yitirmiştir. Başta Avrupa olmak üzere dünyanın hemen hemen birçok ülkesinde insanlar Tanrı'nın gazabına uğradıklarını ifade etmişlerdir. Bu yaklaşım dini değerlere de yansımıştır. Örneğin Hristiyanlar Yahudileri suçlarken Yahudiler de Hristiyanları suçlamışlardır. İnsanlık veba ile olan imtihanını tamamlamadan başka bir salgın hastalığa maruz kalmıştır. Bu salgın hastalık ise koleradır. *Vibrio cholera* bakterisi akut, şiddetli ishal ve kusma ile karakterize olan bir

enfeksiyon hastalığıdır. Kolerayı yaygınlaştıran birçok faktör olsa da düzensiz göçler, savaşlar, ticari anlaşmalar hastalığın yayılmasında etkili olan başlıca unsurlardır. Ayrıca Hindistan, Pakistan, Bangladeş ve diğer geri kalmış ülkelerde temiz su kaynaklarına erişimindeki eksiklikler, yetersiz sanitasyon altyapısının olmaması, hızlı nüfus artışı ve kentsel yığılma gibi nedenler de koleranın hızlıca yayılmasını sağlamışlardır. Bununla beraber tedbir alınmadan yapılan deniz ulaşmaları, aynı şekilde o dönemdeki İngilizlerin Hindistan'ı sömürgeleştirme seferleri de hastalığın pandemiye dönüşmesinde etkili olan başlıca unsurlardır (Ardıç, 2019: 4-6).

İnsanlık tarihinde önemli bir sağlık sorunu ortaya çıkaran bir diğer salgın hastalık da çiçek salgınıdır. Bilimsel araştırmalar bu salgını ayrıca “Benekli Canavar” olarak da adlandırmışlardır. “Variola” ismiyle anılan bu virüsten kaynaklanan çiçek hastalığının ilk defa M.Ö. X. Yüzyılda Kuzeydoğu Afrika’da ortaya çıktığı varsayılmaktadır. Ayrıca M.Ö. 1122 tarihinde Çin kaynaklarında çiçek hastalığı olduğu düşünülen bir deri hastalığından da söz edilmektedir. Bununla beraber Mısır mumyaları üzerinde yürütülen bilimsel çalışmalarda da çiçek bulgularından söz edilmektedir. Çiçek hastalığı da diğer salgınlar gibi hükümetlerin toplumsal kontrol mekanizmasını sağlanmasında olumsuzlara neden olmuştur. Çiçek salgını özellikle Afrika ve Amerika da bulunan bazı yerel kabileleri demografik açıdan oldukça zayıflatmıştır Ünlü &Albayrak, 2021: 202-215). Salgın hastalıklar dünya tarihinde hemen hemen her dönem belirgin olarak toplumsal krizlere neden olmuşlardır. Bu bağlamda kriz yaratan bir diğer salgında sıtmadır. Antik Yunan, Çin ve Hint el yazmalarında da sıtma salgınına ilişkin çeşitli bilgilere yer verilmiştir. Tüm bu kaynakların yanı sıra Mısır’da ortaya çıkan ve tahminen M.Ö. XV. Yüzyıla ait olduğu düşünülen Ebers Tıp Papirüsü’nde, Nil taşkınlarının sebep olduğu ve semptomlarının sıtma hastalığını işaret ettiği salgın hastalıklardan bahsedilir. Sıtma, özellikle düşük ve orta gelirli ülkelerde yaygın olarak görülür. Afrika, Venezuela, Ekvador, Kolimbiya gibi ülkelerde sıtma, ekonomik kalkınmayı zayıflatmıştır. Sıtma salgını, ekonomik olarak zayıf olan topluluklarda sıklıkla görüldüğü için, bu hastalık toplumsal dengesizlikleri beraberinde getirmiştir. Sıtma, toplumsal işleyiş üzerinde etkili olduğu gibi sağlık politikalarının üzerinde de olumsuz etkisini göstermiştir. Sıtma, böbrek yetmezliği, akut solunum sıkıntısı sendromu, metabolik asidoz gibi diğer sağlık sorunlarına da yol açmıştır. Bununla beraber sıtma, kronik sıtma enfeksiyonlarına ve organ hasarına neden olmuştur. Sıtmanın kontrol altına alınması için yapılan yatırımlar, sağlık sistemlerinin güçlendirilmesini ve genel

olarak halk sağlığının iyileştirilmesini teşvik edilse de milyonlarca insan sıtmadan kaynaklı hastalıklarla hayatını kaybetmiştir (Işık, 2021: 53-75).

Ortaçağda özellikle Avrupa’da etkisini gösteren ve fiziksel olarak deformasyon etki yaratan bir hastalık olmuştur. Cüzzam salgınını Avrupalılar Tanrı’nın Laneti olarak isimlendirmiştir. Dünyada her ne kadar birçok deri hastalığı ortaya çıkmış olsa da bunlardan hiç biri cüzzam kadar korkunç bir görünüme neden olmamıştır. Cüzzam, tarih boyunca farklı toplumlarda görülen bir hastalıktır ve herhangi bir belirli etnik veya dini gruba özgü değildir. Ancak, Orta ağ Avrupa’sında ve diğer bazı dönemlerde cüzzamla ilgili yaygın yanlış inançlar ve sosyal dışlama nedeniyle Yahudi topluluklarını ve Hristiyanları karşı karşıya getirmiştir. Bununla beraber XII. Yüzyılda Fransa’nın Aras kasabasında cüzzam salgını belirtilerine ulaşılmıştır. Cüzzam bu kasabada erkekleri ve kadınları, gençleri ve yaşlıları tesirinde bırakmıştır. Toplumsal olarak zor bir aşamadan geçen başta bu kasaba ve benzeri köyler, kasabalar, şehirler zor bir sürecin içerisine girmişlerdi. Hastalığı kabul etmek istemeyen erkekler bedenlerini farklı şekilde kapatmaya gereksinimi duydular. Sokaklar rahat ve zgr bir şekilde gezilemeyecek kadar kbusa dönüşmüştür. Bu durum insanları evlerine tıkamış ve insanların sosyal hayat ile olan bağlarını zayıflatmıştır (Nikiforuk, 2020: 50).

İnsanlık tarihine bakıldığı zaman birçok hastalığın kökeninin çok eskilere dayadığı görülüyor. Dünyanın her kıtasında görülen salgın hastalıkların türü ve şiddeti farklı olsa da acının türü hep aynı olmuştur. İşte bu önemli hastalıklardan bir tanesi de Frengi olarak karşımıza çıkmaktadır. Frengi kelime olarak “frenk uyuzu”, “dal efrenc”, “maraz-ı efrenci” şeklinde tanımlanmıştır Frengi (sifilis), Spiroetta Palida mikrobu kişilere bulaşma zamanı yaklaşık bir aydır. Bu bir aydan sonra bedenin farklı yerlerinde çıban çıkar. ıkan ıbanlar hastalığın kana karışmasına işarettir. Alman bilim insanı F. Scbaudınn tarafından bilimselliği kazanan bu hastalık daha sonra farklı teknik ve çalışmalar sonucunda netliğe kavuşmuştur. Alman düşünüre göre bu hastalık vücut metabolizmasıyla yakın ilişki içerisindedir. Mikrop insan vücudu dışında yaşamadığı için ancak varlığını bulaşarak sürdürmektedir. Bundan da anlaşılıyor ki direnç bazında çok güçlü olmayan bu hastalık ancak insan vücuduna bulaştığında kendisini korur ve ciddi zararlar verebilmektedir (avdar ve Karcı, 2016: 1-5). Ancak frengi diğer deri hastalıkları gibi olmadığı için insanların daha çok utanç ve ayıp bir hastalık olarak insanların zihnine yerleştiği için frengi hastalarının hastalığı kolay bir şekilde dile getirmedikleri tahmin edilmiştir. Yeryüzünde ortaya çıkan bütün salgın hastalıklar gibi AIDS’te ortaya ıktıandan sonra insanları başına bela olmuş ve

toplumları uzun zaman diliminde ürkütmüştür. AIDS; İnsan Bağışıklığı Yetmezliği Virüsü, Human Immunodeficiency Syndrome (HIV) bağışıklık sisteminin zayıflamasından sonra belirtilerini artıran bir hastalık olarak kayıtlara geçmiştir. HIV bulaşma özeliği gerçekleşikten yaklaşık 1-6 hafta içinde belirtileri giderek yükselmekte ve hastalığın boyutları açıkça ortaya çıkmaktadır. Hastalık semptomları arasında görülen özelliklere bakıldığında ateş, deri döküntüleri, eklem ağrıları, halsizlik vardır (Demirci, 2013: 4-5).

2. TOPLUMSAL DÖNÜŞÜMÜN GÜNAH KEÇİLERİ: ÖTEKİNİN ÖTEKİSİ ZÜHREVİLER

Salgın hastalıklar tarih boyunca birçok farklı etkene ve faktöre bağlı olarak dini dönüşümlere yol açmıştır. Bu dönüşümler, hastalıkların toplumları etkileme şekli, insanların hastalıklara verdiği anlam, dini inançlar ve ritüellerle ilişkilendirilen sağlık uygulamaları gibi çeşitli faktörlerle ilişkilendirilebilir. Bu bağlamda İslam toplumunda özellikle Hz. Peygamber'in M.S. 627 yılında Mekk'e'den Medine'ye hicret etmesi sırasında belirginleşen bir hastalıktan söz edilir. Amvas'ta ortaya çıkan ve veba olduğu bilinen hastalık daha sonra farklı bölgelere yayılmış ve çok sayıda Müslüman'ın hayatını kaybetmesine yol açmıştır. Birçok kabileyi demografik açıdan olumsuz etkileyen bu hastalık aynı zamanda Müslüman komutanların ve dini kanaat liderlerinin de hayatını kaybetmesine sebebiyet vermiştir. Medine ve Amvas için adeta bir dönüm noktasına yol açan veba toplumsal yansımaları olmuştur. Pek çok Müslüman bu hastalığı dini kategoride değerlendirmiştir. Bu nedenle hastalıktan ciddi anlamda dini çıkarımlar ve anekdotlar yapılmıştır. Öyle ki çok geçmeden iktisadi ve içtimai bir takım dönüşümler başlamıştır. Ekili ve dikili tarım alanları, hayvancılık, zanaatkarlık gibi geçim kaynakları terk edilmiş, çok geçmeden kıtlıklar boy göstermiş ve büyük göçler başlamıştır (Akçiçek, 2021: 95-100).

Veba ile başlayan toplumsal değişim ve dönüşüm sonraki yıllarda farklı hastalıklarla da daha da farklı bir süreç izlemiştir. Örneğin bazı dinî ve kültürel inanç sistemlerinde, salgın hastalıklar veya doğal afetler, tanrının insanların günahlarına veya toplumun ahlaki düşüşüne bir ceza olarak görülebilir. Bu inanç sistemlerinde, salgınlar, tanrının insanlığı uyarıp onları daha iyi bir yola yönlendirmek amacıyla gönderdiği bir bela veya musibet olarak yorumlanabilir.

Bu yaklaşım neredeyse bütün semavi dinlerde mevcuttur. Özellikle bazı salgın hastalıklar toplumsal ahlakın ve dini ritüellerin terk edilmesinden sonra topluma bir ceza olarak gönderildiğine kanaat getirilir. Bu bağlamda cüzzam salgını bu yaklaşımların başını çektiği söylenebilir. *Mycobacterium leprae* adlı bir bakterinin neden olduğu bulaşıcı bir hastalıktır. Tarih boyunca cüzzam, toplumlarda dini ve kültürel olarak çeşitli şekillerde yorumlanmıştır. Bazı dinlerde ve kültürlerde, cüzzam tanrının bir cezası olarak görülmüştür. Orta çağ Avrupa'sında yaşayan insanlar bu hastalığı "Tanrı'nın Laneti" olarak isimlendirmişlerdir. Ünlü tarihçi Heredotos'un fikirlerinden hareketle Persler, cüzzam hastalığını güneşe karşı işlenen bir günahın neticesi olarak görmüşlerdir. Heredotos'un ve Eski Mezopotamya'ya ait çivi yazılı metinleri yorumlayan uzmanların görüşlerinden anlaşıldığı üzere İsa öncesi toplumlarda cüzzam, bir hastalıktan ziyade Tanrı'nın günahkâr insanoğlunu cezalandırması şeklinde değerlendirilmiştir. Cüzzam, cinsel yolla, yiyeceklerle, enfekte olmuş birine temas halinde veya irsi olarak bulaşabilen bir hastalıktır. Dolayısıyla cüzzam hastalığı da zührevi salgınlar kategorine dâhil etmek mümkündür. Cüzzam, deri, sinirler, mukoza zarları ve ayrıca bazı iç organları etki altında bırakan bakteriyel enfeksiyona dayalı bir hastalıktır. Hastalık, vücutta deri lezyonları, sinir hasarı ve bazen organ yetmezliği gibi çeşitli fiziksel belirtilere yol açmaktadır. cüzzam semptomları öncelikli olarak deri lezyonları üzerinde deformasyon yaratma özelliği bulunmaktadır. Özellikle, burnun ve kulakların deformite olması yüzün şekli üzerinde de etkisini ortaya çıkarmaktadır. Ayrıca çene ve kemiklerde de erozyon gibi bir takım belirtiler ortaya çıkmaktadır. Cüzzam yaralar, lekeler, şişlikler gibi fiziksel deformasyon şeklinde ortaya çıkar ve oldukça ürkütücü bir görüme sahiptir (Marincola, 1972: 132).

Dünyanın her kıtasında görülen salgın hastalıkların türü ve şiddeti farklı olsa da dramın türü aynı olmuştur. Ortada insanların karşısında duran bulaşıcı hastalıklar ve insanların çaresiz kalmaları olmuştur. İşte bu önemli hastalıklardan bir tanesi de frengi olarak karşımıza çıkmaktadır. Frengi (sifilis), Spiroçetta Palida mikrobu kişilere bulaşma zamanı yaklaşık bir aydır. Bu bir aydan sonra bedenin farklı yerlerinde çıban çıkar. Frengi gibi cinsel yolla bulaşan hastalıkların önlenmesi ve kontrol altına alınması için eğitim, erken teşhis, tedavi ve cinsel sağlık hizmetlerinin önemi vurgulanmaktadır. Bu nedenle, frengi gibi hastalıkların tanrının bir cezası olarak görülmesi daha çok insanların yaşam biçimleri ile ilişkilendirilmektedir. Öyle ki frenginin bulaşmasını kolaylaştıran en önemli etken her ne kadar fuhuş olduğu düşünülse de diğer etkenler de oldukça yaygın ve

önemli olmuştur. Hekimler, berberler, sağlık ekipleri ve diğer sağlık çalışanları hastalığa kolayca yakalanma durumları vardı. Bundan dolayı frengi süt içiren bir anneden bulaştığı gibi birlikte hamam keyfini yapan arkadaşlardan ve aile fertlerinde de bulaşabilmektedir. Bazı ülkelerde hamamlar hayat kadınların hayat kadınlığa atıkları ilk adım yerleri olarak da belirtilmiştir. Avrupa halkı XV. Yüzyıldan itibaren bu hastalıkla tanışmıştı. Diğer söylentiler ise frenginin eski çağlardan beri bu coğrafyada olduğu ve sosyo kültürel hayatın şehirlerde yoğun olmamasından dolayı çok ön plana çıkmadığı düşüncesi idi. Ancak ilk defa frenginin M.S. 1493 yılında İspanya da Barselona civarında ortaya çıkmıştır. Bu hastalığa Hin Lekesi manasına gelen “Seville” ismini vermişler. Ancak frenginin Avrupa da yaygınlaşmasını hızlandıran diğer bir ön görüş ise Amerika’nın keşfi olmuştur. İspanya’dan diğer Avrupa ülkelerine frenginin geçişine bakıldığında zaman İtalya’ya İspanyol askerleri tarafından getirilmiş olduğu söylenilmektedir. Aynı şekilde askerler bu hastalığı M.S. 1495 yılında başta İsviçre olmak üzere, Fransa, Almanya, Hollanda, İngiltere, İskoçya Venedik, Yunan adaları, Polonya Rusya ve buradan sonra da hastalığın güzergâhı Anadolu, Asya, Hindistan olmuştur (Özdemir, 2019: 35-36).

Yeryüzünde ortaya çıkan bütün salgın hastalıklar gibi AIDS’te ortaya çıktından sonra insanların başına bela olmuş ve toplumları uzun zaman diliminde ürkütmüştür. AIDS; İnsan Bağışıklığı Yetmezliği Virüsü, Human Immunodeficiency Syndrome (HIV) bağışıklık sisteminin zayıflamasından sonra belirtilerini artıran bir hastalık olarak kayıtlara geçmiştir. Son birkaç yılda engel tanımaz bir hızla yayılan ve henüz tedavisi olmayan edinilmiş immünyetmezlik sendromu (AIDS), çok tartışılan konulardan biri haline gelmiştir. Bu konu sadece tıp veya sağlık bilimleri alanında değil aynı şekilde sosyal bilimler alanında da giderek önemli bir konu hali almıştır. Bulaşıcı bir hastalık olması nedeniyle AIDS, birey ve çevresi üzerinde iyileştirilmesi zor sosyal, psikolojik ve ekonomik etkilere sebep olmaktadır. Her ne kadar ilk kez 1981 yılında AIDS hastalığı dünya tıp literatürüne girmiş olduğu bilinse de daha öncesinden de bu hastalığın ortaya çıkmış olduğunu dile getiren bilim insanları bulunmaktadır (Ercan, 2015: 1-4).

3. TANRI'NIN KANUNLARINA KARŞI ÇIKAN GÜNAHKÂRLAR

Avrupa'da Tanrı'nın lanetlediği bir hastalık olarak görülen cüzzam bir insanı kötü anlamda damgalamak için yeterli bir sebep idi. Çünkü bu damgalanma ile birlikte cüzzamlılar temel hak ve hürriyetlerini kaybederdi. Cüzzam hastalarının sosyal haklardan mahrum bırakılmasının temel nedeni hastalığın toplumsal sağlığı tehdit etmesinden kaynaklanmaktaydı. Ayrıca cüzzam hastalarının Tanrı'nın günahkâr kulu ilan edilmesi ve birçok dinde zaruri bir şekilde tecrit uygulamasının vurgulanması cüzzamlılara uygulanan sosyal tutumu meşrulaştırmıştır. Orta Çağ Avrupa'sında cüzzam hastalarının özel giysileri olurdu. Bu giysiler bir insanın bütün sosyal kimliğini yansıtırıdı. Parmaklarında yüzük, boyunlarında zil ve çanlar olurdu. Bu durum bir insanı bütün sosyokültürel haklardan mahrum bırakmaya yeterdi. Bütün bu ahlak dışı muamelelerle birlikte cüzzamlılar rüzgârın yönüne göre hareket ederdi. Orta çağ Avrupa'sında bu hastalığa yakalananlar malları ve insani hakları yasal olarak ellerinden alınırđı. Katolik inanişaya göre boşanmanın mümkün olmadığı bir dünyada ancak eşlerden biri cüzzamlı ise boşanma gerçekleşebilirdi. Cüzzam teşhisi konulan bir kimse gönüllü olarak bütün sosyokültürel ve iktisadi haklarından vazgeçerdi. Bu vesile ile doktorların cüzzam teşhisi koyduğu bir kimse için artık dünyada yaşamının pek önemi kalmazdı. Cüzzam teşhisi kişinin ölüm merasimini okumak demektir. Bu nedenle cüzzamlı hasta için dini bir tören düzenlenir ve cüzzamlının toplumla ilişkisi kesilirdi. Toplumla ilişkisi kesilen cüzzamlı dini ibadet alanlarına gidemez, kurumsal çalışmalara katılamaz, çarşı-pazar gezemez, kuyulardan, çeşmelerden ve halkın kullandığı nehirlere su içemezdi (Marahatta, 2015, 6-10).

Her ne kadar dünyada birçok deri hastalığı ortaya çıkmış olsa da hiçbir hastalık cüzzam kadar yıpratıcı değildi. XII. Yüzyılda Fransa'nın Aras Kasabası, Hindistan'ın Kalküta şehri, Romanya'nın Tekeli Köyü'nde olduğu gibi cüzzam hastaları her türlü sosyokültürel haklarından mahrum kalmışlardı. Cüzzam salgını sokakları kadınlar için zindana çevirmişti. Binlerce kadının bedeni bu hastalık nedeniyle tanınmaz hale gelirken, bir o kadar da kadının hayali yarıda kalmıştı. Yine binlerce kadın eşinden, yurdundan ayrılmış ve aile bütünlüğünü koruyamamıştı. İşte bütün bu olup biten olumsuz durumların yegâne sebebi cüzzamdır (Nikiforuk, 2020: 50-55).

Cüzzam; Hindistan, Afrika, Filipin, Mozambik, Nepal, Brezilya ve Endonezya gibi ülkelerde sosyokültürel yaşantıyı değiştiren toplumsal dışlanmaya, dönüşmeye neden olan bir hastalıktır. Cüzzamla birlikte asırlık gelenek ve görenekler değişime ve dönüşüme uğramıştır. Cüzzamın ortaya çıktığı gruplarda veya dinlerde hastaların büyük çoğunluğu baskıya ve mobinge maruz bırakılmıştır. Ayrıca cüzzamlılar dini gelenek ve görenek olarak adlandırılan bazı hurafelerden kaynaklı psikososyal, fiziksel ve hukuksal ayrımcılıklara sürüklenmiştir. Cüzzamın bulaştığı kişiler bu coğrafyada kültürel değerlerine yabancı kalmıştır. Toplumsal ilişkiler, sosyal normlar, örf ve adetlerin büyük çoğunluğu cüzzamlılar ile birlikte yeniden şekillenmiştir. Eski Mısır medeniyetinde halk bu hastalığı ‘ölümden önceki ölüm’ olarak adlandırmıştır. Mikropların bulaştığı insanlar oldukça enteresan bir hal alır. Cüzzam mikroplarının bulaştığı kişilerin bedenleri tanınmaz hale gelmiştir. Bedenler oldukça kokmuştur. Bu pis koku karşısında cüzzamlıların yakınları dahi bunalıma sokmuştur. Bu nedenle toplum tarafından dışlanan cüzzamlı hastalar “Çamur Şehri” denilen yaşam alanlarının dışına sürgün edilmişlerdir. Cüzzamlılar birçok toplumda cezalandırıldığı gibi bu tutum Perslerde de devam etmiştir. Persler bedenleri sarkan insanların Tanrı’nın huzuruna çıkmalarını yasaklamışlardır. Bu nedenle Persler cüzzamlıları cezalandırmak için gün yüzünü görmelerini dahi yasaklamışlardır. Perslerde bir cüzzamlı ister yaşasın ister ölsün hiçbir sosyokültürel hakka sahip olmamıştır. Yani Pers kültüründe bir cüzzamlının malı ve mülkü olmamıştır. Cüzzamlı hasta ailesi tarafından dışlanmıştır. Çünkü aile başta olmak üzere neredeyse herkes cüzzamlıları korumaktan sakınmıştır (Kılıç, 2020: 367-368).

Frengi hastalığı cinsel yolla bulaşan hastalıkların toplumda bazı olumsuz etiketlerle ilişkilendirildiği için hastaların damgalanması cüzzamla benzer olmuştur. Özellikle Ortaçağ ve erken modern dönemlerde, frengi gibi hastalıklarla ilişkili olarak toplumsal dışlanma ve ayrımcılık oldukça yaygın görülmüştür. Frengi, toplumda ahlaksızlık, günahkârlık veya kişisel ihmallerin bir sonucu olarak algılanmış ve hastalar genellikle toplumdan dışlanmıştır. Frenginin bulaşmasını kolaylaştıran en önemli etken her ne kadar fuhuş olduğu düşünülse de diğer etkenler de oldukça yaygın ve önemli olmuştur. Hekimler, berberler, sağlık ekipleri ve diğer sağlık çalışanları hastalığa kolayca yakalanma durumları vardı. Bundan dolayı frengi süt içiren bir anneden bulaştığı gibi birlikte hamam keyfini yapan arkadaşlardan ve aile fertlerinde de bulaşabilmektedir. Bazı ülkelerde hamamlar hayat kadınların hayat kadınlığa atıkları ilk adım yerleri olarak da belirtilmiştir. Frengi hastalığına kapılan insanların

fizyolojik olarak kendileriyle barışık olmayışlarının sebepleri bulunmaktaydı. Belki de en önemli sebeplerden bir tanesi de yedikleri yemekleri ve içtikleri içecekleri sürekli kusarak dışarıya atmalarıydı. Frenginin bu acımasızlığı insanları birbirinden uzaklaştırmıştı. Aileler, eşler, çocuklar ve arkadaşlar öyle ki frengiye kapılan kimselerden herkes kaçıyordu. Frengi hastalara depresyona kapılan hastaların bazıları intihar etmeye yöneldiği söylenilmiştir. İnsanları ağızlarındaki dişler çürümüş ve çocukları beşiği gibi ağızdaki dişler sallanmış. Frengi, vücut kirliliğini hat safhaya çıkarmış ve hastaları iyileşmemesi gibi derin bir ruh haline sürüklemiştir. (Nikiforuk, 2020: 130). 1981 yılında ABD’de ortaya çıkan AIDS Haiti’den gelen göçmenlerden dolayı ortaya çıktığı düşünülmektedir. 1959 yılında Afrika’da bazı hastalardaki belirtileri AIDS’i işaret etmiştir. Öyle ki Afrika’da bu dönemde AIDS ortaya çıkması üzerine Her ne kadar bu hastalığın resmi kayıtlara geçen tanısında bir netlik olmasa da hastalığın sosyal ve psikolojik boyutları 1980’li yıllara işaret etmektedir. (Nikiforuk, 2020: 132). Bu dönemde AIDS salgın bir hastalık olarak tarihe geçmiş ve yaygınlaşmıştır. Vücut sıvıları yoluyla kolay bir şekilde bulaşabilen bu hastalık uzun zaman boyunca tedavisi olmamış ve sosyal, kültürel, ekonomik olarak toplumlara ağır bir şekilde yansımıştır. Amerika ve Afrika’nın dışında dünya genelinde ilk başlarda yaklaşık 40 ülkeye sıçrayan bu hastalık acımasız bir şekilde yol almıştır. Ancak AIDS yaygınlık derecesi sadece bu ülke sayılarıyla sınırlı kalmamıştır. 1987 yılında yaklaşık 136 ülkeye kadar sıçrayan bu amansız hastalık korkunç boyutlara kadar ulaşmıştır. AIDS hastalığına karşı Dünya Sağlık Örgütü (DSÖ) ve diğer birçok sağlık kuruluşu neredeyse seferber ilan etmiştir. AIDS vakalarında dünya üzerinde her ne kadar farklılık göstermiş olsa da cinsel ilişkiler, yaşam koşulları, kültür, iklim ve benzeri şeylerden etkilendiği tahmin edilmektedir. Özellikle Kuzey Amerika, Avrupa, Avustralya, Afrika coğrafyasındaki ülkelerde artan vakalar dikkat çekici bir boyuta ulaşmıştır. (Sünter-Pekşen, 1996: 3-5). AIDS riski ortaya çıktıktan sonra bireylerde travmalar ve depresyonlar artmıştır. Bireylerdeki davranışlarda değişimler meydana gelmiş ve bireylerde aşırı derecede stres belirtileri ortaya çıkmıştır. Stres ve depresyonla mücadele birimleri çağın vebası olarak adlandırılan bu hastalığı psikolojik destekler vermiş ve bireylerdeki korkuların önüne geçilmeye çalışılmıştır. Riskli davranışların nasıl azaltılması üzerine uzmanlar ile birlikte sosyal bilimciler ortak bildirilere çalışmalarına ağırlık vermişler. Yapılan araştırmalar büyük şehirlerde AIDS vakalarının daha çok olduğunu tespit etmiştir. Hastalarda yapılan testlerde pozitif vaka olarak görülenlerin birçoğunda homoseksüel, biseksüel, lezbiyenlerde ağırlıkta

olduğu için bu hastalığa ayrıca bu gruplara özgü bir hastalık olarak görülmüştür (Erseven, 1991: 3-5).

Eşcinseller arasında Batı Avrupa'da AIDS oldukça yaygınlık kazanmıştır. Eşcinsel erkeklerde ve kadınlarda anal ilişki doğrultusunda AIDS oldukça ilerlemiş. Güney Afrika'da ise anal ilişki sonucunda artan AIDS vakaları vahim sonuçlara neden olduğu söylenilmektedir. Ayrıca AIDS virüsüne kapılan bireyler başkalarıyla cinsel ilişkiye girdiklerinde kendilerini koruyamadıklarından dolayı kolay bir şekilde virüsü bulaştırdıkları ortaya konmuştur. Batı Avrupa ve Müslüman olmayan ülkelerde Anal İlişki oranı oldukça yüksek olduğu yapılan araştırmalar sonucu ortaya konmuştur. Bu ve benzeri cinsel deneyimlerin davranış haline gelmesinden dolayı salgın bir hastalık olan AIDS' e neredeyse davetiye çıkarmıştır. (Kıyılıoğlu & Dönmez, 2017: 3-7). Tüm dünyayı esir alan AIDS bulaşma yollarında (kan, sperm, vajina algısı, anne sütü gibi şekillerde virüse sahip olmayan bireylere bir yol ile bulaşmaktadır. Cinsel yola bulaşan AIDS en büyük tehlikesini alıcılarda göstermektedir. Aynı şekilde virüs damar yolu, anüs, rektum ağız, göz ve burun yoluyla bulaştığı söylenilmiştir. Bu hastalık küresel olarak bir temel problem halini almıştır. Bu problemlerle birlikte hastalığın çoklu boyutları ortaya çıkmıştır. Küresel bir boyut hastalık sosyal ve politik çıkmazlara sebep olduğu anlaşılmıştır (Nurşah Ayata, 2018: 28). Hastalığa yakalanmada tüm dünyada olduğu gibi ülkemizde de ölüm oranı gittikçe yükselmiştir. Bu durum ülkemizde de bir sağlık problemi olmasının yanı sıra sosyal ve kültürel anlamda da bazı problemler meydana getirmiştir (Gültekin, 2019: 7).

SONUÇ

Salgın hastalıklarla insanoğlunun etkileşimi neredeyse insanlık tarihinden daha öncelere dayanmaktadır. İnsanoğlu, tarihin ilk aşamalarından beri çeşitli dönemlerde farklı salgın hastalıklarla karşılaşmıştır. Dolayısıyla bir afet unsur olarak da bilinen salgın hastalıkların topluma olan etkileri çoğu zaman inkâr edilmemektedir. İlk çağlardan başlayıp günümüz modern topluma kadar salgın hastalıklar karşısında milyonlarca insan hayatını kaybetmiştir. Bu da demektir salgın hastalıkların toplumsal etkileri sadece demografik anlamda değildir. Benzer şekilde salgın hastalıklar, insan topluluklarını iktisadi, psikolojik, poli-

tik, sosyokültürel ve benzeri alanlarda da etkilemeyi sürdürmektedir. Öyle ki Antik çağlarda, salgın hastalıkların etkisi insan topluluklarını demografik anlamda büyük bir kırılma maruz bırakmıştır. Örneğin, Mısır'da ve Mezopotamya'da, Hindistan'da, Çin'de ve Anadolu'da çeşitli salgın hastalıklardan kaynaklı milyonlarca insan yerinden yurdundan göç etmek zorunda kalmıştır. Salgın hastalıklar arasında özellikle Orta Çağ'da, Kara Ölüm ile başlayan bu zorlu süreç Avrupa'da büyük bir yıkıma sebebiyet vermiştir. İnsanlık sadece veba ile değil benzer şekilde çiçek, kolera, sıtma gibi hastalıklar karşısında büyük kayıplar vermiştir.

Zührevi salgın hastalıklar da en az diğer küresel pandemiler gibi insanlığı tehdit altında bırakmıştır. Zührevi salgın hastalıkların diğer salgın hastalıklardan farkı ise daha çok teolojik yansımalarıdır. Dünyanın en eski salgın hastalıkları arasında kabul görülen cüzzam salgını aynı zamanda zührevi bir salgın hastalık olarak da görülmektedir. Bu hastalıkla beraber dünyanın farklı yerlerinde dini ve mezhep çatışmaları boy göstermiştir. Fiziksel deformasyon yönü yüksek olan bu hastalık, Avrupa'da Hristiyanları ve Yahudiler karşı karşıya getirirken Asya'da ise Hinduları ve Çinlileri karşı karşıya getirdiği bilinmektedir. Cüzzam salgına yakalananlar Tanrı'nın gazabına uğrayanlar, Tanrı'nın emirlerine itaat etmeyenler olarak bilinmiştir. Bu bağlamda kendilerini Tanrı'nın yeryüzündeki temsilcileri olarak gören çoğu kurumsal dini temsilci cüzzamlılara yapılan zulmü mubah görmüştür.

Antik dönemlerden beri bilinen en eski zührevi hastalıklardan sifiliz ve bel soğukluğunu anımsatan bir takım kanıtlar olduğu söylenilmektedir. Fakat XIX. yüzyılın ortalarına kadar frengi veya treponema pallidum adı verilen bakterinin nasıl ve ne şekilde bulaştığı hep merak konusu olmuştur. Bu hastalık genellikle cinsel temas yoluyla bulaştığı için hastalar hep günah keçisi şeklinde görülmüştür. Öyle ki bu hastalığın fiziksel yansımaları çok sayıda insanı psikolojik açıdan olumsuz etkilemiştir. Boşanmalarına artması, insanların yalnızlaşması, töre ve geleneklerin baskın olduğu toplumlarda insanların toplumsal şiddete maruz kalması gibi olaylar sıklıkla ortaya çıkmıştır. XX ve XXI. yüzyılın en büyük korkulu rüyası olan AIDS, hepatit B, akuminata ve diğer zührevi salgın hastalıklar milyonlarca insan için halen de büyük önem arz etmektedir. Küreselleşen dünyada devlerin en büyük önlemleri sağlık alanında yapmalarının kaçınılmaz olduğu unutulmamalıdır. Bu bağlamda gerek dini gerek ise hukuksal boyutlarıyla zührevi salgın hastalıklara verilen manevi ve tıbbi önlemlerin artırılması, yine benzer şekilde zührevi salgın hastalıklardan

korunmak için toplumsal bilinç farkındalığına yönelik faaliyetlere ağırlık verilmesi ihtiyacı olduğu düşünülmektedir. Aksi halde zührevi salgın hastalıklar küresel konjektörel insan popülasyonunu ciddi anlamda tehdit altında bırakmayı sürdürecektir.

KAYNAKÇA

- Abakay, O.(2020). “HIV/AIDS Tanısı Ala Bireylerin Suçluluk ve Utanç İle Kendini Sevme ve Öz – Yeterlilik ve Psikolojik Dayanıklılık Düzeyleri Arasındaki Yordayıcı İlişkiler”, *Necmettin Erbakan Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Enstitüsü(Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi)*, s. 20.
- Ardıç, M.(2019) “Bakü’de Kolera salgını ve Osmanlı Devleti’nin Başvurduğu Bazı Sıhhi Uygulamalar(1893-1894)”, *Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmalar Dergisi*
- Akçiçek, E. (2021). Eren Akçiçek vb., *Tarihsel Süreçte Anadolu’da Veba*, Ankara: Gece Kitaplığı.
- Çifçiöğlü, F. (“2. Abdülhamid Dönemi İzmir’de Salgın Hastalıklar, Celal Bayar Üniversitesi, *Sosyal Bilimle Enstitüsü (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi)* Manisa, 2014, s. 70.
- Demirci, N. (2013). “Prof. Dr. Hulusi Behçet’in (1889-1948) Frengi Hakkındaki Bir Radyo Konuşması”, *Mersin Üniversitesi Tıp Fakültesi Lokman Hekim Tıp Tarihi ve Folklorik Tıp Dergisi*, s. 4.
- Ercan, S. (2015). Devlet, “Üniversite ve Özel Hastanelerde Görevli Sağlık Personelinin AIDS’e İlişkin Bilgi ve Tutumları (Karşılaştırmalı Bir Çalışma)”, *Ergoterapi ve Araştırma Dergisi*. s. 1-2.
- Erseven, Ö. H. (1991). “AIDS ve Psikolojik Danışma”, *Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Fakültesi Dergisi*. s. 3.
- Işık, Z. (2021). “Osmanlı’nın Son Zamanları Cumhuriyet’in İlk Çeyrek Asrında Sıtma Salgınına Karşı Verilen Mücadelenin Mahiyeti”, *Selçuk Türkiyat Dergisi*
- Kılıç, O.(2020). *Tarihte küresel salgın hastalıklar ve toplum hayatına etkileri, küresel salgın anatomisi: insan ve toplumun geleceği*. Ankara: Türkiye Bilimler Akademisi Yayınları.
- Kıyloğlu, L. & Dönmez, A. (2019). “HIV/AIDS Riskini Artıran Cinsel Davranışlar”, *Psikiyatride Güncel Yaklaşımlar*, s. 4.

- M. Marincola, J. Heredotos, The Histories, Middlesex: Penguin Classics.
- Marahatta, S.(2015). “Social Stigma in Leprosy”, *Journal of Chitwan Medical College*, s. 6-10.
- Nikiforuk, A. (2020). *Mahşerin dördüncü atlısı*, çev. Selahattin Erkanlı, İstanbul: İletişim Yayınları.
- Çavdar, N. & Karcı E. (2016) “19.Yüzyıl Sonları 20. Yüzyıl Başlarında Osmanlı Devleti’nde Frengi İle Mücadele Kapsamında Yapılan Yasal Düzenlemeler”, *Gazi-osmanpaşa Üniversitesi, Sosyal Bilimler Araştırma Dergisi*.
- Özdemir, S. (2019). “19. Yüzyılda Kastamonu Vilayetinde Salgın Hastalıklar”, *Karabük Üniversitesi, Sosyal Bilimler Dergisi (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi)*, Karabük, s.36.
- Özden, K & Özmat, M. (2014). Salgın ve Kent: 1347 veba salgınının Avrupa’da sosyal politik ve ekonomik sonuçları”, *İdealkent Dergisi*.
- Sünter, A. T. & Pekşen, Y. (1996). “AIDS Epidemiyolojisi”, *Ondokuz Mayıs Üniversitesi Tıp Dergisi*, s. 3
- Ünlü Mucize & Albayrak, Z. (2021). “Osmanlı Devleti’nde Çiçek Hastalığı Üzerine Bir Değerlendirme”, *Ondokuz Mayıs Üniversitesi İnsan Bilimleri Dergisi*.

14. BÖLÜM

TÜRKİYE’DE KORONAVİRÜS SALGINI AŞILAMA SÜRECİNDE TWITTER KULLANIMI ÜZERİNE BİR İNCELEME

Selin MADEN

*İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü,
Gazetecilik Programı, Doktora Öğrencisi,
madenselin@hotmail.com*

GİRİŞ

İnsanlık tarihi boyunca birçok salgın yaşanmış, bu salgınların çoğu savaş ve göçler esnasında ortaya çıkmıştır. Her salgın, kendi dönemi içerisinde çok sayıda insanı başta sosyo-ekonomik, demografik ve psikolojik olmak üzere çeşitli açılardan etkisi altına almış (Çiçek, 2020: 14) ve yeni bir sosyal yaşam tasarımı da beraberinde getirmiştir (Tamer-Gencer ve Aydınlioğlu, 2021: 257). Dahası, tarihsel süreç içerisinde yaşanan veba, çiçek, kolera, tifüs, ebola, SARS, MERS gibi pandemiler yüz binlerce insanın ölmesine de neden olmuştur (Öztek, 2020: 60). Bunun günümüze en yakın örneği ise COVID-19 Pandemisi’dir. Bu pandemi, 1918 yılında yaşanan ve İspanyol Gribi Pandemisi olarak da bilinen 1918 İnfluenza Pandemisi’nden sonra sağlıkla ilgili meydana gelen en önemli olaylardan biri olarak görülmektedir. Benzer şekilde COVID-19 Pandemisi, İkinci Dünya Savaşı’ndan sonra dünya genelinde yaşanan ve insan hayatını en fazla etkileyen hadiselerden biri şeklinde de nitelendirilmektedir (Thomas, 2020: 93). “COVID-19, yeni keşfedilen bir koronavirüs olan SARS-CoV-2’nin neden olduğu bulaşıcı bir hastalıktır” (Jones ve Comfort, 2020: 76) ve ilk kez Aralık

2019’da Çin’de görülmüştür. Ortaya çıkış nedenine ilişkin çeşitli tartışmalar yürütülmesine karşın günümüzde hala ortak kabul gören bir sebep bulunmamaktadır. Ancak Koronavirüs, kısa süre içerisinde bir salgına yol açarak tüm dünyayı etkisi altına almıştır. Bu durum yayılım gösterdiği geniş ölçek nedeniyle Mart 2020’de pandemi ilan edilmesiyle sonuçlanırken, Türkiye de Mart 2020’de ilk vakanın görülmesinin ardından salgınla mücadele eden ülkeler arasına katılmıştır. Mücadelenin en önemli ayaklarından birini ise aşı çalışmaları oluşturmuştur.

Salgın küresel ölçekte can kayıplarının yaşanmasına neden olurken çeşitli ülkelerde bilim insanları aşıya yönelik çalışmalar yapmış, aşının bulunmasıyla birlikte çok sayıda ülkede aşılama faaliyetleri başlamıştır. Türkiye’de ise ilk aşılama Ocak 2021’de yapılarak hastalığa karşı bir mücadele süreci başlatılmıştır. Ancak aşının yan etkilerine karşı bilim insanlarının çalışmalarını yetersiz gören kişiler nedeniyle toplumda aşıya karşı bir güvensizlik de oluşmuştur. Bu da beraberinde hem aşı tereddütlerini hem de aşı karşıtlığını getirmiştir. Bunun akabinde Türkiye’de halkın aşıyı benimsemesine, bireylerin aşılama sürecine dahil olmalarına ve toplumda aşılama oranının artırılmasına yönelik girişimlerde bulunulmuştur. Bu noktada geleneksel kitle iletişim araçlarının yanı sıra sosyal medya mecralarının da desteği ile aşı sürecine ilişkin olarak halk bilgilendirilmiş ve aşılama sürecine dahil olmaları sağlanmaya çalışılmıştır. Koronavirüs döneminde toplum üzerinde önemli bir rolü ve etkileme gücü olan Sağlık Bakanı Fahrettin Koca başta olmak üzere siyasi parti liderleri aşı kampanyasına destek verdiklerine yönelik açıklamalar yapmış ve bu mesajların halka iletilmesinde sosyal medya platformlarından biri olan Twitter’den faydalanmışlardır.

Bu doğrultuda Türkiye’de Koronavirüs salgını aşılama sürecinde siyasilerin Twitter kullanımını odağa alan çalışmada öncelikli olarak; COVID-19 Pandemisi ve COVID-19 Pandemisi döneminde sosyal medya kullanımına ilişkin yapılan literatür taramasına yer verilmiştir. Ardından pandemi sürecinde sosyal medyada aktif rol oynayan hem Sağlık Bakanı Fahrettin Koca’nın hem de siyasi parti liderlerinin şahsi Twitter hesapları, 13 Ocak-30 Mart 2021 tarihleri arasında aşı kampanyasına destek amacıyla kullanımları çerçevesinde incelenmiş, yaptıkları paylaşımlara odaklanılarak içerik analizi tekniğiyle çeşitli açılardan analiz edilmiştir. Yapılan araştırma sonucunda Fahrettin Koca’nın aşı olmaya davet ettiği 9 liderden 8’inin aşılama sürecine ilişkin paylaşımlarda bulunduğu, bu paylaşımları ağırlıklı olarak video ve fotoğraflar ile destekledikleri, bu yolla da halka aşı olmaları için çağrıda bulunarak bir güven ortamı oluşturmaya çalıştıkları görülmüştür.

Twitter platformunun ismi ve bazı siyasi parti liderlerinin çalışmanın yayımlandığı tarihte değişmiş olmasına karşın, çalışmada araştırmanın yapıldığı tarih baz alınarak Twitter ve dönemin siyasi parti liderlerinin ismi kullanılmıştır.

1. COVID-19 PANDEMİSİ'NİN ORTAYA ÇIKIŞI VE AŞI ÇALIŞMALARI ÜZERİNE

Hastalık saptanan ilk kişide ortaya çıkan bulgu ve belirtiler 1 Aralık 2019'da başlamıştır (Şenol, 2020: 186). İlk kez Aralık 2019'da Çin'in Wuhan eyaletinde görülen COVID-19 (Ayaz ve Ayaz, 2021:1; Kılıçaslan ve Küçük, 2021: 62), Çin Hastalık Kontrol ve Önleme Merkezi'nin (Chinese Centre for Disease Control and Prevention, CCDC) 7 Ocak 2020'de yaptığı boğaz sürüntü örnekleri ile tespit edilmiştir. Bu gelişmenin ardından Şiddetli Akut Solunum Sendromu Koronavirüs 2 olarak isimlendirilmiş (Sohrabi vd., 2020: 71) ve "severe acute respiratory syndrome coronavirus-2; SARS-CoV-2" (Meşe ve Ağaçfidan, 2020: 14) şeklinde literatüre geçmiştir.

Geniş ölçekte kitleleri etkileyen bu hastalığın kökenine bakıldığında farklı görüşlerin ortaya atıldığı bir süreç söz konusu olmuştur (Üstün ve Özçiftçi, 2020: 143). Bu görüşlerden ilki, virüsün Çin'de kurulan hayvan pazarlarında ortaya çıktığı yönündedir. Görüşe göre, "Salgına neden olan virüsün hayvandan insana geçtiği düşünülmüştür çünkü birkaç hasta Kasım ayında Wuhan'daki yerel balık ve yabani hayvan pazarını gezdiklerini belirtmişlerdir" (Aşan-Baydemir, 2020: 17). Benzer şekilde Deng (2020: 1676) de yarasa ve pangolinlerin muhtemel hayvan konakları olduğunu ve virüsün bu canlılardan insanlara bulaştığını ifade etmektedir. Ancak Lu vd. (2020: 9) bu hipoteze zıt bir görüş daha ileri sürmekte ve yarasaların hastalık açısından önemli bir konumda bulunmasına karşın, başka bir canlının yarasalar ve insanlar arasında bir ara konak durumunda olduğunu söylemektedir. Bu düşünceyi de hastalığın, yarasaların kış uykusunda olduğu Aralık ayında ortaya çıkması, Huanan isimli deniz ürünleri satılan pazarda yarasa satılmaması ve sadece suda yaşayan canlıların bulunması gibi çeşitli argümanlara dayandırmaktadır. Virüsün kökenlerine ilişkin ikinci görüş ise bu virüsün bilinçli şekilde üretildiği yönündedir. Liu vd.'ne göre (2020: 505), SARS-CoV-2'nin laboratuvarında yapılan çalışmalardan kaynaklandığına yönelik spekülasyonlar, söylentiler ve komplo teoriler bulunmakta ve bu virüsün, bir

laboratuvardan sızdırılması sonucunda yayılım gösterdiği iddia edilmektedir. Bu durumu bir komplo teorisi olarak nitelendiren Akın-Çelebi’ye göre (2022: 116) de “Koronavirüsünün laboratuvarda üretildiği, Çin’in 5G teknolojisini tüm dünyaya dayatmak için yarattığı bir yapay bir durum olduğu, koronavirüsün biyolojik bir silah olduğu ve süper güçler arasında yaşanan savaşın bir parçası olduğu iddiaları mevcuttur.” Ancak Kurtcu vd.’ne göre (2022: 11) COVID-19’un biyolojik bir silah olarak kullanma amacıyla laboratuvarda üretildiğine ilişkin ortak bir uzlaşma söz konusu değildir. Benzer şekilde Hao vd. (2020) tarafından yapılan araştırmada, SARS-CoV-2’nin laboratuvarda üretildiği yönündeki teoriyi olumlayacak bir kanıt ulaşılamadığı ve aksi yönde bulgular elde edildiği sonucuna varılmıştır. Bu bağlamda hastalığın ortaya çıkış nedenine ilişkin çok sayıda görüş olmasına rağmen, geçen süreç içerisinde henüz bir ortak paydada buluşulamamıştır.

Hastalık ortaya çıktıktan kısa süre sonra yayılım göstermeye başlamıştır. Hastalığın yayılım haritasına bakıldığında; Aralık 2019’da ilk kez Çin’de görülmüş (Çoban, 2021: 127), 13 Ocak 2020’de Tayland’da, 16 Ocak 2020’de Japonya’da, 20 Ocak 2020’de Güney Kore’de, 21 Ocak 2020’de Amerika Birleşik Devletleri’nde, 23 Ocak 2020’de Nepal’de, 25 Ocak 2020’de Avustralya’da, Fransa’da, Malezya’da ve Kanada’da, 29 Ocak 2020’de Birleşik Arap Emirlikleri’nde ve Finlandiya’da, 30 Ocak 2020’de Filipinler ve Hindistan’da ilk vakanın görüldüğü ilân edilmiştir (Euronews, 2020). Bu gelişmelerin akabinde Dünya Sağlık Örgütü (DSÖ), 30 Ocak 2020’de “uluslararası kamu sağlığı acil durumu” ilân edildiğini duyurmuştur (Eroğlu, 2020: 184). Hastalık Antarktika hariç tüm kıtalarda yayılarak geniş ölçekte bir alanı etkisi altına almış, Afrika ve Güney Amerika’da vaka sayıları her geçen gün ivme kazanırken Avrupa hastalığın merkezi olarak konumlanmıştır (Boyacı-Yıldırım, 2021: 66-67). Salgın, Şubat 2020’de İtalya’yı etkisi altına almış ve ülke, ölen ve hastalığa yakalanan kişi sayısı bakımından ilk sıralara yerleşmiştir. Ancak Amerika Birleşik Devletleri’nde ölüm ve vaka sayılarının yükselmesiyle birlikte ilk sırayı Amerika Birleşik Devletleri almıştır. Mart 2020’ye gelindiğinde ise Çin’de hastalığa yakalanan tüm vakaların tedavi edilmesiyle birlikte ölümlerin sıfıra indirildiği ifade edilmiştir (Çoban, 2021: 136). Ancak geçen süreç içerisinde yayıldığı ülkeler nedeniyle hastalık, küresel bir sorun yaşanmasına yol açmış (Çoban, 2021: 127) ve özellikle Avrupa ve Amerika’da çok sayıda insanın ölmesine neden olmuştur (Arslan, 2021: 13). Virüsün geniş ölçekte bir alana yayılmasıyla birlikte 11 Mart 2020’de de pandemi ilan edilmiştir (Atalay, 2021: 374; Diker ve Türk,

2021: 127). Türkiye’de ise ilk vaka Dünya Sağlık Örgütü tarafından pandemi ilan edildiği gün olan 11 Mart 2020’de görülmüş (Toruk ve Kocaman, 2021: 43; Özün-Çöllüoğlu, 2020: 82; Kayıhan, 2021: 129), bu durum Sağlık Bakanı Fahrettin Koca tarafından açıklanmış (Öztan, 2020: 442) ve 17 Mart’ta virüse bağlı olarak ilk ölüm gerçekleşmiştir (Aksoy, 2021: 183).

Zaman içerisinde hastalığın çok sayıda ülkeyi etkisi altına alması ve çözümü konusunda belirsizliklerin yaşanması, devletlerin ve bireylerin sağlık konusu üzerine yoğunlaşmasına neden olmuştur (Arslan, 2021: 3). Hastalığın tüm dünyayı etkilemeye başlamasıyla birlikte hastalığın tedavi edilmesi ve bireylerin hastalıktan korunması için yöntemlerin bulunması, en çok gündeme gelen ve tartışılan konular arasında yerini almıştır. Bu süreçte özellikle hastalığa ilişkin ilaç ve aşı çalışmaları yürütülmeye başlanmıştır. Aşının geliştirilmesi ise öncelikli olmuştur. Bunun nedenini ise ilaç tedavilerinin hastalık gelişim gösterdikten sonra hasta bazlı yapılması; aşının ise hastalık henüz gelişim göstermeden önce kitlesel ölçekte uygulanması oluşturmuştur (Dinleyici, 2020: 198-199). İlerleyen süreçlerde ise aşı çalışmaları gündeme gelmiş ve bununla birlikte hem olumlu hem de olumsuz tartışmalar yaşanmıştır. Bu noktada aşıya ilişkin dört farklı görüş ortaya çıkmıştır. İlk görüş, virüsün laboratuvarda üretilmesi nedeniyle aslında aşının da bulunmuş olduğu ve kısa süre sonra ortaya konulacağı yönünde olmuştur. İkinci görüş, aşıya karşı bir duruş sergileyen ve aşının bulunması durumunda aşı olmayacaklarını dile getirenler tarafından ortaya atılmıştır. Üçüncü görüş, aşının bulunması gerektiğini düşünen ama aşı geliştirme süreçlerine hâkim olmamalarından kaynaklı olarak aşı bulma sürecinin uzun sürdüğünü, yavaş ilerlediğini ve bilim insanlarının yetersiz olduğunu ileri sürenler tarafından dile getirilmiştir. Dördüncü görüş ise ilk altı ayda aşı çalışmalarına başlanmasını hızlı bulan ve bu nedenle güvenlik endişesi taşıyanlara ilişkindir. Tüm bu tartışmalar ekseninde aşının geliştirilmesine ilişkin süreç devam ederken Mart 2020’de Faz 1 olarak adlandırılan ve insanlar üzerinde denemelerin yapıldığı süreç Amerika Birleşik Devletleri’nde başlamıştır. Bu gelişmeyi Çin, İngiltere ve Almanya’da yapılan çalışmalar izlemiştir. Ancak virüsün ilk kez Çin’de görülmesinin de etkisiyle Çin’de yapılan aşı çalışmalarına ilişkin önyargıların hüküm sürdüğü bir dönem yaşanmıştır. Dahası, daha önce tarihte hiç görülmemiş bir şekilde aşılar Çin aşısı, Alman aşısı, Rus aşısı, İngiltere aşısı gibi ayrıştırılmıştır. Aşının etkili ve güvenilir olmasından ziyade ülkelerin birbirlerine karşı yaklaşımları ön plana çıkmış ve döneme milliyetçi bir hava hâkim olmuştur. Bu günlerde “Çin aşısı yaptırmam”, “Alman aşısını beklerim ya

da yaptırmam” gibi söylemler ortaya atılmıştır (Dinleyici, 2020: 204-207). Tüm bu görüşler aşı karşıtlığı ve aşı tereddütü kavramlarını bir kez daha gündeme getirmiştir. Aşı karşıtlığı, sadece bir aşıya yönelik olabileceği gibi tüm aşılarda reddetmeye yönelik olabilen bir davranış biçimiyken (Kader, 2019: 377) aşı tereddütü, aşılama yönelik hizmetler var olmasına karşın güvenli aşılarda kabulünde ya da reddinde gecikmeyi ifade etmektedir (WHO, 2015). Koronavirüs pandemisi ekseninde aşı karşıtlığının ve aşı reddinin nedenlerini araştırmaya yönelik yapılan çalışmalar; virüsün gerçek olmadığı düşüncesi, virüsün insan üretimi olduğu düşüncesi, üretilen aşılara güvensizlik, genel güvensizlik, özel ve bireysel alana/hayata müdahale olduğu düşüncesi, medya manipülasyonu, dinsel norm ve ifadeler, aşı taraftarları ve karşıtları arasındaki belirsiz suçlamalar gibi çeşitli nedenlerin aşı karşıtlığına (Şahin, 2022: 582-588); aşı içeriklerine güvensizlik ve aşının yan etkileri gibi nedenlerin de aşı reddine temel oluşturduğunu ortaya koymuştur (Güngör ve Atik, 2022: 158). Buna karşıt olarak ise siyasi liderlerin, dini liderlerin, halk tarafından tanınan ve sevilen kişilerin halkı aşı ile ilgili olarak cesaretlendirebileceği ve aşı olmayı kabul etme oranında etkili olabileceği yönünde de bir görüş bulunmaktadır (Güngör ve Atik, 2022: 159).

Tartışmalar sürerken geliştirilen Pfizer/BioNTech, Moderna, Janssen/Johanson & Johnson, AstraZeneca/University of Oxford/Serum Institute of India, Novavax, CanSino Biologics, The Gamaleya National Center (Sputnik V), Sinopharm, Sinovac (CoronaVac), Bharat Biotech ve India (Covaxin) gibi çok sayıda aşı acil kullanım onayı (EUA) almıştır (Dayan, 2021: 101-103). Türkiye ise Erciyes Üniversitesi Aşı Araştırma ve Geliştirme Merkezi kapsamında yapılan çalışmalar sonucunda Turkovac aşısını geliştirmiştir (Çankal, 2021: 224). Çeşitli ülkeler tarafından Koronavirüse karşı aşılarda bulunması ve geliştirilmesiyle birlikte dünya genelinde aşılama dönemine geçilmiştir. Bu bağlamda öne çıkan ülkelere bakıldığında; 5 Aralık 2020’de Rusya’da, 8 Aralık 2020’de İngiltere’de, 14 Aralık 2020’de Kanada ve ABD’de, 14 Aralık 2020’de Birleşik Arap Emirlikleri’nde, 17 Aralık 2020’de Suudi Arabistan ve Bahreyn’de, 19 Aralık 2020’de İsrail’de, 23 Aralık 2020’de Katar, Dubai ve İsviçre’de, 24 Aralık 2020’de Sırbistan, Meksika, Şili, Kosta Rika ve Kuveyt’te, 26 Aralık’ta Macaristan ve Slovakya’da, 27 Aralık 2020’de çoğu AB ülkesinde ve Umman’da, 29 Aralık 2020’de İzlanda’da aşılama faaliyetlerine başlandığı görülmektedir (BBC, 2020; Gazete Duvar, 2020). Türkiye’de ise ilk Koronavirüs aşısı 13 Ocak 2021’de Ankara Şehir Hastanesi’nde Sağlık Bakanı Fahrettin Koca’ya yapıl-

mıştır (Sağlık Bakanlığı, 2021; TRT Haber, 2022). Bunun ardından Türkiye’de aşılama sürecinde dört aşamalı bir planlama uygulanmaya başlanmıştır. Bu planlamaya göre birinci aşamada riskli grupta yer alan sağlık çalışanları, bakım evlerinde kalanlar ve 65 yaş üzeri kişilerin; ikinci aşamada eğitim, gıda, taşımacılık gibi öncelikli sektörlerde çalışan kişilerin ve 50-64 yaş aralığında olan bireylerin; üçüncü aşamada kronik hastalığı olan kişilerin ve 50 yaş altı diğer grupların; dördüncü aşamada ise aşı olma sırası geldiği halde aşı yaptırmayan kişilerin aşılanması hedeflenmiştir. Yaş gruplarına yönelik olarak ise beşer yaş aralığıyla genişletilme yoluna gidilmiştir (Evrensel, 2021).

Türkiye’de aşılama sürecinin başlaması, aşı çalışmaları ile birlikte ortaya çıkan ve devam etmekte olan aşı karşıtlığı ve aşı tereddüdünü odağa alan düşüncelere karşı çözüm yolları geliştirilmesini de gerekli kılmıştır. Bu bağlamda Türkiye’de halkın aşılama sürecine dahil edilmesi amacıyla çeşitli çalışmalara başlanmış ve bu süreçte geleneksel kitle iletişim araçlarının yanı sıra sosyal medya platformları da kullanılmıştır. Bu platformlar üzerinden bakanlar, siyasi liderler, ünlüler gibi çok sayıda kişi aşılamaya yönelik içerikler paylaşarak halkı hem bilgilendirmiş hem de aşı olmaya davet etmiştir. Halk da sosyal medya mecraları sayesinde son gelişmelerden haberdar olurken aynı zamanda aşuya yönelik sayısız içerikle de karşılaşmışlardır.

2. KORONAVİRÜS SALGININDA SOSYAL MEDYA PLATFORMLARININ KULLANIMI

Sosyal medya platformlarının doğuşu, internet teknolojileri alanında yaşanan gelişmelerin bir sonucudur. İnternet, 1950’lerde Amerika Birleşik Devletleri ile Sovyetler Birliği arasında yaşanan Soğuk Savaş esnasında, Amerika Birleşik Devletleri’nin askeri hedefleri doğrultusunda ortaya çıkmıştır (Aydoğan, 2010: 11). Ardından bu teknoloji üzerinde birtakım çalışmalar yapılmaya devam edilmiş ve kurulan ağ sistemi devlet temelli olmaktan çıkarak sivilleşmiştir. İlk aşamada sadece ülke içerisinde yaygınlaşmış ve ilerleyen süreçlerde diğer ülkeler tarafından da kullanılmaya başlanmıştır. 1990’lı yıllara gelindiğinde Tim Bernard Lee tarafından bulunan World Wide Web teknolojisi, web sitelerinin kurulmasını olanaklı kılmış ve Web 1.0, Web 2.0, Web 3.0 ve Web 4.0 gibi farklı dönemleri beraberinde getirmiştir (Basım, 2002: 14). Sosyal medya ağlarının

temelleri de Web 2.0 döneminde atılmış (Öztürk, 2015: 23) ve gün geçtikçe gelişerek daha geniş kitleler tarafından kullanılmaya başlanmıştır. Günümüzde ise X (Twitter), TikTok, Instagram, Facebook gibi çok sayıda sosyal medya platformu bulunmaktadır (Çerçi, Canöz ve Canöz, 2020: 184). Bu mecralar, bireylerin kendi profillerini oluşturarak diğer kişiler ile sanal ortamlarda bir arada bulunmalarına ve birbirleriyle paylaşım yapmalarına imkân tanımaktadır (Yıldırım ve İpek, 2020: 72). Sanal platformlarda yapılan bu paylaşımlar çok kısa sürede diğer kullanıcılardan etkileşim almakta ve büyük bir etki ortamı oluşmaktadır (Sarı ve Öztunç, 2021: 802). Bu paylaşımların konusu ise çeşitli unsurlara göre değişkenlik göstermektedir. COVID-19 Pandemisi’nin yaşandığı dönemde salgın, sosyal medya platformlarında sıklıkla ele alınan konuların içerisinde yer almıştır (Demirbaş ve Kantaş-Yılmaz, 2022: 218).

Bu aşamada halk sosyal medya platformlarını habere ulaşma ve son gelişmelerden haberdar olma amacıyla kullanmıştır. İnternet teknolojilerinin ortaya çıkması ve bu teknolojilerin habercilik alanında da kullanılan bir araca dönüşmesiyle birlikte hem haber alma hem de haber verme işlevi kolaylaşmıştır. Bunun yanı sıra bireyler, bazı zaman aralıklarında veya bazı olaylarda haberlere daha fazla ilgi duymakta ve haberleri daha sık aralıklarla takip ederek haberlere daha fazla vakit harcamaktadır. Dahası bireyler, bu tür dönemlerde erişim sağladıkları haberleri kendi çevreleriyle daha çok paylaşma eğilimi de göstermektedir. Bu çerçevede deprem gibi doğal afetler, ekonomik veya toplumsal krizler bireylerin haberleri takip etme sıklığını arttıran olaylar içerisinde yer almaktadır. Benzer şekilde salgın hastalıklar da kişilerin dikkatini haberlere yönelten ve haber takibine ivme kazandıran olaylardır (İşliyen ve Şimşek-İşliyen, 2021: 71-72). COVID-19 Pandemisi de Türkiye’nin yanı sıra küresel ölçekte bir etki alanına sahip olması yönüyle haberlerin ana konusu olmuştur. İlk vakanın görülmesinin ardından çok sayıda kitle iletişim aracının da desteğiyle pandemiye ilişkin bilgiler okur/izler kitleye aktarılmıştır (Akgül ve Şimşek, 2021: 171). Bu aktarım sürecinde sosyal medya platformları da bir araç olarak kullanılmış ve kitleler bu mecralar sayesinde bilgiye erişim sağlamışlardır (Madsar, 2021: 62).

Diğer yandan pandemi sürecinde kamu kurumları ve toplum arasında kurulan iletişim hem salgının kontrol altına alınması hem de önlenmesi açısından önemli bir konuma yerleşmiştir (Türkal, 2021: 100). Böylelikle sağlık iletişimi-ne ilişkin mesajların bireylere aktarılmasında kitle iletişim araçlarından sıklıkla yararlanılmıştır (Yetkin-Cılızoğlu vd., 2021: 201). Sosyal mesafe kuralları, kısıtlamalar, yasaklar ve toplumda yaşanan değişiklikler gibi çok sayıda konuya

odaklanan içerikler hem internette hem de sosyal medya platformlarında sayısal olarak ivme kazanmıştır (Şenol ve Avcı, 2020: 346). Benzer şekilde 27 Mart 2020’de Türkiye Cumhuriyeti Sağlık Bakanlığı tarafından COVID-19 Pandemisi’ne ilişkin bilgilerin paylaşılması amacıyla kurulan sitede (Erol ve Özdemir, 2020: 148) yer alan içerikler de kurumsal sosyal medya hesaplarından yeniden dolaşıma sokulmuştur. Bu bağlamda COVID-19 döneminde kurumların da sosyal medya platformlarını halkı bilgilendirme amacıyla kullandığı görülmüştür.

Öte yandan bu dönemde, siyasi liderler, bakanlar, ünlüler gibi önemli konularda bulunan ve halk tarafından takip edilen isimler de kişisel sosyal medya platformlarını halkı bilgilendirmede bir araç olarak kullanmış ve çeşitli konularda halka veri aktarımı sağlamışlardır. Paylaşımların konularından biri de COVID-19 pandemisinde aşılama süreci olmuştur. Bu noktada aşırıya ilişkin çalışmalar, yaşanan gelişmeler, aşının bulunması, uygulamaya başlanması, uygulanan kişilere ilişkin istatistikler gibi çeşitli temalar odağa alınmıştır. Bunun temel nedenlerinden biri ise toplumda var olan aşı tereddütlerinin giderilmesi ve halkın aşılama sürecine katılımını sağlama olmuştur. Bu bağlamda bazı tanınmış isimler, aşılama sürecinde sosyal medya platformlarını toplum sağlığının geliştirilmesi ve aşılama oranlarının artırılması amacıyla Twitter’ı aktif şekilde kullanmalarıyla öne çıkmışlardır. Sağlık Bakanı Fahrettin Koca’nın da bu isimlerden biri olduğu görülmüştür.

3.TÜRKİYE’DE KORONAVİRÜS SALGINI AŞILAMA SÜRECİNDE SAĞLIK BAKANI FAHRETTİN KOCA VE SİYASİ LİDERLERİN TWİTTER PAYLAŞIMLARI ÜZERİNE BİR İNCELEME

Sağlık Bakanı Fahrettin Koca ve siyasi parti liderlerinin 13 Ocak-30 Mart 2021 tarihleri arasında aşı kampanyasına destek amacıyla yaptıkları Twitter paylaşımları üzerine bir inceleme yapılacak olan bu bölümde öncelikli olarak araştırmanın konusu, önemi, amacı ve yöntemi açıklanmıştır. Akabinde yapılan incelemeler sonucunda elde edilen bulgular paylaşılarak yorumlanmıştır.

3.1. Araştırmanın Konusu, Önemi ve Amacı

Bu çalışma, Ocak 2021’de Türkiye’ye ilk Koronavirüs aşısının gelmesinin ardından aşılama sürecinin halka benimsetilmesi, aşı karşıtlığının azaltılması ve aşı tereddüdünün giderilmesinde, siyasi liderler gibi halk tarafından tanınmış kişilerin sosyal medya platformlarını bir araç olarak kullanıp kullanmadıklarını ortaya koyma amacı taşımaktadır. Bu amaç doğrultusunda incelenmek üzere sosyal medya platformlarından biri olan Twitter ve Türkiye Cumhuriyeti Sağlık Bakanı Fahrettin Koca incelenmek üzere seçilmiştir. Sağlık Bakanı Fahrettin Koca’nın kişisel Twitter hesabından attığı tweetler, Türkiye’de aşılanmanın başladığı ilk gün olan 13 Ocak 2021’den 30 Mart 2021’e kadar halkın aşılama sürecine katılımını odağa alan tweetler ile sınırlandırılarak incelenmiştir. Yapılan incelemeler esnasında Fahrettin Koca’nın aşılama sürecine destek olacağını açıklayan siyasi liderlerle ilgili paylaşımlar da yaptığı belirlenmiş ve sürece destek veren siyasi parti genel/eş başkanları tespit edilerek aynı tarih aralığında bu siyasi liderlerin Twitter hesapları da halkın aşıya teşvik edilmesi amacıyla yapılan paylaşımlar çerçevesinde belirlenerek analiz edilmiştir. Aşı karşıtlığı ve aşı tereddüdünün oluşumunda sosyal medyada yer alan içeriklerin etkilerine odaklanan ya da sosyal medyada yapılan paylaşımlardan hareketle aşı karşıtlığı ve aşı tereddüdünün nedenlerini analiz etmeye çalışan bilimsel araştırmalar olmasına karşın, aşı karşıtlığı ve aşı tereddüdünün giderilmesinde sosyal medyanın konumunu sorgulayan çalışmaların eksikliği bu çalışmayı önemli kılmaktadır. Ayrıca araştırma, toplumu ilgilendiren olaylarda bakan ve siyasi parti liderleri gibi önemli konumlarda bulunan kişilerin sosyal medyayı bir araç olarak kullanıp kullanmadıklarının belirlenmesi ve aşı karşıtlığının azaltılması ve aşı tereddüdünün giderilmesi amacıyla yararlanılıp yararlanılmadığının belirlenmesi açısından önem teşkil etmektedir. Bu çerçevede, araştırmada cevabı bulunması amaçlanan temel soru şu şekildedir:

- Sağlık Bakanı Fahrettin Koca, aşılama sürecinin başlamasının ardından halkı aşılanmaya teşvik amacıyla sosyal medya platformlarından biri olan Twitter’den faydalanmakta mıdır?

Temel sorunun cevaplanmasının ardından oluşturulan çalışmanın alt soruları ise şöyledir:

- Sağlık Bakanı Fahrettin Koca Twitter’da kaç kişi tarafından takip edilmektedir?
- Sağlık Bakanı Fahrettin Koca’nın aşı programına destek sürecinde attığı

tweetlerin konusu, türü, etkileşim sayıları ve içeriği nedir?

- Sağlık Bakanı Fahrettin Koca aşı programına destek sürecinde hangi siyasi liderlerle ilgili olarak tweet atmıştır?
- Aşılama süreciyle ilgili olarak Sağlık Bakanı Fahrettin Koca'nın tweetlerine konu olan siyasi parti genel/eş başkanları Twitter'da kaç kişi tarafından takip edilmektedir?
- Hangi siyasi liderler aşı programına destek olmak üzere Twitter'da paylaşım yapmıştır?
- Aşı programına destek olmak üzere Twitter'da paylaşım yapan siyasi liderler tarafından atılan tweetlerin etkileşim sayıları ve içeriği nedir?

3.2. Araştırmanın Yöntemi

Bakan, siyasi lider gibi toplum tarafından tanınmış isimlerin aşı karşıtlığının azaltılması ve aşı tereddüdünün giderilmesinde sosyal medya mecralarını bir araç olarak kullanıp kullanmadıklarını ortaya koyma amacı taşıyan bu çalışmada, Sağlık Bakanı Fahrettin Koca'nın kişisel Twitter hesabından yaptığı paylaşımlar örneklem olarak seçilmiş ve araştırma sorularına yanıt aramak üzere içerik analizi tekniği kullanılarak incelenmiştir. İncelemeler esnasında Fahrettin Koca'nın siyasi parti liderleri ile ilgili olarak aynı konu ekseninde paylaşımlar yaptığının de belirlenmesinin ardından siyasi liderlerin Twitter hesaplarından yaptıkları paylaşımlar da incelemeye tabii tutulmuştur. Twitter hesaplarına yapılan içerik analiziyle hem sağlık bakanı hem de siyasi parti liderleri tarafından yapılan paylaşımların etkileşim sayıları (yorum, retweet, alıntılama, beğeni, izlenme) ve içerikleri analiz edilmiştir. Çilingir'e göre (2017: 150) içerik analizi, niceliksel verilere erişme amacı taşıyan çalışmalarda kullanılan bir yöntemdir. Bu doğrultuda, çok sayıda çalışmada yararlanılan bu yöntem iletişim bilimleri alanında yapılan araştırmalarda da sıklıkla kullanılmaktadır. Analizler, önceden yapılan sınıflandırmalara bağlı olarak sistematik şekilde gerçekleştirilmektedir. Bu bağlamda gazetede yayımlanan haberler, televizyon haberleri, radyo programları gibi metinsel, görsel, işitsel çok çeşitli içerikler analize tabii tutulabilmektedir (Geray, 2017: 145). Dolayısıyla içerik çözümlemesi geleneksel kitle iletişim araçlarında yayımlanan çeşitli içeriklerin analiz edilmesinde kullanılabilir. Günümüzde ise gelişen teknolojilerle birlikte ortaya çıkan sosyal medya platformlarında da metinsel, görsel, işitsel gibi farklı türlerde içerikler

yayımlanmakta ve dolaşıma girmektedir. Bu durum, sosyal medya mecralarında paylaşılan içeriklerin de içerik analizi tekniği kullanılarak incelenmesi ve akademik çalışmalara konu olması ile sonuçlanmıştır. Sosyal medya platformlarına yönelik olarak yapılan araştırmalar incelendiğinde hem kişiler hem de kurumlar tarafından yapılan paylaşımların içerik analizi tekniği kullanılarak analiz edildiği ve çeşitli verilerin ortaya konduğu görülmektedir. Bu çerçevede Doğan’ın (2019), “Sosyal Medyanın Kamuoyu Oluşturmada Kullanımı: 16 Nisan 2017 Anayasa Değişikliği Referandumu Sürecinde Siyasi Aktörlerin Sosyal Medya Paylaşımlarının İçerik Analizi” başlıklı çalışmasında siyasi liderlerin Facebook, Twitter, Instagram hesaplarına yönelik karşılaştırmalı bir çalışmada içerik analizinden yararlandığı görülmektedir. Benzer şekilde Oran ve Balkan-Akan (2021), “Pandemi Döneminde Afet Yönetimi Açısından Risk İletişimine İlişkin Bir Değerlendirme: Sosyal Medya Paylaşımları İçerik Analizi” isimli çalışmalarında Afet ve Acil Durum Yönetimi Başkanlığı’nın (AFAD) Twitter, Facebook ve Instagram hesaplarından paylaşılan gönderileri içerik analizi tekniği kullanarak incelemişlerdir. Öte yandan tek bir sosyal medya platformuna odaklanılan ve yine aynı teknik ile analiz edilerek çeşitli verilere ulaşılan çalışmalar da literatürde mevcuttur. Bu bağlamda Yıldırım (2014), “Bir Halkla İlişkiler Aracı Olarak Twitter: T.C. Sağlık Bakanlığı Örnek İncelemesi” başlıklı çalışmasında Türkiye Cumhuriyeti Sağlık Bakanlığı’nın Twitter’ı nasıl ve hangi amaç ile kullandığını tespit etmek için sosyal medya hesabında yapılan paylaşımları içerik analizi tekniğiyle incelemiştir. Buna ek olarak Kalçık ve Altan-Bayraktar (2020), “Covid-19 Salgınının Yönetilmesinde Sosyal Medya Kullanımı: Sağlık Bakanı Fahrettin Koca’nın Resmi Twitter Hesabı Üzerine Bir Analiz” başlıklı çalışmalarında Sağlık Bakanı Fahrettin Koca’nın Twitter hesabını belirli bir tarih aralığında içerik analizi tekniğiyle analiz etmişlerdir.

3.3. Araştırma Bulguları ve Yorum

Bu bölümde, çalışma kapsamında yapılan araştırma sonucunda elde edilen veriler paylaşılarak yorumlanmıştır. Bölüm kendi içerisinde ikiye ayrılmıştır. İlk bölümde Fahrettin Koca’nın şahsi Twitter hesabına ilişkin genel bilgiler paylaşılmış ve ardından 13 Ocak-30 Mart 2021 tarihleri arasında halkın aşı programına katılımını teşvik eden kişisel tweetleri ele alınarak incelenmiştir. İkinci bölümde ise Fahrettin Koca’nın paylaşımlarından hareketle belirlenen, aşı

kampanyasına destek vereceğini açıklayan siyasi parti genel/eş başkanlarının Twitter hesaplarına ilişkin genel bilgiler verilmiş ve sonrasında belirlenen tarih aralığında aşı kampanyasıyla ilgili attıkları tweetler analiz edilmiştir. Fahrettin Koca'nın siyasi liderlerle ilgili attığı tweetlere de liderle ilişkili olarak ikinci bölümde yer verilmiştir. Twitter'ın kısıtlılıkları nedeniyle tam sayı olarak erişilemeyen sayısal veriler, bir üst sayıya tamamlanarak yuvarlanmış ve çalışmada bu şekilde yer almıştır.

3.3.1. Sağlık Bakanı Fahrettin Koca'nın Twitter Hesabının İncelenmesi

Türkiye'de Sağlık Bakanı olarak görev yapan Fahrettin Koca, Koronavirüs salgını süresince sosyal medya platformlarından biri olan Twitter'ı aktif şekilde kullanarak halkın bilgilendirilmesini sağlamıştır. Bu bağlamda Sağlık Bakanı Fahrettin Koca'nın kişisel Twitter hesabının genel görünümü araştırmanın yapıldığı tarihte şu şekildedir:



Görsel 1: Sağlık Bakanı Fahrettin Koca'nın Twitter hesabı (Koca, t.y.)

Twitter'da @drfahrettinkoca kullanıcı adıyla yer alan Fahrettin Koca, kişisel hesabından 28 kişiyi takip etmekte ve yaklaşık 7 milyon 200 bin kişi tarafından takip edilmektedir.

3.3.1.1. Fahrettin Koca'nın Tweet Analizleri

Sağlık Bakanı Fahrettin Koca, Türkiye'de aşılama sürecinin başlamasıyla birlikte halkı teşvik etmek amacıyla Twitter hesabından çok sayıda paylaşım yapmıştır. Bu bağlamda, Fahrettin Koca'nın 13 Ocak-30 Mart 2021 tarihleri arasında yaptığı ilk paylaşım şu şekildedir:



Görsel 2: Fahrettin Koca'nın birinci doz aşıya ilişkin Twitter paylaşımı (Koca, 2021a).

Fahrettin Koca, 13 Ocak 2021 tarihinde kişisel Twitter hesabından bir tweet atarak aşının birinci dozunu yaptırdığını duyurmuştur. Fahrettin Koca atmış olduğu tweeti, aşı yapılırken çekilmiş olan 1 dakika 4 saniyelik bir video ile desteklemiştir. Bu video yaklaşık 807.000 görüntülenme alırken, tweeti 3.720 kez retweetlenmiş, 423 kez alıntılanmış ve yaklaşık 36.600 beğeni almıştır. Bunun yanı sıra tweete yaklaşık 1.200 yorum yapılmıştır.

Bu paylaşımın ardından Fahrettin Koca, aşı olmayı teşvik programı kapsamında Türkiye'deki siyasi parti genel başkanları ile görüştüğüne yönelik bir tweet atmıştır. Fahrettin Koca tarafından konuya ilişkin olarak yapılan paylaşım şu şekildedir:



Görsel 3: Fahrettin Koca'nın aşı davetine ilişkin Twitter paylaşımı (Koca, 2021b).

Fahrettin Koca, 14 Ocak 2021 tarihinde kişisel Twitter hesabından sadece metinden oluşan bir tweet atarak yaptığı davete ilişkin bilgilendirmede bulunmuştur. Bu tweet; 2.136 kez retweetlenmiş, 352 kez alıntılanmış ve yaklaşık 32.900 beğeni almıştır. Bunun yanı sıra tweete yaklaşık 1.400 yorum yapılmıştır.

Birinci aşıyı olduktan 28 gün sonra ikicini doz aşıyı olan Fahrettin Koca, bununla ilgili olarak bir paylaşım yapmıştır. Halkın aşı sürecine teşvik edilmesine yönelik yaptığı ikinci paylaşım ise şu şekildedir:



Görsel 4: Fahrettin Koca'nın ikinci doz aşımına ilişkin Twitter paylaşımı (Koca, 2021c).

Fahrettin Koca, 10 Şubat 2021 tarihinde kişisel Twitter hesabından, “28. gün ikinci doz aşımı oldum.” şeklinde bir tweet atarak ikinci doz aşımını olduğunu duyurmuştur. Fahrettin Koca atmış olduğu tweeti, aşı yapılırken çekilmiş olan bir fotoğraf ile desteklemiştir. Bu tweet 2.007 kez retweetlenmiş, 266 kez alınmıştır ve yaklaşık 48.300 beğeni almıştır. Bunun yanı sıra tweete yaklaşık 1.700 yorum yapılmıştır.

3.3.2. Siyasi Parti Genel/Eş Başkanlarının Twitter Hesaplarının İncelenmesi

Siyasi parti genel başkanlarıyla görüşüğünü 14 Ocak 2021’de attığı tweet ile duyuran Fahrettin Koca’nın Twitter hesabına ilişkin olarak yapılan incelemeler sonucunda; Adalet ve Kalkınma Partisi (AKP) Genel Başkanı Recep Tayyip Erdoğan, Cumhuriyet Halk Partisi (CHP) Genel Başkanı Kemal Kılıçdaroğlu, Milliyetçi Hareket Partisi (MHP) Genel Başkanı Devlet Bahçeli, İYİ Parti Genel Başkanı Meral Akşener, Saadet Partisi Genel Başkanı Temel Karamollaoğlu, Türkiye İşçi Partisi (TİP) Genel Başkanı Erkan Baş, Halkların Demokratik Partisi (HDP) Eş Genel Başkanı Mithat Sancar, Büyük Birlik Partisi (BBP) Genel Başkanı Mustafa Destici ve Demokrat Parti (DP) Genel Başkanı Gültekin Uysal ile ilgili paylaşımlar yaptığı ve bu liderlerin aşı destekçisi olduğuna yönelik halkı bilgilendirdiği tespit edilmiştir. Bu verilerden hareketle siyasi parti genel/eş başkanlarının Twitter hesapları araştırma kapsamında belirlenen tarih aralığında incelendiğinde, bazı siyasi liderlerin aşı sürecine destek verdiklerine ilişkin paylaşımlar yaparak kendilerini takip eden kişileri bilgilendirdiği belirlenmiştir. Bu doğrultuda, aşılama süreciyle ilgili olarak sosyal medyada paylaşım yapan siyasi parti liderleri ve liderlerin Twitter hesaplarına ilişkin genel bilgiler şu şekildedir:



Görsel 5: Aşıya ilişkin paylaşım yapan siyasi parti liderlerinin Twitter hesaplarının genel görünümü

Adalet ve Kalkınma Partisi Genel Başkanı Recep Tayyip Erdoğan, Twitter’da @RTErdogan kullanıcı adı ile yer almakta, 101 kişiyi takip etmekte ve yaklaşık 17 milyon 700 bin kişi tarafından takip edilmektedir. Cumhuriyet Halk Partisi Genel Başkanı Kemal Kılıçdaroğlu, Twitter’da @kilicdaroglu kullanıcı adıyla yer almakta, 1 kişiyi takip etmekte ve yaklaşık 7 milyon 500 bin kişi tarafından takip edilmektedir. Milliyetçi Hareket Partisi Genel Başkanı Devlet Bahçeli, Twitter’da @dbdevletbahceli kullanıcı adıyla yer almakta, kimseyi takip etmemekte ve yaklaşık 5 milyon 500 bin kişi tarafından takip edilmektedir. İYİ Parti Genel Başkanı Meral Akşener, Twitter’da @meral_aksener adıyla yer almakta, 1.119 kişiyi takip etmekte ve yaklaşık 4 milyon 500 bin kişi tarafından takip edilmektedir. Saadet Partisi Genel Başkanı Temel Karamollaoğlu, Twitter’da @T_Karamollaoğlu kullanıcı adıyla yer almakta, 25 kişiyi takip etmekte ve yaklaşık 774.800 kişi tarafından takip edilmektedir. Türkiye İşçi Partisi Genel Başkanı Erkan Baş, Twitter’da @erkbas kullanıcı adıyla yer almakta, 527 kişiyi takip etmekte ve yaklaşık 255.400 kişi tarafından takip edilmektedir. Büyük Birlik Partisi Genel Başkanı Mustafa Destici, Twitter’da @Mustafa_Destici kullanıcı adıyla yer almakta, 60 kişiyi takip etmekte ve yaklaşık 142.900 kişi tarafından takip edilmektedir. Demokrat Parti Genel Başkanı Gültekin Uysal, Twitter’da @DpGultekinUysal kullanıcı adıyla yer almakta, 374 kişi tarafından takip edilmekte ve yaklaşık 30.600 kişi tarafından takip edilmektedir.

Öte yandan, Fahrettin Koca’nın atmış olduğu tweetten yapılan çıkarıma göre aşı programını desteklemesine rağmen süreçle ilişkili sosyal medya paylaşımı yapmayan bir siyasi lider de olmuştur. Bu siyasi parti lideri ve liderin Twitter hesabına ilişkin genel bilgiler şu şekildedir:



Görsel 6: Aşıya ilişkin paylaşım yapmayan siyasi parti liderinin Twitter hesabının genel görünümü (Sancar, n.d.).

Halkların Demokratik Partisi Eş Genel Başkanı Mithat Sancar, Twitter’da @mithatsancarr kullanıcı adı ile yer almakta, 999 kişiyi takip etmekte ve yaklaşık 234.400 kişi tarafından takip edilmektedir.

3.3.2.1. Genel Başkan Recep Tayyip Erdoğan’ın Tweet Analizleri

Adalet ve Kalkınma Partisi Genel Başkanı Recep Tayyip Erdoğan, 14 Ocak 2021 tarihinde birinci doz, 11 Şubat 2021 tarihinde ise (TRT Haber, 2021) ikinci doz aşığı olmuştur. Recep Tayyip Erdoğan’ın şahsi Twitter hesabı incelendiğinde hem fotoğraf hem de video paylaşımı yaparak birinci doz aşığı olduğunu duyurduğu belirlenmiştir. Recep Tayyip Erdoğan bu paylaşımlarda aşılama kampanyasına destek verdiğini ifade ederek halkı da aşı olmaya davet etmiştir. Ancak siyasi liderin belirlenen tarih aralığında ikinci doz aşığına ilişkin bir paylaşımında bulunmadığı tespit edilmiştir. Bu bağlamda Recep Tayyip Erdoğan tarafından atılan ilk tweet şu şekildedir:



Görsel 7: Recep Tayyip Erdoğan’ın birinci doz aşığına ilişkin Twitter paylaşımı (Erdoğan, 2021a).

Adalet ve Kalkınma Partisi Genel Başkanı Recep Tayyip Erdoğan, 14 Ocak 2021 tarihinde kişisel Twitter hesabından bir tweet atarak aşının birinci dozunu yaptırdığını duyurmuştur. Recep Tayyip Erdoğan bu tweeti aşı olurken çekilmiş

olan üç fotoğraf ile desteklemiştir. Tweet; yaklaşık 24.400 kez retweetlenmiş, 2.179 kez alıntılanmış ve yaklaşık 134.600 beğeni almıştır. Bunun yanı sıra tweete yaklaşık 6.600 yorum yapılmıştır.

Bu paylaşımın ardından Recep Tayyip Erdoğan aynı gün içerisinde bir paylaşım daha yaparak sürece destek verdiğini yinelemiştir. Recep Tayyip Erdoğan tarafından yapılan bu paylaşım şu şekildedir:



Görsel 8: Recep Tayyip Erdoğan’ın birinci doz aşığına ilişkin Twitter’deki video paylaşımı (Erdoğan, 2021b).

Recep Tayyip Erdoğan, 14 Ocak 2021 tarihinde kişisel Twitter hesabından basın açıklaması yaptığı bir video paylaşmıştır. Bu videoda “*Size aşı yaptıracam demiştim. Bende bu akşam merkez karardaki milletvekili arkadaşlarım ve diğer arkadaşlarımla burada aşuları yaptırdık, yaptırıyoruz ve zaten Türkiye genelinde şu anda 300 bini aşmış vaziyette. Benim şöyle bir özellikle istirhamım var. Başta tüm siyasi liderler olmak üzere, bunun yanında tüm milletvekillerimiz olmak üzere, lider kadrolar olmak üzere bu kampanyayı güçlü kılma noktasında onların da belirlenmiş olan aşılama noktalarında bu aşığı teşvik ederlerse çok çok isabetli olacağına inanıyorum (...)*” şeklinde bir konuşma yaparak hem aşı olduğunu duyurmuş hem de siyasi liderlerden aşı kampanyası için destek istemiştir. 4 dakika 51 saniyelik video yaklaşık 394.400 kişi tarafından izlenmiştir. Bu tweet ise 7.662 kez retweetlenmiş, 76 kez alıntılanmış ve yaklaşık 33.700 beğeni almıştır. Ayrıca tweete yaklaşık 3.500 yorum yapılmıştır.

Bu paylaşımın ardından ise Sağlık Bakanı Fahrettin Koca, kişisel Twitter hesabından Recep Tayyip Erdoğan tarafından atılan tweetleri retweetlemiştir:



Görsel 9: Fahrettin Koca'nın Recep Tayyip Erdoğan'ın tweetlerini retweetlemesine ilişkin paylaşımlar (Koca, 2021d).

Fahrettin Koca, Recep Tayyip Erdoğan tarafından atılan aşıya ilişkin iki tweeti de retweetleyerek kişisel hesabında paylaşmış ve Recep Tayyip Erdoğan'ın aşısı olduğu bilgisini kendi takipçilerine de duyurmuştur. Birinci retweet yaklaşık 26.600 kez retweetlenmiş, 134.600 kez beğenilmiş ve 6.600 yorum almıştır. İkinci retweet yaklaşık 7.800 kez retweetlenmiş, 33.700 kez beğenilmiş ve 3.500 yorum almıştır. Bu retweetlerin ardından ise Fahrettin Koca, Recep Tayyip Erdoğan ile ilgili bir tweet daha atmıştır:



Görsel 10: Fahrettin Koca'nın Recep Tayyip Erdoğan'a Twitter'dan teşekkür paylaşımı (Koca, 2021e).

Fahrettin Koca, 14 Ocak 2021'de kişisel hesabından attığı bu tweette bir mesaj yayınlayarak aşılama sürecinin başladığını duyurmuştur. Recep Tayyip Erdoğan'ın aşısı olurken çekilmiş fotoğrafı ile desteklenen bu tweet; 2.344 kez retweetlenmiş, 255 kez alıntılanmış ve yaklaşık 29.100 beğeni almıştır. Bunun yanı sıra tweete 966 yorum yapılmıştır.

Bu paylaşımlardan 28 gün sonra Fahrettin Koca, Recep Tayyip Erdoğan'ın ikinci doz aşısı olduğuna dair şu şekilde bir paylaşımda bulunmuştur:



Görsel 11: Fahrettin Koca'nın Recep Tayyip Erdoğan'ın ikinci aşısı olmasına ilişkin paylaşımı (Koca, 2021f).

Fahrettin Koca 11 Şubat 2021’de bir tweet atarak Recep Tayyip Erdoğan’ın ikinci doz aşısı olduğunu kendi takipçilerine duyurmuştur. Bu tweet; 1.455 kez retweetlenmiş, 143 kez alıntılanmış ve yaklaşık 23.200 beğeni almıştır. Bunun yanı sıra tweete yaklaşık 1.200 yorum yapılmıştır.

3.3.2.2. Genel Başkan Kemal Kılıçdaroğlu'nun Tweet Analizleri

Cumhuriyet Halk Partisi Genel Başkanı Kemal Kılıçdaroğlu, 12 Şubat 2021 tarihinde birinci doz, 15 Mart 2021 tarihinde ise ikinci doz aşısı olmuştur. Kemal Kılıçdaroğlu’nun şahsi Twitter hesabı incelendiğinde hem birinci doz aşısı hem de ikinci doz aşısı ilişkin olarak tweet attığı ve her iki tweetini de fotoğraf ile desteklediği tespit edilmiştir. Tüm bu tweetlerin öncesinde ise Sağlık Bakanı Fahrettin Koca, Kemal Kılıçdaroğlu’nun aşı olacağı bilgisini kişisel Twitter hesabından şu şekilde duyurmuştur:



Görsel 12: Fahrettin Koca'nın Kemal Kılıçdaroğlu'na Twitter'dan ilk teşekkür paylaşımı (Koca, 2021g).

Fahrettin Koca'nın 15 Ocak 2021’de Kemal Kılıçdaroğlu’nun aşı olacağı bilgisini takipçileriyle paylaştığı bu tweet; 1.188 kez retweetlenmiş, 101 kez alıntılanmış ve yaklaşık 34.800 beğeni almıştır. Bunun yanı sıra tweete 590 yorum yapılmıştır.

Kemal Kılıçdaroğlu’nun aşı olduğuna dair yaptığı paylaşım ise şu şekildedir:



Görsel 13: Kemal Kılıçdaroğlu'nun birinci doz aşıya ilişkin Twitter paylaşımı (Kılıçdaroğlu, 2021a).

Kemal Kılıçdaroğlu, 12 Şubat 2021'de kişisel Twitter hesabından bir tweet atarak aşı olduğunu duyurmuştur. Kemal Kılıçdaroğlu bu tweetini aşı olurken çekilmiş iki fotoğraf ile desteklemiştir. Kılıçdaroğlu'nun bu paylaşımı; 2.376 kez retweetlenmiş, 443 kez alıntılanmış ve yaklaşık 41.000 beğeni almıştır. Bunun yanı sıra tweete yaklaşık 2.200 yorum yapılmıştır.

Kemal Kılıçdaroğlu tarafından yapılan bu paylaşımın ardından Fahrettin Koca, Kılıçdaroğlu'nun tweetini alıntılıyarak bir teşekkür tweeti atmıştır:



Görsel 14: Fahrettin Koca'nın Kemal Kılıçdaroğlu'na Twitter'dan ikinci teşekkür paylaşımı (Koca, 2021h).

Fahrettin Koca, 12 Şubat 2021 tarihinde kişisel hesabından bir tweet atarak hem Kemal Kılıçdaroğlu'nun aşı olduğunu duyurmuş hem de kampanyaya destek verdiğini paylaşmıştır. Bu tweet; 616 kez retweetlenmiş, 69 kez alıntılanmış ve yaklaşık 14.100 beğeni almıştır. Bunun yanı sıra tweete 753 yorum yapılmıştır.

İlk aşıyı olmasının ardından ikinci doz aşıyı da yaptıran Kemal Kılıçdaroğlu, bu bilgiyi Twitter hesabından attığı tweet ile şu şekilde paylaşmıştır:



Görsel 15: Kemal Kılıçdaroğlu’nun ikinci doz aşığına ilişkin Twitter paylaşımı (Kılıçdaroğlu, 2021b).

Kemal Kılıçdaroğlu, 15 Mart 2021 tarihinde bir tweet atarak ikinci doz aşığı olduğunu da duyurmuştur. Kılıçdaroğlu bu tweetini, aşı olurken çekilmiş bir fotoğraf ile desteklemiştir. Bu tweet; 1.716 kez retweetlenmiş, 311 kez alıntılanmış ve yaklaşık 36.800 beğeni almıştır. Bunun yanı sıra tweete yaklaşık 1.600 yorum yapılmıştır.

3.3.2.3. Genel Başkan Devlet Bahçeli’nin Tweet Analizleri

Milliyetçi Hareket Partisi Genel Başkanı Devlet Bahçeli, 15 Ocak 2021 tarihinde birinci doz, 11 Şubat 2021 tarihinde ise ikinci doz aşığı olmuş ve her ikisini de Twitter’den tweet atarak takipçilerine duyurmuştur. Bu bağlamda Devlet Bahçeli tarafından yapılan ilk paylaşım şu şekildedir:



Görsel 16: Devlet Bahçeli’nin birinci doz aşığına ilişkin Twitter paylaşımı (Bahçeli, 2021a).

Devlet Bahçeli, 15 Ocak 2021 tarihinde kişisel Twitter hesabından bir tweet atarak birinci doz aşığı olduğunu duyurmuştur. Devlet Bahçeli atmış olduğu tweeti aşı olurken çekilmiş olan bir fotoğraf ile desteklemiştir. Tweet, 6.409 kez retweetlenmiş, 532 kez alıntılanmış ve yaklaşık 38.400 beğeni almıştır. Bunun yanı sıra tweete yaklaşık 1.800 yorum yapılmıştır.

Devlet Bahçeli tarafından yapılan bu paylaşımın ardından Sağlık Bakanı Fahrettin Koca ise bir teşekkür tweeti atmıştır:



Görsel 17: Fahrettin Koca'nın Devlet Bahçeli'ye Twitter'dan ilk teşekkür paylaşımı (Koca, 2021a).

Fahrettin Koca, Devlet Bahçeli'nin şahsi Twitter hesabından yaptığı paylaşımın ardından 15 Ocak 2021'de bu tweeti alıntılıyarak bir tweet atmıştır. Fahrettin Koca bu tweet ile hem Devlet Bahçeli'nin aşı olduğunu kendi takipçilerine duyurmuş hem de siyasi lidere aşı olduğu için teşekkür etmiştir. Bu tweet 1.245 kez retweetlenmiş, 47 kez alıntılanmış ve yaklaşık 15.800 beğeni almıştır. Bunun yanı sıra tweete 315 yorum yapılmıştır.

İlk aşığı olmasının ardından ikinci doz aşığı da yaptıran Devlet Bahçeli, bu bilgiyi Twitter hesabından attığı tweet ile şu şekilde paylaşmıştır:



Görsel 18: Devlet Bahçeli'nin ikinci doz aşığına ilişkin Twitter paylaşımı (Bahçeli, 2021b).

Devlet Bahçeli, 11 Şubat 2021 tarihinde kişisel Twitter hesabından bir tweet atarak ikinci doz aşığı da olduğunu duyurmuştur. Devlet Bahçeli, atmış olduğu tweeti aşı olurken çekilmiş olan bir fotoğraf ile desteklemiştir. Bu tweet; 4.140 kez retweetlenmiş, 270 kez alıntılanmış ve yaklaşık 28.700 beğeni almıştır. Bunun yanı sıra tweete yaklaşık 1.300 yorum yapılmıştır.

Devlet Bahçeli tarafından atılan bu tweetin ardından Fahrettin Koca, ikinci

kez teşekkür paylaşımı yapmıştır:



Görsel 19: Sağlık Bakanı Fahrettin Koca'nın Devlet Bahçeli'ye Twitter'dan ikinci teşekkür paylaşımı (Koca, 2021i).

Fahrettin Koca, 11 Şubat 2021 tarihinde bir paylaşım yapmış ve hem Devlet Bahçeli'nin aşı olduğunu kendi takipçilerine duyurmuş hem de aşı programına destek verdiğini vurgulamıştır. Bu tweet; 883 kez retweetlenmiş, 10 kez alıntılanmış ve yaklaşık 10.600 beğeni almıştır. Bunun yanı sıra tweete 377 yorum yapılmıştır.

3.3.2.4. Genel Başkan Meral Akşener'in Tweet Analizleri

İYİ Parti Genel Başkanı Meral Akşener 15 Ocak 2021 tarihinde birinci doz aşığı olmuş ve bununla ilgili olarak Twitter'da bir paylaşımında bulunmuştur. Ancak yapılan incelemeler sonucunda Meral Akşener'in araştırmanın tarih sınırlılığı olan 30 Mart 2021'e kadar ikinci doz aşığına ilişkin bir paylaşım yapmadığı belirlenmiştir. Bu bağlamda Meral Akşener tarafından yapılan paylaşım şu şekildedir:



Görsel 20: Meral Akşener'in birinci doz aşığına ilişkin Twitter paylaşımı (Akşener, 2021).

Meral Akşener, 15 Ocak 2021 tarihinde kişisel Twitter hesabından bir tweet atarak hem Sağlık Bakanı tarafından aşı daveti aldığını hem de aşı olduğu bilgisini takipçileri ile paylaşmıştır. Sadece metinden oluşan bu tweet 1.055 kez retweetlenmiş, 355 kez alıntılanmış ve yaklaşık 17.500 beğeni almıştır. Bunun yanı sıra tweete yaklaşık 1.300 yorum yapılmıştır.

Meral Akşener tarafından atılan bu tweetin ardından ise Sağlık Bakanı Fahrettin Koca bu tweeti alıntılıyarak bir teşekkür paylaşımında bulunmuştur:



Görsel 21: Fahrettin Koca'nın Meral Akşener'e Twitter'dan teşekkür paylaşımı (Koca, 2021j).

Fahrettin Koca, Meral Akşener'in şahsi Twitter hesabından yaptığı paylaşımın ardından 15 Ocak 2021'de bu tweeti alıntılıyarak bir tweet atmış ve Fahrettin Koca bu tweet ile hem Meral Akşener'in aşı olduğunu duyurmuş hem de kendisine aşı olduğu için teşekkür etmiştir. Bu tweet; 563 kez retweetlenmiş, 30 kez alıntılanmış ve yaklaşık 11.600 beğeni almıştır. Bunun yanı sıra tweete 192 yorum yapılmıştır.

3.3.2.5. Genel Başkan Temel Karamollaoğlu'nun Tweet Analizleri

Saadet Partisi Genel Başkanı Temel Karamollaoğlu, şahsi Twitter hesabından yaptığı paylaşım ile aşı kampanyasına destek verdiğini ve aşı olacağını duyurmuştur. Ancak 13 Ocak-30 Mart 2021 tarihleri arasında yapılan incelemeler sonucunda Temel Karamollaoğlu'nun aşı olduğu güne dair bir paylaşımında bulunmadığı tespit edilmiştir. Bu bağlamda Temel Karamollaoğlu tarafından aşıya ilişkin atılan tweet şu şekildedir:



Görsel 22: Temel Karamollaoğlu'nun Twitter paylaşımı (Karamollaoğlu, 2021a).

Temel Karamollaoğlu, 15 Ocak 2021'de kişisel Twitter hesabından bir tweet atarak Fahrettin Koca tarafından aşıyla ilgili olarak arandığını paylaşmıştır. Temel Karamollaoğlu'nun bu tweeti 162 kez retweetlenmiş, 34 kez alıntılanmış ve

2.198 beğeni almıştır. Bunun yanı sıra tweete 185 yorum yapılmıştır.

Temel Karamollaoğlu, bu tweeti yanıtlayarak 15 Ocak 2021 tarihinde bir tweet daha atmıştır:



Görsel 23: Temel Karamollaoğlu’nun ikinci Twitter paylaşımı (2021b).

Temel Karamollaoğlu attığı tweet ile aşı olacağını takipçilerine duyurmuştur. Temel Karamollaoğlu’nun ikinci tweeti ise 90 kez retweetlenmiş, 25 kez alıntılanmış ve 1.306 beğeni almıştır. Bunun yanı sıra tweete 169 yorum yapılmıştır.

Temel Karamollaoğlu tarafından yapılan bu paylaşımların ardından Sağlık Bakanı Fahrettin Koca bir teşekkür tweeti atmıştır:



Görsel 24: Fahrettin Koca’nın Temel Karamollaoğlu’na Twitter’den teşekkür paylaşımı (Koca, 2021k).

Fahrettin Koca, Temel Karamollaoğlu’nun şahsi Twitter hesabından yaptığı paylaşımın ardından 15 Ocak 2021’de bu tweeti alıntılıyarak bir tweet atmış ve bu tweet ile Temel Karamollaoğlu’na aşı programına verdiği destek için teşekkür etmiştir. Fahrettin Koca’nın bu tweeti 501 kez retweetlenmiş, 31 kez alıntılanmış ve 8.168 beğeni almıştır. Bunun yanı sıra tweete 970 yorum yapılmıştır.

3.3.2.6. Genel Başkan Erkan Baş’ın Tweet Analizleri

Türkiye İşçi Partisi Genel Başkanı Erkan Baş’ın şahsi Twitter hesabı incelendiğinde, aşuya ilişkin bir tweet atmadığı ancak @tipgenelmerkez kullanıcı adıyla Twitter’da var olan Türkiye İşçi Partisi’nin resmi hesabından aşuyla ilgili olarak paylaşılan bir videoyu retweetlediği tespit edilmiştir. Bu paylaşımın öncesinde ise Sağlık Bakanı Fahrettin Koca, Türkiye İşçi Partisi Genel Başkanı Erkan Baş’a aşı olmak için arayarak davette bulunduğu dair bir paylaşım yapmıştır. Bu bağlamda Fahrettin Koca tarafından atılan tweet şu şekildedir:



Görsel 25: *Fahrettin Koca'nın Erkan Baş'a Twitter'dan teşekkür paylaşımı (Koca, 2021).*

Fahrettin Koca, 15 Ocak 2021'de kişisel Twitter hesabından bir tweet atarak Erkan Baş'ın aşı olacağını ancak aşı sırasını beklemek istediğini duyurmuştur. Sadece metinden oluşan bu tweet 746 kez retweetlenmiş, 143 kez alıntılanmış ve yaklaşık 13.500 beğeni almıştır. Bunun yanı sıra tweete 580 yorum yapılmıştır.

Erkan Baş'ın konuya ilişkin retweetlediği tweet ise şu şekildedir:



Görsel 26: *Erkan Baş'ın Twitter paylaşımı (Baş, 2021)*

Erkan Baş, şahsi Twitter hesabından aşılama süreciyle ilgili olarak bir tweet atmamış ancak Türkiye İşçi Partisi resmi hesabından 15 Ocak 2021 tarihinde paylaşılan bir videoyu retweetlemiştir. Erkan Baş 1 dakika 50 saniyelik videoda kendisine yöneltilen iki soruya yanıt vermiştir. Videoda, “Dün Sağlık Bakanı Fahrettin Koca siyasi parti genel başkanlarını arayıp aşı olmaya davet ettiğini söyledi. Sizi de aradı mı?” sorusuna Erkan Baş, “Evet, Sağlık Bakanı Fahrettin Koca dün gece on buçuk, on bir civarı beni de aradı ve kendisinin de ifade ettiği gibi tüm siyasi parti genel başkanlarını aşı olmaya davet ettiklerini söyledi. Ben de esas olanın tüm yurttaşlarımızın aşı olması gerektiğinin, bu konuda farklı görüşlere katılmadığımızı, herkesin aşı olması gerektiğini ifade ettim. Kendimle ilgili de haberleşmek üzere teşekkür edip telefonu kapattım.” yanıtını vermiştir. Videoda sorulan “Peki aşı olacak mısınız?” sorusunu ise, “Evet, sıram geldiğinde aşı olacağım. Bu konunun önemli olduğunu düşünüyorum. Çünkü aşuya karşı bir tereddüt yayılmaya çalışılıyor ama bu yaklaşımı asla kabul etmiyoruz.”

Tüm yurttaşlarımıza çağrı yapıyoruz. Türk Tabipler Birliği’nin, hekim örgütlerinin, hekim arkadaşlarımızın ve bilimin yol göstericiliğinde tüm yurttaşlarımızın, hepimizin mutlaka aşı olması gerekiyor. Fakat öncelik sıralaması var burada, Sağlık Bakanlığı da yayınladı. (...) Benden önce aşı olma hakkı olan yurttaşların yerine benim gibi birisinin bu hakkı kullanmasının doğru olmadığını düşündüğüm için şu aşamada Sağlık Bakanlığı’nun teklifine olumsuz bir yanıt vereceğim ama aşı olmak üzere sıram geldiğinde de tereddüt etmeden aşı olacağım.” diyerek yanıtlamıştır. Bu bağlamda Erkan Baş da sırası geldiğinde aşı olacağını kendi takipçilerine duyurmuş ve vatandaşlara aşı olmak için çağrıda bulunmuştur. Türkiye İşçi Partisi hesabından paylaşılan bu video yaklaşık 17.900 kez izlenmiş, 115 kez retweetlenmiş, 10 kez alıntılanmış ve 631 beğeni almıştır. Bunun yanı sıra tweete 14 yorum da yapılmıştır.

3.3.2.7. Genel Başkan Mustafa Destici’nin Tweet Analizleri

Büyük Birlik Partisi Genel Başkanı Mustafa Destici’nin Twitter hesabına yönelik yapılan incelemeler sonucunda 15 Şubat 2021 tarihinde aşının ilk dozunu yaptırdığı ve bununla ilgili olarak Twitter’den bir paylaşımında bulunduğu belirlenmiştir. Buna karşın, Mustafa Destici’nin ikinci doz aşıya yönelik bir paylaşım yapmadığı da görülmüştür. Bu paylaşımın ardından Sağlık Bakanı Fahrettin Koca ise bu tweeti alıntılararak bir teşekkür tweeti atmıştır. Mustafa Destici tarafından atılan tweet şu şekildedir:



Görsel 27: Mustafa Destici’nin birinci doz aşıya ilişkin Twitter paylaşımı (Destici, 2021).

Mustafa Destici, şahsi Twitter hesabından 15 Şubat 2021 tarihinde bir tweet atarak hem aşı olduğunu duyurmuş hem de vatandaşlara aşı olmaları için çağrıda bulunmuştur. Mustafa Destici tarafından atılan bu tweet 249 kez retweetlenmiş, 11 kez alıntılanmış ve 1.670 beğeni almıştır. Bunun yanı sıra tweete 59 yorum yapılmıştır.



Görsel 28: *Fahrettin Koca'nın Mustafa Destici'ye Twitter'dan teşekkür paylaşımı (Koca, 2021m).*

Mustafa Destici tarafından yapılan bu paylaşımın ardından Fahrettin Koca bu tweeti alıntılıyarak bir paylaşımında bulunmuş ve bu tweet ile hem Mustafa Destici'nin aşı olduğunu paylaşmış hem de kendisine teşekkür etmiştir. Bu tweet; 666 kez retweetlenmiş, 12 kez alıntılanmış ve 7.285 beğeni almıştır. Bunun yanı sıra tweete 545 yorum yapılmıştır.

3.3.2.8. Genel Başkan Gültekin Uysal'ın Tweet Analizleri

Demokrat Parti Genel Başkanı Gültekin Uysal'ın şahsi Twitter hesabı incelendiğinde, 18 Ocak 2021 tarihinde birinci doz aşığı olarak bu gelişmeyi Twitter hesabından yaptığı paylaşım ile kendi takipçilerine duyurduğu görülmüştür. Buna karşın Gültekin Uysal'ın ikinci doz aşığıya ilişkin bir paylaşımında bulunmadığı da tespit edilmiştir. Gültekin Uysal tarafından atılan tweetin öncesinde ise Sağlık Bakanı Fahrettin Koca'nın Gültekin Uysal'ın aşı olduğu bilgisini kişisel Twitter hesabından duyurduğu belirlenmiştir:



Görsel 29: *Fahrettin Koca'nın Gültekin Uysal'a Twitter'dan teşekkür paylaşımı (Koca, 2021n).*

Fahrettin Koca, 18 Ocak 2021'de şahsi Twitter hesabından bir tweet atarak Gültekin Uysal'ın aşı olduğunu kendi takipçilerine duyurmuştur. Sadece metinden oluşan bu tweet 867 kez retweetlenmiş, 64 kez alıntılanmış ve yaklaşık 13.500 beğeni almıştır. Bunun yanı sıra tweete 731 yorum yapılmıştır.

Fahrettin Koca tarafından atılan bu tweetin ardından Gültekin Uysal aşı ol-

duğu bilgisini kendi takipçileriyle şu şekilde paylaşmıştır:



Görsel 30: Gültekin Uysal’ın birinci doz aşıya ilişkin Twitter paylaşımı (Uysal, 2021).

Fahrettin Koca’nın tweetini alıntılararak bir paylaşım yapan Gültekin Uysal, bu tweet ile hem aşı olduğunu doğrulamış hem de bu haberi kendi takipçileriyle paylaşmıştır. Bu tweet; 89 kez retweetlenmiş, 1 kez alıntılanmış ve 300 beğeni almıştır. Bunun yanı sıra tweete 16 yorum yapılmıştır.

3.3.2.9. Genel Başkan Mithat Sancar’ın Tweet Analizleri

Sağlık Bakanı Fahrettin Koca’nın şahsi Twitter hesabına yönelik yapılan incelemeler sonucunda Halkların Demokratik Partisi Eş Genel Başkanı Mithat Sancar’ın da aşı kampanyasını desteklediği ve Fahrettin Koca’nın bu bilgiyi attığı bir tweet ile takipçilerine duyurduğu tespit edilmiştir. Ancak 13 Ocak-30 Mart 2021 tarihleri arasında Mithat Sancar’ın Twitter hesabı incelendiğinde hem aşı olduğuna hem de kampanyayı desteklediğine yönelik bir paylaşımında bulunmadığı görülmüştür. Sağlık Bakanı Fahrettin Koca tarafından atılan tweet ise şu şekildedir:



Görsel 31: Fahrettin Koca’nın Mithat Sancar’a Twitter’den teşekkür paylaşımı (Koca, 2021).

Fahrettin Koca, 15 Ocak 2021’de kişisel Twitter hesabından bir tweet atarak Mithat Sancar’ın kendisine sıra geldiğinde aşı olacağını söylediği bilgisini duyurmuştur. Sadece metinden oluşan bu tweet 1.240 kez retweetlenmiş, 644 kez alıntılanmış ve yaklaşık 27.000 beğeni almıştır. Bunun yanı sıra tweete yaklaşık 1.400 yorum yapılmıştır.

SONUÇ

Araştırmada öncelikli olarak Sağlık Bakanı Fahrettin Koca'nın Twitter hesabı analiz edilmiştir. Aşı programına teşvik bağlamında yapılan incelemeye göre, yaklaşık 7 milyon 200 bin takipçiye sahip olan Fahrettin Koca tarafından 13 Ocak-30 Mart 2021 tarihleri arasında yapılan paylaşımları tarihsel olarak şu şekilde tablolaştırmak mümkündür:

Tablo 1. Sağlık Bakanı Fahrettin Koca'nın aşı programına teşvik bağlamında paylaşımları

	Konu	Paylaşım Tarihi	Paylaşım Türü	Retweet Sayısı	Beğeni Sayısı	Alıntılama Sayısı	Yorum Sayısı	İzlenme Sayısı	Tweetin İçeriği
1	Birinci doz aşısı olduğuna ilişkin duyuru	13 Ocak 2021	Şahsi paylaşım	3.720	36.600	423	1.200	807.000	Metin+Video
2	Siyasi liderleri aşı olmasına davet ettiğine ilişkin duyuru	14 Ocak 2021	Şahsi paylaşım	2.136	32.900	352	1.400	-	Metin
3	Recep Tayyip Erdoğan'ın birinci doz aşılama tweeti	14 Ocak 2021	Retweet	26.600	134.600	-	6.600	-	-
4	Recep Tayyip Erdoğan'ın birinci doz aşılama ve aşıya çağrı tweeti	14 Ocak 2021	Retweet	7.800	33.700	-	3.500	-	-
5	Recep Tayyip Erdoğan'ın birinci doz aşısı olduğuna ilişkin duyuru	14 Ocak 2021	Şahsi paylaşım	2.344	29.100	255	966	-	Metin+Fotoğraf
6	Kemal Kılıçdaroğlu'nun aşı olacağını duyurma ve destekleri için teşekkür	15 Ocak 2021	Şahsi paylaşım	1.188	34.800	101	590	-	Metin
7	Devlet Bahçeli'ye destek ve katkılar için teşekkür	15 Ocak 2021	Alıntılanarak paylaşım	1.245	15.800	47	315	-	Metin
8	Meral Akşener'in aşı olduğunu duyurma ve teşekkür	15 Ocak 2021	Alıntılanarak paylaşım	563	11.600	30	192	-	Metin
9	Temel Karamollaoğlu'na destekleri için teşekkür	15 Ocak 2021	Alıntılanarak paylaşım	501	8.168	31	970	-	Metin
10	Erkan Baş'a destekleri için teşekkür	15 Ocak 2021	Şahsi paylaşım	746	13.500	143	580	-	Metin
11	Mithat Sancar'a destekleri için teşekkür	15 Ocak 2021	Şahsi paylaşım	1.240	27.000	644	1.400	-	Metin
12	Gültekin Uysal'ın aşı olduğunu duyurma ve destekleri için teşekkür	18 Ocak 2021	Şahsi paylaşım	867	13.500	64	731	-	Metin
13	İkinci doz aşısı olduğuna ilişkin duyuru	10 Şubat 2021	Şahsi paylaşım	2.007	48.300	266	1.700	-	Metin+Fotoğraf
14	Recep Tayyip Erdoğan'ın ikinci doz aşısı olduğuna ilişkin duyuru	11 Şubat 2021	Şahsi paylaşım	1.455	23.200	143	1.200	-	Metin
15	Devlet Bahçeli'ye destekleri için teşekkür	11 Şubat 2021	Alıntılanarak paylaşım	883	10.600	10	377	-	Metin
16	Kemal Kılıçdaroğlu'na destekleri için teşekkür	12 Şubat 2021	Alıntılanarak paylaşım	616	14.100	69	753	-	Metin
17	Mustafa Destici'ye destekleri için teşekkür	15 Şubat 2021	Alıntılanarak paylaşım	666	7.285	12	545	-	Metin

Tablo 1'deki verilerden hareketle, Sağlık Bakanı Fahrettin Koca'nın belirlenen tarih aralığında aşılama sürecine ilişkin toplam 17 tweet attığı, bu tweetlerden 12'sinin Ocak ayında, 5'inin ise Şubat ayında paylaşıldığı görülmüştür. Buna ek olarak Fahrettin Koca'nın süreç içerisinde hem kendisiyle hem de siyasi liderler ile ilgili paylaşımlar yaptığı da belirlenmiştir. Bu çerçevede belirlenen tarih aralığında Fahrettin Koca tarafından atılan 17 tweetin 4'ü Recep Tayyip Erdoğan, 3'ü şahsı, 2'si Kemal Kılıçdaroğlu, 2'si Devlet Bahçeli, 1'i Meral Akşener, 1'i Temel Karamollaoğlu, 1'i Erkan Baş, 1'i Mithat Sancar, 1'i Gültekin Uysal ve 1'i Mustafa Destici ile ilgili konular hakkında olduğu anlaşılmıştır. Paylaşımların türüne bakıldığında ise 9'u şahsi paylaşım, 6'sı alıntılanarak paylaşım ve 2'si retweet şeklinde yapıldığı tespit edilmiştir. Tweetlerin içeriği incelendiğinde, 9 şahsi paylaşımın 6'sının sadece metinden oluştuğu, 2'sinde met-

nin bir ya da birden fazla fotoğraf ile desteklendiği, 1’inde ise metnin videoyla desteklendiği görülmüştür. Buna ek olarak siyasi liderler tarafından yapılan 6 paylaşımı alıntılı olarak kendi hesabında da paylaşan Fahrettin Koca’nın 6’sını da metin ile desteklediği ortaya konmuştur. Paylaşım türü retweet olan 2 paylaşımında ise siyasi liderler tarafından yapılan paylaşımın aynı şekilde aktarıldığı görülmüştür. Bunlara ek olarak tweetlerin belirli bir düzeyde retweet, beğeni, alıntılama, yorum ve izlenme sayılarına sahip olduğu ortaya konulmuştur.

Yapılan analiz sonucunda Sağlık Bakanı Fahrettin Koca’nın; Adalet ve Kalkınma Partisi Genel Başkanı Recep Tayyip Erdoğan, Cumhuriyet Halk Partisi Genel Başkanı Kemal Kılıçdaroğlu, Milliyetçi Hareket Partisi Genel Başkanı Devlet Bahçeli, İYİ Parti Genel Başkanı Meral Akşener, Saadet Partisi Genel Başkanı Temel Karamollaoğlu, Türkiye İşçi Partisi Genel Başkanı Erkan Baş, Halkların Demokratik Partisi Genel Başkanı Mithat Sancar, Büyük Birlik Partisi Genel Başkanı Mustafa Destici ve Demokrat Parti Genel Başkanı Gültekin Uysal ile ilgili paylaşımlar da yaptığı belirlenmiştir. Bu verilerden hareketle araştırmanın yapıldığı tarihte siyasi parti liderlerinin sosyal medya hesaplarına ilişkin genel verileri yaklaşık olarak şu şekilde özetlemek mümkündür:

Tablo 2. Siyasi liderlerin Twitter hesaplarına ilişkin genel bilgiler

	Siyasi lider	Parti	Unvan	Kullanıcı adı	Takip edilen sayısı	Takipçi sayısı
1	Recep Tayyip Erdoğan	Adalet ve Kalkınma Partisi (AKP)	Genel Başkan	@RTErdogan	101	17,7 Mn
2	Kemal Kılıçdaroğlu	Cumhuriyet Halk Partisi (CHP)	Genel Başkan	@kiliçdarogluk	1	7,5 Mn
3	Devlet Bahçeli	Milliyetçi Hareket Partisi (MHP)	Genel Başkan	@dbdevletbahceli	0	5,5 Mn
4	Meral Akşener	İYİ Parti	Genel Başkan	@meral_aksener	1,119	4,5 Mn
5	Temel Karamollaoğlu	Saadet Partisi (SP)	Genel Başkan	@T_Karamollaoğlu	25	774,8 B
6	Erkan Baş	Türkiye İşçi Partisi (TİP)	Genel Başkan	@erkbas	527	255,4 B
7	Mithat Sancar	Halkların Demokratik Partisi (HDP)	Eş Genel Başkan	@mithatsancarr	999	234,4 B
8	Mustafa Destici	Büyük Birlik Partisi (BBP)	Genel Başkan	@Mustafa_Destici	60	142,9 B
9	Gültekin Uysal	Demokrat Parti (DP)	Genel Başkan	@DpGultekinUysal	374	30,6 B

Tablo 2’ye göre çalışma kapsamında sosyal medya paylaşımları analiz edilen liderlerden en çok takipçi sayısına sahip kişi Adalet ve Kalkınma Partisi Genel Başkanı Recep Tayyip Erdoğan’dır. İkinci sırada Cumhuriyet Halk Partisi Genel Başkanı Kemal Kılıçdaroğlu, üçüncü sırada ise Milliyetçi Hareket Partisi Genel Başkanı Devlet Bahçeli yer almaktadır. En az takipçi sayısına sahip siyasi lider ise Demokrat Parti Genel Başkanı Gültekin Uysal’dır.

Çalışmada, siyasi liderlerin kişisel Twitter hesapları aşısı programına destek olmaya yönelik attıkları tweetler bağlamında takipçi sayılarına göre sıralanarak incelendiğinde; tweetlerin konusu, türü ve etkileşim sayısı bağlamında ortaya

şöyle bir tablo çıkmıştır:

Tablo 3. Siyasi parti genel/eş başkanlarının aşı programına teşvik bağlamında paylaşımları

Siyasi Parti Genel/Eş Başkanı	Takipçi Sayısı	Paylaşım Tarihi	Paylaşımın Konusu	Paylaşım Türü	Retweet Sayısı	Beğeni Sayısı	Alıntılama Sayısı	Yorum Sayısı	İzlenme Sayısı	Tweetin İçeriği
Recep Tayyip Erdoğan	17,7 Mn	14 Ocak 2021	Birinci doz aşısı olduğuna ilişkin duyuru + Tüm vatandaşları aşılama hedefi	Şahsi paylaşım	24.400	134.600	2.179	6.600	-	Metin+Fotoğraf
Recep Tayyip Erdoğan	17,7 Mn	14 Ocak 2021	Birinci doz aşısı olduğuna ilişkin duyuru + Halkı aşya davet çağrısı	Şahsi paylaşım	7.662	33.700	76	3.500	394.400	Metin+Video
Kemal Kılıçdaroğlu	7,5 Mn	12 Şubat 2021	Birinci doz aşısı olduğuna ilişkin duyuru+ Tüm vatandaşların aşılarnın yapılması	Şahsi paylaşım	2.376	41.000	443	2.200	-	Metin+Fotoğraf
Kemal Kılıçdaroğlu	7,5 Mn	15 Mart 2021	İkinci doz aşısı olduğuna ilişkin duyuru+ Sağlık çalışanlarına teşekkür	Şahsi paylaşım	1.716	36.800	311	1.600	-	Metin+Fotoğraf
Devlet Bahçeli	5,5 Mn	15 Ocak 2021	Aşı olmaya davet edildiğini duyurma + Birinci doz aşısı olduğuna ilişkin duyuru + Halkı aşya davet çağrısı	Şahsi paylaşım	6.409	38.400	532	1.800	-	Metin+Fotoğraf
Devlet Bahçeli	5,5 Mn	11 Şubat 2021	İkinci doz aşısı olduğuna ilişkin duyuru	Şahsi paylaşım	4.140	28.700	270	1.300	-	Metin+Fotoğraf
Meral Akşener	4,5 Mn	15 Ocak 2021	Aşı olmaya davet edildiğini duyurma + Birinci doz aşısı olduğuna ilişkin duyuru+ İktidara önerileri uygulamaya çağrı	Şahsi paylaşım	1.055	17.500	355	1.300	-	Metin
Temel Karamoğlu	774,8 B	15 Ocak 2021	Aşı olmaya davet edildiğini duyurma + Fahrettin Koca'ya teşekkür	Şahsi paylaşım	162	2.198	34	185	-	Metin
Temel Karamoğlu	774,8 B	15 Ocak 2021	Aşı olacağımı duyurma	Şahsi paylaşım	90	1.306	25	169	-	Metin
Erkan Baş	255,4 B	15 Ocak 2021	Aşıya davet ile ilgili merak edilenleri yanıtlama (Aşı olacağım duyurma + Halkı aşya davet çağrısı)	Retweet	115	631	10	14	17.900	Metin+Video
Mithat Sancar	234,4 B	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Mustafa Destici	142,9 B	15 Şubat 2021	Birinci doz aşısı olduğuna ilişkin duyuru + Halkı aşya davet çağrısı + Fahrettin Koca'ya ve sağlık çalışanlarına teşekkür	Şahsi paylaşım	249	1.670	11	59	-	Metin+Fotoğraf
Gültekin Uysal	30,6 B	18 Ocak 2021	Birinci doz aşısı olduğuna ilişkin duyuru + Fahrettin Koca'ya ve sağlık çalışanlarına teşekkür	Alıntılanarak Paylaşım	89	300	1	16	-	Metin

Tablo 3'e göre; belirlenen tarih aralığında siyasi liderlerin Twitter hesaplarına yapılan incelemeler sonucunda, 8 farklı siyasi liderin halkın aşı programına teşvik edilmesine ilişkin paylaşımlar yaptığı görülürken, 1'inin yapmadığı görülmektedir. Bunun yanı sıra, bazı siyasi liderler tarafından yapılan paylaşımlar sadece metinden oluşurken, bazılarının ise tweetlerini video ve fotoğraflarla desteklediği belirlenmiştir.

Bu çerçevede Recep Tayyip Erdoğan'ın kronolojik olarak bakıldığında paylaşım yapan ilk lider olduğu ortaya konulmuştur. Erdoğan'ın 14 Ocak 2021 tarihinde yaptığı iki paylaşımında da birinci doz aşısı olduğunu takipçilerine duyurduğu, tweetlerinin birinde halkın aşılmasına yönelik hedefleri vurguladığı, diğerinde ise halkı aşya daveti odağa aldığı görülmüştür. Recep Tayyip Erdoğan'ın metin olarak attığı iki tweetten birini fotoğraf ile desteklediği, ikinci tweette videoya yer verdiği tespit edilmiştir.

Kemal Kılıçdaroğlu'nun tweetleri incelendiğinde; 12 Şubat 2021 ve 15 Mart 2021 olmak üzere iki şahsi paylaşım yaptığı görülmüş ve metinden oluşan her

iki tweetini de fotoğraf ile desteklediği belirlenmiştir. Tweetlerin konusuna bakıldığında ise her iki tweetinde de birinci ve ikinci doz olmak üzere aşı olduğuna ilişkin duyuruyu ön plana çıkardığı tespit edilmiş, ayrıca bir tweetinde tüm vatandaşlara aşı yapılmasını da vurgularken, diğer tweetinde sağlık çalışanlarına teşekkür de ettiği görülmüştür.

Devlet Bahçeli’nin tweetleri irdelendiğinde; 15 Ocak 2021 ve 11 Şubat 2021 olmak üzere iki şahsi paylaşım yaptığı belirlenmiş ve metinden oluşan her iki tweetini de fotoğraf ile desteklediği tespit edilmiştir. Tweetlerin konusuna bakıldığında ise her iki tweetinde de birinci ve ikinci doz olmak üzere aşı olduğuna ilişkin duyuruyu ön plana çıkardığı tespit edilmiştir. Ayrıca ilk tweetinde Sağlık Bakanı Fahrettin Koca tarafından aşı daveti aldığı da ifade etmesinin yanı sıra, halkı aşı olmaya da davet ettiği ortaya konmuştur.

Meral Akşener’in ise 15 Ocak 2021 tarihinde bir şahsi paylaşım yaptığı belirlenmiştir. Tweetin konusuna bakıldığında ise Sağlık Bakanı Fahrettin Koca tarafından aşı daveti aldığı ve birinci doz aşığı olduğunu duyurmasının yanı sıra, iktidara önerileri uygulamalarına yönelik çağrıda da bulunduğu görülmüştür. Ancak bu tweetin sadece metinden oluştuğu, fotoğraf ya da video ile desteklenmediği tespit edilmiştir.

Temel Karamollaoğlu’nun tweetleri incelendiğinde 15 Ocak 2021 tarihinde sadece metinden oluşan ve herhangi bir fotoğraf ya da video ile desteklenmeyen iki şahsi tweet attığı görülmüştür. Tweetlerin ilkinde Sağlık Bakanı Fahrettin Koca tarafından aşı olmaya davet edildiğini duyurduğu ve Bakan’a teşekkür ettiği, ikincisinde ise aşı olacağına yönelik bir duyuruyu takipçileri ile paylaştığı belirlenmiştir.

Erkan Baş’ın ise 15 Ocak 2021 tarihinde aşı ile ilgili merak edilenleri yanıtladığı bir videoyu retweetlediği tespit edilmiştir. Bu videonun içeriği incelendiğinde, Sağlık Bakanı Fahrettin Koca tarafından aşı daveti aldığı ve birinci doz aşığı olacağını duyurduğu, halkı aşı olmaya davet ettiği görülmüştür.

Mustafa Destici’nin 15 Şubat 2021 tarihinde metni fotoğraf ile desteklediği bir şahsi paylaşım yaptığı görülmüştür. Bu paylaşımında birinci doz aşığı olduğunu duyurduğu, halkı aşı olmaya davet ettiği, Fahrettin Koca ve sağlık çalışanlarına teşekkürlerini sunduğu tespit edilmiştir.

Gültekin Uysal’ın 18 Ocak 2021 tarihinde başka bir tweeti alıntılanarak ve metin ile destekleyerek bir paylaşımında bulunduğu görülmüştür. Bu paylaşımında birinci doz aşığı olduğunu duyurduğu, Fahrettin Koca ve sağlık çalışanlarına

teşekkür ettiği belirlenmiştir.

Sağlık Bakanı Fahrettin Koca'nın Twitter hesabına yapılan inceleme sonucunda, aşı olmaya davet ettiği siyasi liderler içerisinde aşıya ilişkin bir paylaşımda bulunmayan tek siyasi liderin Mithat Sancar olduğu görülmüştür.

Tüm bu verilerden hareketle:

- Aşı ile ilgili olarak paylaşım yapan 8 liderden 6'sının birinci doz aşısını aldıktan sonra bunu sosyal medya hesaplarından kendi takipçileri ile paylaştıkları belirlenmiş,
- Aşı ile ilgili olarak paylaşım yapan 8 liderden 4'ünün halkı aşı olmaya davet ettiği tespit edilmiş,
- 8 lider tarafından aşı ile ilgili olarak yapılan 12 paylaşımın 6'sının fotoğraf, 2'sinin video ile desteklendiği ve sadece 4'ünün metinden oluştuğu görülmüş,
- En çok takipçi sayısına sahip olan Recep Tayyip Erdoğan tarafından 14 Ocak 2021'de yapılan ve fotoğraf ile desteklenen paylaşımın siyasi liderler arasında en çok retweet, beğeni, alıntılama ve yorum alan paylaşım olduğu anlaşılmış,
- Siyasi liderler arasında en az takipçi sayısına sahip Gültekin Uysal tarafından yapılan alıntılanarak paylaşımın retweet, beğeni ve alıntılama da en düşük sayıya sahip olduğu ortaya konmuştur.

Sonuç olarak, COVID-19 pandemisine ilişkin aşılama sürecinin halka benimsetilmesi, aşı karşıtlığının azaltılması ve aşı tereddüdünün giderilmesinde amacıyla Sağlık Bakanı Fahrettin Koca'nın sosyal medyayı aktif olarak kullandığı ve bu süreçte siyasi parti liderlerinden de destek aldığı açıkça ortaya konmuştur. Benzer şekilde siyasi liderlerin de halkın aşı olma sürecinde sosyal medya platformlarından biri olan Twitter'dan faydalandıkları, aşı olduklarına ilişkin duyuruları buradan yaparak bir güven ortamı oluşturmaya çalıştıkları görülmüştür. Bu durumu pekiştirmek içinse yaptıkları paylaşımları fotoğraf, video gibi içeriklerle destekledikleri tespit edilmiştir. Siyasi lideri takip eden sosyal medya kullanıcılarının da retweet, beğeni, alıntılama, yorum gibi sosyal medyanın özelliklerini kullanarak bu paylaşımlar ile karşılaştıklarını gösterdikleri, dahası kendi çevreleriyle de paylaştıkları ve içeriğin yayılımına katkı sağladıkları anlaşılmıştır.

KAYNAKÇA

- Akgül, M. ve Şimşek, M. (2021). Ahlaki paniği çerçevelemek: Tıbbi maske haberleri üzerine bir inceleme. R. Sine Nazlı ve A. Kalafat Çat (Ed.). *Korona günlerinde medya ve iletişim* içinde (s. 170-199). Konya: Eğitim Yayınevi.
- Akın-Çelebi, F. (2022). Bir çağdaş mit örneği olarak Covid-19’a dönük elektronik kültür ortamındaki komplo teorileri, söylentiler ve iddialar. *Motif Akademi Halkbilimi Dergisi*, 15(37), 114-128. doi: 10.12981/mahder.1054445
- Aksoy, S. (2021). COVID-19 salgını ve reklam endüstrisi: “Evde Kal” iletisi üzerine kurulu reklamlara ilişkin bir çözümleme. G. Özkan ve T. Yazıcı (Ed.). *COVID-19 pandemi günlerinde iletişim* içinde (s. 183-202). Ankara: Akademisyen Kitabevi.
- Akşener, M. [Meral Akşener]. (2021, 15 Ocak). [Tweet]. Erişim adresi: https://twitter.com/meral_aksener/status/1350009914559705088
- Arslan, Ş. (2021). Türkiye’nin sağlık diplomasisi uygulamaları: COVID-19 salgını sürecinde yapılan yardımların sağlık diplomasisi açısından değerlendirilmesi. M. Cinman (Ed.). *Sağlık iletişimi: Salgın döneminde önleyici iletişim faaliyetleri* içinde (s. 1-28). İstanbul: Der Yayınları.
- Ayaz, F. ve Ayaz, H. (2021). Köşe yazarlarının gözünden Covid-19 süreci eleştirileri. F. Ayaz (Ed.). *Ticarileşme, politika ve etik üçgeninde sağlık konulu yayıncılık tartışmaları* içinde (s. 1-38). Konya: Eğitim Yayınevi.
- Aşan-Baydemir, N. (2020). Covid-19 salgınında yarasalar ve yaban hayatı, *Doğanın Sesi*, (6), 14-27.
- Atalay, G. E. (2021). Koronavirüse önlem olarak maske kullanımı ve kişilerarası iletişim. E. Yüksel, A. F. Paksoy, C. C. Cingi ve S. Süllü Durul (Ed.). *İletişim bilimlerinde güncel araştırmalar-1* içinde (s. 373-403). Konya: Literatürk Yayınları.
- Aydoğan, F. (2010). İkinci medya çağında gözetim ile kamusal alan paradoksunda internet. F. Aydoğan ve A. Akyüz (Ed.). *İkinci medya çağında internet* içinde (s. 3-17). İstanbul: Alfa Basım Yayım Dağıtım.
- Bahçeli, D. [Devlet Bahçeli]. (2021a, 15 Ocak). [Tweet]. Erişim adresi: <https://twitter.com/dbdevletbahceli/status/1350003414256775169>
- Bahçeli, D. [Devlet Bahçeli]. (2021b, 11 Şubat). [Tweet]. Erişim adresi: <https://twitter.com/dbdevletbahceli/status/1359816200256180230>
- Basım, N. (2002). Aaa, bilgisayarlar aralarında konuşuyor. S. Yedig ve H. Akman (Ed.). *İnternet çağında gazetecilik* içinde (s. 13-25). İstanbul: Metis Yayınları.

- Baş, E. [Erkan Baş]. (2021, 15 Ocak). [Tweet]. Erişim adresi: <https://twitter.com/tipgenelmerkez/status/1350041847398330368>
- BBC. (2020). Koronavirüs aşısı: Yaklaşık 50 ülkede aşılama başlandı, hangi ülkeler hangi aşamada? Erişim adresi: <https://www.bbc.com/turkce/haberler-dunya-55502515>
- Boyacı-Yıldırım, M. (2021). Sağlığa yönelik risklerin yönetiminde yeni iletişim teknolojilerinin kullanımı: Hayat Eve Sığar mobil uygulaması örneği. M. Cinman (Ed.). *Sağlık iletişimi: Salgın döneminde önleyici iletişim faaliyetleri* içinde (s. 65-106). İstanbul: Der Yayınları.
- Çankal, G. (2021). Sosyal medyada Turkovac aşısına ilişkin self-oryantalist söylemler, *Medya ve Din Araştırmaları Dergisi (MEDİAD)*, 4(2), 223-235.
- Çiçek, M. (2020). Zamanı mühürlemek COVID-19'a genel bakış. M. Çiçek (Ed.). *#EvdeKal Covid-19 günlerinde sağlık ve iletişim stratejileri* içinde (s. 13-29). İstanbul: Maltepe Üniversitesi Kitapları.
- Çerçi, Ü. Ö., Canöz, N., ve Canöz, K. (2020). Covid-19 krizi döneminde bilgilendirme aracı olarak sosyal medya kullanımı. *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, (44), 184-198.
- Çilingir, A. (2017). İletişim alanında içerik analizi yöntemi kullanılarak yapılan yüksek lisans ve doktora tezleri üzerine bir inceleme. *Erciyes İletişim Dergisi*, 5(1), 148-160. doi: 10.17680/erciyesakademia.291891
- Çoban, B. (2021). Sağlık iletişimi ve sosyal medya: Türkiye'de koronavirüs salgını ve Twitter üzerine bir inceleme. M. Cinman (Ed.). *Sağlık iletişimi: Salgın döneminde önleyici iletişim faaliyetleri* içinde (s. 127-146). İstanbul: Der Yayınları.
- Dayan, S. (2021). COVID-19 ve Aşı. *Dicle Tıp Dergisi*, 48, 98-113. doi: 10.5798/dicletip.1005040
- Demirbaş, M. B., ve Kantaş Yılmaz, F. (2022). Covid-19 pandemisinin sosyal medya yansımaları: içerik analizi çalışması. *Sağlık ve Sosyal Refah Araştırmaları Dergisi*, 4(2), 218-231. doi: <https://doi.org/10.55050/sarad.1076527>
- Deng C. X. (2022). The global battle against SARS-CoV-2 and COVID-19 at the third year. *International journal of biological sciences*, 18(12), 4792-4794. doi: <https://doi.org/10.7150/ijbs.76035>
- Destici, M. [Mustafa Destici]. (2021, 15 Şubat). [Tweet]. Erişim adresi: https://twitter.com/Mustafa_Destici/status/1361347915109793795
- Diker, E. ve Türk, K. C. (2021). Türkiye'deki bankaların COVID-19 salgını temalı reklamlarının göstergebilimsel analizi: Akbank, Türkiye İş Bankası ve Kuveyt Türk örneği. G. Çalışır ve E. Diker (Ed.). *COVID-19 sürecinde iletişimin değişen yüzü* içinde (s. 127-154). Konya: Eğitim Yayınevi.

- Dinleyici, E. Ç. (2020). COVID-19: İlaç mı aşı mı?. O. Ş. Yenen ve S. Badur (Ed.). *Pandemi ve COVID-19 içinde* (s. 198-210). İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Doğan, Ş. (2019). Sosyal medyanın kamuoyu oluşturulma kullanımı: 16 Nisan 2017 Anayasa Değişikliği Referandumu sürecinde siyasi aktörlerin sosyal medya paylaşımlarının içerik analizi. *Erciyes İletişim Dergisi*, 6(1), 423-442. doi: 10.17680/erciyesiletisim.
- Erdoğan, R.T. [Recep Tayyip Erdoğan]. (2021a, 14 Ocak). [Tweet]. Erişim adresi: <https://twitter.com/RErdogan/status/1349743472933273601>
- Erdoğan, R.T. [Recep Tayyip Erdoğan]. (2021b, 14 Ocak). [Tweet]. Erişim adresi: <https://twitter.com/RErdogan/status/1349745184616099840>
- Eroğlu, E. (2020). Pandemi krizinde liderlik ve iletişim stratejileri. M. Çiçek (Ed.). *#EvdeKal Covid-19 günlerinde sağlık ve iletişim stratejileri içinde* (s. 183-211). İstanbul: Maltepe Üniversitesi Kitapları.
- Erol, H. ve Özdemir, A. (2020). COVID-19 pandemisi ve sağlık sistemlerini yeniden düşünmek. A. Özdemir ve M. Eser (Ed.). *COVID-19 pandemi sürecinin sosyo-ekonomik ve politik Etkileri içinde* (s. 147-158). Ankara: Nobel.
- Euronews. (2020). “Dünyada Covid-19: İlk 4 ayında neler yaşandı? Salgının seyri ne durumda?”, Erişim adresi: <https://tr.euronews.com/2020/05/04/dunyada-covid-19-salg-n-n-ilk-100-gununde-yasananlar-ilk-nerede-ortaya-c-kt-nas-l-yay-ld>
- Evrensel. (2021). “Türkiye’de aşılama süreci hangi aşamada, kime ne zaman sıra gelecek, öncelik durumu nasıl sorgulanıyor?” Erişim adresi: <https://www.evrensel.net/haber/425799/turkiyede-asilama-sureci-hangi-asamada-kime-ne-zaman-sira-gelecek-oncelik-durumu-nasil-sorgulaniyor>
- Gazete Duvar. (2020). “Hangi ülkelere aşılama başladı?”. Erişim adresi: <https://www.gazeteduvar.com.tr/hangi-ulkelerde-asilama-basladi-galeri-1508458?p=18>
- Geray, H. (2017). İçerik çözümlenmesi”. *İletişim Alanından Örneklerle Toplumsal Araştırmalarda Nicel ve Nitel Yöntemlere Giriş*. Ankara: Ütopya Yayınevi.
- Güngör, S. ve Atik, D. (2022). Bir aile sağlığı merkezine başvuran hastaların Covid-19 aşısına yönelik düşünceleri ile Covid-19 korkusunun değerlendirilmesi. *Karya J Health Sci*, 3(2), 154-60.
- Hao, P., Zhong, W., Song, S., Fan, S., ve Li, X. (2020). Is SARS-CoV-2 originated from laboratory? A rebuttal to the claim of formation via laboratory recombination. *Emerging microbes & infections*, 9(1), 545–547. doi: <https://doi.org/10.1080/22221751.2020.1738279>
- İşliyen, M. ve Şimşek-İşliyen, F. (2021). COVID-19 salgını sürecinde medya ve yalan/sahte haber. R. Sine Nazlı ve A. Kalafat Çat (Ed.). *Korona günlerinde medya ve*

- iletişim içinde* (s. 70-97). Konya: Eğitim Yayınevi.
- Jones, P. ve Comfort, D. (2020). The Covid-19 Crisis, Tourism and Sustainable Development. *Athens Journal of Tourism*, 7(2), 75-86. doi: 10.30958/ajt.7-2-1
- Kader Ç. (2019). Aşı karışıklığı: Aşı kararsızlığı ve aşı reddi. *ESTÜDAM Halk Sağlığı Dergisi*, 4(3), s. 377-88.
- Kalçık, T. ve Altan Bayraktar, Ü. (2020). Covid-19 salgınının yönetilmesinde sosyal medya kullanımı: Sağlık Bakanı Fahrettin Koca'nın resmi Twitter hesabı üzerine bir analiz. *Turkish Studies*, 15(6), 583-602. doi: <https://dx.doi.org/10.7827/TurkishStudies.44484>
- Karamollaoğlu, T. [Temel Karamollaoğlu]. (2021a, 15 Ocak). [Tweet]. Erişim adresi: https://twitter.com/T_Karamollaoglu/status/1350085179495358466
- Karamollaoğlu, T. [Temel Karamollaoğlu]. (2021b, 15 Ocak). [Tweet]. Erişim adresi: https://twitter.com/T_Karamollaoglu/status/1350085226068901890
- Kayhan, B. (2021). COVID-19 salgını haberlerine yönelik eleştirel bir çözümleme. F. Ayaz (Ed.). *Ticarileşme, politika ve etik üçgeninde sağlık konulu yayıncılık tartışmaları içinde* (s. 126-154). Konya: Eğitim Yayınevi.
- Kılıçaslan, E. ve Küçük, G. (2021). Siyasal iletişim bağlamında NATO'nun COVID-19 pandemisi ile ilgili "yanlış bilgilendirme" ve "propaganda" mücadelesi. G. Çalışır ve E. Diker (Ed.). *COVID-19 sürecinde iletişimin değişen yüzü içinde* (s. 62-78). Konya: Eğitim Yayınevi.
- Kılıçdaroğlu, K. [Kemal Kılıçdaroğlu]. (2021a, 12 Şubat). [Tweet]. Erişim adresi: <https://twitter.com/kilicdaroglu/status/1360153313141018625>
- Kılıçdaroğlu, K. [Kemal Kılıçdaroğlu]. (2021b, 15 Mart). [Tweet]. Erişim adresi: <https://twitter.com/kilicdaroglu/status/1371382505698426882>
- Koca, F. [Fahrettin Koca]. (t.y.) [Tweet]. Erişim adresi: <https://twitter.com/drfahtetinkoca>
- Koca, F. [Fahrettin Koca]. (2021a, 13 Ocak). [Tweet]. Erişim adresi: <https://twitter.com/drfahtetinkoca/status/1349408226450804740>
- Koca, F. [Fahrettin Koca]. (2021b, 14 Ocak). [Tweet]. Erişim adresi: <https://twitter.com/drfahtetinkoca/status/1349815350561558530>
- Koca, F. [Fahrettin Koca]. (2021c, 10 Şubat). [Tweet]. Erişim adresi: <https://twitter.com/drfahtetinkoca/status/1359551731147939841>
- Koca, F. [Fahrettin Koca]. (2021d, 14 Ocak). [Tweet]. Erişim adresi: <https://twitter.com/drfahtetinkoca>
- Koca, F. [Fahrettin Koca]. (2021e, 14 Ocak 2021). [Tweet]. Erişim adresi: <https://twitter.com/drfahtetinkoca/status/1349783735558877185>

- Koca, F. [Fahrettin Koca]. (2021f, 11 Şubat). [Tweet]. Erişim adresi: <https://twitter.com/drfahtretinkoca/status/1359864855835140101>
- Koca, F. [Fahrettin Koca]. (2021g, 15 Ocak). [Tweet]. Erişim adresi: <https://twitter.com/drfahtretinkoca/status/1350037091267309569>
- Koca, F. [Fahrettin Koca]. (2021h, 12 Şubat). [Tweet]. Erişim adresi: <https://twitter.com/drfahtretinkoca/status/1360160599255224322>
- Koca, F. [Fahrettin Koca]. (2021i, 15 Ocak). [Tweet]. Erişim adresi: <https://twitter.com/drfahtretinkoca/status/1350019220856307712>
- Koca, F. [Fahrettin Koca]. (2021j, 11 Şubat). [Tweet]. Erişim adresi: <https://twitter.com/drfahtretinkoca/status/1359868637763555330>
- Koca, F. [Fahrettin Koca]. (2021k, 15 Ocak). [Tweet]. Erişim adresi: <https://twitter.com/drfahtretinkoca/status/1350155810232553475>
- Koca, F. [Fahrettin Koca]. (2021l, 15 Ocak). [Tweet]. Erişim adresi: <https://twitter.com/drfahtretinkoca/status/1350073597155549185>
- Koca, F. [Fahrettin Koca]. (2021m, 15 Şubat). [Tweet]. Erişim adresi: <https://twitter.com/drfahtretinkoca/status/1361361876920258564>
- Koca, F. [Fahrettin Koca]. (2021n, 18 Ocak). [Tweet]. Erişim adresi: <https://twitter.com/drfahtretinkoca/status/1351185562229735426>
- Koca, F. [Fahrettin Koca]. (2021o, 15 Ocak). [Tweet]. Erişim adresi: <https://twitter.com/drfahtretinkoca/status/1350067665717649409>
- Kurtcu, M., Demir, E., Kiraz, M. ve Aydoğdu, G. (2022). Yeni Tip Koronavirüs (Covid-19) Biyolojik Bir Silah Olabilir Mi? Çorum İlinde Yaşayan Bireylerin Düşünceleri Üzerine Bir Alan Araştırması. *Hitit Med J*, 4(1), 10-21. doi:10.52827/hititmedj.1021836
- Liu, S. L., Saif, L. J., Weiss, S. R., ve Su, L. (2020). No credible evidence supporting claims of the laboratory engineering of SARS-CoV-2. *Emerging microbes & infections*, 9(1), 505–507. <https://doi.org/10.1080/22221751.2020.1733440>
- Lu, R., Zhao, X., Li, J., Niu, P., Yang, B., Wu, H., Wang, W., Song, H., Huang, B., Zhu, N., Bi, Y., Ma, X., Zhan, F., Wang, L., Hu, T., Zhou, H., Hu, Z., Zhou, W., Zhao, L., Chen, J., Meng, Y., Wang, J., Lin, Y., Yuan, J., Xie, Z., Ma, J., Liu, W. J., Wang, D., Xu, W., Holmes, E. C., Gao, G. F., Wu, G., Chen, W., Shi, W., Tan, W. (2020). Genomic characterisation and epidemiology of 2019 novel Coronavirus: Implications for virus origins and receptor binding. *The Lancet*, 395(10224), 565-574. doi:10.1016/s0140-6736(20)30251-8
- Madsar, S. (2021). Sosyal medya ve post-truth ilişkisi: Covid-19 aşı haberleri üzerine

- bir inceleme. *Kastamonu İletişim Araştırmaları Dergisi*, (7), 48-63.
- Meşe, S. ve Ağaçfidan, A. (2020). Coronavirus: Genel Özellikler ve Güncel Yaklaşım. *Sağlık Bilimlerinde İleri Araştırmalar Dergisi*, 3(1), 14-23. doi: 10.26650/JARHS2020-S1-0002
- Oran, F. Ç. ve Balkan Akan, B. (2021). Pandemi döneminde afet yönetimi açısından risk iletişimine ilişkin bir değerlendirme: Sosyal medya paylaşımları içerik analizi. *Selçuk İletişim*, 14(3), 1371-1397. doi: 10.18094/josc.882578
- Öztan, G. G. (2020). Sağ popülist liderler ve pandemi. O. Ş. Yenen ve S. Badur (Ed.). *Pandemi ve COVID-19 içinde* (s. 428-447). İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Öztek, Z. (2020). COVID-19 pandemisi ve öğrettikleri. M. Çiçek (Ed.). *#EvedeKal Covid-19 günlerinde sağlık ve iletişim stratejileri içinde* (s. 53-87). İstanbul: Maltepe Üniversitesi Kitapları.
- Öztürk, E. (2015). E-paylaşım. R. N. Tanrıbilir (Ed.). *Yeni medya ve iletişimsel yaklaşımlar içinde* (s. 19-40). Ankara: Kriter Yayınevi.
- Özün-Çöllüoğlu, Z. M. (2020). COVID-19 süreci ve sonrasında Türkiye'nin dış politika perspektifinin değerlendirilmesi. A. Özdemir ve M. Eser (Ed.). *COVID-19 pandemi sürecinin sosyo-ekonomik ve politik etkileri içinde* (s. 81-105). Ankara: Nobel.
- Sağlık Bakanlığı. (2021). "İlk Koronavirüs aşısı Sağlık Bakanı Fahrettin Koca'ya yapıldı". Erişim adresi: <https://www.saglik.gov.tr/TR,78148/ilk-koronavirus-asisi-saglik-bakani-fahrettin-kocaya-yapildi.html>
- Sancar, M. [Mithat Sancar]. (n.d.). [Tweet]. Erişim adresi: <https://twitter.com/mithatsancarr>
- Sarı, A., ve Öztunç, M. (2021). Kriz iletişimde sosyal medya: Koronavirüs krizinde Fahrettin Koca'nın Twitter Kullanımı. *İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi*, 10(1), 801-818. doi: <https://doi.org/10.15869/itobiad.817698>
- Sohrabi, C., Alsafi, Z., O'Neill, N., Khan, M., Kerwan, A., Al-Jabir, A., Iosifidis, C., ve Agha, R. (2020). World Health Organization declares global emergency: A review of the 2019 novel coronavirus (COVID-19). *International journal of surgery (London, England)*, 76, 71-76. doi: <https://doi.org/10.1016/j.ijvsu.2020.02.034>
- Şahin, H. (2022). Türkiye'de COVID-19 aşısı karşıtlığının nedenleri: Twitter Örneği. *Anemon Muş Alparslan Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 10(2), 579-593. doi: <https://doi.org/10.18506/anemon.1055054>
- Şenol, E. (2020). COVID-19: Nasıl bir hastalık?. O. Ş. Yenen ve S. Badur (Ed.). *Pandemi ve COVID-19 içinde* (s. 185-197). İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Şenol, Y. ve Avcı, K. (2020). Salgın iletişimde sosyal medyanın kullanımı. *Sağlık Bilimleri ve Tıp Dergisi*, 3(3), 340-348. doi: 10.32322/jhsm.725257
- Tamer-Gencer, Z. ve Aydınlioğlu, Ö. (2021). Çalışan kadınların COVID-19 pandemisi

- sürecinde değişen rollerinin aile içi şiddet bağlamında değerlendirilmesi. G. Çalışır ve E. Diker (Ed.). *COVID-19 sürecinde iletişimin değişen yüzü* içinde (s. 257-272). Konya: Eğitim Yayınevi.
- Thomas, D. T. (2020). Teletıp ve sanal tıp: COVID-19’un sağlık iletişimine getirdikleri. Ed.: M. Çiçek (Ed.). *#EvdeKal Covid-19 günlerinde sağlık ve iletişim stratejileri* içinde (s. 91-109). İstanbul: Maltepe Üniversitesi Kitapları.
- Toruk, İ. ve Kocaman, M. T. (2021). Televizyon dizilerinde COVID-19 söylemi: Jet Sosyete örneği. R. Sine Nazlı ve A. Kalafat Çat (Ed.). *Korona günlerinde medya ve iletişim* içinde (s. 42-69). Konya: Eğitim Yayınevi.
- TRT Haber. (2022). “Türkiye aşılama 1 yılı geride bıraktı”. Erişim adresi: <https://www.trthaber.com/haber/koronavirus/turkiye-asilamada-1-yili-geride-birakti-644721.html>
- TRT Haber. (2021). “Cumhurbaşkanı Erdoğan ikinci doz aşığı yaptırdı”. Erişim adresi: <https://www.trthaber.com/haber/gundem/cumhurbaskani-erdogan-2-doz-asiyi-yaptirdi-555646.html>
- Türkal, İ. (2021). Halkla ilişkilerde kamuyu bilgilendirme modeli: Sağlık Bakanlığı’nın yürüttüğü COVID-19 bilgilendirme çalışmalarına yönelik Gümüşhane halkının algısı. G. Çalışır ve E. Diker (Ed.). *COVID-19 sürecinde iletişimin değişen yüzü* içinde (s. 100-126). Konya: Eğitim Yayınevi.
- Uysal, G. [Gültekin Uysal]. (2021, 18 Ocak). [Tweet]. Erişim adresi: <https://twitter.com/DpGultekinUysal/status/1351194268417880064>
- Üstün, Ç. ve Özçiftçi, S. (2020). COVID-19 pandemisinin sosyal yaşam ve etik düzlem üzerine etkileri: Bir değerlendirme çalışması. *Anatolian Clinic the Journal of Medical Sciences*. 25(Special Issue on COVID 19), 142-153.
- WHO. (2015). “Vaccine hesitancy: A growing challenge for immunization programmes”. Erişim adresi: <https://www.who.int/news/item/18-08-2015-vaccine-hesitancy-a-growing-challenge-for-immunization-programmes>
- Yetkin-Cılızoğlu, G., Dondurucu, Z. B. ve Çetinkaya, A. (2021). The Sun ve Hürriyet Gazetelerinde COVID-19 konulu haberlerin kültürel farklılıklar bağlamında değerlendirilmesi. G. Çalışır ve E. Diker (Ed.). *COVID-19 sürecinde iletişimin değişen yüzü* içinde (s. 198-232). Konya: Eğitim Yayınevi.
- Yıldırım, A. (2014). Bir halkla ilişkiler aracı olarak Twitter: T.C. Sağlık Bakanlığı örneği incelemesi. *Gümüşhane Üniversitesi İletişim Fakültesi Elektronik Dergisi*, 2(4), 234-253. doi: 10.19145/guifd.88026
- Yıldırım, O. ve İpek, İ. (2020). Yeni koronavirüs salgını dolayısıyla gündeme gelen sosyal izolasyon ve gönüllü karantina döneminde internet ve sosyal medya kullanımı. *İletişim Kuram ve Araştırma Dergisi*, 2020(52), 69-94. doi: <https://doi.org/10.47998/ikad.788255>

15. BÖLÜM

DARBEDEN DEMOKRASİYE GEÇİŞTE BİR ARA DÖNEM: 27 MAYIS 1960 ASKERİ DARBESİ VE PARTİSİZ HAYAT (1960-1961)

Dr. Yasin ERCİLSİN

Iğdır Üniversitesi/Fen-Edebiyat Fakültesi/Tarih Bölümü

yasin.ercilsin@igdir.edu.tr

<https://orcid.org/0000-0003-2090-4237>

GİRİŞ

29 Ekim 1923'te Cumhuriyet'in ilanı ile çok partili parlamenter demokrasiye geçildi. Fakat 1924 yılında Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası, 1930 yılında ise Serbest Cumhuriyet Fırkası ile gerçekleştirilmeye çalışılan çok partili siyasi yaşam denemesi başarısız oldu. Türkiye'de sancılı geçen demokrasi serüveni, 1946'da yeni partilerin kurulması ile farklı bir boyut kazandı. Yeni kurulan partilerden biri de Celal Bayar, Refik Koraltan, Adnan Menderes ve Fuat Köprülü'nün öncülüğünde kurulan Demokrat Parti(DP) idi (Eroğul, 2017: 10-11). 1946'da altı siyasi partinin katıldığı, ilk çok partili genel seçimlerde DP ana muhalefet partisi unvanını elde etti. Toplamda 465 milletvekili kontenjanının 397'sini Cumhuriyet Halk Partisi(CHP) kazanırken, 61'ni DP adayları kazandı.1946 seçimleri kuşkusuz Cumhuriyet Türkiye'si için büyük bir demokrasi adımı idi. 1950 yılında yoğun parti propagandaları altında geçen seçimlerde ise DP 416 milletvekili kazanarak iktidar oldu. Böylece cumhuriyet tarihinde ilk defa bir muhalefet partisi seçimlerde birinci parti oldu. Seçimlerin neticesinde CHP'nin 27 yıllık iktidar olma hüviyeti sona erdi (Benhür, 2007: 62).

DP'nin 1950 seçimlerinde kazanmış olduğu büyük başarı 1954 genel se-

çimlerinde de artarak devam etti. 1954 genel seçimlerinde DP 503 milletvekili kazandı. DP 1954 genel seçimlerinin ardından dozu giderek artan sert bir muhalefetle karşılaştı. İktidar ve muhalefet kavgaları erken seçim tartışmalarını da beraberinde getirdi. Dört yılda bir yapılan genel seçimler, ilk kez erken bir tarihe alınarak, 1957 yılında yapıldı. 1957 genel seçimlerinde DP keskin bir düşüş yaşadı. DP 78 milletvekilliğini kaybederek, 424 milletvekilliği elde etti. DP kan tazelemek amacıyla girdiği, 1957 genel seçimlerinde istediği başarıyı el edemeyerek iç ve dış politikada savrulmalar yaşadı (Gökçeler, 2022: 149).

Nitekim Dış Politikada II. Dünya Savaşı'nın ardından başlayan soğuk savaş sürecindeki gerilim, Sovyetler Birliği ve ABD arasındaki Ortadoğu ve Balkanlar'da yaşanan egemenlik mücadelesi, Türkiye'yi de etkiledi. Türkiye'nin 1952'de Kore'ye asker göndermesi ve ardından NATO'ya girmesi, 1958'de Irak'ta General Kasım önderliğindeki gerçekleşen askeri darbe, Mısır'da Cemal Abdülnasır liderliğinde yükselen Arap milliyetçiliği, komünizm ve ABD propagandası, DP iktidarlarını fazlası ile meşgul ederek yıprattı (Öymen, 2014: 97-117).

Özellikle bölgesel bir soruna dönüşen Kıbrıs meselesi, DP hükümetlerini yoğun şekilde meşgul etti. Nitekim Kıbrıs'ta yaşanan Türk-Rum çatışması, yurt içinde yapılan Rum aleyhtarı gösteri ve mitingleri fazlası ile körükledi. 1955 yılında '6-7 Eylül Olayları' olarak bilinen 'kaos' sürecinde Rum nüfusunun yoğun olduğu İstanbul ve İzmir gibi büyük şehirlerde taşkınlıklar yaşandı (Öymen, 2014: 117-140). Kıbrıs sorununu görüşmek üzere İngiltere'ye giden Başbakan Adnan Menderes'in uçağı Gatwick Havaalanı'na inmeye çalışırken düştü. Uçak kazasından sağ kurtulan Başbakan Adnan Menderes, Türkiye'ye döndüğünde büyük tezahürat ve gösteriler ile karşılandı. DP tabanında daha karizmatik bir yer edinen Başbakan Adnan Menderes'in orduya karşı izlediği tutum, ordu içindeki bazı 'şahin' grupları fazlası ile rahatsız etti (Ulay, 1969: 20-23). DP hükümetlerinin uygulamalarına karşı, askeri darbe yapılarak hükümete müdahale edilmesi, fikrinde birleşen askeri ve siyasi gruplar ortaya çıkmaya başladı. Nitekim 1957 yılında '9 Subay Olayı' olarak bilinen darbe girişimi yaşandı ancak bu girişim başarısız oldu. Ordu içinde yükselen DP karşıtı düşünce, üniversitelere ve sokağa da sirayet edince, darbeye giden süreç daha da hızlandı (Menderes, 2011: 71-113).

1. 27 MAYIS 1960 DARBESİNE GİDEN SÜREÇ

1960 yılında ülke içindeki gerilim hat safhaya ulaştı. Özellikle 27 Nisan 1960'ta DP milletvekilleri tarafından meclise getirilen; “*Türkiye Büyük Millet Meclisi Tahkikat Encümenlerinin Vazife ve Salâhiyetleri Hakkında Kanun*” darbeye giden sürecin fitilini ateşledi. Bu kanun ile kurulacak Tahkikat Komisyon Encümenleri olağanüstü yetkilerle donatılacaktı. Komisyon üyeleri Askeri, Cezai, Kamu ve Adli hâkimlere tanınmış bütün haklardan yararlanabilecekti. Tahkikat Komisyonu gerekli gördüğü takdirde her türlü basın-yayın faaliyetine yasak getirebilecek, tahkikat esnasında gerekli gördüğü her çeşit evrak vesika vs. gibi envantere el koyabilecek, siyasi içerikli herhangi bir toplantı ve gösteri yürüyüşünü yasaklayabilecekti. Tahkikat Komisyonunun aldığı kararlara muhalefet edenler veya Tahkikat Komisyonu'nun yürüttüğü faaliyetleri ifşa edenler, 1 yıldan 3 yıla kadar hapis cezası alabilecekti. Ayrıca Tahkikat Komisyonu gerekli gördüğü her türlü basın yayım kuruluşunu kapatabilecekti (Resmî Gazete, 28 Nisan 1960).

CHP, bu kanunun anayasanın üstünlüğüne gölge düşürdüğünü ve birçok anayasal hakkın ortadan kaldırılacağını savunmaktaydı. DP ise CHP iktidarı döneminde kurulan “İstiklal Mahkemeleri”, çıkarılan “*Takrirî Sukun Kanunu*”na atıfta bulunarak görüşülen kanunun şartlar içerisinde hukuki olduğunu savunmaktaydı (TBMMZC, 1960: 274-309). Mecliste kanun hakkında söz alan CHP Genel Başkanı İsmet İnönü sert konuşma yaptı. İnönü, DP iktidarının üç aylık seçim hazırlığı içinde olduğunu vurgulayarak, iktidarın şartları kendi lehine değiştirmek için Anayasayı çiğnediğini ifade etmekteydi (TBMMZC. 1960: 298-301).

TBMM'de, CHP Genel Başkanı İsmet İnönü'nün “*emniyeti, zabıta politikaya âlet eder mahiyetteki*” konuşması nedeni ile 12 oturuma katılmama cezası verildi (TBMMZC. 1960: 298-301). TBMM'deki gergin oturumun haber yapılması Tahkikat Komisyonu tarafından yasaklanmasına rağmen meclisteki gerginlik sokağa yansdı. İstanbul ve Ankara da öğrenci olayları yaşandı (Milliyet, 28 Nisan 1960). İstanbul ve Ankara'da sıkıyönetim ilan edildi (Temizgüney, 2018, Bkz). İstanbul Beyazıt Meydanında yaklaşık 15 bin kişi ellerinde “*Türk Bayrakları ve Atatürk Posterleri*” ile gösteri yürüyüşü düzenledi (Kabacalı,

1992: 135-145). “Menderes çekilsin, yaşasın İnönü, adalet, kanun, hürriyet” sloganları atıldı (BCA, 10-9-0-0, 118-371-1, 960/4). Olaylar sırasında 36 Polis, 73 Öğrenci, 21 de sivil vatandaş çeşitli şekilde yara aldı. Polis timleri ile beraber jandarma da olaylara müdahale etti (BCA, 10-9-0-0,118-371-1, 960/4). Ülke genelinde CHP üyeleri takibata uğradı ve bazı üyeler gözaltına alındı. CHP lideri İsmet İnönü ülkede baskı rejimi kurulma yoluna girildiğini beyan etti (Milliyet, 27 Nisan 1960). CHP ve CMKP mebusları ortak grup toplantısı düzenleyerek DP Hükümetinin *Tahkikat Encümeni Komisyonunun Vazife ve Salahiyetleri Hakkındaki Kanunu*’nun mecliste kabul edilmesine tepki gösterdi. İstanbul Üniversitesi Rektörü Sıddık Sami Onar olağanüstü koşulları gerekçe göstererek üniversiteyi üç gün tatil etti. Prof. Bülent Nuri Esen ile Prof. İlhan Arsel Ankara Hukuk Fakültesindeki derslerine protesto amaçlı bir gün ara verdiler. Ankara’da yayın yapan Yenigün Gazetesi sansür uygulamalarını protesto ederek yayın hayatına ara verdi (Milliyet, 28 Nisan 1960).

28 Nisan 1960’ta Örfi İdare’nin süresi üç ay uzatıldı (TBMMZC, 1964: 341). Ankara ve İstanbul da gece saat 21.00’den sonra sokağa çıkma yasağı konuldu (Resmi Gazete, 29 Nisan 1960). İstanbul ve Ankara’daki eğlence merkezleri kapatılırken her türlü toplantı yasaklandı. İzmir’de öğrenciler sessiz yürüyüş yaparken, İçişleri Bakanlığı’nın verdiği bilgiye göre ülke genelinde sokak olayları esnasında 1 öğrenci ölürken 31 kişi yaralandı. Ankara da çıkan olayların gazetelerde haber yapılması yasaklandı. Ankara ve İstanbul da Üniversite ve yüksek okullara bir ay ara verildi (Milliyet, 29 Nisan 1960)

Örfi İdare yazışmalarında *Cumhuriyet*, *Dünya*, *Milliyet* gazeteleri ile *Akis* ve *Kim* dergilerinin tahrik edici haber, makale ve karikatürlere yer verdiği ifade edilmekte idi. CHP Genel Başkanı İsmet İnönü’nün Rektör Sıddık Sami Onar, Profesör Naili Kubalı ile görüştüğü ve evinde kabul ettiği rapor edildi. Emekli generallerden oluşan bir heyetin CHP Genel Başkanını ziyaret etmesinin öğrenci olayları ile aynı zamana ‘*takaddüm*’ etmesi üzerinde durulmakta idi (BCA, 10-9-0-0, 118-371-1, 960/4).

Ülke genelindeki bu sancılı süreçte, CHP Genel Başkanı İsmet İnönü’nü mecliste çeşitli sebeplerle boşalan, 21 milletvekili kontenjanı için ara seçim yapılacağına dair beklentilerin ortaya çıkması üzerine yurt gezilerine başlama kararı aldı. İsmet İnönü Ege gezisine Kurtuluş Savaşı esnasında General Trikupis’i esir aldığı Uşak’tan başlamaya karar verdi. İsmet İnönü’nün 1 Mayıs’ta başlayan Uşak gezisinde büyük olaylar yaşandı (Karayaman, 2010: 19-49) İsmet

İnönü atılan bir taşla kafasından yaralanırken, geziyi takip eden basın grubu da saldırıya uğradı (Milliyet, 2 Mayıs 1959). Olayların devamında İzmir’de CHP toplantıları yapılamadı. İzmir olaylarının haber yapılması yasaklandı (Cumhuriyet, 3 Mayıs 1959). Muhalif dernek ve çeşitli yapılanmalar kapatıldı (Milliyet, 30 Nisan, 1959). Basına demeç veren CHP Genel Başkanı İnönü “*Korunmak hakkı istiyoruz.*” diyerek iktidarı sert bir dille eleştirdi (Cumhuriyet, 6 Mayıs, 1959).

1 Mayıs’ta Başbakan Menderes işçi bayramını kutlarken ülke genelindeki olayların zamanlamasının kasti olduğunu söyledi. Başbakan Menderes, “*Bu ihtilal değil ayaklanma.*” dedi. Örfi İdare Komutanlığı en küçük gösteri ve propaganda eylemine ateş açılacağını bildirdi. İstanbul ve Ankara da 1 Mayıs kutlanamadı. Tiyatrolar ve birçok toplumsal faaliyet alanı kullanıma kapatıldı (Milliyet, 02 Nisan 1960). 2 Mayıs’ta DP milletvekilleri meclise gelmeyince meclis toplanamadı. Gazeteler kontrol edilerek yayına sunulmaya başlandı (Milliyet, 29 Nisan 1960). Milli Eğitim Bakanlığı Üniversitelerden öğrenci olayları ile ilgili tahkikat yapılmasını istedi (BCA, 10-9-0-0,118-371-1,960/4). NATO Konseyi’nin İstanbul’daki toplantılarını protesto etmek üzere toplanan kalabalıklar polisin sert müdahalesi ile dağıtıldı. 3 Mayıs’ta yasaklar hafifletilmeye başlandı, Ankara’da sokağa çıkma yasağı 21.00’dan 22.00’a uzatılırken eğlence mekânları yeniden açılmaya başlandı (TBMMZC, 1960: 415).

Ülke genelindeki olağanüstü durum ve kamuoyundaki gerilimin tırmandığı esnada ulusal basında Güney Kore ile ilgili birçok haber yapıldı. Devlet Başkanı Syngman Rhee’nin ‘*Bahar Devrimi*’ ya da ‘*Nisan Devrimi*’ olarak da adlandırılan halk hareketi ile yönetimden düşürülmesini konu eden birçok haber yapılması DP yönetimini rahatsız etti (Milliyet, 04 Mayıs 1960). DP idaresi bu haberlerin kasıtlı olarak yapıldığını düşünmekte idi. Kore Devlet Başkanı Syngman Rhee’nin 27 Nisan 1960’ta yönetimden düşürülmesi ve ardından ABD’ye sığınması, TBMM’de başlayan siyasi krizin sokağa yansımaları ile aynı tarihe denk gelmekte idi (www.britannica.com, 2024).

3 Mayıs’ta NATO Konseyi İstanbul’da toplandı. NATO Konseyi’nin ilk defa sıkıyönetim ilan edilen bir şehirde toplanması basın tarafından DP aleyhine işletilerek gazete sayfalarında yankı buldu (Milliyet, 30 Nisan 1960). 4 Mayıs’ta CHP’liler Başbakan Adnan Menderes hakkında gensoru önergesi verdi. Yayınlanan örfi idare tebliğiyle ruhsatlı silahların dahi taşınması yasaklandı. İzmir’de sansürden dolayı gazeteler tek sayfa çıkmaya başladı (Milliyet, 14 Mayıs

1960). 5 Mayıs'ta partilerin meclis grupları basına kapalı olarak gerçekleştirildi. Ankara ve İstanbul'da örfi idare yasakları kısmen hafifletilerek kahvehane ve lokantaların çalışmasına izin verildi. Ankara'da, 5 Mayıs 1960'da öğrenci grupları, "555K' yani '5'inci ayın 5'inde saat 5'te Kızılay'da" sloganıyla gösteriler düzenledi (Dikici, 2014: 25). 6 Mayıs'ta CHP Milletvekillerinin katılmadığı meclis oturumunda 5 kanun 25 dakikada kabul edildi (Milliyet, 7 Mayıs 1960). Başbakan Adnan Menderes "Zorbalık hevesine kapılanların başına âlem yıkılır" diyerek CHP'yi halk iradesine karşı gelmekle suçladı. Üniversite olaylarına müdahale etmesi için polis güçlerine üniversite kampüslerine giriş yetkisi verildi (Milliyet, 12 Mayıs 1960).

7 Mayıs 1960'ta Başbakan Adnan Menderes parti il yönetimlerine gönderdiği tamimde; üniversiteler meydana gelen protesto ve gösterilen Türk Gençliği'ne ait olmadığını 'gizli komünist' teşkilatlanmalarının olayları kışkırttığı söyledi (BCA, 10-9-0-0, 118-371-1, 960/4). 8 Mayıs'ta yayınlanan Milliyet gazetesinin nüshaları toplatılarak 15 gün yayın yasağı cezasına çarptırıldı. Hür Adam gazetesi 10 Mayıs tarihli yayını gerekçe gösterilerek 10 hafta, Akşam gazetesi ise 20 gün süreyle kapatıldı Örfi İdare yasakları 11 Mayıs'tan itibaren yasaklar esnetilerek, yirmi kişiden fazla olmamak kaydıyla mevlitler ve kiliselerdeki vafitizler serbest bırakıldı (Topçu, 2018: 723-724). 20 Mayıs'ta harbiye öğrencileri ve subaylar Kızılay'da "dağ başını duman almış", marşını söyleyerek protesto gösterilerine katıldı. 21 Mayıs'ta harp okulu öğrencileri Kızılay'da sessiz bir yürüyüş gerçekleştirdi (Ulay, 1968: 74-77). 23 Mayıs'ta Ankara'da 5 kişilik dahi olsa grup halinde yürümek yasaklandı. Mektup ve telgraf kullanımına yasak getirildi (Cumhuriyet, 23 Mayıs 1960).

1960 yılında yapılacak olan milletvekilli seçimleri nedeniyle yürütülen parti propagandaları ve mitinglerdeki konuşmaların tonu sertleşerek devam etti. CHP Genel Başkanı İsmet İnönü'nün radyodan propaganda yapma isteğine Başbakan Adnan Menderes "radyo devletin malı" şeklinde cevap vererek "CHP seçimsiz iktidar istiyor" dedi. 26 Mayıs'ta Eskişehir'de konuşan DP Genel Başkanı Adnan Menderes'in Eskişehir'den ayrılmasının ardından CHP İl İdare Kurulu üyesi Avukat Şerafettin Polat'ın ofisi taşlandı (Milliyet, 27 Mayıs 1960).

1960 yılının ilk aylarında hat safhaya çıkan siyasi gerginlik, 27 Nisan 1960 günü Mecliste çıkan tartışmaların sokağa yansması, şiddete dönüşmesi ve durumun kontrol edilemez boyutlara ulaşmasının ardından geçen 30 günün sonunda, 27 Mayıs 1960'da ordu darbe eylem planını hayata geçirdi. Neticede De-

mokrat Parti Dönemi'nde uygulanan politikalar ordu ile siyasi idare arasındaki işbirliğini akamete uğratarak ve karşı karşıya getirdi (Özdağ, 1991: 167-169.)

2. DARBENİN AMACI VE GEREKÇELERİ

25 Mayıs'ta tatbik edilecek darbe planı, ordu içindeki çeşitli aksaklıklar ve hükümet tarafından alınan tedbirler nedeniyle tehir edilmişti. Zira Konya'dan getirilen motorize tabur hükümet tarafından darbe düşüncesine sahip askeri kuvvetler ve öğrenci hareketlerine karşı Ankara'da konuşlandırılmıştı. Neticede fazla zaman kaybedilmeden 27 Mayıs 1960'ta sabaha karşı 03.30 sularında Ankara Örfi İdare Karargâhı'na baskın düzenlenmiş ve orda bulunan nöbetçi subaylar tamamen kontrol altına alınmıştı. Ulus, Postane ve Meclis Muhafız Bölüğü denetim altına alınmasının ardından Ankara Radyoevi işgal edildi (Ulay, 99-103).

05.30'da Albay Alparslan Türkeş tarafından Türkiye Radyolarında Milli Birlik Komitesi Başkanı ve Türk Silahlı Kuvvetleri Kumandanı sıfatı ile Orgeneral Cemal Gürsel imzalı ilk bildiri okundu. Darbenin amacı "*Sevgili Vatandaşlar; Bugün demokrasimizin içine düştüğü buhran ve son müessif hadiseler dolayısıyla kardeş kavgasına meydan vermemek maksadıyla Türk Silahlı Kuvvetleri, memleketin idaresini ele almıştır.*" şeklinde beyan edildi. Partiler üstü idarenin kurularak ordunun nezaret ve gözetiminde, "*adil ve serbest*" seçim yapılacağı vurgusu yapıldı (www.trtarsiv.com).

Geçiş sürecinin ardından ordunun idaresi seçimle gelen yeni iktidara devredileceği taahhüt edildi. Vatandaşlara sükûnet çağrısında bulunularak kabineye mensup hükümet üyelerinin Türk Silahlı Kuvvetleri'ne teslim olması çağrısında bulunuldu. Toplumun kaos ve uçuruma sürükleyen politikacıların elinden toplumun kurtarılacağı beyan edildi. Ayrıca kardeş kavgasını ortaya çıkaracak olayları engellemek temel amaç olarak ifade edildi (Resmi Gazete, 30 Mayıs 1960). Darbe'nin herhangi kişi veya zümreyi hedef almadığı açıklanarak, temel hedef olarak Mustafa Kemal Atatürk'ün "*Yurtta Sulh Cihanda Sulh*" ilkesine bağlı hareket edileceğini, dış politikada NATO ve CENTO'ya bağlı kalınacağı açıklandı (www.trtarsiv.com).

3. DEVLET İDARESİNİN YENİDEN TANZİM EDİLMESİ

27 Mayıs 1960 Darbesi'nin hemen akabinde kurulan Milli Birlik Komitesi(MBK) askeri cunta kadrosunun bulunduğu yürütme ve karar alma mekanizmasıydı. Ülke idaresi tamamen ordunun kontrolüne geçmesinin ardından MBK ile birlikte çalışacak, yeni anayasanın hazırlık çalışmalarını yürütmek üzere çeşitli toplumsal, ekonomik, siyasi ve sosyal katmanlardan oluşan temsilciler meclisi kuruldu. MBK ve Temsilciler Meclisi'nden oluşan yapıya da "*Kurucu Meclis*" adı verildi. Kurucu Meclis'in kuruluş amacı yeni anayasayı ve seçim kanunu hazırlayarak 29 Ekim 1961 tarihine kadar yetiştirmek tanımlandı (Resmi Gazete,16 Aralık 1960).

27 Mayıs 1960 Askeri Darbesinin ardından siyasi hayat darbe ideolojisine uygun olarak yeniden tanzim edildi. Nitekim çıkarılan geçici kanunlar ile 1961 Anayasası'nın hazırlık sürecinde yeni idareler kuruldu. Devletin yürütme erkini daha hızlı ve radikal kararlar alabilmesi amaçlandı. Bakanlar kurulunun ve meclisin feshedilmesi ile idare tamamen subaylardan oluşan Milli Birlik Komitesi'nin (MBK) denetimine geçti. Türk Silahlı Kuvvetleri'nin iç hizmet kanununun 34. maddesi gerekçe gösterilerek "*Türk yurdunu ve Teşkilatı Esasiye Kanunu ile tayin olunmuş olan Türkiye Cumhuriyeti'ni kollamak ve korumak*" ibaresinden hareketle darbenin meşru olduğu beyan edildi. Ayrıca bozulan hukuk düzenini yeniden tanzim etmek ve Türk vatanını tehlikeye atan iktidar sahiplerine karşı ülke menfaatleri gereğince ülke idaresinin ele alındığı vurgulandı (Resmi Gazete, 14 Haziran 1960). Teşkilat-ı Esasiye Kanunu ile TBMM'ye ait olan yetki ve sorumluluklar MBK devredildi. MBK üyeleri: yemin metnini okuyarak görevlerine başladılar (Resmi Gazete, 14 Haziran 1960).

MBK görevde kaldığı süre içerisinde bakanlıkları istedikleri şekilde denetleyebilecek veya müdahale edebilecekti. MBK başkanı aynı zamanda devletin de başkanı idi. MBK bakanlıkların tayin ve atamalarını yapabilecekti. Ayrıca '*sakit*' hükümet üyelerinin yargılanması için '*Yüksek Soruşturma Kurulu*'nu kurmakla görevli idi. Milli Birlik Komitesi kanun ve kararname çıkarabilecek yetkilere sahipti. Orgeneral Cemal Gürsel'in başında bulunduğu Milli Birlik Komitesi'nin 38 üyesi mevcuttu. MBK'da hiyerarşik dağılım ise beş general, dokuz albay, yedi yarbay, on bir binbaşı, altı yüzbaşı şeklindeydi (Resmi Gaze-

te, 14 Haziran 1960).

MBK'nın işleyişi, kurulacak alt komisyonların idaresi, MBK iç tüzüğüne göre işleyecekti. MBK üyeleri soyadlarının alfabe sırasına göre yemin ederek görevlerine başlayacaktı. Başkanın olmadığı toplantılarda herhangi bir MBK üyesi soy isimlerinin alfabe sırasına göre başkana vekâlet edecekti. En genç iki üye MBK'ya kâtiplik edecekti. “*MBK Güvenlik komisyonu, İktisat Komisyonu, Sosyal İşler Komisyonu, Bayındırlık Komisyonu*” olmak üzere dört komisyon-
dan oluşmakta idi. Komite kendi içinde dokunulmazlık, gen soru gibi denetim mekanizmalarını işletebilecek yetki ve sorumluluğa haizdi. Ayrıca komite ka-
nun tasarılarını görüşüp karara bağlayabilecekti (MBK İtüzüğü, 1960: 3-4).

Kurucu Meclis adı altında MBK ile çalışacak diğer organ ise “halk” meclisi idi. Temsilciler Meclisi'ne seçilme şartı olarak herhangi bir taksirli suçta karışmamış, 25 yaş üzeri en az lise veya dengi okullardan mezun kişiler olarak belirlendi. İşçi, tarım ve esnaf temsilcileri için sadece ilkokul mezunu olmak yeterli görüldü. 27 Mayıs İhtilali'ne kadar Demokrat Parti üyeliğinde bulunmuş veya çeşitli şekillerde desteklemiş kişiler Temsilciler Meclisi üyeliğine kabul edilmeyecekti. Kontenjanlar Devlet Başkanı, MBK üyeleri, partiler, sendikalar ve çeşitli sivil toplum örgütleri tarafından belirlenecekti (Resmi Gazete, 16 Aralık 1960).

4. CEMAL GÜRSEL HÜKÜMETLERİNİN PROGRAM VE FA- ALİYETLERİ

27 Mayıs 1960 darbesinin ardından 30 Mayıs 1960 ile 27 Ekim 1961 tarihleri arasında iki Cemal Gürsel hükümeti kuruldu ilki 7 ay 6 gün devam etti (TBMM, 2013: 1304-1305). II. Gürsel Hükümeti ise 05.01.1961 ile 20.11.1961 tarihleri arasında 10 ay 15 gün çalıştı (TBMM, 2013: 1317-1319). Bürokrasi kademesi-
ne de birçok yeni isim atandı. Bakanlar Kurulu dışında kalan MBK üyeleri ise devletin değişik kademelerine atandılar. Nitekim darbenin ilk bildirisini okuyan Alparslan Türkeş Başbakan Müsteşarlığına atanırken, Rıfat Baykal Başbakanlık Özel Kalem Müdürlüğüne, Zeki Kuneralp ise Dışişleri Bakanlığı yazı işlerine atandı (Resmi Gazete, 30 Mayıs 1960).

Cemal Gürsel hükümetleri programlarında temel amaç olarak çağdaş prensipler çerçevesinde yeni anayasanın bir an önce hazırlanmasını vaat etmekteydi.

“Adalet Ülkenin temelidir” prensibi ile Seçim Kanununun düzenlemek, adalet sistemini tanzim ederek şüpheye yer bırakmayacak yeni bir sistem kurmak hedef olarak belirlendi. Milli Savunma için müttefik ülkelerin desteğini de alarak askeri kuvvetlerin modern teçhizat ve donanımı üst seviyeye çıkarmak, özellikle subay ve erlerin özlük hakları, maaşlarının iyileştirilmesi, yaşam seviyelerinin yükseltilmesi öncelikli amaçlardan biri idi (TBMM, 2013: 1317-1307).

Cemal Gürsel Hükümetleri dış politikada NATO ve CENTO çizgisinden vazgeçilmeyeceği ve Birleşmiş Milletler’in stratejisine uygun savunma stratejisi belirlendiğini açıkladı. İnkılâpların ülkeyi batıya yakınlaştırdığı savunuldu. Askeri ihtilalden sonra Başkan Eisenhower’ın destek mesajı gönderildiği hatırlatılarak ABD ile karırlıklı işbirliği vurgusu yapıldı. Kıbrıs konusunda Yunanistan ile “müşterek menfaatler” çerçevesinde Londra ve Zürih Antlaşmaları safhasına geldiği vurgulandı. Ayrıca Londra ve Zürih Antlaşmalarının Türk-Yunan dostluğunu geliştireceği ifade edildi (TBMM, 2013: 1308). Avrupa Konseyi ile sosyal ve iktisadi alanda sıkı iş birliği vurgusu yapıldı. Komşu ülkeler ile Sovyetler Birliği dâhil olmak üzere yakın münasebetler kurulacağı vaat edildi. Ekonomik sahada yeni pazar arayışına girişileceği, takas yoluyla yeni iktisadi alanlar kazanılacağı vurgusu yapıldı. İç pazarda ekonomik kalkınma için kredi vaadinde bulunularak “*ihracatı geliştirme merkezi*” kuruldu. Ülke içerisinde kaçak döviz girişi engellenerek, Avrupa İktisadi İş Birliği Teşkilatı’nın gümrük birliği sınırlarına dâhil olunacağı vaat edildi (TBMM, 2013: 1309-1311).

Merkez Bankası’nın kredi desteği ile yurt içi yatırımlar teşvik edilecek, on yıllık sürede enflasyonun yükselmesini yani vatandaşın alım gücünün düşmesinin önündeki engeller kaldırılması ve fiyat istikrarı sağlanması hedeflenmekteydi. Dış borçların kapatılarak “*denk bütçe*” yapılmaya gayret edilecekti. Ortalama yılda bir milyon artan genel nüfusun bayındırlık hizmetleri karşılanacaktı. Şehir düzenlemeleri için belediyelere planlar hazırlanacak, kredi finansmanı sağlanarak ekonomik destek verilmesi kararı alındı. Ayrıca çalışma hayatı düzenlenecek, işçilerin adil çalışma ortamlarına kavuşması sağlanarak bağımsız sendikalar kurmalarına müsaade edilecekti (TBMM, 2013: 1313-1314).

Cemal Gürsel Hükümetleri sağlık alanında reform yaparak, personelin özlük hakları maaşlarının iyileştirilmesini, sağlık hizmetlerinin götürülemediği bölgelere ulaşılmasını, koruyucu hekimlik kapsamında köylere sağlıklı hizmet verilmesini, yüksek ihtisas hastanelerinin teşkilini amaçlamaktaydı. Ayrıca vatandaşlar arasında ayırım gözetmeksizin siyasi kanaatlere göre hareket etmeyen

tarafsız bir idare kurulmasını, 'devrik hükümetin' sıkıntılı bulunan 'partizan' tutumdan devletin arındırılacağını, 'İkinci Cumhuriyet' adıyla yeni demokrasinin inşa edileceği vurgulandı (TBMM, 2013: 1315).

Türk Silahlı Kuvvetli İç Hizmet Yönetmeliği kanuni ölçülerle belirlendi. Ordunun disiplin, ast üst vazife bilgileri, emir, komuta, izin, ödül, şikâyet, kılık kıyafet biçimleri resmi hüviyete kavuşturuldu. Ordunun siyasallaşmasını engellemek amacıyla parti veya sendikal faaliyetlerden ordu mensupları men edildi. Ordu mensuplarının basın kurum ve kuruluşlarında görev almaları yasaklandı. Ordu birliklerinin komutası, harekât biçimleri, garnizonların sınırları, idare tarzı düzenlendi. Ordunun savaş esnasında harekât planı alarm durumundaki yetki ve sorumlulukları yasalastırıldı. (Resmi Gazete, 06 Eylül 1961). Emniyet Teşkilatı yeniden dizayn edildi. İçişleri Bakanlığı ve Emniyet Genel Müdürlüğü bünyesinde birçok idari amirin görev yetki ve sorumlulukları yeniden belirlenerek (BCA 30-11-1-0, 288-33-16), görev yerleri değiştirildi (BCA, 30-11-1-0, 288-33-17). Bazı Yargıtay üyeleri ve hâkimler 're'sen' emekli edildi¹.

Başbakanlığa bağlı Devlet Personel Dairesi kuruldu. Devlete bağlı çeşitli kurum ve kuruluşlarda çalışan devlet personellerinin kanuni hakları, çalışma usul ve şartları, atanma, tayin, nakil gibi durumlarda uygulanacak prosedür kanuni hale getirilerek devlet aygıtının kurumsallaşması sağlandı (Resmi Gazete, 06 Eylül 1961). Hükümetin ekonomik politikalarına yönlendirici tavsiyelerde bulunmak ve hükümetin ekonomik ve sosyal programlarının kordinasyonuna katkı sağlamak amacıyla kurulan Devlet Personel Dairesi uzman yardımcılıklarına Ortadoğu Teknik Üniversitesi Sosyal İlimler Öğretim Görevlisi Türköz Ataöv (BCA, 30-11-1-0, 284-1-13), ile Maliye Bakanlığı Hazine Genel Müdürlüğü ve Milletlerarası İktisadi İşbirliği Genel Sekreterliğinde görevli Yılmaz Sezek atandı (BCA, 30-11-1-0, 284-2-7).

1 Yargıtay Üyeleri, Abdullah Recai Özmen, Mustafa Kamil Gürçay, Ethem Reşat Bayramoğlu, İsmail Zeybekoğlu, İlbeyt Gilisiralioğlu, Veli Ünüvar, Mahmut Nedim Öztan, Mehmet Nevzat Tüzükan. İzmir Cumhuriyet Savcısı: Mehmet Radi Ökbay, Karşıyaka Hukuk Hâkimi: Şerif Kolhan, İzmir Hâkimi: M. Zeki Rıza Şahinoğlu, İzmir Hâkimi: Necmettin Yeşil, Kayseri Ağır Ceza Mahkemesi Başkanı: Ahmet Batur (BCA, 30-11-1-0, 283-17-4).

5. İNKILÂBİ YAYMA VE TANITMA KOMİSYONU

MBK'nın görevlendirmesi ile 'İnkılâbî Yayma ve Tanıtma Komisyonu' kuruldu. Komisyona Basın-Yayın Genel Müdürlüğü, İçişleri Bakanlığı, diğer Bakanlıklar, üniversitelerdeki inkılâbî tanıtma ve halkı bilgilendirme faaliyetlerini denetleme görevi verildi. Komisyonun alt birimlerinden biri olan Basın-Yayın Genel Müdürlüğü'ne radyolarda anayasa saati düzenleme görevi verilirken, her gün 15 dakika halka anayasa hakkında bilgi verilmesi kararlaştırıldı. Radyo da işçi temsilcileri, 'salahiyetli' parti temsilcileri ile anayasa metni ve halkoyuna sunulması hakkında röportajlar yapılması istendi. İstanbul ve İzmir radyolarındaki çalışmaları için bölgedeki üniversitelerden faydalanılması kararlaştırıldı. Ulusal ve yerel gazetelere anayasa ile ilgili yazılar yazılması ve haberler yapılması telkin edilecekti (BCA, 30-1-0-0, 33-198-3, A25).

İnkılâbî Yayma ve Tanıtma Komisyonu'nun diğer bir organı İçişleri Bakanlığı idi. İç İşleri Bakanlığı; vali ve kaymakamlar vasıtası ile günlük gazeteleri pankartları köylere kadar ulaştırmakla görevlendirildi. Büyük şehirlerde anayasa tanıtımı ile ilgili broşürler hazırlatılarak halka dağıtılacaktı. Hazırlanacak kâğıt ve bezden oluşan tanıtım afişleri şehirlerin muhtelif yerlerine yerleştirilmesini sağlanacaktı. Ayrıca ilköğretim müfettişleri, öğretmenler, din görevlileri, çeşitli vilayetlerdeki aydın kişiler, çeşitli sohbetler ve toplantılar vasıtası ile halkı bilinçlendirecekti (BCA, 30-1-0-0, 33-198-3, A25).

İçişleri Bakanlığı dışındaki bakanlıklar bünyelerindeki çalışanları anayasa çalışmaları konusunda bilgilendirecek, İnkılâbî Yayma ve Tanıtma Komisyonu'nun her türlü isteğini karşılayacaktı. Üniversiteler, gazetelere anayasa konusunda gerekli desteği verecek, radyo konuşmaları ve konferanslar vasıtası ile halkı aydınlatmakla görevli olacak idi. Bakanlıklar 15 gün, valiler ve genel müdürlükler 10 gün süre aralıklarla yaptıkları faaliyetleri içeren raporları İnkılâbî Yayma ve Tanıtma Komisyonu'na gönderecekti. İnkılâbın propaganda faaliyetleri yürütülürken özellikle küçük yerleşim bölgelerinde düzenlenecek propaganda toplantılarına bölgeyi bilen yöre insanının içinden yetişmiş kişilerin toplantılarda bulunmasına dikkat edilecekti. Anayasa ile ilgili konuşmalarda 'suçlayıcı' ve 'kötüleyici' üslup yerine 'birleştirici', 'aydınlatıcı' üslup kullanılmasına özellikle dikkat edilmesi istendi. Bütün tanıtım ve propaganda süre-

cindeki yetki ve denetim İnkılâbı Yayma ve Tanıtma Komisyonuna ait idi (BCA, 30-1-0-0, 33-198-3, A25).

6. DARBENİN GÖLGESİNDE SOSYAL HAYAT

Darbenin hemen akabinde bütün siyasi partilerin yayın, gösteri veya toplantı faaliyetleri yasaklandı. Başbakan Adanan Menderes ve Maliye Bakanı Hasan Polatkan Kütahya'ya gitmek isterken yolda tutuklandı ve Ankara'ya getirildi. Bütün hükümet erkânının 30 Mayıs 1960 tarihi itibarıyla gözetim altına alınarak tutuklandığı duyuruldu. TBMM fesih edildi. İsmet İnönü ve arkadaşlarının sağlık durumlarının iyi ve güvende oldukları açıklandı. Tüm yurttaki sokağa çıkma yasağı ilan edildi (Resmi Gazete, 30 Mayıs 1960).

30 Mayıs 1960 Pazartesi günü Cemal Gürsel başkanlığında toplanan ilk kabine toplantısında partili partisiz herkese eşit davranılması, siyasi faaliyetlerin şimdilik yasaklanmasına, vatandaşların geçim şartlarının kolaylaştırılmasına, yabancı ülkeler ile yapılan protokol ve anlaşmaların geçerli sayılarak gerekli taahhütlerin yerine getirilmesine, herhangi bir ülke ile dostluk dışına çıkılacak tedbir veya tedbirler almaya müsaade edilmemesi kararları alındı (BCA, 30-18-1-2, 155-1-1, 76).

Yönetim ele geçirildikten hemen sonra askeri cunta iletişim araçlarının kullanımı ikinci bir emre kadar yasaklandı. Türk Silahlı Kuvvetleri'ne ait telsizler dışında bütün telsizlerin kullanımı yasaklanarak askeri garnizonların gerekli tedbirleri almakla yetkili kılındı. Bütün fırınların ekmeğin pişirme işlemine devam etmeleri istenerek, fırın ihtiyaçlarının bölge garnizonları tarafından karşılanacağı vurgulandı. Un ve ekmeğin fabrikalarının çalışanları bölge garnizonlarında izin belgeleri alarak faaliyetlerine devam etti. Telefon ve telsiz konuşmalarına sınırlama getirildi. İhtilale destek vermek amacıyla gösteri ve tezahüratta bulunan halka uyarılarda bulunarak ordunun işini zorlaştırmamaları istendi. Yurt dışına kara, hava ve deniz yoluyla çıkışlar yasaklanırken, yurt içine girişler serbest bırakıldı. Yabancı uyruklu şahısların yurda giriş çıkışları herhangi bir yasağa tabi tutulmadı (Resmi Gazete, 30 Mayıs 1960).

Ordunun '*kan dökülmeksizin*' bütün yurttaki duruma hâkim olduğu vatandaşların heyecan ve telaşa kapılmaması gerektiği duyuruldu. Bütün jandarma birlik ve garnizonları ordunun himayesine alındı. Jandarmanın ordunun

tebliğ edeceği emir ve görevleri uygulamakla mükellef olduğu tebliğ edildi. Jandarma Genel Komutanlığına Tümgeneral Nezih Fırat Orgeneral Cemal Gürsel tarafından yetkili kılındı ve derhal görevine başlaması emredildi. Anakara valisi ve emniyet müdürü görevlerinden azledildi. Anakara valiliğine Tuğgeneral İrfan Baştuğ, Anakara Emniyet Genel Müdürlüğü'ne ise Tuğgeneral Muammer Ülgen tayin edildi. Emniyet ve Jandarma birlik ve garnizonlarının telsizler vasıtası ile merkezden verilecek emirleri harfiyen uygulamaları emredildi. İstanbul ve Anakara'da sıkıyönetim ilan edildi. Ankara ve İstanbul'da bulunan garnizon komutanlarının aynı zamanda sıkıyönetim komutanı olarak atandıkları tebliğ edildi (Resmi Gazete, 30 Mayıs 1960).

28 Mayıs 1960 sabahı saat 09.00 tüm devlet memurları ve yetkili amirlerinin rutin görevlerine başlaması emredildi. Askeri garnizonların gerekli tedbirleri alarak hayatın normalleştirilmesi istendi. Bütün vatandaşların kişi hak ve özgürlüklerine riayet etmeleri tebliğ edilerek yeni anayasa yürürlüğe girene kadar siyasi faaliyet yasaklarının devam edeceği, aksi bir uygulamanın cezalandırılacağı açıklandı. Yeni anayasa hazırlık çalışmalarının yürütülmesi Rektör Sıddık Sami Onar'ın başında olduğu profesörler heyetine tebliğ edildi. DP Hükümeti döneminde tevkif edilen, ülke ideolojisine ters bir uygulamada bulunmamış tüm akademisyen ve öğrencilerin 28 Mayıs saat 10.00 itibarıyla serbest bırakılacağı açıklandı. Ayrıca kapatılan okul ve fakültelerin 5 Haziran 1960'tan itibaren eğitim-öğretim faaliyetlerine başlayacağı açıklandı (Resmi Gazete, 30 Mayıs 1960).

Orgeneral Cemal Gürsel iç ve dış kamuoyunda ordunun teveccühle karşılandığını ve destek gördüğünü belirterek, ülke içindeki huzur ve güvenin tam manası ile sağlandığı duyurdu. Milli Birlik Komitesi'nin aldığı kararla Milli Birlik Komitesi Başkanlığı, Hükümet Başkanlığı ve Devlet Başkanlığı yetkilerini Orgeneral Cemal Gürsel'e verdi. Böylece Orgeneral Cemal Gürsel üstün yetki ve sorumluluk ile donatılarak yürütme erkinin lideri oldu. Halk sürekli uyarılarak alınan karar ve uygulamalara karşı herhangi bir hareketin "insafsızca" bastırılacağı, gözetim altında tutulan hükümet üyelerinin hayatlarının tehlikeye düşeceği duyuruldu. Kıbrıs Türk toplumu liderlerinden Dr. Fazıl Küçük ve Avukat Rauf Denktaş, Milli Birlik Komitesine ve Orgeneral Cemal Gürsel'e tebrik telgrafı gönderdi. Orgeneral Cemal Gürsel yurt dışı ve yurt içinden gelen destek ile tebrik mesajlarına teşekkür etti (Resmi Gazete, 30 Mayıs 1960).

Diyaret İşleri Reisi Eyüp Sabri Hayırlıoğlu emekliye sevk edilerek yerine

Ömer Nasuhi Bilmen atandı (Milliyet, 12 Haziran 1960). Diyanet İşleri Başkanlığı'na 27 Mayıs Darbesi'nin amaçlarının halka ayet ve hadisler ile anlatılması talimatı verildi. Darbenin amacının halka ve köylüye yeteri kadar açık ifadeler ile anlatılması emredildi (BCA, 51-0-0-0,4-33-29). Darbe aleyhine camilerde yapılacak herhangi bir propagandadan bölgede müftülüğün sorumlu tutulacağı açıklandı. Cami görevlilerinden darbenin temel amacının evrensel hukuk ve ahlak düzenini yurdumuza yerleştirmek amacıyla yapıldığını vaaz etmeleri istendi. Diyanet İşleri Reisi yayımladığı talimatname ile camilerin beş namaz vakti açık bulunması, müezzin, imam-hatip gibi cami görevlilerinin görev yerlerini terk etmemelerini istedi. Halktan gelen yoğun şikâyetlerin bu kararın alınmasında etkili olduğu belirtildi (BCA, 51-0-0-0, 4-33-21). Diyanet İşleri Reisi ebe, laborant, hemşire okullarına yapılan propagandaya rağmen öğrenci bulunamaması nedeniyle cami görevlilerinin vaaz ve hutbelerde halka sağlığın önemini anlatarak, velilerin kızlarını sağlık görevlisi yetiştiren bu okullara göndermelerinin vaazlarda teşvik edilmesi istendi (BCA, 51-0-0-0, 4-33-27). MBK aleyhine konuşan camii görevlileri tevkif edildi (Milliyet, 13.06.1960).

27 Mayıs 1960'ta yasaklanan gazete faaliyetleri 28 Mayıs 1960'ta yeniden serbest bırakıldı. Böylece gazeteler bir günlük yasağın ardından yeniden açıldı. Gazetelerde eski veya yeni siyasi partilerin görsel içeriklerine yer verilmemesi gerektiği uyarısında bulunularak, Ankara, İstanbul ve İzmir radyolarının şeffaf yayınlar yapacağı vurgulandı. Yabancı yayınların maksatlı olmamak kaydıyla yayını ve dağıtımına izin verileceği açıklandı (Resmi Gazete, 30 Mayıs 1960). Basın-Yayın ve Turizm Genel Müdürlüğüne Emekli Kurmay Albay Bekir Tünay getirilerek basın kontrol altında tutuldu (BCA, 30-11-1-0, 284-5-6). Demokrat Parti döneminde tutuklanan gazeteciler 28 Mayıs gecesi 03.00'da serbest bırakıldı. Ayrıca tutuklu bulunan gazetecilerin haklarında devam eden yargılama ve takibata son verildi (Resmi Gazete, 30 Mayıs 1960).

Demokrat Parti iktidarı döneminde muhalif üniversite öğretim üyeleri takibata uğramıştı. Milli Birlik Komitesi darbeyi hayata geçirmesinin ardından takibata uğrayan öğretim üyeleri af edildi ve yeni anayasanın hazırlık çalışmalarında görevlendirildi². MBK subaylara 1 yıl kıdem verildi, daha önce yapılan bazı atama

2 Nitekim Darbenin bir ay öncesinde 27.04.1960 günü TBMM'de "Türkiye Büyük Millet Meclisi Tahkikat Encümenlerinin Vazife Ve Salâhiyetleri Hakkında Kanun" tartışmaları esnasında CHP Genel Başkanı İsmet İnönü'nün 12 Celseye katılmama cezası almasının ardından İstanbul ve Ankara da öğrenci olayları yaşandı. Ankara ve İstanbul örfi idare yazışmalarında üniversite olaylarında adı geçen birçok öğretim üyesinin ismi zikredilmekte idi. Örneğin İstanbul üniversitesi rektörü Sıddık Sami

ve kıdem ‘yanlıları’ düzeltildi (Milliyet, 12 Haziran 1960). Kore’ye askeri birlik gönderildi (Milliyet, 13 Haziran 1960). Bankalardaki bütün hesaplar bloke edilerek, bankalara sadece görevli güvelik kuvvetleri dışında herhangi kişi veya görevlinin girmesi yasaklandı. Banka güvenlik görevlilerinin askeri garnizonlarca kimlikleri tespit edileceği ve onay alınması gerektiği vurgulandı. 27 Mayıs Cuma günü kapatılan bankalar 30 Mayıs Pazartesi günü yeniden açıldı. Ancak banka işlemlerine sınırlamalar getirildi. Resmî ve özel bankalar arası mevduat serbest bırakılırken, 15 Haziran 1960 tarihine kadar bankaların 2.500 Türk Lirası’ndan fazla ödeme yapmasına karar verildi. Bankalardaki kiralık kasaların açılmasına müsaade edilmedi (Resmî Gazete, 30 Mayıs 1960). 15 Haziran 1960 tarihine kadar tapu işlemleri, yurt dışına giriş çıkışlar yasaklandı.(Milliyet, 16 Haziran 1960). Olağan üstü durum ve yeni anayasa hazırlık çalışmaları sebebiyle ülkede temel zirai ve tarım sayımı 1961 yılına ertelendi (Resmî Gazete, 06 Eylül 1960). Orgeneral Cemal Gürsel DP döneminde öğrenci-polis çatışmasını unutturmak için “halktan polisi sevip saymasını” istedi. Polis kuvvetleri ile öğrenciler İstanbul’da Taksim ve İstanbul Üniversitesinde ortak miting düzenledi (Milliyet, 23 Haziran 1960).

Darbenin ardından ordu içinde muhalif görülen ve DP döneminde önemli mercilerde bulunan Genel Kurmay Başkanı Rüştü Erdelhun, generaller Tekin Arıburnu, Salih Coşkun, Namık Argüç, Yusuf Demirhan, Arif Onat, Kemal Çakın, Kemal Binatlı, Suat Kuyaş, Tahsin Çelebican görevlerinden alınarak tutuklandılar. Tutuklanan generallerden Orgeneral Salih Coşkun DP döneminde 27 Nisan olayları esnasında Ankara’da ilan edilen örfî idarenin komutanıydı. Orgeneral Namık Argüç Ankara Etimesgut Zırhlı Birlikler Komutanı, General Suat Kuyaş Kara Kuvvetleri Komutanı, Tahsin Çelebican ise Jandarma Genel Komutanlığı görevini yürütmekte idi. 1959 yılında İsmet İnönü’nün Kayseri ve Uşak’ta taşlı saldırıya uğramasının ardından istifa eden 3 subay; Kurmay Albay Kamil Savaş, Binbaşı Selahattin Çetiner ve Kurmay Topçu Binbaşı Osman Özkoçak vazifelerine iade edildiler (Milliyet, 23 Haziran 1960).

Millî Birlik Komitesi’nin 22 Numaralı tebliği ile Anayasaya aykırı olduğu savunulan 89 dava düştü (Milliyet, 29.05.1960). Üniversite olaylarında polis tarafından öldürülen öğrenciler *‘Hürriyet Şehitleri’* için anıt dikilmesi kampanya

Onar’ın emniyet kuvvetlerini üniversite içindeki protestolara müdahale etmelerine şiddetle itiraz etmiş ve olay mahallinde bulunan emniyet amirlerini üniversite dışına çıkarmaları konusunda şiddetle uyarılmış olay yerinde bulunan emniyet güçleri Rektör Onar’ı olay yerinden uzaklaştırdığı, Profesör Sulhi Dönmezer’in de gözetim altına alınarak emniyete götürüldüğü rapor edilmiştir. (BCA, 10-9-0-0, 118-371-1, 960/4)

başlatıldı (Milliyet, 10-11.05.1960). Üniversite bahçesine dikilecek anıt için 48 bin lira para toplandı. *'Teberru Kampanyası'* ülke geneline yayıldı. İstanbul'da toplanan binlerce kalabalığın uğurladığı Turan Emeksiz, Ersan Özey, Nedim Küçük Polat, Ali İhsan Kalmaz, Sökmen Gültekin'in cenazeleri Ankara'ya götürülerek anıtkabire defnedildi (Milliyet, 29 Haziran 1960).

31 Mayıs 1960'ta İngiliz gazetelerinde yer alan *'İhtilal Dediğin Böyle Olur'* haberleri gazete manşetlerine yansdı. İçişleri Bakanı Namık Gedik'in damadı Muğla Milletvekili Turan Akarca tutuklandı. Yozgat Mebusu Mahmut Ataman evraklarını kalorifer dairesinde yakarken tutuklandı. Yakalanan 70 Mebus Yasıada'ya sevk edildi. Namık Gedik'in tutuklu iken 10 metre yükseklikten intihar ettiği haberleri basına yansdı. İçişleri Bakanı Namık Gedik'in oda arkadaşı Aydın Mebusu İbrahim Ethem Menderes Gedik'in intihar etmiş olabileceğini söyledi. DP döneminde "partizan" olduğu düşünülen valiler tutuklandı (Tercüman, 01-02 Haziran 1960).

1 Haziran 1960'ta bütün siyasi mahkûmların pencerelerine demir parmaklık takıldı. DP milletvekili Samet Ağaoğlu İpsala'da Yunanistan'a kaçarken yakalandı. DP iktidarı döneminde kurulan Tahkikat Komisyonu'nun hazırladığı 251 sayfalık rapor basına yansdı. Raporda CHP'nin örgütlenme faaliyetlerinin yer aldığı belirtildi. Yassı Adaya sevk edilen toplam tutuklu sayısı 1 Haziran itibari ile 150 oldu. *'Teberru Kampanyası'* Sıddık Sami Onar'ın isteğiyle sona erdi. Ankara da sokağa çıkma yasağı kaldırıldı. İstanbul da 24.00 ile 03.00 saatleri arasında sokağa çıkma yasağı devam etti. İçişleri Bakanı İhsan Kızıloğlu radyodan verdiği beyanatta yurdun her yerinde *'sükûnet hâkim'* dedi. Ankara da 3 dekan ve 1 profesör öğrencilerin baskısıyla istifa etti. Basında Adnan Menderes'in Orgeneral Gürsel'e *'Beni Kurtardınız'* dediğini iddia eden haberler çıktı (Milliyet, 2 Haziran 1960).

CENTO delegeleri Orgeneral Gürsel'i ziyaret etti. Radyodan halka hitap eden Orgeneral Gürsel, bu ihtilali hazırlayan gençliği tebrik etti. İsmet İnönü basına verdiği beyanatta *'harekâttan haberim yoktu'* dedi. Dışişleri Bakanı verdiği demeçte yapılan tüm anlaşmalara sadık kalınacağını açıkladı. Soma'da 50 milyon TL'ye mal olan termik santral lüzumsuz olduğu gerekçesi ile kapatıldı. Ekonomik kriz nedeniyle yükselen altın fiyatları, düşmeye başladı (Milliyet, 3 Haziran 1960).

İhtilal öncesi öğrenci olaylarında talebe döven polisler tespit edilmeye başlandı. DP'nin seçim masrafları için topladığı yaklaşık *'100 milyon lira'* tu-

tarındaki paraya el konuldu. Celal Bayar'ın memleketi Bursa'nın Gemlik ilçesinde darbe lehine gösteriler yapıldı. 12 eski DP vekili tutuklandı. Cunta idaresi, polisin halka saldırdığı ve bu nedenle halkın zihninde polise karşı kin nefret oluştuğunu ileri sürerek polis kıyafetlerini değiştirdi. Yurtdışında buluna eski vekiller ülkeye davet edildi, ülkeye geri dönmeyenlerin vatandaşlıktan ihraç edileceği açıklandı. Suçsuz DP vekillerinin seçimlere girebileceği açıklandı. 'Le monde' Gazetesine demeç veren Albay Türkeş MBK'nın çekirdeğinin beş yıl önce kurulduğunu açıkladı. Türkeş CHP'nin DP öncesi iktidarları döneminde gerçekleştirdiği uygulamaların da tasvip edilmediğini söyledi (Milliyet, 4-5 Haziran 1960).

Üniversiteler kayıp öğrencilerin bulunması için öğrenci ailelerinden yardım talep etti. Orgeneral Cemal Gürsel 'en büyük kuvvetimiz matbuattır' dedi. Radyoların tarafsız yayın yapacağı vurgulandı. Yeni anayasa hazırlıkları başlarken İtalya, Fransa Anayasalarının da gözden geçirileceği duyuruldu. 4 Haziran itibarı ile tüm yurttan gece veya gündüz dışarı çıkma yasağı bulunmadığı ilan edildi. Adnan Menderes'in oğlu Yüksel Menderes Cenevre'den Belgrad Büyükelçiliği Başkâtipliğine atandı. 13 Haziranda üniversiteler mitinglerle açıldı. Ankara ve İstanbul'daki üniversitelerde 17 profesör ve doçent terfi etti. Türk İş Federasyonu Başkanı Nuri Beşer darbe öncesi öğrenci hareketlerini işçilerin desteklemediği yönündeki açıklamasından dolayı istifa ettirildi. DP döneminde oluşturulan Basın Kanunu kaldırıldı. Ekonomik durumun kötü olduğu savunulurken Sanayi Tesislerinin borcunun 6 milyar 706 milyon Lira olduğu açıklandı (Milliyet, 12-16 Haziran 1960). Daha sonra 1980 Darbesi'nin ardından 27 Mayıs darbesinin 'inkılâp' olduğu belirtilerek 27 Mayıs tüm yurt sathında bayram ilan edildi (Resmi Gazete, 19 Mart 1981).

7. YENİ ANAYASA ÇALIŞMALARI

27 Mayıs 1960 darbesinin ardından MBK, seçim çevrelerini yeniden tanzim etmek amacıyla yeni Seçim Kanunu hazırladı. Seçim Kanununa göre; her muhtarlık bir seçim bölgesi kabul edildi. Her 300 seçmen bir sandık bölgesi olarak netleştirilirken, 400 seçmenden az olan bölgelere tek sandık kurulması yeterli görüldü. Silâh altında bulunan erler, onbaşılar, çavuşlar, askeri öğrencilerin oy kullanmalarına müsaade edilmedi. Yüksek Seçim Kurulunun görev ve yetki sı-

nırları tespit edildi (Resmi Gazete, 02 Mayıs 1961). Kurucu Meclis kararı ile genel seçimlerin 15 Ekim 1961’de yapılması kararlaştırıldı (Resmi Gazete, 22 Temmuz 1961).

Cemal Gürsel kamuoyunu yönlendirmek ve darbenin amaçlarını halka iletme amacıyla darbenin ardından çeşitli yurt gezilerine çıktı. Trabzon’da yaptığı konuşmada kendisine gösterilen yüksek ilgi alaka ve tezahürata teşekkür ederek, darbeyi sadece ordu veya gençlik yaptı demenin yanlış olduğunu, topyekün Türk Milleti’nin darbeyi istediğini ve uyguladığını savundu. Orgeneral Cemal Gürsel ‘devrik’ hükümetin keyfi davrandığını ve darbenin çok değerli bir icraat olduğunu savundu. Gürsel, konuşmasını şöyle sürdürdü; “*Şimdi bu nimetin kadri bilmeliyiz. Bunun sizlerin şerefi, sizlerin fazileti ve hürriyetinizin teminatı olduğunu asla unutmamalısınız...*” (Resmi Gazete, 19 Temmuz 1960).

Sivas’ta halka hitaben yaptığı bir başka konuşmada Orgeneral Cemal Gürsel, ülkenin darbeden önce karanlıklar içerisinde olduğunu, hürriyet kısıtlamalarının Türk Milletini esir ettiğini ve bunun Türk Milleti’nin kabul edemeyeceği bir durum olduğunu vurguladı. Darbe’nin herkesim tarafından savunulması ve sahiplenilmesi gerektiği çağrısında bulundu. Devrik hükümetin ülkeyi darboğaza sürüklediğini, mali olarak ülkenin sıkıntılar içinde olduğunu, önceki hükümetlerin aldıkları kredileri ödeyemediğini veya ödeyemeyecek hale geldiğini söyledi. Ülkenin içinde bulunduğu darboğaz ve kaos ortamından devrik hükümetin sorumlu olduğunu ve hesabının sorulacağını duyurdu (Resmi Gazete, 29 Temmuz 1960). MBK lideri Cemal Gürsel bir evi ve 65.000 lira borcu olduğunu açıkladı. MBK herhangi bir parti kurmayacağını beyan etti (Milliyet 14-16 Haziran 1960).

‘İnkılâp Harekâtı’ olarak adlandırılan darbenin yoğun propagandasının yapıldığı 1 yıl 1 ay 12 günün ardından Anayasanın halkoyuna sunulmasına ilişkin kanun çıkarıldı (Resmi Gazete, 01 Nisan 1961). 9 Temmuz 1961’de halk oylaması yapıldı. 56.049 sandığın kurulduğu halk oylamasında katılım oranı %81 oldu. 39.075 oyun geçersiz kabul edildiği oylamada geçerli 10.282.036 oyun, 6. 34.092’si Evet, 3.933.944’ü hayır oyu idi. Evet oyunun oranı 61,7 olurken, hayır oyunun oranı 38,3 oldu (TUIK, 2008: s.2). Böylece yeni anayasa kabul edilerek yürürlüğe girdi.

SONUÇ

1876'da ilan edilen Kanun-i Esasi ile ilk kez anayasal statülü meclis sistemine geçen Türk demokrasi hayatı 29 Ekim 1923'te Cumhuriyetin ilanı ile parlamenter demokrasi anlayışını benimsedi. 27 yıllık CHP iktidarı döneminde iki kez çok partili hayata geçiş denemesi olsa da başarılı sonuçlar alınamadı. II. Dünya Savaşının sonunda küresel çevrenin de etkisi ile çok partili hayata geçildi. 1946 yılında kurulan partilerden biri olan DP kuruluşundan dört yıl sonra iktidara geldi. Türk Demokrasi tarihinde çok partili hayat olgusunun yerleşmeye başladığı sancılı süreçte DP 1950 ile 1960 yılları arasında on yıl ülkeyi yönetti. Özellikle 1957 erken seçimlerinin ardından DP iktidarından rahatsız olan ordu içindeki şahin kanat, üniversite öğrencileri ve öğretim üyeleri, basın kanunu ile takibata uğrayan basının büyük bir kısmı, muhalefet partileri, yoğun şekilde DP karşıtı söylem ve eylemde bulundular. DP yönetimi ise "Vatan Cephesi" olarak bilinen grubu oluşturarak yoğun bir şekilde muhalefet ile çatışmaya girişti (Keskin, 2014: 116). Öyle ki CHP Genel Başkanı İsmet İnönü'nün Anadolu gezilerinde büyük taşkınlıklar yaşandı. 1959 yılın da Uşak, Kayseri, İzmir gibi illerde CHP ve DP tabanları şiddetli çatışmaya giriştiler. İsmet İnönü '*Korunma Hakkı İstiyoruz*' diyerek adeta isyan bayrağı açtı. 1960 yılında yapılması planlanan genel seçimler hem muhalefet hem de DP iktidarı için adeta var olma mücadelesine dönüştü.

Dış dünyada var olan Sovyet baskısı, Irak, Güney Kore ve Mısır da iktidarların düşmesi artan halk hareketleri, Türkiye'ye de fazlası ile yansdı. Özellikle 1959 yılının son aylarında hat safhaya ulaşan gerilim, basın, üniversiteler, muhalefet partileri ve iktidar tarafından amaçlarına uygun şekilde kullanıldı. Ülkedeki kargaşa ortamı polis ve askeri kuvvetlerin sokağa aşırı baskı uygulamasına neden oldu. 1960 yılında zaten gergin olan iktidar muhalefet ilişkileri tamamen koptu. 27 Nisan da mecliste '*Türkiye Büyük Millet Meclisi Tahkikat Encümenlerinin Vazife ve Salâhiyetleri Hakkında Kanun'un* görüşmeleri sırasında çıkan meclis tartışması sokağa yansdı. Gazeteler de olayın neşredilmesinin yasaklanmasına rağmen İstanbul ve Ankara'daki öğrenci gösterileri olayları kontrol edilemez hale getirdi. İstanbul ve Ankara'da ilan edilen sıkıyönetim olayları durdurmaya yetmedi. Kayıtlara göre 4 öğrenci hayatını kaybederken birçok öğrenci ve polis yaralandı.

Darbenin gerçekleştiği 27 Mayıs'a günler kala Tahran da CENTO Konseyi toplanırken, hemen akabinde İstanbul'da da NATO Konseyi toplandı. İstanbul'da NATO toplantılarının protesto edilmesi, ilk kez NATO toplantısının sınıyönetim ilan edilen bir şehirde toplanması DP yönetimin NATO nazarında itibarını sarstı. Meclis tartışmalarının ardından 12 celse oturuma katılmama cezası verilen CHP Genel Başkanı İsmet İnönü'nü CHP'nin NATO'ya tam bağlı olduğunu açıklayarak NATO karşıtı gösterilerin ülkedeki muhalif gösterilerle bağlantısının olmadığı vurgulamaya çalıştı. Başbakan Adanan Menderes de tüm muhalif ayaklanmaları '*Komünizm propagandası*' şeklinde yorumlaması ülkedeki iktidar ve muhalefet ayrımını net bir şekilde ortaya koymakta idi.

27 Mayıs'ın hemen ardından MBK'nın NATO ve CENTO'ya bağlılık açıklaması yabancı kamuoyundan destek toplamak ve darbenin dış basında uyandıracığı farklı yansımaların önünü kesmek adına yapıldı. Cunta idaresi kendini meşrulaştırma adına 'ihtilal' vurgusu yaparak '*karşı darbe*' mantığını yerleştirmeye çalıştı. 27 Mayıs 1960'tan 9 Temmuz 1961'deki anayasa oylamasına kadar 'ikinci cumhuriyet' vurgusu yapılarak darbe meşru bir zemine oturtulmak istendi. Darbe üst yönetimi tarafından '*darbe*' sözcüğü yerine özellikle '*inkılâp*' kelimesi kullanılmaya sokularak, girilen askeri müdahalenin kamuoyu nezdinde daha fazla kabul görmesi amaçlandı. Özellikle ders kitaplarında '*darbe*' kelimesi yerine '*inkılâp*' veya '*II. Cumhuriyet*' kavramının kullanılmasına özen gösterildi. Neticede 27 Mayıs 1960 Darbesi Türkiye Cumhuriyeti'nin yeniden tanzim edilmesi ile sonuçlandı. DP iktidarının da devlet kademesinde görev yapan bürokratik, askeri, siyasi kişiler görevden alındı, tutuklandı ve yargılandı. Üniversiteler, işçi sendikaları ve çeşitli konfederasyonlar dâhil birçok kurum ve kuruluş yeniden düzenlendi. Yassıada'da DP iktidarı '*İnkılâp Mahkemesi*'nde yargılandı. 587 sanıklı davalarda 15 Eylülde 1961'de sonuca varıldı. 31 Kişi müebbet, 17 idam cezası verildi. İdam cezalarından sadece üçü uygulandı. Başbakan Adanan Menderes Dışişleri Bakanı Fatin Rüştü Zorlu ve Maliye Bakanı Hasan Polatkan, idam edildi. Cumhuriyet Tarihindeki ilk askeri darbe '*kanlı*' bir şekilde neticelendi.

KAYNAKÇA

Arşivler

Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Cumhuriyet Arşivi (BCA)

Gazeteler

Cumhuriyet Gazetesi. (1960). (... , Mayıs-Haziran 1960)

Hürriyet Gazetesi. (1960). (... , Mayıs-Haziran, 1960)

Milliyet Gazetesi (... , Nisan-Mayıs, 1960).

T.C. Resmi Gazete (10492, 29.05.1960).

Tercüman Gazetesi. (1960). (1-2 Haziran 1960).

Telif Eserler ve Diğer Yayınlar

Anayasanın Halk Oyuna Sunulması Hakkında Kanun. T.C. Resmi Gazetesi (10771, 01.04.1961).

Akyol, T. 2011. *Demokrasiden Darbeye Babam Adanan Menderes*, Doğan Kitap, İstanbul.

Benhür, Ç. (2007). “14 Mayıs 1950 Genel Seçimlerinde CHP Ve DP'nin Seçim Kampanyalarının Ana Hatları”. Selçuk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi(17), 61-75.

Çakmak, D. (2008). “Türk Siyasal Yaşamında Bir Muhalefet Partisi Örneği: Hürriyet Partisi (1955-1958)”, Akademik Bakış Cilt 2, Sayı 3, 2008, 153-186.

Dikici, A. (2014). “27 Mayıs 1960 Askerî Darbesi ve Türk Polisi”, Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi 30, Sayı: 89, 2014, 11-60.

Devlet Başkanı ve Başbakan Cemal Gürsel'in 20 Temmuz 1960 Günü Sivas'taki Konuşması. T.C. Resmi Gazete, (10564, 29.07.1960)

Devlet Personel Dairesi Kurulması Hakkında Kanun.(1961). T.C. Resmi Gazete (10899, 06.09.1961).

Devlet Başkanı ve Başbakan Cemal Gürsel'in 19 Temmuz 1960 Günü Trabzonlulara Hitabesi, (1960). T.C. Resmi Gazete. (10564, 29.07.1960).

Eroğul, C. (2017). *Demokrat Parti: Tarihi ve İdeolojisi*, Yordam Kitap, İstanbul.

Halk Oylaması Sonuçları. (2008). Türkiye İstatistik Kurumu, Ankara.

Gökçeler, O. (2022). “14 Mayıs 1950 Milletvekili Seçimlerinden 22 Mayıs 1950 Cum-

- hurbaşkanı Seçimine İktidarın Değişimi*". Erzurum Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi(15), 145-166.
- Kızıltan, Y.(2006). "I. Meşrutiyetin İlanı ve İlk Osmanlı Meclis-i Mebusan'ı", Gazi Eğitim Fakültesi Dergisi, Cilt 26, Sayı 1, 2006, 251-272.
- Keskin, Y. Z. (2014). "Demokrat Parti İktidarı ve Günümüze Yansımaları", Erzincan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, Cilt 5, Sayı: 1, 107-130.
- Karayaman, M.(2010). "İsmet İnönü'nün Uşak'ta Taşlanması Olayının Sebep ve Sonuçları", Tarih Okulu, Eylül-Aralık Sayı VIII, 19-49.
- Kararnameler.* (1960). T.C. Resmi Gazete, (10515, 30.05.1960).
- Milli Birlik Komitesi'nin Bir Numaralı Tebliği.* (1960). T.C. Resmi Gazete (10515, 30.05.1960).
- Milli Birlik Komitesi'nin İki Numaralı Tebliği.* (1960). T.C. Resmi Gazete (10515, 30.05.1960).
- Milli Birlik Komitesi'nin Üç Numaralı Tebliği.* (1960). T.C. Resmi Gazete (10515, 30.05.1960).
- Milli Birlik Komitesi'nin Dört Numaralı Tebliği.* (1960). T.C. Resmi Gazete (10515, 30.05.1960).
- Milli Birlik Komitesi'nin Beş Numaralı Tebliği.* (1960). T.C. Resmi Gazete (10515, 30.05.1960).
- Milli Birlik Komitesi'nin Altı Numaralı Tebliği.* (1960). T.C. Resmi Gazete (10515, 30.05.1960).
- Milli Birlik Komitesi'nin Yedi Numaralı Tebliği.* (1960). T.C. Resmi Gazete (10515, 30.05.1960).
- Milli Birlik Komitesi'nin Sekiz Numaralı Tebliği.* (1960). T.C. Resmi Gazete (10515, 30.05.1960).
- Milli Birlik Komitesi'nin Dokuz Numaralı Tebliği.* (1960). T.C. Resmi Gazete (10515, 30.05.1960).
- Milli Birlik Komitesi'nin On İki Numaralı Tebliği.* (1960). T.C. Resmi Gazete (10515, 30.05.1960).
- Milli Birlik Komitesi'nin On Üç Numaralı Tebliği.* (1960). T.C. Resmi Gazete (10515, 30.05.1960).
- Milli Birlik Komitesi'nin On Dört Numaralı Tebliği.* (1960). T.C. Resmi Gazete (10515, 30.05.1960).

- Milli Birlik Komitesi'nin On BeŖ Numaralı Tebliği.* (1960). T.C. Resmi Gazete (10515, 30.05.1960).
- Milli Birlik Komitesi'nin On Yedi Numaralı Tebliği.* (1960). T.C. Resmi Gazete (10515, 30.05.1960).
- Milli Birlik Komitesi'nin On Sekiz Numaralı Tebliği.* (1960). T.C. Resmi Gazete (10515, 30.05.1960).
- Milli Birlik Komitesi'nin On Dokuz Numaralı Tebliği.* (1960). T.C. Resmi Gazete (10515, 30.05.1960).
- Milli Birlik Komitesi'nin Yirmi Bir Numaralı Tebliği.* (1960). T.C. Resmi Gazete (10515, 30.05.1960).
- Milli Birlik Komitesi'nin Yirmi İki Numaralı Tebliği.* (1960). T.C. Resmi Gazete (10515, 30.05.1960).
- Milli Birlik Komitesi'nin Yirmi Üç Numaralı Tebliği.* (1960). T.C. Resmi Gazete (10515, 30.05.1960).
- Milli Birlik Komitesi'nin Yirmi Dört Numaralı Tebliği.* (1960). T.C. Resmi Gazete (10515, 30.05.1960).
- Milli Birlik Komitesi'nin Yirmi BeŖ Numaralı Tebliği.* (1960). T.C. Resmi Gazete (10515, 30.05.1960).
- Milli Birlik Komitesi'nin Yirmi Altı Numaralı Tebliği.* (1960). T.C. Resmi Gazete, (10515, 30.05.1960).
- Milli Birlik Komitesi'nin Yirmi Sekiz Numaralı Tebliği.* (1960). T.C. Resmi Gazete (10515, 30.05.1960).
- Milli Birlik Komitesi'nin Otuz Numaralı Tebliği.* (1960).T.C. Resmi Gazete (10515, 30.05.1960).
- Milli Birlik Komitesi'nin Otuz Bir Numaralı Tebliği.*(1960). T.C. Resmi Gazete (10515, 30.05.1960).
- Milli Birlik Komitesi İçtüzüğü,* (1960). M. B. K. Basımevi, Ankara.
- Öymen, A. (2014). *Ve İhtilal,* Doğan Kitap, İstanbul.
- Özdağ, Ü.(1991) *Ordu-Siyaset İliŖkisi,* Gündoğan Yayınları, Ankara.
- Seimim Temel Hükümleri ve Seçmen Kütükleri Hakkında Kanun,* T.C. Resmi Gazete, (10796, 02.05.1961).
- Seimim Temel Hükümleri ve Seçmen Kütükleri Hakkında Kanun,* T.C. Resmi Gazete, (10861, 22.07.1961).

Türkiye Cumhuriyeti Hükümeti ile Amerika Birleşik Devletleri Hükümeti Arasında İş Birliği Anlaşması.(1960). T.C. Resmi Gazete (10506, 16.05.1960).

Türkiye Büyük Millet Meclisi Tahkikat Encümenlerinin Vazife Ve Salâhiyetleri Hakkında Kanun.(1960). T.C. Resmî Gazete (10491, 28.04.1960).

Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümetler-Programları ve Genel Kurul Görüşmeleri. (2013). Cilt 2, TBMM Basımevi, Ankara.

Türk Silahlı Kuvvetleri İç Hizmet Kanunu. (1961). T.C. Resmi Gazete, (10899, 06.09.1961).

Topuz, H. (2000). *Taifte Ölüm*, Remzi Kitabevi, İstanbul.

Topçu, İ. “*İstanbul-Ankara Olayları ve Demokrat Parti Hükümeti'nin Uygulamaları*”, Kafkas Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sayı 22, 2018, 715-732.

Temizgüney, F. (2018). “*1960 Darbesine Giden Süreçte Önemli Bir Kesit: İstanbul Öğrenci Olayları*”, Cumhuriyet Tarihi Araştırmaları Dergisi, Sayı 27, 181-211.

TBMM Zabıt Ceridesi. (1960). 11. Dönem, Cilt 13, Ankara.

Ulusal Bayram ve Genel Tatiller Hakkında Kanun, T.C. Resmi Gazete (17284, 19 03. 1981).

Ulay, S.(1968). *Harbiye Silah Başına (27 Mayıs 1960)*, KİTAŞ Yayınları, İstanbul.

(2008). *II. Meşrutiyet'in İlk Yılı*, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul.

1960 Genel Tarım Sayımının Bir Yıl Geri Bırakılmasına Dair Kanun. (1960). T.C. Resmi Gazete(10596 06.09.1960).

1924 Tarih ve 491 Sayılı Teşkilat-ı Esasiye Kanunu'nun Bazı Hükümlerinin Kaldırılması ve Bazı Hükümlerinin Değiştirilmesi Hakkında Kanun.(1960). T.C. Resmi Gazete (10525.14.06.1960).

1924 Tarih ve 491 Sayılı Teşkilâtı Esasiye Kanununun Bazı Hükümlerinin Kaldırılması ve Bazı Hükümlerinin Değiştirilmesi Hakkındaki 12 Haziran 1960 Tarihli ve 1 Sayılı Geçici Kanuna Ek Kurucu Meclis Teşkili Hakkında Kanun.(1960). T.C. Resmi Gazete (10682, 16.12.1960).

Elektronik Ortamdan Yapılan Atıflar

<https://www.britannica.com/biography/Syngman-Rhee>, (03.02.2024).

<http://www.trtarsiv.com/izle/102382/alparslan-turkes-in-27-mayis-1960-darbesi-radio-anonsu>, (03.02.2024).

<http://www.trtarsiv.com/izle/102382/alparslan-turkes-in-27-mayis-1960-darbesi-radio-anonsu>, (03.02.2024).

16. BÖLÜM

KALKINMANIN AYNAYA YANSIYAN KADIN YÜZLERİ: BALIKESİR İLİ BALYA-ERDEK-GÖNEN İLÇE KOOPERATİFLERİ ÖRNEKLERİ

Doç. Dr. Yonca ALTINDAL

*Balıkesir Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi,
Sosyoloji Bölümü, Uygulamalı Sosyoloji Anabilim Dalı Öğretim Üyesi,
yoncaaltindal@balikesir.edu.tr
ORCID ID: 0000-0002-1240-127X*

Hayra ÜSKÜP

*Balıkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü,
Sosyoloji Anabilim Dalı, Yüksek Lisans Öğrencisi,
hayrauskup@gmail.com
ORCID ID: 0000-0002-1640-075X*

GİRİŞ

Günümüzde kentlerdeki nüfus yoğunlaşması özellikle son yıllarda artan iklim krizi sebebiyle mekânsal olarak kırsal alanlara doğru yayılma başlamıştır. Bu noktada ise kırsal alanlarda ekonomik, toplumsal, politik ve kültürel bileşenlerin oluşması yeni yaşam alanları için gereklidir. Kırsal alanlar çeşitli perspektiflerde sosyal bilimlere konu olmaktadır. Kırsalın kalkınma ile ilişkisine değinen çalışmalar bulunmaktadır. Kırsal alanlarla ilgili iktisadi çalışmalar yapılmış ve kırsal alanlar sosyolojisi için de alanlar oluşmuştur. Mekânsal olarak da kentten kırsal alanlara doğru yönünün değiştiğine rastlanmaktadır. Modern tarımın ilerlemesi ile birlikte kırsal alanlardaki eğitim, sağlık, haberleşme gibi toplum-

sal imkânsızlıklardan oluşan olumsuzluk yerini gelişmeye bırakmıştır. Kırsal alanlardaki kalkınma aynı zamanda ülkelerin gelişmişlik düzeyini de belirten unsur olarak da değerlendirilebilir. Küreselleşme ile değişen toplum yapısı kent ve kır arasındaki belirgin ayrımının azalmasına neden olmuştur.

Bir ülkenin gelişmişlik düzeyini belirleyen diğer faktörlerden biri de sosyal devlet bağlamında uyguladığı politikalarıdır. Çünkü sosyal devlet anlayışına göre toplumun refahını artırmak önceliktir. Toplumun sosyal refahı için bütünlükçü politikalar uygulanması yönünde tavır söz konusudur. Sosyal devletin göstergelerinden en önemli olanların başında kadın-erkek eşitliği gelmektedir. Çünkü kadın hakları ve hak temelli yaklaşım sosyal politikanın vazgeçilmez alanıdır. Güçlenme olgusu da bu şekilde kadınların eşitlik ve özgürlük alanındaki en önemli kazanımlarından birisini oluşturmaktadır. Kazanımlar doğrultusunda Ecevit'in de dikkat çektiği gibi son dönemlerde kadın kooperatiflerinin güçlenmesi ve görünür kılınması sosyal devlet anlayışının olmazsa olmazıdır (Ecevit, 2000).

Literatürde de bu konuyla ilgili olarak kadın girişimciliği ve kooperatifler yoluyla kadınların güçlenmesi için oldukça önemli bir olgu olmasının da etkisiyle çalışmalar yapılmıştır. Bu çalışmaların öncüsü ise Ester Boserup tarafından 1970 yılında yayınlanan “Ekonomik Kalkınmada Kadınların Rolü” isimli çalışmadır. Çünkü bu çalışma, kadınların kalkınma politikalarının içerisine girmesini, güçlenmesini ve özgürleşmesini açıklayan öncü çalışmadır. Bu bağlamda kalkınmaya dahil olmak amacıyla kadın kooperatifleri gerek nicelik gerek nitelik olarak artış göstermektedir. Böylece ülkemizde kalkınma ekseninde uygulanan ve amaçlanan politikalar ile kırsal alanlar ve kadın girişimciliği olguları kırsal alanlardaki kadın kooperatiflerinin faaliyetleri ile ivme kazanmaktadır.

1. KIRSAL ALANLAR SOSYOLOJİSİNE BAKIŞ

Kırsal alanlar, kentten uzak, nüfus yoğunluğunun düşük ve geniş arazilerde tarım, hayvancılık, ormancılık gibi doğal kaynaklara dayalı ekonomik faaliyetlerin olduğu alanlardır. Küçük yerleşim birimleri olan bu alanlar az gelişmiş bir altyapıya sahiptir. Ancak günlük hayatta temel yaşam ihtiyaçlarının karşılanması için kırsal alanlardaki emeğin önemi yadsınmamalıdır. Bu noktada toplumsal yapının temel alındığı kırsal alanlar sosyolojisi çalışmaları madalyonun görün-

meyen kısmına dikkat çekmeyi temel almaktadır.

Sosyolojik olarak kırsal alanlar temelinde kır tanımı çeşitli araştırmalarda ele alınmaktadır. Kırsal alanlar nüfus yoğunluğunun az olduğu, işbölümünün ve uzmanlaşmanın olmadığı, benzer iş kollarının yapıldığı ve daha geleneksel yapıların hakim olarak kendine özgü informel ilişkilerin olduğu bir kültür (Arslan ve Çağlayandereli, 2016: 378) anlayışına sahiptir. Bu olgular ekseninde kırsal alanlar, sosyolojik araştırmalar için bir hazine niteliğindedir. Ayrıca toplumsal yapının da incelenmesine dikkat çekerek kırsal alanlar geleneksel yapıdaki yaşam tarzının daha yaygın olduğu ve ekonomik anlamda tarım ya da hayvancılık gibi benzer iş kollarının yapıldığı yerleşim birimleridir. Yerleşim biçimleri temelinde incelendiğinde kırsaldaki ekonominin insan gücüne dayalı olmasının karşısında kentlerdeki sanayileşme ve işgücü, istihdam olanağı ve yaşam koşulları bağlamında kırdan kente göçler ile nüfusun kentsel alanlarda yoğunlaşmasıyla ve heterojen toplumun göstergesi olarak eski ve yeni kentliler arasında çeşitli kültürler oluştuğunu söylemek mümkündür. Bu doğrultuda kırsal alanlar kent araştırmalarında yer verilen bir konu olarak çalışılmaktadır. Böylece kırsal alanlardaki dinamikleri anlamak ve bununla ilgili çalışmaların yapılması bu konuyla ilgili politikaların yapılmasında önemlidir.

Kırsal alanlar sosyolojisi, kırsal bölgelerdeki yaşam tarzını toplumsal izlekler etrafında konu almaktadır. Toplumların kültürleri, toplumsal yapıları ve organizasyonların toplumsal ilişkileri ekseninde araştırıldığı ve çalışmaların yapıldığı sosyoloji disiplininin güncel bir alt alanıdır. Bu kapsamda kırsal alanlar sosyolojisi, kırsal bölgelerdeki toplumsal değişimlerin pratiklerini incelemektedir. Bunlar; göç, ekonomik yapı ve toplumsal dinamikler olarak bilinmektedir. Toplumsal dinamikler, bir toplumun norm ve yapısını yansıtmaktadır. Bu bağlamda araştırmaya konu olan kırsal bölgenin yapısı bütüncül olarak kırsal alanlar sosyolojisi çalışmalarıyla irdelenmesi önem arz etmektedir. Çünkü kırsal alanlar sadece toplumsal yapıda değil, aynı zamanda kalkınmada da aktif rol sahibidir. Kırsal alanlardaki ekonomik alanlardan olan çiftçilik hem işgücü hem de dayanışma pratiklerinin sıklıkla görüldüğü bir tarım sektörüdür. Tarıma dayalı işgücü ve emek piyasasının kalkınmaya olan etkisi ise politika üreticilerin destekleri kapsamında artış göstermektedir. Bu bağlamda toplumsal dinamikleri anlamak ve hak temelli çözümler üreterek uygulanacak destekleyici politikalar ile toplumda farkındalık oluşturulması, kalkınmaya katkı sunan unsurların irdelendiği kırsal alanlar sosyolojisi çalışmaları ile mümkün olmaktadır. Çünkü kırsal alanlarda sürdürülebilirlik ekseninde tarıma dayalı politikalar kırsal

kalkınma stratejileriyle geliştirildiğinde üretimde yer alan kırsal alan organizasyonlarında işgücü ve emeğin gelişmesi ve hak ettiği değeri kazanması beklenmektedir. Dolayısıyla kırsal alanlara yönelik politika önerileri ve çözümler kırsal alanlar sosyolojisi temelindeki çalışmalar ile mümkündür.

Bu anlamda toplumun anlaşılması ve sahanın dinamiğinin yansıtılarak bu konudaki bilgi birikimini ve toplumsal kalkınmaya yönelik uygulamaların artırılması kırsal alanlar sosyolojisi çalışmalarının amaçlarından biridir. Bu çalışmada da Balıkesir özelinde yer alan ve kırsal alanlarda faaliyet gösteren kadın kooperatiflerinin kalkınmaya olan katkısı irdelenmeye çalışılacaktır.

2. KALKINMA NEDİR? NE DEĞİLDİR?

Kalkınma kavramı Adam Smith ve John Stuart Mill tarafından ekonominin ilerlemesi anlamında I. Dünya Savaşı'nın sonrasında yaygın olarak kullanılmıştır. Kalkınma, insanların hayatlarında devamlı bir iyileşme sürdürülebilirliğin sağlanması ve farklı fırsatların yaratılması ile ilişkili bir kavram (Toksöz, 2012) olarak bilinmektedir. Kavramın amacı sadece ekonomik pratikler ile değil, aynı zamanda toplumsal refahın artması ekseninde bütüncül olarak sınıf, cinsiyet, etnik köken gibi farklılıklar gözetilmeksizin çalışmaların hak temelli ve kapsayıcı politikalar ile iyileştirilmiş yaşam düzeninin oluşturulmasıdır. Bunu gerçekleştirebilmek için de 1970'lerle beraber kalkınma kavramı yeni bir boyut kazanmıştır. Altındal'ın da ifade ettiği gibi kalkınma kavramında ekonomik boyutun ötesinde yeni kalkınmacı anlayış benimsenmiş ve bu temelde toplumsal cinsiyet eşitliği düzeyi ekseninde kadınların kalkınmadaki yeri yeniden tartışılmaya başlanmıştır (Altındal, 2016:41). Böylece bütüncül olarak güçlenme ve dayanışma olguları üzerinde durulmuş ve kalkınma kavramı günlük yaşamda kadınların hayatında yer edinmiştir. Literatürde de kadınların tarımsal üretimdeki rolünün incelendiği yukarıda da kısaca belirtildiği üzere Ester Boserup'un 1970 yılında yayınladığı "Ekonomik Kalkınmada Kadınların Rolü" isimli çalışmasında kadınların üretici rolü üzerinde durulmuştur. Üretici olan kadınlar, kalkınma süreçlerinde aktif rol alarak ekonomik bağlamda güçlenmektedir. Üretici kadınların "ekonomik özgürlüğü elde edebilecekleri ve böylece hem aile, hem de toplum içinde rollerini daha baskın ve etkin hale getirebilecekleri belirtilmiştir" (Altındal, 2016:42). Bu bağlamda kalkınma ve kadın hareketliliği kapsamında

kadınların istihdamda yer edinmesine yönelik güçlendirici çalışmalar ilk olarak BM Kadın On Yılı (1976-1985) ile birlikte üçüncü dünya ülkelerindeki yoksul kadınlar için yapılmaya başlanmıştır. Bu temelde toplumsal cinsiyet eşitliğinin sağlanması ve cinsiyet ayrımcılığının ortadan kaldırılmış bir ortamda kadınların kalkınmaya entegrasyonu ile dünya barışının güçlendirilmesine yönelik çalışmalar artırılmıştır.

Güçlendirme yaklaşımı ise tüm dünyada 1970'lerde kullanılmaya başlanan bir yaklaşım olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu yaklaşım temelde hem ulusal hem de uluslararası alanlarda ekonomik, toplumsal ve politik temelli yapıların dönüştürülerek sosyal adalet inşası ve toplumsal eşitliğin oluşması yönünde geliştirilmiştir (Simojoki, 2003; Altındal, 2016). Böylece güçlenme, kalkınma literatüründe farklı disiplinler tarafından da ele alınmıştır. Siyasal katılım, ekonomik, sosyal haklar gibi çeşitli güçlenme olguları kalkınmaya zemin hazırlayarak devingenlik kazanmıştır. Altındal'ın da ifade ettiği gibi "gücün çok boyutluluğu sayesinde toplumsal cinsiyet ve kalkınma kuramı etrafında şekillenen güçlendirme yaklaşımı, özellikle gelişmekte olan ülkelerde ortaya çıkan, aşağıdan yukarıya taban hareketlerinin desteklenmesi ve bu sayede kadınların özgüven kazanıp güçlenmesi anlamını taşımaktadır" (Altındal, 2016:55). Sivil Toplum Kuruluşlarının araştırmalarıyla gelişen bu yaklaşım aynı zamanda dayanışma kavramını da çağrıştırmaktadır. Emile Durkheim tarafından 1917 yılında literatüre kazandırılan dayanışma kavramında toplumsal olarak bütün olmak için topluluğu oluşturan gruplar veya sınıflar arasındaki etkileşimi nitelemektedir. Bu bağlamda Sivil Toplum Kuruluşlarındaki dayanışmacı etkileşimi sayesinde kadın çalışmalarının güçlendirici yaklaşımıyla toplumsal kalkınma amaçlanmaktadır.

2.1. Kalkınma Yaklaşımlarının Dünü Bugünü

"BM Kadının On Yılı 1975-1984" belgesi kalkınmada kadın faaliyetleri hakkında farkındalık oluşturarak çeşitli yaklaşımların oluşturulmasına zemin sağlamıştır. Kalkınma yaklaşımları toplumsal cinsiyet ekseninde araştırıldığında Kalkınmada Kadın-Women in Development (WID), Marksist feminizm ve bağımlılık kuramına uzanan Kalkınma ve Kadın-Women and Development (WAD), Toplumsal Cinsiyet ve Kalkınma-Gender and Development (GAD) yaklaşımları bulunmaktadır.

Kalkınma yaklaşımlarının kadın boyutu üç temel alanda incelenmektedir. Bu

alanlar Kalkınmada Kadın-Women in Development (WID) Yaklaşımı, Kalkınma ve Kadın - Women and Development (WAD) Yaklaşımı ve Toplumsal Cinsiyet ve Kalkınma-Gender and Development (GAD) Yaklaşımıdır.

Kalkınma çok boyutlu ele alınması gereken bir kavram olarak kalkınmada kadının rolüne ilk olarak akademik çalışmalarda dikkat çekilmiştir. Kadınların kalkınma sürecine dâhil edilmesini amaçlayarak eşitlik ve yoksulluk karşıtlığı olarak kalkınma sürecinde kadınların (WID) öğretilerini yansıtılmaktadır (Jarvis, Kantor ve Cloke:2012:105). Böylece 1970’li yılların başında kalkınmaya entegrasyonu sağlayan çalışmaların yapılması amacıyla Uluslararası Kalkınma İçin Toplum kapsamında Kalkınmada Kadın-Women in Development (WID) yaklaşımının benimsendiği bir yapı oluşturulmuştur. 1970’lerde yaşanan ekonomik kriz kalkınmada kadınların rolüne dikkat çeken bir faktör olmuştur. Bu yaklaşım kapsamında kalkınmada kadınların konumlarının iyileştirilerek toplumsal statüsünün geliştirilmeye çalışılmaktadır. Bu bağlamda WID kuramı Ertürk’ün de belirttiği gibi, kadınların dezavantajlı olma halini anlaşılır hale getiren bir kuramdır. Bu kuram bağlamında çeşitli programlar ile kadınların durumlarının iyileştirilmesi amaçlanmıştır. Gelişimin önceliklendirildiği kuram kapsamında kadınların kaynaklara erişimi sayesinde haneye, ulusal ve küresel ekonomiye olan katkıları anlaşılmıştır (Ertürk, 2004:3-21).

Bu esnada kadınların kalkınmada aktif bir şekilde rol almasına yönelik yapılan çalışmalar için kadınların kalkınma planlarında yer almayan rolleri bir sorun olarak ele alınmıştır. Bu sorun kapsamında bu sürece kadınların nasıl daha etkin şekilde dâhil edilebileceklerinin yollarının aranması ile onların bu kırılgan grup olma durumlarının göz önünde bulundurularak, kadınlara yönelik fırsat ve olanakların artırılması çabalarına odaklanılmıştır (Kabeer, 1994; Kümbetoğlu, 2001). Böylece kalkınmaya liberal feminist yaklaşım sunan bu kuram feminist ve ötekileştirilmiş grup ve toplumlara odaklanarak bir kalkınma vizyonu sunmaktadır. Benimsemiş olduğu bu vizyon sebebiyle de eleştirilmiş ve “Kalkınma ve Kadın” yaklaşımının zemini oluşturulmuştur.

Kalkınma ve Kadın-Women and Development (WAD) yaklaşımı Marksist feminizm ve bağımlılık kuramına uzanan bir yaklaşımdır. 1970’lerin başlarında kadınların kalkınmaya dâhil edilmesi yönündeki Kalkınmada Kadın (WID) kuramına eleştiri olarak ortaya çıkmıştır. WID yaklaşımında modernleşme kuramından etkilendiğine yönelik yapılan eleştiriler nedeniyle 1970’li yılların sonunda WAD kuramı literatüre kazandırılmıştır. Bu kuramda kadınların kal-

kınmaya entegrasyonundan ziyade Kalkınma ve Kadın bağlamında kadınlar ile kalkınma süreci arasındaki ilişkisellik irdelenerek üçüncü dünya ülkelerindeki yoksullaşan kadınlara dikkat çekilmiştir. WAD kuramında temelde uluslararası yapıların kadınlara daha adaletli davranması halinde toplum içinde kadınların deneyimlediği yoksulluk, eşitsizlik ve sömürü olgularının önlenebileceği görüşüne odaklanılmıştır (Rathgeber, 1990:493; Toksöz, 2011:56-58). Ancak bu kuramda sınıflar içi toplumsal cinsiyet ilişkilerinin dışında kadınların sadece üretici rollerini vurguladığı için eleştiriler almıştır. Kurama getirilen eleştiriler ise Toplumsal Cinsiyet ve Kalkınma-Gender of Development (GAD) kuramının oluşmasına zemin hazırlamıştır.

Toplumsal Cinsiyet ve Kalkınma-Gender and Development (GAD) kuramı, WID ve WAD kuramlarının geliştirilmiş yansıması olarak da bilinmektedir. WID kuramı kalkınmada kadın entegrasyonuna yoğunlaşırken, WAD kuramı kadın ve kalkınma bağlamında kadın yoksulluğuna değinirken GAD kuramı ise kadından öte cinsiyet olarak kalkınmayı irdelemeye çalışmıştır. Bu bağlamda kadınların toplumsal ve emek piyasasındaki koşullarının bütünlükçü olarak irdelenmesi gerektiğini benimseyen bir yaklaşım olarak literatüre sunulmuştur. Bu kuram, kalkınmanın araştırılırken sadece kadın değil aynı zamanda toplumsal cinsiyete vurgu yapılmasını ve bu bağlamda irdelenmesi gerektiği düşüncesiyle olgunun sadece yarısını oluşturan ‘kadın’ kategorisi bazında incelenmemesini savunarak WID ve WAD kuramına eleştiri niteliğinde ortaya çıkmıştır. Kuramların eleştirilerini pekiştirmek amacıyla ortaya çıkan GAD kuramı da çeşitli noktalardan eleştirilere neden olmuştur. GAD kuramında kadınların toplumsal bir bütün halinde var olarak ihtiyaçlarının gözetilmeden özellikle ekonomik parametrelerle değerlendirilerek kültürel, sosyal ve politik ihtiyaçlarının önemsenmesine dikkat çekilmiştir (Altındal, 2016:53). Diğer iki kurama göre bütünlükçü perspektif sunan bu kuram ise Yeni Bir Dönem İçin Kadınlarla Kalkınma Alternatifleri (DAWN) yaklaşımı ise kadınların güçlenmesi sorunuyla bağlantılı olarak kalkınma ve cinsiyet arasındaki ilişkiyi analiz etmektedir (Furat, 2013:5). Böylece DAWN yaklaşımı ile birlikte GAD kuramında toplumun tüm alanlarında kadınların aktif katılımı ana sorunsal haline getirilmektedir.

3.KOOPERATİFÇİLİĞİN SANCILI SERÜVENİ

Sürdürülebilir kalkınma ve sosyo-ekonomik refah bakımından kooperatifçilik, toplumda aktif olmaya çalışan bir yapı olarak günümüzde de faaliyetleri ile birlikte kalkınmaya katkı sunmaya çalışmaktadır. Kooperatifçiliği anlamak için öncelikle kavram hakkında detaylı bilgi sahibi olmak önemlidir. Böylece kooperatifçilik yapısının kapsamında tarımsal kalkınmanın ve kadın kooperatiflerinin irdelenmesi sosyolojik çalışmalar için önemli bir alan olarak bilinmektedir.

Kooperatif kelimesi Latince “cooperatio” işbirliği ve “cooperari” işbirliği anlamını taşımaktadır (Mülâyim, 2013). Kooperatif Uluslararası Kooperatifler Birliği (ICA-International Cooperative Alliance), 1995 yılındaki genel kurul toplantısında “müşterek sahip olunan ve demokratik olarak kontrol edilen bir işletme yoluyla, ortak ekonomik, sosyal ve kültürel ihtiyaçlarını ve arzularını karşılamak için gönüllü olarak bir araya gelmiş kişilerin özerk birliği” (ICA, 2015) olarak tanımlanmıştır. 1969 yılında 1163 sayılı Kooperatifler Kanunu yasalaştırılarak kooperatifçilik tanımına ortaklarının belirli ekonomik ihtiyaçlarını karşılıklı yardım ve dayanışmanın olduğuna dikkat çekilerek gerçek kişiler ve tüzel kişilerin kurduğu örgütlenme olarak değerlendirilmiştir. Kooperatiflerle ilgili düşünce akımları olarak hem Avrupa hem de Amerika merkezli olarak ayrılmaktadır. Avrupa merkezli akımlar genellikle düşünce ve felsefe odaklı sosyal akımlar olarak bilinirken, Amerika merkezli akımlar ise daha çok somut şekilde kooperatiflerin faaliyetlerine ve uygulamalarına odaklanan şekilde tasarlanmıştır (Şenlik, 2022:19). Amerika merkezli akıma göre devlet ve kooperatif ilişkisi kapsamında toplum için kooperatiflerin varlığına ihtiyaç duyulması nedeniyle kooperatifler kurulmuş ve faaliyetlerini yürütmesi konusunda gerekli politikaların uygulanması gerekliliği savunulmuştur (Ültanır, 2019). Bu bağlamda ekonomik temelde bir akım olarak ele alınırken aynı zamanda kooperatiflerin faaliyetlerinin ortaklık ve işbirliği içerisinde olarak liberalizm ve sosyalizm arasında ortak bir yol bulma gayreti temelinde de ele alınmıştır (Öksüz, 2012). Böylece kooperatifçilik bu çalışmada da ortaklık ve işbirliği temeline dayanmış olan güçlendirme ve dayanışma olguları temelinde irdelenmeye çalışılmıştır.

Dünyada kooperatifçilik ilk olarak İngiltere ve Fransa’da 1750’li yıllarda başlamış ve Koçtürk’ün de belirttiği gibi 1850’lerden sonra yaygın olarak görülmüştür (Koçtürk, 2006). Kavramsal olarak kooperatifçiliğe yer verdikten

sonra tarihsel anlamda dünyada kooperatifçilik hareketlerine de değinmek gerekmektedir. Tarihsel anlamda dünyada kooperatifçilik faaliyetleri 19. yüzyıl başlarında yaşanan Sanayi Devrimi'nin akabinde sadece ekonomik alandaki dönüşümler değil toplumun ortak amaçları doğrultusunda dayanışma kapsamında örgütlenmeler oluşmuştur. Bu bağlamda kooperatifleri ortaya çıkaran asıl etken zorlukların dayanışma ekseninde bir araya getirme gücüdür (Emiroğlu, 2022). Toplumun sorunlarla baş etme şekillerinde dayanışma ön planda yer almaktadır. Böylece kooperatifçilik de dayanışmanın olduğu yapılarıdır. Kooperatife üye olan ortakların gelişimi ve kooperatifin bütün olarak faaliyetleri ise kalkınmaya katkı sunar niteliktedir. Bu katkı temelinde Şenlik (2022)'inde belirttiği gibi Uluslararası Kooperatifler Birliği (ICA) 1995 yılındaki revize ile kooperatifçilik kapsamında 7 ilke benimsenmiş ve uygulamaya konmuştur. Bu ilkeler ise şu şekildedir:

1. Üyeliğin gönüllü ve açık olması
2. Kooperatiflerin demokratik organizasyonlar olması ve demokratik denetim olması
3. Üyenin ekonomik katılımı
4. Özerklik ve bağımsızlık
5. Eğitim, öğretim ve bilgilendirme ilkesi
6. Kooperatifler arasında işbirliği ilkesi
7. Toplumsal sorumluluk ilkesi

Nitekim kooperatifçilik ilkeleri doğrultusunda faaliyetler uygulanmaya başlamış ve yapıların toplumsal düzlemdeki yansımaları da anlamlandırılmaya çalışılmıştır.

Türkiye'de kooperatifçilik ise Cumhuriyet ile birlikte kurulmuştur. Ancak Cumhuriyetin ilanından önce ahilik teşkilatlanmaları kooperatifçiliğe örnek olarak gösterilebilmektedir. Bunun nedeni ise toplumun daima bir dayanışma ve güçlenme olgularına olan ihtiyacı olarak değerlendirilmesi mümkündür. Tarihsel anlamda resmi olarak kooperatifçilik Türkiye'de Gazi Mustafa Kemal Atatürk'ün öncülüğünde Cumhuriyet dönemiyle başlamış ve Kooperatif Şirketler Yasa meclise getirilen ilk yasa tasarıları arasında yer alarak kooperatiflerin kurulmasına teşvik edilmiş ve sonraki yıllardaki kooperatifçilikle ilgili gelişmelerin de öncüsü ve temel taşı olmuştur (Mülâyim, 2013). Türkiye'de kooperatifçilik Cumhuriyetin kurulmasından sonra 1923-1945 tarihleri arasında destek ve

dayanışmanın önemine dikkat çekilerek kanunlar ile Türkiye’de kooperatifçilik yasal bir zeminde gelişme imkanı bulmuştur. 1935 yılında Atatürk’ün girişimleriyle 2834 sayılı Tarım Satış Kooperatifleri ve Birlikleri Kanunu ve Tarım Kredi Kooperatifleri Kanunu yürürlüğe girerek sermayenin yerelde nitelikli hale getirilmesine zemin hazırlanmıştır. Hem üretici hem de tüketici konumunda faaliyet gösteren kooperatiflerin ortak amaçlar doğrultusunda bir araya gelerek dayanışmayı güçlendirmesi kırsal kalkınmanın da nüvelerini oluşturmaktadır. 1961 Anayasasında kooperatifçilik anayasa maddesi olarak tanımlanarak devletin kooperatifçiliği geliştirici politikaları uyguladığı anlaşılmaktadır. 1980’li yıllara kadar devlet ve kooperatifçilik ilişkisi gelişim odaklıdır. Ancak Keynesyen ekonomi politikaları bağlamında 1980’li yıllardaki ekonomik kriz ve neoliberal politikaların başlangıcı olarak devletin kooperatif ve birliklere yönelik müdahalesi genişletilmiştir (Yalçın ve Çetin, 2021:338). Ülkemizde 2000’li yıllardan sonra kooperatif faaliyetleri ivme kazanarak 4572 sayılı Tarım Satış Kooperatifleri ve Birlikleri Kanununda düzenlemeler yapılmıştır.

Bu düzenlemelere ek olarak Birleşmiş Milletler 2012 yılını Dünya Kooperatifler Yılı ilan etmesiyle kooperatifçilik faaliyetleri ivme kazanmıştır. Bu ivme ile birlikte Türkiye’de de 2012-2016 yıllarını kapsayan Türkiye Kooperatifçilik Stratejisi ve Eylem Planı pek çok kuruluşun da katkısıyla yayımlanmıştır. Eylem Planında katkısı bulunan Gümrük ve Ticaret Bakanlığı, Çevre ve Şehircilik Bakanlığı Gıda, Tarım ve Hayvancılık Bakanlığı, Türk Kooperatifçilik Kurumu (TKK), Türkiye Milli Kooperatifler Birliği (TMKB) ve Alman Kooperatifleri Konfederasyonu (DGRV) Türkiye Temsilciliği gibi kuruluşlar günümüzdeki kooperatifçilik faaliyetlerinin de öncüsü olmaktadır (Şenlik, 2022: 29). Bu doğrultuda 2023 yılında ise değişen bakanlık ve görev tanımları sonucunda Türkiye’de kooperatif faaliyetleri 3 ayrı bakanlığının denetimi ve gözetimi altında sürdürülmektedir. Bunlar; Tarım ve Hayvancılık Bakanlığı, Ticaret Bakanlığı ve Çevre ve Şehircilik Bakanlığı olarak bilinmektedir. Ayrıca Birleşmiş Milletler Üyesi ülkeler tarafından 2030 sonuna kadar ulaşılması amaçlanan hedefleri içeren bir evrensel eylem çağrısı olarak bilinen Sürdürülebilir Kalkınma Hedefleri kooperatiflerin faaliyetleri için harita niteliğindedir. Bu kapsamda Sürdürülebilir Kalkınma Hedeflerinin kooperatiflerin öznesi olma durumları kalkınmaya da katkı sunmaktadır. Çünkü kooperatiflerin faaliyetleri de yaşadıkları alana katkıları çerçevesinde 17 ilke olarak Sürdürülebilir Kalkınma Hedeflerinin uygulanabilirliği ve sürekliliği kooperatiflerin kalkınmada ivme kazanmasına imkan tanımaktadır.

3.1. Kalkınmanın Ana Aktörleri Olarak Kadın Kooperatifleri

Kadın kooperatifleri kadın girişimcilik faaliyetlerine örnek olarak sunulabilmektedir. Bu doğrultuda öncelikle girişimcilik kavramına değinmek gerekmektedir. Girişimcilik kavramı Almanca “unternehmen” ve Fransızca “entreprende” kelimelerinden üretilmiştir ve bu kelimelerin Türkçe karşılığı “üstlenmek” anlamına gelerek girişimci; bir işletmede yöneten ve risk alma sorumluluklarını üstlenendir (Arıkan, 2004). Güçlenmenin ilk basamağı olarak ekonomik güçlenme ekseninde kadın kooperatifleri de güçlenmenin araçları arasında yer aldığı düşüncesiyle kooperatiflerin faaliyetleri oluşturulmaktadır. Bu bağlamda kadın kooperatiflerinin ana sözleşmesi temel alındığında “ortaklarının ekonomik, sosyal ve kültürel ihtiyaçları ile ekonomik faaliyetleri kapsamında yer alan mal ve hizmet üretimi ile bunların pazarlanmasına yönelik ihtiyaçlarını karşılamak, girişimlerini desteklemek, üretim becerilerini geliştirmek, böylece ortaklarının ekonomik menfaatlerini koruyarak sağlıklı ve gelişmiş bir çevrede yaşamalarını sağlamak” (Emiroğlu, 2022) vurgusu ile kadın kooperatiflerinin faaliyetlerinin belirleyici unsurlarına dikkat çekilmektedir.

Türkiye’de ilk kadın kooperatifi 1999 yılında kurulduğu bilinmektedir. 1999 depreminde Kocaeli’de deprem bölgesinde yer alarak toplumun güçlenmesi için kadın kooperatifleri kurulmuş ve ardından İstanbul’da daha sonra da Doğu ve Güneydoğu Bölgelerinde faaliyet göstermiştir. Bu şekilde Türkiye’de kooperatifçilik yaygınlaşmaya başlamıştır (Özdemir, 2008). 2000’li yıllarda Dünya Bankası ve Aile ve Sosyal Hizmetler Bakanlığının girişimleri ile artış göstermiştir (Karakuş, 2023:16). Ayrıca 2000’li yıllarının başından itibaren kadınların kırsal alanlardaki girişimcilik faaliyetlerini artırmak amacıyla uygulamalar geliştirilmiştir. Zamanla girişimcilik yapmaya hevesli olan kadınlara ulusal ve uluslararası boyutta eğitimlerin alınması ve hibe imkânları sağlanmaktadır. Böylece emek piyasasında kadınların güçlendirilmesine yönelik politikaların artırılmaktadır. Hedefler doğrultusunda kadınların kırsal kalkınmada aktif rol alması için kooperatifler bir nevi amaca ulaşmada araç olarak da değerlendirilebilmektedir. Bu çalışmada ise kadınların kırsal kalkınmadaki rolleri kooperatifler üzerinden anlamlandırılmaya çalışılmıştır.

4. ARAŞTIRMANIN YÖNTEM ve TEKNİKLERİ

Kentsel alanlardan kırsal alanlara olan göçler iklim krizinin hâkim olduğu dönem yani günümüzde oldukça görünür haldedir. Bu sebeple kırsal alanların kalkınması ise ülkelerin gelişmişliği için önem kazanmasından yola çıkarak kadın kooperatiflerinin kırsal kalkınmadaki rolünün anlaşılması amaçlanmıştır.

Kadın kooperatifleri kooperatifçilik faaliyetleri açısından dikkat çekerken kadın ortakların olduğu tarımsal kalkınma kooperatifleri ise faaliyetleri ile güçlenmeye zemin hazırlamaktadır. Kadın kooperatiflerinin emek piyasasındaki kadınların güçlenmesine ve istihdamına yönelik uygulamaları bulunmaktadır. Güçlenme kavramından yola çıkarak kurulan kooperatifler ise tüzükleri ve faaliyetleri ile birbirleri arasında farklılık oluşturmaktadır. Ticaret Bakanlığı ve Tarım Bakanlığı'na bağlı olarak kurulmuş ve kamu kurumları tarafından da kadın kooperatiflerine sağlanan destekler sayesinde kooperatiflerin ihtiyaçları ve öncelikleri geliştirilmektedir. Kooperatifçiliğin gelişmesi ile birlikte kadınların güçlenme pratiklerinin de hayata geçtiğini söylemek mümkündür.

Bu çalışmada ise özellikle kırsal alanlarda yaşayan ve kırılgan gruplar arasında yer alan kadınlar tarafından kurulmuş olan ve faaliyetleri bulunan kadın kooperatiflerinin faaliyetlerinin kırsal kalkınmaya olan katkıları temelinde tartışılmıştır. Böylelikle tarımsal kalkınma kooperatiflerinin işlevselliğinin kırsal kalkınmadaki rolünü anlamlandırmak ve gelişimine katkı sunulması amaçlanmıştır. Aynı zamanda uygulamalı olarak gerçekleştirilen bu çalışma; kırsal kalkınmanın hedeflendiği çalışmaların literatürde yeterince çalışılmamış olduğu ve kadınlar tarafından kurulmuş tarımsal kalkınma kooperatiflerinin sahadaki faaliyetlerinin görünürlük ve akademik alanda da karşılığını bulmasına katkı sunulması amacıyla dizayn edilmiştir. Araştırmanın kırsal alandaki tarımsal kalkınma kooperatiflerinin kadınların güçlenmesi ve gerçekleştirilen faaliyetler sonucunda kırsal kalkınmaya olan katkılarına dikkat çekmesi konunun önemini oluşturmaktadır.

Çalışmada temelde kırsal kalkınmada kadın kooperatiflerinin rolü konu alınmıştır ve çalışmanın sahası; Balıkesir ili kırsalında yer alan Balya, Erdek ve Gönen İlçelerinde yer alan kadın kooperatifleri özelinde yürütülmüş, tarımsal kalkınma kooperatiflerinin faaliyetlerinin kalkınmadaki etkileri incelenmiştir.

Kırsal kalkınmaya kadın kooperatiflerinin katkısı bağlamında ele alınan kooperatiflerin faaliyetleri dayanışma ve güçlenme kavramları ile irdelenmiştir. Bu 3 ayrı kadın kooperatif oluşumunun; güçlenme olgusu ve sürdürülebilir kalkınmanın öznesi olma durumları bağlamında sosyolojik perspektifle yorumlanmıştır.

Araştırmanın sınırlılıkları araştırmacıların aktif saha deneyimlerinin olduğu Balıkesir ilinde kırsal alanlardaki faaliyetleri bulunan kadınların kurmuş olduğu tarımsal kalkınma kooperatifleri olarak belirlenmiştir. Balıkesir ilinin kırsal ilçe ve mahallelerinde Tarım ve Orman Bakanlığına bağlı olarak faaliyet gösteren tarımsal kalkınma kooperatifleri S.S. Ballıpınar Kadınlar Kooperatifi, S.S. Balıya Ilıca Mahallesi Kadın Girişimci Üretim ve İşletme Tarımsal Kalkınma Kooperatifi ve S.S. Gönen Merkez Tuzakçı ve Hasanbey Köyleri Tarımsal Kalkınma Kooperatiflerinin faaliyetlerinin kırsal kalkınmadaki rolü ele alınmıştır.

Araştırmanın örneklemini ise kooperatif yönetim kurulu üyeleri ve ortakları oluşturmaktadır. Tüm kooperatiflerde üye sayısı farklılık gösterdiği için 3 üyeden oluşan yönetim kurulunun dışında 2 üye ile görüşülmüştür. Böylece her kooperatif ekseninde 5 ortak ile görüşülerek 15 katılımcının dâhil edilmesi planlanmıştır. Ancak görüşmecilerin yoğun olmaları ve görüşmelerin birbirlerini tekrar etmelerinden dolayı 9 katılımcı ile görüşme gerçekleştirilmiştir. Nitel yöntemin çalışıldığı bu çalışmada derinlemesine mülakat tekniği ile ilgili bulgulara ulaşılması hedeflenmiştir. Ulaşılan bulguların deşifresi ve kavramlar ile açıklanması sonucunda ise faaliyetlerinin kırsal kalkınmaya olan katkıları irdelenmiştir. Bu çalışmadaki veriler nitel yöntem ile derinlemesine mülakat tekniği ile toplanmıştır. Katılımcılar ile yarı yapılandırılmış görüşmeler gerçekleştirilerek veriler saptanmıştır. Görüşmeler 05.01.2024-16.01.2024 tarihlerinde kadın katılımcılarda ayrı ayrı çevrimiçi (online) şekilde Skype üzerinden yapılmıştır. Katılımcıların çok yoğun olması nedeniyle bu şekilde görüşmeler gerçekleştirilmiştir. Dokuz katılımcı ile yapılan bu çalışmada görüşmeler 35-83 dakika aralığında sürmüştür. Katılımcılardan da izin alınarak ses kayıt cihazı kullanılmış ve görüşme sonrasında deşifreyonları yapılmıştır. Verilerin analizinde katılımcıların ifadeleri baz alınarak araştırmacının gözlem notlarına da yer verilmiştir. Yarı yapılandırılmış derinlemesine mülakat soru formunda yer alan demografik sorular tablolaştırılırken, nitel sorular ise kategorize edilmiştir ve katılımcılardan edinilen bulgular sosyolojik analiz, betimleme ve yorumlama temel alınarak sistematik olarak değerlendirilmiştir.

5. BULGULAR

Çalışma bu kısımda 6 ana kategoriye ayrılmaktadır. Kategorilerden ilkinde katılımcıların demografik özellikleri bulunmaktadır. Burada görüşme yapılan katılımcılar hakkında bütünsel bir bilgi alabilmek adına tablolaştırma yöntemine yer verilmiştir. Ardından ise diğer kategorilerde kooperatif yönetimi, kalkınma, kadın, kırsal alanlar ve öneriler olmak üzere 5 başlık altında kooperatifçiliğin kalkınmadaki anlamsallığı açıklanmıştır.

5.1. Katılımcıların Demografik Özellikleri

Bu bölümünde çalışmaya dâhil olan katılımcıların demografik özellikleri olan cinsiyet, yaş, medeni durum, çocuk durumu, eğitim durumu, meslek, gelir ve üye oldukları kooperatif gibi sorulara alınan yanıtların tablo şeklinde gösterimi yer almaktadır. Çalışmada 15 katılımcı ile görüşülmesi hedeflenmiş ancak katılımcıların yoğunlukları ve çalışmanın sunumu sebebiyle 9 katılımcı ile görüşmeler gerçekleştirilmiştir.

Kadın katılımcılarla yapılan bu araştırma literatürde ilk çalışma olma özelliğini göstermektedir. Araştırmaya katılan tarımsal kalkınma kooperatiflerinin kurucu ortak ve üyelerinin kadın olması, kırsal alanda yoğun emeği olan kooperatifçiliği sürdürmeye yönelik eğilimlerinin de olduğunu göstermiştir.

KATILIMCILAR	CİNSİYET	YAŞ	MEDENİ DURUM	ÇOCUK	EĞİTİM DURUMU	MESLEK	GELİR	KOOPERATİF
K1	KADIN	53	EVLİ	2	İLKOKUL	ÇİFTÇİ/ K. BAŞ HAYVANCILIK	7500 TL	BALYA
K2	KADIN	54	EVLİ	2	ORTAO-KUL	ÇİFTÇİ	-	BALYA
K3	KADIN	45	EVLİ	2	LİSE	ÇİFTÇİ/B.BAŞ HAYVANCILIK	7500 TL	BALYA
K4	KADIN	50	EVLİ	2	İLKOKUL	ÇİFTÇİ/B.BAŞ HAYVANCILIK	7500 TL	BALYA
K5	KADIN	40	EVLİ	2	İLKOKUL	ÇİFTÇİ	-	BALLIPI-NAR
K6	KADIN	38	EVLİ	2	İLKOKUL	ÇİFTÇİ	-	BALLIPI-NAR

K7	KADIN	41	EVLİ	1	İLKOKUL	ÇİFTÇİ	-	BALLIPI- NAR
K8	KADIN	41	EVLİ	1	İLKOKUL	ÇİFTÇİ	-	BALLIPI- NAR
K9	KADIN	53	EVLİ	2	İLKOKUL	EV KADINI	-	GÖNEN

Katılımcılar 38-54 yaş aralığında yer almaktadırlar. Kooperatif ortaklarının yetişkin kadınlardan oluştuğu anlaşılmaktadır. Katılımcılar ile görüşmeler sonucunda kırsal alanda aktif emeği olan kadınların kooperatifçilikte de dayanışma ile kazanç sağlayacakları hakkındaki farkındalıkları son birkaç yılda oluştuğu tespit edilmiştir. Katılımcıların tümü evli ve çocuk sahibidir. Bu bağlamda anlaşılacağı üzere katılımcıların çocuklarını yetiştirdikten sonraki dönemlerde 38-54 yaş aralığında kooperatif kurduğu veya katıldığı bilgisine ulaşılmaktadır.

Eğitim açısından bakıldığında 6 katılımcı ilkokul, 1 katılımcı ortaokul, 1 katılımcının ise lise eğitimi almıştır. Katılımcıların eğitim seviyelerinin düşük olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Kırsal alanlardaki fırsat eşitsizliği eğitime yansiyarak katılımcıların eğitim düzeylerini tam anlamıyla gerçekleştirmekte önlerinde sıkıntılar olduğu anlaşılmaktadır.

Ekonomik gelirlerinin saptanmaya çalışıldığı soruda ise yaklaşık gelir durumları öğrenilmeye çalışılmıştır. Kırsal alanda yaşamaları sebebiyle geçim kaynakları çiftçilik ile büyükbaş veya küçükbaş hayvancılık yetiştiriciliğinden sağlamaktadırlar. Bu sebeple düzensiz gelir ve ürün sattıkça para kazanmalarından dolayı gelirlerini belirtmemişlerdir. Bunun yanında 3 katılımcının emekli maaşı bulunmaktadır. Emekli maaş ile gelirlerine katkı sunulan katılımcıların aynı zamanda ekonomik anlamda ekstra güçlenmeye sahip olduğunu ifade etmektedir.

Kentteki yaşam süreleri de ayrıca görüşme esnasında sorulduğunda ise bazı katılımcıların Balıkesir ili doğduğu yer olduğu veya evlilik ile birlikte Balıkesir'e geldikleri anlaşılmaktadır. Böylece Balıkesir'in kırsal alanlarında ikamet eden katılımcıların köken olarak Balıkesir'e bağlı bir hayat sürdürdükleri ve il sınırlarının dışına çıkmadığı sonucuna ulaşılmaktadır.

Araştırmanın örnekleminde Balıkesir ilinde Tarım Bakanlığına bağlı kadın kooperatifleri olarak belirlendiği için aktif faaliyet gösteren 3 kooperatifin ortakları ile görüşülmüştür. Balya Ilıca Mahallesi kooperatifinde 4 aktif üye, Ballıpınar Kooperatifindeki 4 aktif üye ile görüşülmüştür. Balya Ilıca Koope-

ratifindeki faaliyetler 4 ortak ile gerçekleştirilirken toplamda 7 üye olduğundan bahsederek 3 ortağın nöbetleşme sistemiyle katkı sağladıkları ve çok aktif olmadıkları belirtilmiştir. Ballıpınar kooperatifinde ise faaliyetler 4 ortak ile gerçekleştirilmektedir. Ancak; proje kapsamında üye sayısı 18'e çıkarılarak diğer ortakların da zaman zaman katkı verdiği belirtilmiştir.

5.2. Kooperatiflerin Güçlenme Mekanizması

Kooperatif kelimesi ile tanışmamış bireylerin şu an kooperatif faaliyetlerine aktif olarak katılım sağlayarak edindikleri deneyim neticesinde kooperatifteki yönetişim aşamasındaki yaklaşımları çerçevesinde şeffaflıkları ve örgütlenişleri anlaşılmaya çalışılmıştır. Kooperatiflerin güçlenme mekanizmaları için karar alınan uygulamalarının kooperatif tüzüğü ile uyumluluğu ve uygulanabilirliği irdelenmeye çalışılmıştır.

Sivil Toplum Kuruluşları demokratik örgütlenmeler olarak toplumda faaliyetlerini gösterirken kooperatiflerde de çift imza yetkisi ve genel kurulları yıl içerisinde alınan kararların şeffaflığı ve hesap verilebilirliği için önem arz etmektedir. Ballıpınar ve Ilıca kooperatifleri hem yönetimde hem de sahada aktif rol alan 4 ortaktan oluşmaktadır. Kooperatifçiliğin ortak karar alma mekanizmasının güçlü yapısındaki bütünlükçü niteliğini vurgulanmıştır.

“Kooperatif başkanımız proje ve fikirlerini yani ne yapılacaksa anlatıyordu. Her hafta toplanır üzerine konuşurduk olup olmayacağı hakkında oylardık. En az 15 kişi oluyorduk. Şu an herkesin yoğunlukları var. Bu yüzden toplanma zamanlarımız seyrelti. Çünkü proje faaliyetlerimiz başladı.” (K9).

Dayanışma olgusundan ortaya çıkan kooperatifçiliğin, toplumdaki anlamı kooperatifçilik faaliyetlerini de belirleyen unsurları arasında yer almaktadır. Bu bağlamsallığın ortaya konulabilmesi için yöneltilen soru etrafında katılımcıların oldukça istekli oldukları tespit edilmiştir.

53 yaşındaki K1, “Öyle bir heyecanla geliyoruz ki. Bir şeyler başarmaya başladık ya ne bileyim bizim için daha bir mutluluk” (K1).

“Ben en son katıldım aralarına, eşim çok istedi katılmamı. Ama şimdi rüyalarım giriyor artık burası. Sabah hemen buraya geliyorum” (K4).

Katılımcılar benzer ifadelerde bulunarak kooperatif faaliyetlerindeki heveslerine dikkat çekilmektedir.

Aynı zamanda “Sosyalleştik yani resmi bir şekilde” (K3).

İfadeleriyle de görüldüğü üzere kooperatiflerin aynı zamanda bir sosyalleşme aracı olduğuna da dikkat çekilmiştir.

Çalışmanın bir diğer tespitlerinden biri de kooperatiflerin aidiyet duygusunu kuvvetlendirdiğidir.

“Kooperatif benim için ikinci evim. Ben orada huzur ve mutluluk buluyorum. Hem kendimi orda daha geliştirmiş oluyorum. Ne bileyim evimden çıktığım an kendimi orada buluyorum.” (K9).

İfadesi buna örnek iken bir yandan da kooperatifçiliğin fedakârlıklar yaparak üretmek, birlikte kazanmaya değinilmektedir. Katılımcıların kooperatifi adeta evleri gibi özel bir alan olarak benimsedikleri ve içselleştirdikleri anlaşılmaktadır.

“Çok bir tempoyla çalışmak. Hayatımız değişti kooperatifle. Yani bütün yaz buradayız. Acaba ne yapsak, nasıl daha güzel olur. Alışverişlerimiz bile hep buraya. Hayallerimiz oldu burası” (K6).

Katılımcıların benzer şekilde ifadeleri toplumdaki örgütlenmelerin aidiyet duygusunu güçlendirdiği sonucuna ulaşılmaktadır. Bu durumda ise geleneksel yapı gereği özel alanın kamusal alana çalışma alanından ziyade bir sosyal yardımlaşma, dayanışma ve sosyalleşme amacı olarak görüldüğünü söylemek mümkündür. Böylece katılımcıların kooperatifi çalışma alanı olarak görmekten çok faydalı olma ve fayda kazanma alanı olarak gördükleri anlaşılmaktadır.

Kooperatiflerin güçlenme mekanizmasında katılımcıların farkındalıkları oldukça önemlidir. Katılımcıların kooperatifçilik hakkındaki farkındalık düzeyleri ile güçlenme pratikleri geliştirilebileceği ve sürdürülebilirliğine katkı sunulacağı düşüncesinden yola çıkarak katılımcıların kooperatifçilik hakkındaki farkındalık düzeylerini ölçmek amacıyla sorulan sorulara ise vermiş oldukları yanıtlar benzer özellik taşımaktadır. Ancak 9 katılımcıdan 2 tanesi kooperatifçiliği hiç bilmeden kooperatif ortağı iken 7 katılımcı ise kooperatifler hakkında araştırmalar yaptıklarını ifade ederek farkındalık sahibi olmuşlardır.

“Evet, hep araştırırdım kadının güçlenmesi için. Özellikle Almanya’da başlamış kooperatifçilik. Türkiye’ye sonradan gelmiş. Ben de Isparta’da bir kooperatif görmüştüm. Ekonomik özgürlüğü olmayan kadınlar evde ürettiklerini gönderip para kazanıyorlardı.

Kadınlar kooperatifte birleşirse zaten çalışmanın ve hayatın her aşamasında kadınlar rol alıyor. Ama bunu birlikte yaparsalar daha güçlü olacaklarını düşünüyordum. Ben üye olalı 5-6 yıl oldu. Ben kooperatifçiliği çok merak ediyordum ve araştırıyordum. Daha önce girmeyi isterdim ama bana denk gelmemişti. Sonra bu koynun projesini duydum ve ilk başvurulardan biriyim. O günden bugüne hep birlikte oldukça iyi yol aldığımızı düşünüyorum. Birlikte öğrendik. Hem sosyal hem de ekonomik anlamda değer kattı.” (K9).

Katılımcının psikolojik, ekonomik ve toplumsal anlamda kendisini güçlü kıldığı söylenebilir. Çünkü güçlenme hem psikolojik hem de toplumsal bağlamıdır. Kooperatif faaliyetlerine aktif olarak katılım sağlayan ve katkı sunan üyelerin güçlenme olgusu etrafında faaliyetlere katılımlarında da bilinç düzeyleri kooperatiflerin sürdürülebilir çalışmalar yapması için önemli bir unsur arasında yer aldığı dikkat çeken olgulardandır. K9 güçlenme olgusuna dikkat çekerken K5 farklı yönde bir cevap vermiştir.

“Üye olmadan önce bu kadar bilmiyorduk. İçine girince öğrendik.” (K5).

Katılımcının ifadesiyle kooperatifçilik hakkında bilgi sahibi olmadan kooperatifte yer aldığını ve süreçlerde öğrenerek çalışmalara aktif katılımın önemli olduğu anlaşılmaktadır.

Kooperatifçiliği, kooperatif faaliyetlerinin öznesi olduğunda farkına varan K1 süreci bir öğrenme aracı olarak da ele almaktadır.

“Biz Nisan ayında kurulduk, Kasım ortasında da Güney Marmara Kalkınma Ajansının eğitimleri vardı. Proje hazırlamak gerekiyordu. İşte projede şunlar olur falan diye anlatıyorlardı. Melek Hanıma ‘tamam bizde proje yazalım ama proje ne demek Allah aşkına melek hanım diye neyi alacağız nasıl yazacağız?’ diye sorduk ve biz projenin ne demek olduğunu bile bilmiyorduk, anlattular sağ olsun. Projeyi yazdık, hibemizi aldık.” (K1).

Kooperatif faaliyetlerinin aynı zamanda kırsal alanlarda yaşayan toplumlar için öğrenme aracı olduğunu ve çevrelerine de rol model olarak kooperatifçilik hakkında farkındalığın artması ve yaygınlaştırılmasında etkin konumda olduklarını ifade etmek mümkündür.

5.3. Kalkınmanın Temel Nüveleri Olarak Kooperatifçilik

Kooperatiflerin yoğun emek ve fedakârlıklar ile üretimlerini gerçekleştirmesi, buldukları mekânın da kalkınmasına sundukları katkılar araştırmanın sorunsalını oluşturmaktadır. Bu çalışma aynı zamanda kalkınmayı kadın kooperatifçiliği olgusunu toplumsal cinsiyet eşitliği perspektifinden ortaya koymayı irdelediği için kooperatif ortaklarına konu hakkında sorular yöneltilmiştir. Katılımcıların kalkınmayı güçlenebilme olgusu ile temellendirdiği anlaşılmaktadır. Ancak; kalkınmayı kadın kooperatifçiliği perspektifinden incelemektedirler. Bu bağlamda “*Kadınların eve para götürmesi*” (K1) ifadesi ekonomik güçlenmede kadın emeğine dikkat çekilmiştir. Katılımcılara kooperatif faaliyetlerine ilişkin görüşleri de oldukça önemlidir.

“Çok daha fazla yabancı insanlar gelmeye başladı. Hani biz paylaşım yaptıkça Bursa’dan, Balıkesir’den sürekli hep Instagram’da gördük geldik diyenler oldu. Geldiklerinde mesela yapabilecekleri bir şey yoktu. Bakkaldan alıp yiyebiliyorlardı. Şimdi hani gelen bir şeyler içebilecekleri, yiyebilecekleri bir yer ve burası kadın kooperatifi olduğu için herkes ailesi ile rahat bir şekilde gelebiliyor. Sayemizde Vali de burayı görmeye geldi.” (K6).

İfadesiyle aynı zamanda kadın kooperatiflerinin sunmuş oldukları hizmetin kırsal turizm açısından da önem arz ettiği ve turizmi çeker niteliğe sahip olduğu anlaşılmaktadır. Üretme ve tanınmaya yönelik olarak kalkınma boyutuyla da ilişkilendirildiğinde dikkat çekilmiştir. Özellikle kooperatiflerin faaliyetlerinin artırılması amacıyla başlama aşamasındaki projeleri için K9, “*emeklemeden, yürünmez*” metaforuyla çok önemli bir noktaya dikkat çekmektedir. Bu girişimlerin ciddi bir emek gerektirdiğine ve böylelikle tecrübe edinileceğine yer vermiş olmaktadır.

“Yani bundan sonra umarım her şey bitince her şey rayına oturunca herkes parasının alabilecek” (K3).

Katılımcının ifadesi diğer katılımcıların görüşleri ile benzerlik taşımaktadır. Projelerin kurulmasının ekonomik açıdan zorluğuna dikkat çeken K1 ise “*Maddi olarak da kooperatifimizin borcu harcı yok diyeyim. Yani kendini dön-dürüyor.*” diyerek örgütlenmedeki dayanışma olgusuna dikkat çekmektedir. Bu bağlamda kooperatifçilik faaliyetlerinin teorik altyapı bağlamsallıkları ve derin-sellikleri ise dayanışma temelindeki birlik olma duygusu ile var olduğunu dile getirmek mümkündür.

Kalkınmanın mekânsal boyutunun anlaşılmasında ise katılımcıların gösterdiği dünyasında yer alarak tanınırlığına dikkat çektiği tespit edilmiştir.

“Mor soğan yetiştiriyoruz. Seda Sayan’ın programına ve Masterchef’e çıktık soğanlarımız. Böylece Erdek ilçesi duyuldu.” (K5).

“Bizim sayemizde reklam oldu Erdek ilçesi, yatırım için arsa sorunları var. Tatile gelenler oldu. Sahile sifiriz çünkü” (K6).

Katılımcılar buldukları ilçeye talebin arttığına dikkat çekmiştir. Burada popüler kişi ve programların etkisinde kalarak bu şekilde medyada görünür kalarak değerli olduğu katılımcı tarafından dile getirilmektedir. Özellikle son zamanlarda kooperatifçilik ve kadınların içerisinde bulunduğu kadın kooperatiflerinin bu konuda değer kazandığını söylemek mümkündür. Nitekim programlar ile görünürlüğüne katkı sunulan kooperatifler buldukları ilçelerin de isminin duyulmasına ve kırsal turizmin gelişmesine katkı sunmaktadır.

Katılımcıların yeniliklere açık olup olmadığını irdelemek amacıyla sorulan sorulara katılımcıların cevapları gençlerin teknolojik alanda okur-yazarlık anlamındaki yetkinliklerinden yararlanma ve aktif katılımlarının önemli olduğu doğrultusundadır.

“Kooperatiflerin ilerlemesi için eğitimli gençlere de ihtiyaçları var. Telefon ve bilgisayar kullanmayı bilmiyoruz. İletişim noktalarında, satış ve projelerin yapılmasında gençlerimiz yapıyor. Biz arka planda üretimdeyiz. O yüzden gençlerin büyük etkisi var.” (K9).

İfadesiyle gençlerin katılımına önem verdikleri ve gelişimin gençlerin de emekleriyle değer bulacağına dikkat çekmektedir.

5.4. Kalkınmada Kadın Ayak İzleri

Çalışmanın bu bölümünde kadın ortaklardan oluşan kooperatiflerin kalkınmadaki rolü irdelenmeye çalışılmıştır. Bu anlamda ise katılımcılara kadın kooperatiflerinin ne tür faaliyetler olmalı ve ne tür desteklere ihtiyaç duyulduğu anlaşılması amacıyla sorulan sorulara verilen cevaplar kadınların öğrenilmiş toplumsal cinsiyet rollerinin dışında da başarılı olduğuna dikkat çeker niteliktedir.

“Yani erkeklerle çalışıyorsa kadınlar da yapabilir. Niye yapamazsın? Kadınlar daha fazlasını yaparlar. Hamur kömür gözleme mi

yapıyor? Kadınlar başka şey de yapıyor. O büyük otobüs şoförü kadınlar var. Tır şoförü kadınlar var. Ne bileyim işte asker olan kadınlar var yani.” (K4).

Şeklindeki ifadesi ile kadının güçlenmesinin önemli olduğuna dikkat çekerken tüm katılımcılar benzer cevaplar vermiştir.

“Bir kadın her yerde olmalı. Kadın her şeyi başarabilir.” (K8).

“Erkekler çalışıyorsa kadınlar da yapabilir. Niye yapamam?” (K4).

Katılımcılar özellikle kırsal alanlarda kadınların aktif rol almasının ve desteklenmesinin önemi vurgulamaktadır. Ancak öğrenilmiş toplumsal cinsiyet rollerinin faaliyetlerdeki aktif katılımı etkilediğini göz ardı edilmemelidir. Bu anlamda rolün öğrenilmesinden önce toplumsal cinsiyet kavramını sosyolojiye kazandıran Oakley’e değinmek faydalı olacaktır. Bu noktada toplumsal cinsiyet “biyolojik olarak kadın veya erkek cinsiyetinden farklı olarak eril hâkimiyetin olduğu toplumun kadına ve erkeğe atfettiği rollerin tanımlanmasında kullanılmaktadır” (Oakley, 1972; Connell, 1998). Bu roller toplumsal ve kültürel olarak inşa edilirler ve temeli eşitsizliğe dayalı olarak kurgulanmıştır. Rolün öğrenilmesi de bu bağlamda toplumsal pratiklerle gerçekleştiriliyorken kooperatif faaliyetlerinin ‘dişil beceriler’ ve ‘eril beceriler’ olarak toplum tarafından kategorize edilmesi günümüzde çalışmaları olan Connell’in *cinsiyet rolü teorisini* de çağrıştırmaktadır. Cinsiyet rolü teorisi derinlikli olarak kadınların ve erkeklerin toplumsal ilişkilerdeki konumları üzerine yoğunlaşmaktadır. Toplumdaki konumlar rolün öğrenilmesi ile gerçekleşmektedir. Connell’a göre “bu rolün öğrenilmesi, toplumsallaşma veya içselleştirme aracılığıyla gerçekleşmektedir. Böylece sosyalleşme sürecinde kadınlık karakteri kadınlık rolüne, erkeklik karakteri de erkek rolüne göre üretilmektedir” (Connell, 1998:79). Bu durumda toplumun sunduğu ve öğrettiği durumlara göre gündelik hayat pratiklerinde karşımıza çıkarmaktadır.

“Kadınlar daha fazlasını yaparlar. Hamur kömür gözleme mi yapıyor?. Kadınlar başka şey de yapıyor. O büyük otobüs şoförü kadınlar da var” (K4).

Katılımcıların toplumsal cinsiyet rollerine dikkat çeken ifadesi kadınların öğrenilmiş toplumsal cinsiyet rollerinin dışına çıkabilmesi gerektiğini vurgulamaktadır. Altındal’a göre “toplumsal cinsiyet olgusu etrafında yapılacak toplumsal yapı analizinde cinsel rol teorisinden uzaklaşılması gerekmektedir”

(Altındal, 2022:3421). Öğrenilmiş toplumsal cinsiyet rollerinin dışına ise kadın girişimcilerin aktif rol aldığı tarımsal kalkınma kooperatifleri faaliyetleri aracılığıyla çıkılmasının mümkün olduğu söylenebilir.

Kooperatiflerin altyapısının güçlendirilmeye ihtiyaç duyması nedeniyle K7, “kooperatiflere eğitim ve proje yazma desteği verilmesi yönünde değerlendirmeler yapılıyor, sağ olsunlar bize hep destekçiler” ifadesinin yanında kooperatiflerin geliştirilmesinde Balıkesir Büyükşehir Belediyesinin katkı sunduğu belirtilmiştir.

“Bize Büyükşehirden destek var. Her zaman arkamızda. Hem ne zaman telefon açsak ulaşıyoruz. İşimiz görülüyor” (K3).

“Mesela bize okul verilmesini önerdiler. İlçe Milli Eğitim’den okul tahsis edildi. Büyükşehir Belediyesi hep destekçi. Binamızı onlar düzenledi.” (K8).

Katılımcıların tümü benzer ifadelerde bulunarak yerel yönetimlerin kalkınma için uygulamalarının sahada anlam bulduğuna değinmişlerdir.

Kooperatif ortaklarının tümü toplu halde çok çalışarak üretmenin kooperatifleri geliştireceğini vurgularken K4 ve K9’un özellikle vurguladığı gibi kooperatiflerdeki kadın dayanışmasının temele alınmasının gerekli olduğunu dillendirmişlerdir.

“Birlik ve beraberlikle. Güçlerini birleştirerek. ‘Birimiz hepimiz, hepimiz birimiz’ sözüne istinaden beraber olursak kooperatifler güçlenir.” (K9).

“Yapılmayanı yaparak yani ne bileyim işte çevrede olmayan bir şeyi başararak” (K4).

Çevrelerinde fark yaratmanın görünürlüğü ve katkıyı güçlendirdiğine dikkat çekilerek kadın kooperatiflerinin yenilikçi yapılara sahip olduğunun anlaşılmaktadır.

Kooperatiflerin kalkınması için destekler oldukça önemlidir. Bu bağlamda katılımcılara yönelik desteklerin artırılması vurgulanmaktadır.

“İlk önce kadının maddi olarak kalkınması sonra da sosyal olarak güçlenmesi geliyor herhalde. Bizim kırsalda böyle. Kadın kendisini maddi olarak güçlü hissederse sosyal olarak da güçlü hisseder. Ben öyle gözlemliyorum. Bunun için kadınlarımızın ürettiklerinin değer kazanması ve katma değer olarak karşılığını alması gere-

kiyor. Ürettiğini paraya çevirirse, parası olan kadın güçlenmeyi daha çabuk kavıyor.” (K9).

Katılımcı 9’un bu ifadesiyle toplumsal dinamiklerin güçlenmedeki önemine değinmektedir. Bu anlamda yerel yönetimlerin desteği kooperatiflerin kalkınma süreçlerinde aktif rol alması için oldukça yerindedir.

“Güney Marmara’dan projeye aldık. Onun yanı sıra işte Balıkesir Büyükşehir Belediyesi binamızı onararak ne bileyim çalışmayı yaparak maddi destek gördük. Yani şu an biz kendi cebimizden örneğin 5 kuruş para harcamadan bu kadar malzemeyi bu kadar eşyalı bir kooperatif kurabildik” (K4).

Katılımcı 4’ün de vurguladığı gibi yerel yönetimlerin pozitif ayrımcılık eksenindeki uygulamaları, kooperatifçiliğin gelişimine katkı sağlayarak uygulamaların sürdürülebilirliğini ve kadınların güçlenmesini amaçlamaktadır.

5.5. Kırsal Alanların “Dişil” Çözüm Anahtarı: Kadın Kooperatifleri

Özellikle kırsal alanlarda faaliyet gösteren ve Tarım Bakanlığına bağlı kadın kooperatiflerinin irdelendiği bu çalışmada kooperatiflerin kalkınmadaki rolü için kooperatif ortaklarının kırsal alanlardaki faaliyetleri için kooperatif kurarken karşılaşılan olaylar ekseninde örgütlemenin temelinde yatan sorunların derinlikli olarak anlaşılması söz konusudur.

“Çok zor üye bulduk. Kurulmak için 9 üye gerekiyordu. Kendi yakınlarımızı yapmaya çalıştık hep. Dışarıdan gelen olmadı. Bize inandırdılar çünkü.” (K5).

Katılımcı 5 dayanışma kültürünün oluşturulmasına dikkat çekerken Katılımcı 8 ise *“Tüzükleri anlamakta çok zorlandık”* ifadesiyle kooperatifçilik hakkında daha önce kurumsal bir bilgi sahibi olmadığı ve süreç içerisinde öğrendiklerini belirterek özellikle girişimleri için yönelimlerinin *“işte batacaklar”* gibi söylemlerle engellenmeye çalışıldığı anlaşılmaktadır.

Kooperatifçilik tarihsel anlamda İngiltere’de, işçiler tarafından başlatılan tüketim kooperatifçiliği ile ortaya çıkarak toplumların ortak ekonomik ve sosyal amaçlarını gerçekleştirmek için bir araya geldiği organizasyon yapılarıdır. Bu bağlamda kooperatif ortaklarının ticari ve sosyal aktiviteler etrafında toplanmasını sağlayarak güçlenme olgusunun temelleri atılmaktadır. Tarımsal kalkınma

kooperatiflerinin tüzüğünün geniş olması sebebiyle, kırsal turizm, gıda üretimi ve tarımsal alan uygulamaları yapılmaktadır. Görüşmelerin gerçekleştirildiği katılımcılar da kırsal alanlarda yaşadıklarını ve ürettiklerinin değer görmesini amaçladıkları tespit edilmiştir.

“Köyde oturduğumuz için köylünün ürettiği her şeyin değer kazanması kooperatifler ile olacağını düşündük. Süt üreticisiyiz, tarım yapıyoruz, küçük aile işletmemiz var. Bunların bir şekilde değer kazanması gerekiyor.” (K9).

Kırsaldaki emeğin tarımsal kalkınma kooperatiflerin aracılığı ile değer bulması öngörülmektedir. Ortak ekonomik yarar amacıyla üreticilerin kooperatiflere ortak olması kırsal alanların gelişmesi için de yapılacak faaliyetlerin sürdürülebilir olmasına anlam katmaktadır. Bu bağlamda katılımcılara kooperatif ve kırsal alanlar eksenindeki faaliyetler kapsamında kırsal turizmin canlanması ve talebin çoğalması söz konusudur.

“Turizm çoğaldı, köyümüz sayemizde tanındı” (K6).

“İstanbul’dan kahvaltıya geliyorlar. Buraya yerleşmek istiyorlar. Köyümüzü geziyorlar” (K7).

Balya ilçesinde faaliyet gösteren K1 ise kooperatiflerin yaygın olmayan ürünleri üretmesinin önemine dikkat çekerek ekonomiye katkı sunulacağını öngörmektedir.

“Farklı ürünler yetiştirmek istiyoruz. Bir ürün var aklımızda. Ondan un da üretebiliyoruz çölyak hastaları için. Çok faydalı. Üretim izinlerimizi aldık, etiketlerimiz artık kullanır hale getireceğiz. Ama pazar yani satışı sorun” (K1).

Böylece tarımsal alanlarının işlenmesine ve yapılmayanı yaparak emeğin değer görülmesi sonucunda kalkınmaya katkı sunulacağı nitelenmiştir. Katılımcılar görüşmeler sırasında kalkınma kavramını dile getirmeden gündelik yaşam pratiklerindeki kalkınma katkılarını ifade etmeye çalışmaktadırlar. Katılımcıların güçlenme olgusunu gündelik yaşamına yaymaları ve bu anlamda da kooperatifçiliğin güçlenme aracı olması kırsal alanlardaki gelişim süreçlerinde de etkili olduğunu nitelemektedir.

“Bana oldukça katkı sağladığı için yakın çevremde de görülüğünü fark ediyorum. Benim üretkenliğimi, başarıyı görenler ‘keşke bizler de senin gibi kooperatife katılabilsedik’ düşüncesindedir” (K9).

Kooperatifçiliğin yaygınlaşma göstergelerinden biri de kooperatif ortaklarının sosyal ve ekonomik olarak güçlenmiş olmalarının yaşadıkları çevrede de görünür olmasından kaynaklanmaktadır.

5.6. Kooperatifçiliğin Kadın Yüzündeki Derin Çizgiler

Çalışmanın son bölümünde ise katılımcılara “*Kooperatifinizi gelecekte hangi aşamada ne tür faaliyetlerde görüyorsunuz? Ortağı olduğunuz kooperatifte neyi değiştirmek isterdiniz?, Kooperatifçiliği öneriyor musunuz?*” soruları yöneltilmiş ve katılımcılar gelişim odaklı olarak cevaplar sunmuştur. Özellikle kadın girişimcilerden oluşan kooperatiflerin cinsiyet temelli ayrımcılığa maruz kaldıkları anlaşılmaktadır.

“Kadının belli bir yeri var, çizgisi var. Her şeyi yapamaz diye düşünenler başaracağımıza inanmadılar, güldüler. Ama yaptık ve çok şükür başardık. Daha çok öğreneceğiz” (K8).

“Bir gün çok zengin olmak istiyoruz artık” (K1).

“2-3 yılda bir başka bir şeyleri deneyebilecek hale gelmek” (K2).

“Dünyanın tanıdığı bir kooperatif olmasını dilerim” (K9).

Katılımcıların tümü benzer ifadeler vererek kadınların kooperatif yoluyla güçlendiğini vurgulamaktadırlar. Hedefleri olan kooperatif ortaklarının bütünlükü faaliyetleri hem ekonomik hem de toplumsal anlamda gelişimin sürdürülebilirliği için önem arz etmektedir.

Kooperatifin faaliyetlerinin görünürlüğü de yine kırsal kalkınma için oldukça önemlidir.

“Yani ne kadar çok üretirsek ve sosyal medyada ne kadar çok paylaşsak bizim için çok çok daha iyi” (K8).

Son olarak kooperatifçiliğe başlama sebepleri hakkında bilgiler sunan katılımcılar dayanışma olgusunun temelinde bir araya geldiklerini belirtmişlerdir.

“Biz bunları kafe olarak yapsaydık şahsi olacaktı ama şimdi kooperatifinden geliyoruz dediğimiz zaman her şey çok başka oluyor.” (K1).

“Çıkarımız olduğu için kurdunuz diyorlar bize. Öyle değil bir şeyler başarmak için kurduk biz bunu. Herkes bizim kafada değil. Bugün iş yapsa akşamına para istiyor. Kooperatifçilik böyle değil.

Yardımlaşmak önemli.” (K2).

Özellikle kadınların güçlenmesine birlik olmanın önemine ve dayanışma ile başarının geldiğine dikkat çekilmektedir. Nitekim kooperatifler kadınların kolektif anlamda güçlenmelerini amaçlamaktadırlar. Bu sebeple kooperatif ortakları, şirket ve taşeron işletmelerde çalışan işçiler gibi günlük ücret değil; toplumsal ve ekonomik kazanımla dayanışma temelinde güçlenmektedir.

“Biz dernek görmüştük. Beraber üretim satıyorlardı. Dilek Hanım da siz de kooperatif kurun dedi. Hani beraberlik bir birlik olup kadın gücüyle hareket edip böyle yapabilirsiniz dedi. Hadi bizim de bir kafamızda yattı, yani ne diyelim, neden olmasın dedik başladık.” (K5).

Kooperatifçiliği kadın hareketi olarak değerlendiren K3, diğer kooperatifteki kadın arkadaşlarının düşüncelerini kadın direnişi temelinde vurgulamaktadır.

“Mesela şu an işte bir çalışma yerimiz oldu. Ne bileyim işte böyle sağa sola giderek böyle bir sosyalleştik, bir direniş geldi. Hani biz de memnunuz.” (K3).

“Kooperatifleşmek birleşmektir. İnsanlara ekonomik ve sosyal birlik her zaman güc katar.” (K9).

Bu anlamda birlik ile kalkınmanın gerçekleşeceği ifadesiyle kooperatif olarak sahada aktif rol alan kadınların kalkınmadaki rolü ve güçlenmesi faaliyetlerin sürdürülebilirliği için de zemin oluşturmaktadır.

SONUÇ ve DEĞERLENDİRME

Bu çalışma kooperatifçiliğin kadın yönünü ve içerimlerini sosyolojik perspektifle irdelemeyi hedeflemiştir. Kırsal kalkınmanın önemli bir alanı olan kadın kooperatifçiliği bu noktada son yıllarda özellikle güçlenen ve güçlenme olgusu yönelimli bir çizgide ilerlemektedir. Bu ilerleyiş kadınların yalnızca bireysel anlamda değil ekonomik, toplumsal ve kolektif anlamda da güçlenme öykülerine zemin hazırlamıştır. Ev içindeki geleneksel rollerle eşleştirilen ve cinsiyetçi bağlamda eşitsiz düzlemde emek piyasasından geri çekilen çektirilen kırılgan grup olan kadınların ve haliyle kadın emeğinin boyutu ile içerimleri tam da bu noktada anlamsallık kazanmaktadır. Öyle ki kamusal çıkan ve kadın dayanış-

ması temelli olarak yüksek sesle topuklarını duyuran kadınlar kırsal alanın temel dinamikleri içerisinde de güçlenmeye ve de emeğin evrimleşen boyutunda özgürleşmeye başlamaktadırlar. Bu öykü kadın dayanışmasının ve gücünün en önemli göstergeleri olmaktadır. Gerek eğitim seviyesindeki düşüklük gerekse çalışma hayatındaki aktör özne olamama sonuçlarının önemli bir çıkış noktası kırsal alanın kooperatifler yoluyla kendisini var etme ile gerçekleştirebilme noktalarında görünür kılınmaktadır.

Balıkesir ilinin 3 kadın kooperatifinde gerçekleşen bu çalışma kapsamında gerçekleştirilen derinlemesine mülakatlar sonucu ve araştırmacının gözlem notları sayesinde ulaşılan sonuçlardan biri de kooperatiflerin kırsaldaki kadının güçlendirilmesini sağlamasıdır. Kırsaldaki tarım uygulamaları, hayvancılık yetiştiriciliğinde aktif rol alan kadınların ürettiklerinin katma değere dönüştürülmesinde kooperatifler projeleriyle öncülük etmektedir. Gerçekleştirilen projeler sonucunda ürünlerin pazara ulaştırılması ve kırsaldaki kadının ekonomik anlamda güçlenmesi kırsal kalkınmanın ayaklarından biri olduğunun anlaşılmasına neden olmaktadır.

Çalışmada ulaşılan bir diğer sonuç ise, faaliyetleri ile görünürlük sağlayan kooperatiflerin buldukları alanlara kırsal turizmi çeken proje fikirleri kırsal alanlarda yaşama talebini de artırdığıdır. Bu bağlamda kırsal turizm ve kırsal alanın gelişimi için başvuruya açılan teşvik ve hibelerin nitelikli başvuruları için ön hazırlık niteliğindedir. Kırsalın canlanması ise var olan kadın emeğinin karşılığını alabildiği sürece gerçekleşmesi mümkündür. Kadın kooperatifleri kadın girişimciliği ekseninde kadınların sosyalleşme ve güçlenme aracı olarak faaliyet göstermektedir. Ancak burada önemli olan nokta ise var olanı yeniden kurmaya çalışmak veya -miş gibi yapmak değil; gerçek anlamda sürdürülebilir olması amacıyla üretmek ve güçlenmektir. Böylece kırsal kalkınma için çağrıya çıkılan teşviklerden yararlanmak sürdürülebilir kalkınma açısından da oldukça değer taşımaktadır. Ayrıca bu çalışmada kooperatifler yerel üretimin ve kalkınmanın sağlanmasında önemli rol oynamakta olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Tarımsal alanların işlenmesi, kırsalda istihdam sağlamak, sosyal ve ekonomik yetkinleşmeye katkıda bulunmak gibi görevleri üstlenen tarımsal kalkınma kooperatifleri çalışmanın başında da belirtilen güçlenme ve dayanışma olgularının varlığını görünür kılmıştır. Buna ek olarak kooperatif olmanın getirdiği birlik ve beraberlik temelindeki dayanışma dinamikleri toplumsal anlamda da gözden kaçırılmayacak özelliktedir. Nitekim kırsal alanda yaşayan ve faaliyet gösteren kooperatif ortaklarının kamusal alana girişi, kırsaldaki yapısal eşitsizliklerin

dönüştürülmesi ve cinsiyet temelli güçlendirilmesi hem ekonomik gelir hem de sosyal ağlar bağlamında kurumsal hak ve hizmetlerin hak temelli olması ile ilgili kaynaklara erişim sağlanmasında kooperatifler aracı rol üstlenmektedir. Dolayısıyla ataerkil düşüncenin getirdiği toplumsal cinsiyet rollerinde ev içi cinsiyete dayalı eşitsiz işbölümü ve güç ilişkileri kadınların üretimde aktif rol al(a) mamasıyla ilişkili olması söz konusudur. Ancak kooperatifler ile kadın emeği değer olarak dönüştürülmektedir. Buna ek olarak kooperatiflerin sosyalleşme aracı olarak da görüldüğü sonucuna ulaşılmıştır.

Gerçekleştirilen faaliyetlerdeki karar alma süreçleri demokratik temelde de yankı bulmaktadır. Bu durum ise kooperatiflerin aynı zamanda kadınların beşeri sermayesine, istihdam edilebilirliğine etkin şekilde katkıda bulunduğunu ve kırsal alana olan talebin de kadın eliyle artırılmasını sağlamıştır. Kooperatiflerdeki faaliyetlerin kırsal turizm, tarımsal alanların işlenmesi ve emeğin ekonomik kazanca dönüşmesi ekonomik yaşamda da güçlenmeyi artırmaktadır. Bu güçlenme ise kırsaldaki kadınların kooperatifler ile kırsal alanları değerlendirdikleri ve çeşitli teşvik ve hibeleri kullanarak kırsalın kalkınması için önemini yansıtmaktadır. Kırsal alandaki farkındalığın artırılması, faaliyetlerin sürdürülebilirliği ve ileriki süreçteki sürdürülebilir kalkınma temelli çalışmalar için de yaygınlaştırılmasında kilit rol almaktadır.

Son olarak BM'nin Sürdürülebilir Kalkınma Hedefleri arasında yer alan 17 temel ilkenin 6 ilkesi kooperatifler yoluyla güçlendirilmeye çalışıldığı sonucuna ulaşılmıştır. *Yoksulluğa Son, Nitelikli Eğitim, Toplumsal Cinsiyet Eşitliği, İnsana Yakışır İş ve Ekonomik Büyüme ve Eşitsizliklerin Azaltılması* ilkeleri kapsamında kooperatifçilik ile kırsal alanlarda da farkındalık oluşturulmuş ve uygulanabilirliği yaygınlaştırılmaya çalışılmıştır. Kooperatiflerin kırsaldaki üretime teşvik etmesi *Yoksulluğa Son* ilkesi ile ilişkilendirilirken kooperatiflerin projeleri ve faaliyetleri *Nitelikli Eğitim* ilkesini uygulamaktadır. Özellikle kırsal alanlarda kadının aktif emeğinin karşılık bulmaması gibi sosyolojik sorunlar için kooperatifler aracılığı ile iş sahaları oluşturularak *Toplumsal Cinsiyet Eşitliği* ve kalkınmaya da zemin hazırlayan faaliyetlere teşvik edilerek *İnsana Yakışır İş ve Ekonomik Büyüme* ilkeleri ele alınmaktadır. Sosyal devlet kapsamında hizmetlerin erişilebilir olması için Sivil Toplum Kuruluşları için oldukça önemlidir. Kırsal alandaki topluma ulaşmak için de kooperatifler bu Sivil Toplum Kuruluşları arasında da yer almaktadır. Kooperatiflerin faaliyetleri ile kalkınma planlarına destek verilerek *Eşitsizliklerin Azaltılması* ilkesi temel alınmıştır.

Bu doğrultuda kalkınma yalnızca ekonomik değil holistik perspektiften irdelendiğinde kadın kooperatiflerinin özellikle toplumsal amaçlarının güçlendirilmesi yönünde teşviklerin artırılmasına gereksinim duyulmaktadır. Bu teşvikler ile kırsal alanlar güçlenerek kırsal kalkınma için farkındalık oluşturulması ve kooperatiflerin faaliyetlerinin güçlenerek tam da bu çalışmaya başlık olarak seçilen kırsal kalkınmanın aynaya yansıyan kadın yüzlerinin aydınlık çizgilerle karşımıza çıkması gerçeğini derin etkilerle güçlenerek ve özgürleşerek duyarsanacaktır.

KAYNAKÇA

- Altındal, Y. (2016). *Türkiye’de Turizm Sektöründe Kadın Girişimciliğinin Gelişiminin İncelenmesi: Batı Akdeniz Bölgesi-Güney Ege Bölgesi Karşılaştırması*, Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, Isparta.
- Altındal, Y. (2022). ““Ne Kadar Erkeksin?” Hegemonik Erkeklik Kavramının Sosyolojik İrdelenmesi”, *Social Mentality And Researcher Thinkers Journal (Smart Journal)*, 7(53), 3417-3427.
- Arıkan, S. (2004). *Girişimcilik, Temel Kavramlar ve Bazı Güncel Konular*. Siyasal Kitapevi, 2.Baskı, Ankara.
- Arslan, A. ve Çağlayandereli, M. (2016). *Günelik Yaşamı Anlamak, Paradigma Akademi*, İstanbul.
- Boserup, E., (1970). *Women’s Role in Economic Development*, New York: St. Martin’s Press.
- Connell, R.W. (1998). *Toplumsal Cinsiyet ve İktidar-Toplum, Kişi ve Cinsel Politika* (Çev.: Cem Soydemir), Ayrıntı Yayınları, İstanbul.
- Ecevit, Y., (2000). *Çalışma Yaşamında Kadın Emeğinin Kullanımı ve Kadın-Erkek Eşitliği, Kadın Erkek Eşitliğine Doğru Yürüyüş Eğitimi, Çalışma Yaşamı ve Siyaset* (Usage Of Women Labour in Working Life and Gender Equity, Training Through Gender Equity, Working Life and Politics). TÜSİAD.
- Emiroğlu, M. (2022). *Kooperatifçilik & Kadın Kooperatifleri*.
https://ticaret.gov.tr/data/5d41e48b13b87639ac9e02df/7458fc6b5805cfbbaf4a3f0d76a_d0bf5.pdf Erişim Tarihi: 06.11.2023.
- Ertürk, Y., (2004), “Considering The Role of Men in Gender Agenda Setting:Conceptual

and Policy Issues”, *Feminist Review*, (78), 3-21.

Furat, M. (2013). *Rural development and women's empowerment : the case of rural women's organizations in Turkey* [Ph.D. - Doctoral Program]. Middle East Technical University.

International Cooperative Alliance, (2015). *The World Co-operative Monitor: Exploring The Co-operative Economy - Report 2015*, Prepared by ICA.

Jarvis, H., Kantor, P. ve Cloke, J. (2012). *Kent ve Toplumsal Cinsiyet*. (Y. Temurtürkan, Çev.). Ankara: Dipnot Yayınları.

Kabeer, N., (1994), *Reversed Realities: Gender Hierarchies in Development Thought*, Londra, Verso.

Karakuş, Ş. (2023). “Kadın Kooperatiflerinin Başarısında Yönetmel Yetkinliğin Etkileri: Karşılaştırmalı Örnek Olay Analizi”. *Parion Akademik Bakış Dergisi*, 2(1), 14-27.

Koçtürk, O. M. (2006). “Türkiye’de kooperatiflerin vergilendirilmesi”. *Yönetim ve Ekonomi Dergisi*, 13(2), 119-136.

Kümbetoğlu, B., (2001). *Kentsel Alan ve Yerel Yönetimlerde Toplumsal Cinsiyet*, (İç.) Yerli Bir Feminizme Doğru, Ed: Aynur İlyasoğlu, Necla Akgökçe, İstanbul, Sel Yayınları.

Mülâyim, Z. G. (2013). *Kooperatifçilik*, (7. Baskı). Yetkin Yayınları, Ankara.

Oakley, A., (1972). *Sex, Gender and Society*, Temple Smith, London.

Öksüz, E. (2012). “Kooperatifçilik Kavramı ve İlkelerinin Işığında, Türkiye’de Köy Kalkınma Kooperatifleri”. *Journal of Social Policy Conferences*, 0(31), 329-358.

Özdemir, G. (2008). “Günümüz Kooperatiflerinde Dönüşümün Örneği: Kadın Kooperatifleri”. Türk Kooperatifçilik Kurumu tarafından 9-10 Ekim 2008 tarihinde düzenlenen XIX. Milletlerarası Türk Kooperatifçilik Kongresi.

Rathgeber, E. M., (1990). “Wid, Wad, and Gad: Trends in Research and Practice”, *The Journal of Developing Areas*, Vol. 24, No. 4 (July), pp. 489-502.

Simojoki, H. K., (2003), *Empowering Credit-More Than Justm Money; The Socio-Economic Impact of Micro-Finance on Women in Kenya*. Temmuz 2009.

<https://jyx.jyu.fi/Dspace/Bitstream/Handle/123456789/12853/G0000086.Pdf?Sequence=1>.

Şenlik, B. (2022). *Kırsaldaki Kadın Kooperatiflerinde Liderlik ve Kurumsallaşma (Bursa Örneği)*. Yüksek Lisans Tezi, Bursa Teknik Üniversitesi Eğitim Enstitüsü

Uluslararası Ekonomi Politikası Anabilim Dalı.

Toksöz, G., (2011). “Women’s Employment in Turkey in The Light of Different Trajectories in Development-Different Patterns in Women’s Employment”, *Fe Dergi*, Sayı 2, ss. 19-32.

Toksöz, G., (2012). *Kalkınmada Kadın Emegi*, İstanbul, Varlık Yayınları.

Ültanır, M.S. (2019). *Türkiye’de Kooperatifçiliğin Tarihsel Seyri: Devlet İnisyatifli-Kalkınma İdeali*. Yüksek Lisans Tezi. Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Anabilim Dalı.

Yalçın, A. Z. Ve Çetin, H. (2021). “21. Yüzyılda Türkiye’de Kooperatifçilik ve Kalkınma Üzerine Bir Değerlendirme”, Çakı, F., Öner, Ş., Uzun, A., Altındal, Y. Ve Yalçın, A. Z. (der.) *21. Yüzyılda Kalkınmaya Yeniden Bakış içinde*, Ankara: Nobel Akademik Yayıncılık.

EK-1: Derinlemesine Mülakat Yarı Yapılandırılmış Soru Formu

Demografik Sorular:

- 1- Biraz kendinizden bahsedebilir misiniz?
- 2- Cinsiyetiniz?
- 3- Kaç yaşındasınız?
- 4- Medeni durumunuz nedir?
- 5- Çocuğunuz var mı?
- 6- Eğitim durumunuz nedir?
- 7- Mesleğiniz nedir?
- 8- Geliriniz ne kadar?
- 9- Balıkesir’de ne kadar süredir yaşıyorsunuz?
- 10- Hangi kooperatife ortaksınız?

Kooperatif ve Yönetim

- 11- Kooperatifiniz hakkında bilgi verebilir misiniz?
- 12- Ortak seçimleri neye göre nasıl yapılmaktadır? (Ortakların sürece katılımı nasıldır)
- 13- Kooperatifte kararları kim alır? Biraz bahsedebilir misiniz?
- 14- Karar için tüm üyelerle toplantılarınız ne sıklıktadır?
- 15- Kooperatif sizin için ne ifade ediyor?

16- Kooperatife üye olmadan önce kooperatifçiliği biliyor muydunuz? Sizin için ne ifade ediyordu?

Kooperatif ve Kalkınma

17- Kalkınma sizin için ne demektir?

18- Kooperatif faaliyetleriniz birer kalkınma örneği midir? Neden?

19- Kooperatiften kazanç sağlıyor musunuz? Bunlar nelerdir?

20- Kooperatiften ekonomik olarak kazanç sağlıyor musunuz?

21- Bulduğunuz ilçeye katkılarınız nelerdir?

22- Kooperatifinizde gençler hangi faaliyetlerde yer alabilir?

Kalkınma ve Kadın

23- Kadın kooperatifleri ne tür faaliyetler yapmalıdır? Neden?

24- Kooperatifiniz ilçedeki karar alma mekanizmalarında etkili midir? Ne gibi etkiler olduğundan bahsedebilir misiniz?

25- Kooperatif ortağı olarak kooperatiflerin nasıl gelişeceğini öngörmektesiniz?

26- Ne tür destekler ihtiyaçlarınıza karşılık olabilir? Biraz bahsedebilir misiniz?

Kooperatif ve Kırsal Alanlar

27- Tarımsal kalkınma kooperatifini kurarken yaşadığınız zorluklardan bahsedebilir misiniz? (üye bulma, sponsor araştırması vb)

28- Tarımsal kalkınma kooperatiflerinin faaliyetlerinden bahseder misiniz?

29- Kırsal alanların geliştirilmesi için neler yapılmalıdır?

30- Kooperatiflerin kırsal alanlardaki gelişim süreçlerindeki rollerini değerlendirebilir misiniz? (Örnek alındığınızı düşünüyor musunuz?)

Öneriler

31- Kooperatifinizi gelecekte hangi aşamada ne tür faaliyetlerde görüyorsunuz?

32- Ortağı olduğunuz kooperatifte neyi değiştirmek isterdiniz?

33- Kooperatifçiliği öneriyor musunuz? Motivasyonunuz nedir?

17. BÖLÜM

KADIN HAKLARI BAĞLAMINDA VEDÂ HUTBESİ

Doç. Dr. Emine GÜMÜŞ BÖKE

Düzce Üniversitesi İlahiyat Fakültesi

eminegumusboke@duzce.edu.tr

<https://orcid.org/0000-0001-9648-8693>

GİRİŞ

Hız. Peygamber, hayatının sonlarında Vedâ Haccında Arafat meydanında insanlara bir hutbe irad etmiştir. Bu hutbe, İslam'ın temel konularına değinmesi, cahiliye dönemine ait âdetleri ortadan kaldırması, eşitlik ve hürriyet gibi insan hakları, aile hukukuna ilişkin karı-koca hakları, zina, miras, borç ve kan davaları gibi hukukî konulara yer vermesi bakımından oldukça önem ifade etmektedir. Allah Resûlü (s.a.v.) bu hutbesi ile yalnız müslümanlara değil, tüm insanlığa hitap etmektedir. Onun yaklaşık 1400 yıl evvel ifade ettiği bu haklara Batı Dünyası ancak 1948 yılında neşrettiği “İnsan Hakları Evrensel Beyannamesi” ile yeni ulaşabilmiştir. ¹

Mekke dönemindeki yaşantısıyla ferdi planda insan haklarına saygıyı etrafindakilere öğreten Hız. Peygamber toplumsal düzeyde nasıl icra edileceğini de İslâm ve insan hakları tartışmalarında esas kabul edilebilecek ve içerik olarak yerel ve evrensel unsurları birlikte içerisinde barındıran sözleşme (Medine vesikası) ve bildirimlerle insanlığa göstermiştir. ²

1 Mehmet Soysaldı, “Veda Hutbesinde Evrensel İlkeler”, *Hikmet Yurdu Düşünce-Yorum Sosyal Bilimler Araştırma Dergisi* 19/21 (2018), 76; Mehmet Şener, “Veda Hutbe’sinin İnsan Hakları Yönünden Kısaca Tahlili”, *Doğu’da ve Batı’da İnsan Hakları [Kutlu Doğum Haftası: 1993-1994]* (Ankara: TDV Yayınları, 1996), 125.

2 Adnan Adıgüzel, “Vedâ Hutbesi’ndeki Temel Prensipler ve Kur’ânî Temelleri”, *Diyanet İlmî*

İşte Vedâ hutbesi İslâm'ın insan hakları konusundaki yaklaşımını büyük kitlelere ulaştırma açısından önemli bir belge niteliğindedir.

“İnsanların hukuk önünde eşitliği, ırk ve renk ayrımcılığının reddi, can ve mal dokunulmazlığı, kan davası ve tefeciliğin reddi, suçun şahsiliği, eşler arası karşılıklı ahlaki ve hukuki ilkeler, her türlü zulmün yasaklanması, emanetlerin ve borçların iade edilmesi, Allah'ın Kitabı'na dayanma vb. mezkûr hutbenin ana temasını oluşturmaktadır.”³

Vedâ hutbesi ile tarihte Batı'da İnsan haklarına yönelik ele alınan bildirileri karşılaştırmalı olarak tahlil eden birçok çalışma yapılmıştır. Nitekim bu kapsamda başta ilk insan hakları metni olarak kabul edilen Magna Carta olmak üzere Birleşmiş Milletler Genel Kurulu'nun 1948'de neşrettiği İnsan Hakları Evrensel Beyannâmesi'ni mukayeseli olarak inceleyen araştırmalar kaleme alınmıştır.⁴ Bununla birlikte Vedâ hutbesini insan hakları bağlamında inceleyen müstakil çalışmalar da yapılmıştır.⁵ Ayrıca Vedâ hutbesini hitabet tekniği, değerler eğitimi, hukuk ve sosyal hizmetler vb. açılardan inceleyen araştırmalar da mevcuttur.⁶ Biz de burada Vedâ hutbesinde dile getirilen hususlardan kadın hakları ile ilgili bölümü üzerinde duracak, Hz. Peygamber'in kadınlara verdiği değeri ele alacağız.

Dergi 52/3 (2016), 85.

³ Ahmet Önkal - Bünyamin Erul, “Hz. Peygamberler'in Tebliğ Yükümlülüğü Açısından Vedâ Hutbeleri”, *Hz. Peygamber'in Vedâ Haccı Hutbeleri Sempozyum Tebliğleri, 2-3 Kasım 2019* (Ankara: DİB Yayınları, 2021), 290.

⁴ Bk. Osman Şekerci, *İnsan Hakları Alanında Temel Belgeler ve İslam* (İstanbul: Nun Yayıncılık, 1996); Coşkun Can Aktan - İstiklal Yaşar Vural Vural, *Özgürlük Bildirgeleri* (Konya: Çizgi Kitabevi, 2004); Haluk Songur, “Human Rights and Islam: An Attempt to Compare the Farewell Address of the Prophet and the Magna Carta”, *Süleyman Demirel Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 19 (Şubat 2007), 1-16.

⁵ Bk. Şener, “Veda Hutbe'sinin İnsan Hakları Yönünden Kısaca Tahlili”, 125-130; Ahmet Bilgin, *Vedâ Hutbesinde Yer Alan İnsan Hakları* (Kırıkkale Üniversitesi Kamu Hukuku Bilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, 2019); Muhammed Sabır Fırat, *Vedâ Hutbesinde Yer Alan İnsan Hakları* (Ankara: Adalet Yayınevi, 2020); Mehmet Turan, *Geçmişten Günümüze İnsan Hakları Bağlamında Vedâ Hutbesi* (Kahramanmaraş: Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi, Kamu Yönetimi Anabilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, 2022).

⁶ Örnek olarak bk. Feridun Tekin, “Vedâ Hutbesinde Sosyal Hizmetlere Yönelik Bazı Tespitler”, *UMDE: Dini Tetkikler Dergisi* 4/2 (2021), 220-258; Nesim Sönmez, “Veda Hutbesinin Hitabet Tekniği Bağlamında Analizi”, *Van İlahiyat Dergisi* 11/18 (2023), 122-139; Hasan Dam - Meryem Karataş, “Değerler Eğitimi Açısından Veda Hutbesinde İnsan Onuru”, *Pamukkale Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 2 (2014), 48-75; Ali Bardakoğlu, “Vedâ Hutbelerinde Hukuk”, *Hz. Peygamber'in Vedâ Haccı Hutbeleri Sempozyum Tebliğleri, 2-3 Kasım 2019* (Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2021), 57-72; Çağfer Karadaş, “Vedâ Hutbelerinde Kulluk Bilinci”, *Hz. Peygamber'in Vedâ Haccı Hutbeleri Sempozyum Tebliğleri, 2-3 Kasım 2019* (Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2021), 73-88; Ömer Çataldaş, *Vedâ Hutbesi'nin Kur'ânî Temelleri* (Şanlıurfa: Harran Üniversitesi, Tefsir Bilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, 2022).

1. VEDÂ HUTBESİ

Vedâ Hutbesi hicri 10. yılda Hz. Peygamber'in hac farızasını ifa için Mekke'ye gelip, Vedâ Haccı sırasında irad ettiği hutbelerin genel adıdır. Ayrıca Vedâ Hutbesi yalnız Arafat'ta irad edilen hutbe değil; Arafat'ta arefe günü (Zilhicce'nin 9. günü), Mina'da bayramın ilk günü ile yine Mina'da bayramın ikinci günü irad edilen hutbelerin bütünüdür.⁷ Bu hutbelere en meşhur olanı da Arafat'ta kadın erkek 140.000'i aşkın bir topluluğa hitap edilmiştir. Vedâ Hutbesi'nde sunulan mesajlar, o gün veya sadece oradaki Müslümanlarla sınırlı değildir. Zira Allah Resûlü hutbesine Allah'a hamd ve senâdan sonra “*Eyyühe'n-nas! Ey insanlar!*” nidasiyle başlamış ve önce sahabilerin dikkatlerini çekmiş, orada bulunanların şahsında bütün insanlığa hitap etmiştir.⁸

Resûlullah (s.a.s)'ın Vedâ haccını ifa ederken farklı zamanlarda gerçekleştirdiği konuşmalara ‘Vedâ hutbesi’ tabirini kullanan ilk müellif Câhiz'dir. Câhiz'in (ö. 255/868) kullanmış olduğu bu terim bilahare tarih kitaplarında yer alarak günümüze kadar ulaşmıştır.⁹

Vedâ hutbesi genel itibarıyla dinin temel prensiplerini özetlemekte ve temel insan hakları olarak ifade edilebilecek hususları kapsamaktadır. Mezkûr hutbe,

7 H. Ahmet Özdemir, “Son Peygamber’in (S.A.V.) Son Mesajı Olarak Veda Hutbesi”, *Din Bilimleri Akademik Araştırma Dergisi* 5/1 (2005), 100; Tevhit Ayengin, *İslâm ve İnsan Hakları* (İstanbul: Ravza Yayınları, 2017), 89. Vedâ hutbesi diye isimlendirilme için geniş bilgi bk. Ferec Muhammed Abdullah el-Buşî, “Hukûku'l-insani'l-esâsiyye fi hutbeti'l-Vedâ: dirâsetün tahliliyyetün”, *Mecelletü'l-buhûsi'l-kânûniyye ve'l-iktisâdiyye* 56/4 (2022), 508-510. “publisher”: “Ravza Yayınları”, “publisher-place”: “İstanbul”, “title”: “İslâm ve İnsan Hakları”, “author”: “[{“family”: “Ayengin”, “given”: “Tevhit”}], “issued”: [{"date-parts”: [{"2017"}]}], “locator”: “89”, “id”: “58984”, “uris”: “[“http://zotero.org/users/13158750/items/ZBL67F9M”], “itemData”: [{"id”: “58984”, “type”: “article-journal”, “container-title”: “Mecelletü'l- buhûsi'l -kânûniyye ve'l-iktisâdiyye”, “issue”: “4”, “journal-Abbreviation”: “JSLEM”, “page”: “487-596”, “title”: “Hukûku'l-insani'l-esâsiyye fi hutbeti'l-Vedâ : dirâsetün tahliliyyetün”, “volume”: “56”, “author”: “[{“family”: “Buşî”, “given”: “Ferec Muhammed Abdullah”, “non-dropping-particle”: “el-”}], “issued”: [{"date-parts”: [{"2022"}]}], “locator”: “508-510”}], “schema”: “https://github.com/citation-style-language/schema/raw/master/csl-citation.json”}

8 Özdemir, “Son Peygamber’in (S.A.V.) Son Mesajı Olarak Veda Hutbesi”, 106.

9 Ebû Osmân Amr b. Bahr Câhiz, *el-Beyân ve'l-Tebyîn*, thk. Abdüsselâm Muhammed Hârûn (Kahire: Mektebetü'l-Hancı, 1418), 2/31-33. Ayrıca bk. Bünyamin Erul, “Vedâ Hutbesi”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2012), 42/591; Tekin, “Vedâ Hutbesinde Sosyal Hizmetlere Yönelik Bazı Tespitler”, 225; Sönmez, “Veda Hutbesinin Hitabet Tekniği Bağlamında Analizi”, 127; Dam - Karataş, “Değerler Eğitimi Açısından Veda Hutbesinde İnsan Onuru”, 55.

Hz. Peygamber'in 23 yıl süren tebliğ ve irşad faaliyetindeki ilahî mesajların ana noktalarını özlü ve veciz bir şekilde yeniden ve bir arada dile getirmesinden oluşmaktadır. “Bugün sizin için dininizi kemale erdirdim. Size nimetimi tamamladım ve sizin için din olarak İslam'ı seçtim.”¹⁰ âyetinin Arafat'ta vakfede iken indiği ve bundan sonra ahkâma ilişkin âyet inmediği düşünüldüğünde Vedâ Hutbesinin insan hakları açısından İslâm'ın özü olduğunu söylemenin yanlış olmayacağı kendiliğinden ortaya çıkmaktadır¹¹. Söz konusu hutbe, Allah Resûlünün vefatından kısa bir süre önce okunmuş olması nedeniyle adeta Hz. Peygamberin vasiyeti niteliğini de taşımaktadır. Hutbede İslâm'ın temel konuları olan akaid, ibadet ve muamelata dair konular açık ve net bir şekilde dile getirilmiş, takva, ahiret inancı, hesap verme bilinci, adalet ve eşitlik gibi hususlar, insanlığın bar barış ve huzur içinde yaşamasının ilkeleri sade ve belîğ bir üslûpla ifade edilmiştir¹².

Hz. Muhammed'in (s.a.v.) vefatından birkaç ay önce Medine'den hac ibadetini ifa etmek üzere Mekke'ye gitmek istediğini ilan etmesi ve kendisi ile birlikte insanları da bu hacca davet etmesiyle Arabistan Yarımadası'nın her yanında bulunan Müslümanlar da Mekke'ye akın etmişlerdi. İşte Allah Resûlünün yüz bin kişiden fazla Müslümanla birlikte gerçekleştirdiği bu hac “Vedâ hacı” olarak anılmış, bu hac esnasında irad ettiği konuşmaya da “Vedâ hutbesi” denilmiştir¹³.

Hz. Muhammed âdeta “evrensel bir bildiri” niteliğinde olan bu hutbeyle temel İslâmî/dinî kuralları, insanların doğuştan sahip oldukları hak ve sorumlulukları gayet veciz bir şekilde orada bulunan Müslümanlara tekrar hatırlatmıştır.

Vedâ hutbesi, Hz. Peygamberin orada kendisine kulak veren Müslümanların şahsında bütün ümmete ve insanlığa son seslenişidir. Vedâ hutbesi, Allah'ın ‘hâtemü'n-nebiyyîn’¹⁴ olarak nitelendirdiği elçisinin 23 yıllık tebliğinin adeta bir özetidir.

Hz. Peygamber'in, Allah'ın kendisine verdiği risâlet ve tebliğ vazifesini eksiksiz yerine getirmek bağlamında, vedâ hutbesinin sonunda “Tebliğ ettim mi” sorusunu yönelterek muhataplarına tasdik ettirmesi de mesaja verdiği ehemmiyetin başka bir veçhesidir.¹⁵

10 el-Mâide, 5/3

11 Ayengin, *İslâm ve İnsan Hakları*, 90.

12 Sönmez, “Veda Hutbesinin Hitabet Tekniği Bağlamında Analizi”, 127,135.

13 Adıgüzel, “Vedâ Hutbesi'ndeki Temel Prensipler ve Kur'ânî Temelleri”, 83.

14 el-Ahzâb, 33/40.

15 Fırat, *Vedâ Hutbesinde Yer Alan İnsan Hakları*, 150.

2. VEDÂ HUTBESİNDE KADIN HAKLARINI KORUMAYA YÖNELİK DEĞERLER

Vedâ hutbesi başta insan hakları olmak üzere toplumsal güven ve huzura ilişkin birçok konuyu ihtiva etmektedir. Hz. Peygamber'in Veda hutbesinde ele aldığı konulardan biri de eşlerin hak ve sorumluluklarıdır. Bu bağlamda Allah Resûlü özellikle kadın haklarına vurgu yapmış, onların haklarını korumaya yönelik bir dizi tedbirden söz etmiştir.

Hz. Peygamber'in sadece vedâ hutbesinde değil, daha önceleri de birçok kez kadın haklarına vurgu yaptığı, İslam öncesi Arap toplumunda sosyal anlamda düşük bir statüde bulunan ve bazı temel haklardan mahrum bırakılan kadınların haklarına saygı gösterilmesi gerektiğini vurgulayan beyanları vardır.

Kadının temel haklarından mahrum edilip adeta bir meta olarak algılandığı, şahsiyet sahibi bir birey olarak görülmediği, hak etmediği muamelelere maruz kaldığı bir dönemde İslam kadına olması gereken değeri vermiş, Hz. Peygamber de vahyin rehberliğinde şefkat ve rahmet yüklü davranışları ve ifadeleri ile kadın konusundaki yerleşik anlayışı ve önyargıları tümüyle ortadan kaldırmıştır.¹⁶

Nitekim İslam'la birlikte daha önce ortaya konan olumsuz kadın algısı ve imajını tashihe yönelik çabanın boyutlarını Hz. Ömer'in itiraf mahiyetindeki şu sözlerinde açıkça görmek mümkündür: “*Biz Cahiliye Dönemi'nde zerre kadar kadına değer vermezdik. İslam gelip de Allah'ın onlardan bahsettiğini görünce üzerimizde birtakım hakları olduğunu anladık.*”¹⁷

Vedâ haccı için Medine'den yola çıkan kervanda güzel sesi ile şiirler ve ezgiler okuyarak, Hz. Peygamber'in eşlerini taşıyan develerin hızlanmasına, böylelikle hanımların tedirgin olmasına neden olan olan Enceşe'ye: “Enceşe aman dikkat et, kristalleri kırma” diyerek seslenmiştir.¹⁸ Hz. Peygamber'in bu sözü, hanımların hassas, zarif, narin ve kırılğan yapılarına bir işaret ve onların kıymet ve değerlerine bir ima idi.¹⁹

¹⁶ Emine Gümüş Böke, “Cahiliye Döneminde Kadın”, *Toplum, Din ve Kadın*, ed. Emine Öztürk (Ankara: Nobel Akademik Yayıncılık, 2022), 13-30; Ali Bardakoğlu, “Cahiliye Döneminde Kadın”, *Sosyal Hayatta Kadın*, ed. İsmail Kurt - Seyit Ali Tüz (İstanbul: Ensar Neşriyat, 2005), 13-20.

¹⁷ Buhârî, “Libâs”, 31; Müslim, “Talâk”, 34.

¹⁸ Buhârî, “Edeb”, 111; Müslim, “Fedâil”, 18

¹⁹ Bk. Huriye Martı, “Kristal Metaforu: Kadına Değer Atfetme mi, Kadında Var Olan Değeri Görebilme mi?”, *Eski Yeni: Üç Aylık Düşünce Dergisi [Eskiye: Anadolu İlahiyat Akademisi Araştırma Dergisi* 12 (2009), 87-90.

Tıpkı Rabbimizin, eş olarak kadın ve erkeğin birbirini bürüyüp kollayan, sarıp sarmalayan yönüne dikkat çekerek, “*Onlar size örtüdürler, siz de onlara örtüsünüz.*”²⁰ buyurduğu gibi, onun “Kadınlar, erkeklerle birlikte bir bütünü iki eş yarısıdır.”²¹ sözü de erkek ve kadının birbirini tamamlayıp bütünleyen boyutunu vurgulamaktadır.

Ayrıca kadınların eğitim ve öğretimiyle hususi olarak ilgilenen, dinlerini en doğru bir şekilde öğrenebilmeleri için onlara özel zaman ayıran,²² en mahrem sorularını dahi çekinmeden cevaplayan,²³ darda kalanların problemlerini çözmeye çalışan²⁴ Allah Resûlü’nün (s.a.v.) bu anlayışlı ve müşfik tavrının bir neticesidir ki sahabe hanımlar toplum içinde kendilerini rahatça dile getirme imkânı bulmuş, düşünce ve taleplerini kolaylıkla ifade edebilmişlerdir. Kadınların hem şahsiyetlerine hem de fikirlerine değer veren Hz. Peygamber zaman zaman onlarla istişarede de bulunmuş,²⁵ hem vakit namazlarında hem de cuma ve bayram namazlarında kadınların cemaate katılımları²⁶ için gereken ihtimamı göstermiştir.²⁷

Görüldüğü üzere kadınlar Hz. Peygamber döneminde kıymet görmüş, temel haklarına erişmenin ötesinde İslâm toplumunun ictimai, kültürel ve ticarî hayatında mühim vazifeler üstlenmiş, toplumsal hayatın değişik birçok alanında önemli sorumluluklar yerine getirmişlerdir.

Bu itibarla çeşitli vesilelerle kadınların hak ve hukukunu her daim koruyan Hz. Peygamber (s.a.v.) vedâ hutbesini irat ederken de ahlaki ilkeler ile haklar ve sorumluluklar doğrultusunda kadının haklarına bir kez daha dikkatleri çekmiştir. Zira vedâ hutbesi; İslâm’ı yeni kabul edenlerin de aralarında bulunduğu kalabalık bir topluluğa kadın haklarının adeta deklare edilmiş olması bakımından da büyük bir önem taşımakta idi. Hz. Peygamber, Vedâ hutbesinde kadın haklarına yönelik olarak ‘emanet alan ve emanet edilen’ arasındaki ayrıntıyı ha-

20 el-Bakara, 2/187.

21 Ebû Dâvûd, “Tahâret”, 94.

22 Müslim, “Birr”, 152.

23 Buhârî, “Talâk”, 4.

24 Müslim, “Fedâil”, 76.

25 Ebû Dâvûd, “Nikâh”, 23. Hz. Peygamber’in kadınlarla istişare örnekleri için ayrıca bk. Recep Aslan, “İstişârenin Önemi ve Hz. Peygamber’in Uygulamalarından Örnekler”, *Muş Alparslan Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi* 2/1 (2014), 234-237.

26 Buhârî, “Ezan”, 162, “İdeyn”, 15; Müslim, “Cum’a”, 50.

27 Ülfet Görgülü, “Kur’an ve Sünnet Perspektifinden Kadın”, *İslam Penceresinden Kadın* (Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2020), 25.

tırlatarak emanet alanın sorumluluğunu vurgulamış ve hanımlara yönelik muhtemel olumsuzluklara karşı erkekleri uyarmıştır. Ayrıca Allah Resûlü (s.a.v.) kadın-erkeğin karşılıklı olarak belli haklara sahip olduğunu, kadınların üzerine düşen sorumlulukları, kocaları tarafından himaye edilirken Allah'ın bir emaneti olduğu gerçeğini hatırlatarak emanete hıyanet edilmemesi ve özellikle beşerî ilişkiler açısından en güzel şekilde davranılması gerektiğine dikkat çekmiştir. Nitekim Hz. Peygamber'in kadınlara verdiği değere yönelik batılı fikir ve ilim adamları da hayranlıklarını dile getirmiş ve bu konuda İslamiyet'i methetmekten kendilerini alamamışlardır. Mesela İngiliz oryantalist Stanley Lane-Poole (ö.1931): “*Muhammed'in kadınlara ait hususlarda yaptığı önemli derecedeki değişiklikleri, hiçbir büyük kanun koyucu yapmamıştır.*” demektedir.²⁸ Yine aynı şekilde Fransız oryantalist André Servier (ö.2000), “*Hz. Muhammed'in kadınlara verdiği değeri görmek isteyen onun kadın hakları ile ilgili Mekke'deki hutbesini okusun*”, demektedir.²⁹

Hadis kaynaklarından³⁰ derlediğimiz Vedâ hutbelerinde kadın hakları rivayetlerinden oluşan kompozisyon³¹ şu şekildedir: Hz. Peygamber (s.a.v.) önce Allah'a hamd ve senada bulundu. Daha sonra insanlara vaaz ve nasihatte bulunarak şöyle buyurdu:

28 Ahmet Gürkan, *İslam Kültürünün Garbı Medenileştirmesi* (Ankara: Akçağ Basım Yayım Pazarlama A.Ş., 1969), 100-101.

29 Andre Servier, *Islam and the Psychology of the Musulman* (London: Chapman and Hall Ltd., 1924), 69; Emire bint Ali es-Saidî, “İnâyetü'n-nebi (s.a.s) bi hukukî'l-mer'eti min hılâli hutbeti'l-vedâi”, *Mecelletü Câmîatü'l-Kur'ani'l-kerîm ve'l-ulümü'l-İslâmiyye* 49 (2021 1443), 82.

30 Câbir b. Abdullah, Süleyman b. Amr b. Ahvas, Abdullah b. Ömer ve Ebû Hürre er-Rekâşî 'nin amcası gibi sahâbiler tarafından rivayet edilen hutbenin bölümleri ve farklı varyantları için bk. Buhârî, “Megazî”, 77, “İlim”, 9; Müslim, “Hac”, 147; Tirmizî, “Rada”, 11, “Tefsîrü'l-Kur'an”, 9; “Cum'a”, 80; İbn Mâce, “Nikah”, 3; Ahmed b. Hanbel, *el-Müsne'd*, 34/299-301; İbn Ebû Şeybe, *el-Musannef*, 3/334.

31 Ayrıca ilgili rivayetlerin tahlili için bk. Muhammed Hamîdullah, *Mecmû'atü'l-vesâ'iki's-siyâsiyye li'l-'ahdi'n-nebevî ve'l-hilâfeti'r-râşide* (Beyrut: Dârü'n-Nefâis, 1407), 360-368; Ebû Abdullah Muhammed b. Ömer Vâkîdî, *Kitâbü'l-Megâzî*, ed. thk.Marsden Jones (Beyrut: Dârü'l-â'lemî, 1409), 3/103; Ebû Muhammed Cemâlüddîn Abdülmelik İbn Hişâm, *es-Siretü'n-Nebeviyye*, ed. thk. Ömer Abdüsselâm Tedmürî (Beyrut: Darü'l-kütübî'l-arabî, 1410), 4/248-250; Câhiz, *el-Beyân ve'l-Tebyîn*, 2/31-33; Murat Gökalp, *İlk Dönem Hadis ve İslâm Tarihi Kaynaklarına Göre Vedâ Hutbesi Rivayetlerinin Tetkiki* (Ankara Üniversitesi, Hadis Bilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, 2001); Sedat Tuna, *Hadis, Tarih ve Edebiyat Kaynaklarına Göre Veda Hutbesinin Yeniden İnşası* (Kayseri: Erciyes Üniversitesi, Hadis Bilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, 2016); Fidan Orhan, *İlk Dönem Hadis ve İslâm Tarihi Kaynaklarında Veda Hutbeleriyle İlgili Rivayetlerin Değerlendirilmesi* (Dicle Üniversitesi, Hadis Bilim Dalı, Doktora Tezi, 2018); es-Saidî, “İnâyetü'n-nebi (s.a.s) bi hukukî'l-mer'eti min hılâli hutbeti'l-vedâi”, 84-89.

“...Ey insanlar! Şunu iyi bilin ki, Rabbiniz bir, ceddiniz birdir. Hepiniz Hz. Âdem’in çocuklarıdır, Âdem ise topraktır. Arabın Arap olmayana, Arap olmayanın da Araba, beyaz tenlinin siyaha, siyah tenlinin de beyaza takva dışında bir üstünlüğü yoktur...”

“... (Ey insanlar!) Bu günleriniz nasıl mukaddes bir gün, bu aylarınız nasıl mukaddes bir ay, bu şehriniz Mekke nasıl kutsal bir şehir ise canlarınız, mallarınız ve ırzlarınız (şeref ve namusunuz) da öylece mukaddestir, her türlü tecavülden korunmuştur...”

“...Kadınlar hususunda Allah’tan korkun ve onlara en iyi şekilde davranın. Çünkü siz, onları Allah’ın emaneti olarak aldınız ve Allah’ın adını anarak (nikâh kıyıp) kendinize helâl kıldınız.”

“...Dikkat edin! Sizin, kadınlarınız üzerinde haklarınız olduğu gibi onların da sizin üzerinizde hakları vardır. Sizin kadınlarınız üzerindeki hakkınız yataklarınızı çiğnetmemeleri ve namuslarınızı korumalarıdır. Eğer böyle bir şey yaparlar (uygunsuz davranışta bulunurlar) ise onları hafifçe dövün. Şayet sizi dinlerlerse artık onlar aleyhine bir arayışa girmeyin...”

“...Dikkat edin! Kadınların sizin üzerinizdeki hakları örfe uygun biçimde yeme-içme ve giyecek ihtiyaçlarını karşılamandır ...”

“...Allah her hak sahibine (mirastan) hakkını vermiştir; (dolayısıyla) mirasçıya vasiyet yoktur.”

Şimdi Hz. Peygamber’in (s.a.v.) Vedâ hutbesinde dikkat çektiği, kadın hakları ile ilgili yer alan bölümleri şu başlıklar altında ele alalım:

2.1. Kadın ve Erkek Eşitliği

“Ey insanlar! Şunu iyi bilin ki, Rabbiniz bir, ceddiniz bir”dir. Hepiniz Hz. Âdem’in çocuklarıdır, Âdem ise topraktır. Arabın Arap olmayana, Arap olmayanın da Araba, beyaz tenlinin siyaha, siyah tenlinin de beyaza takva dışında bir üstünlüğü yoktur.”³²

Kur’an-ı Kerim’de birçok ayette insanın yaratılış kıssasına yer verilmiş, insanların atasının ve özünün bir olduğu ifade edilmiştir³³. Allah indinde insanlar eşittir ve aralarındaki tek üstünlük ölçüsü ise sadece insanların Allah’a olan say-

³² Ahmed b. Hanbel, V, 411.

³³ el-A’raf, 7/11, 12; el-Hicr, 15/26, 27; el-İsrâ, 17/61; et-Tâ-Hâ, 20/55; el-Mü’minun, 23/12; er-Rûm, 30/20; el-Sad, 38/76;er- Rahman, 55/4.

gısı /takvasıdır³⁴.

Cenab-ı Hak, Kur'an-ı Kerim'de insanı yeryüzünün en şerefli varlığı olarak yarattığını açıkça beyan eder³⁵ ve pek çok ayet-i kerime “şerefli varlık/halife olma” vasfının kadın ve erkek açısından eşit olduğunu bize söyler. İslam'da kadın ve erkek, bir hata işlediğinde Allah katında aynı şekilde cezalandırılan, bir iyilik yaptığında da aynı şekilde mükâfat kazanan iki kul olarak eşit varlıklardır. Kur'an'da Allah şöyle buyurur:

“...Şüphesiz ben, erkek olsun, kadın olsun, sizden hiçbir çalışanın iyi amelini zayi etmeyeceğim...”³⁶

Hz. Peygamber “İnneme'n-nisâu şekâiku'r-ricâli “ (Şüphesiz kadınlar, erkeklerin şakîki'dir, yani yarısı, tam tamına ikiye bölünen bir bütünün her bir parçasıdır.) buyurmuştur.³⁷ Nitekim Necip Fazıl Kısakürek (ö. 1983),” bu hadiste geçen “şekâik” kelimesini manzûm olarak bir bütünü oluşturan eşit iki dilimden her biri olarak şöyle ifade etmektedir:

“Kadınlar erkeklerin parçası, dilim dilim...”

Güzel, ince ve temiz, her şey onlara teslim...”³⁸

Dolayısıyla aynı özden yaratılan ve aynı insanlık şerefine mazhar olan erkek ve kadın, evlilik birliğini başlatan nikah ile birbirlerine karşı hukuki ve ahlaki sorumluluklar yüklenmektedir. Bir bütünün birbirini tamamlayan iki yarısı olarak eşler, Allah'ın kendilerine lütfettiği farklı özellikleriyle birbirlerini destekleyip bütünleneceklerdir.³⁹

Vedâ hutbesinde yer alan “Ey insanlar! Şunu iyi bilin ki, Rabbiniz bir, cediniz bir”dir. Hepiniz Hz. Âdem'in çocuklarıdır, Âdem ise topraktır” vurgusu haklar noktasında kadın ve erkeğin eşit olduğunu ifade etmektedir. Hz. Peygamber, “Ey insanlar” şeklindeki hitabı ile inanan-inanmayan, siyah-beyaz, erkek- kadın, genç-yaşlı, zengin-fakir gibi ayırım yapmayıp tüm insanlığı kuşatan evrensel bir dil kullanmıştır. Onun hitabında, ey Müslümanlar!, ey Araplar!

34 el-Hucurât, 49/13.

35 el-İsrâ, 17/70; et-Tîn 95/4.

36 el-Âl-i İmrân, 3/195.

37 Ebû Dâvûd, “Tahâret”, 94; Tirmizî, “Tahâret”, 82, Dârimî, ts., “Vudû”, 76; Ahmed Hanbel, VI/256, 377.

38 Necip Fazıl Kısakürek, 101 Hadis (İstanbul: Bedir Yayınevi, 1951), 26.

39 Ülfet Görgülü, “Vedâ Hutbesi Ekseninde Ailede Haklar ve Sorumluluklar”, Hz. Peygamber'in Vedâ Haccı Hutbeleri Sempozyum Tebliğleri, 2-3 Kasım 2019 (Ankara: DİB Yayınları, 2021), 340.

veya ey erkekler! şeklinde bir ifadenin yer almaması da onun ortaya koyduğu dinin ve peygamberliğinin evrenselliğine dair bir işaretir⁴⁰. Diğer taraftan hutbede etnik köken merkezli üstünlük iddialarının ve bunun eşitsizliğe dayanak olarak kullanımının tutarlı bir davranış olmadığına değinilmektedir.⁴¹ “*Arap’ın Arap olmayana, Arap olmayanın Arap’a, beyazın siyaha, siyahın beyaza üstünlüğü yoktur.*”⁴² cümlesinde dile getirilen eşitlik ilkesi, insan hakları açısından temel bir gerçeği işaret etmektedir: Etnik kökeni ne olursa olsun bütün insanlar insan haklarından yararlanma açısından birbirine eşittir. Hz. Âdem’in çocuğu olmakta eşit olan insanların, nesebini esas alarak birbirlerine karşı üstünlük iddiasında bulunmaya hakkı yoktur.

Özellikle ırktan doğan asabiyetin ve cinsiyetten kaynaklanan ayrımın önüne geçen Hz. Peygamber yaptığı bu son konuşmasıyla durumu daha da perçinlemiş ve evrensel bir kural olarak eşitlik ilkesini ortaya koymuştur. Hiç şüphesiz bu da üstünün hukukunun değil, hukukun üstünlüğünün esas olduğunu vurgulamaktadır.

Yüce Allah, Kur’an’da “*Ey insanlar! Şüphesiz biz sizi bir erkek ve bir dişiden yarattık, övünmeniz için değil, birbirinizi tanımanız için sizi boylara ve kabilelere ayırdık. Allah katında en üstün ve en değerli olanınız; en muttakî olanınız, dinî emir ve yasaklara en çok riayet edeninizdir. Allah, her şeyi çok iyi bilen ve her şeyden hakkıyla haberdar olandır.*”⁴³ buyurarak insanların Allah katında eşit olduklarını, kadının erkeğe, erkeğin kadına üstünlüğünün ancak takva ile mümkün olduğunu belirtmiştir.

İnsanlık onuru açısından eşitlik, aynı şekilde hukuk önünde eşitliği de beraberinde getirir. Üstünlük ise ancak Allah’a karşı kul olma şuurundaki derinlikle ölçülür. İşte Vedâ hutbesinde de; insanların «takva» haricinde birbirlerine üstünlüğü olmadığı mesajı verilmiş, eşlerin insanlık değeri açısından eşit oldukları, Allah katında değerli olmanın yolunun erkek ya da kadın olmaktan değil, sorumluluklarının bilincinde takva sahibi bir kul olmaktan geçtiği hakikati dile getirilmiştir.⁴⁴

Takva ise, insanın Allah’ın emirlerine uyma, yasaklarından kaçınma konusunda gösterdiği samimiyet ve hassasiyettir. Ancak takva sahibi olanlar, Allah

40 Tekin, “Vedâ Hutbesinde Sosyal Hizmetlere Yönelik Bazı Tespitler”, 249.

41 Sönmez, “Veda Hutbesinin Hitabet Tekniği Bağlamında Analizi”, 129.

42 İbn Hanbel, V, 411.

43 el-Hucurât, 49/13.

44 Görgülü, “Vedâ Hutbesi Ekseninde Ailede Haklar ve Sorumluluklar”, 338.

ve Resûlünün emir ve buyruklarını özenle yerine getirir ve yasaklarından sakınırlar⁴⁵.

2.2. Hayat Hakkı

“ (Ey insanlar!) Bu günleriniz nasıl mukaddes bir gün, bu aylarınız nasıl mukaddes bir ay, bu şehriniz Mekke nasıl kutsal bir şehir ise canlarınız, mallarınız ve ırzlarınız (şeref ve namusunuz) da öylece mukaddestir, her türlü tecavüzden korunmuştur.”⁴⁶

İster kadın ister erkek olsun, kişinin can emniyeti (hıfzu'n-nefs) hukukun himayesini emrettiği esaslardan biridir.⁴⁷ Her bireyin yaşama hakkı vardır. Hutbede de yer alan ve kişinin doğuştan sahip olduğu haklardan biri olan hayat hakkı tüm insanlar için zorunlu bir haktır.

İslam öncesi cahiliye devrinde insanlar, can, mal ve namus açısından güvende değillerdi. Toplumda büyük bir huzursuzluk ve kargaşa hâkimdi. Her yerde kuvvetliler zayıfları eziyordu. Kadınlar ise bir eşya gibi alınıp satılıyordu. Kız çocukları da diri diri toprağa gömülüyordu⁴⁸. İşte böyle bir ortamda İslam insanın canı, malı ve namusunu kutsal saydı ve dokunulmaz kıldı. Nitekim Kur'an farklı düşünce ve kaygılarla kız çocuklarının istenmediği hatta öldürülebildiği bir toplum yapısında onların yaşam haklarını koruma altına almış,⁴⁹ cahiliye toplumunun bu çarpık zihniyetini açıkça kınamış,⁵⁰ bu vahşetin hesabının çetin olacağını haber vermiştir.⁵¹

Yine Kur'an'da müminlerin birbirini kasten öldürmesi kesinlikle yasaklanmış ve şöyle buyrulmuştur:

“Kim bir mümini kasten öldürürse, bu kimsenin cezası, içinde ebe-

45 Soysaldı, “Veda Hutbesinde Evrensel İlkeler”, 80.

46 Buhârî, “İlim”, 9; Müslim, “Kasâme”, 30. Ayrıca bk.İbn Hişâm, *es-Sîretü'n- Nebeviyye*, 4/248-250.

47 Usûl-i hamse= makâsîd-ı hamse=zarûrât-ı dîniyye=zarûriyyât-ı hamse olarak da ifade edilen, Canın, dinin, aklın, neslin ve malın muhafazası şeklinde sıralanan bu ilke için geniş bilgi bk. Ebu İshak İbrahim b. Musa b. Muhammed el-Gırnati Şâtıbî, *el-Muvâfakât: İslami İlimler Metodolojisi*, çev. Mehmet Erdoğan (İstanbul: İz Yayıncılık, 2016), 7-11; Muhammed Tahir İbn Âşûr, *Makâsîdü's-Şerîati'l-İslâmiyye: İslâm Hukuk Felsefesi (Gaye Problemi)*, çev. Vecdi Akyüz - Mehmet Erdoğan (İstanbul: İklim Yayınları, 1988), 151; Zekiyüddîn Şa'bân, *İslâm Hukuk İlminin Esasları (Usûlü'l-Fıkıh)*, çev. İbrahim Kâfi Dönmez (Ankara: TDV Yayınları, 2014), 413-418.

48 Soysaldı, “Veda Hutbesinde Evrensel İlkeler”, 80.

49 el-Mâide, 5/32.

50 en-Nahl, 16/58-59; ez-Zuhrûf, 43/17.

51 et-Tekvir, 81/8-9

dî kalacağı cehennemdir. Allah, ona gazap etmiş, lânet etmiş ve onun için büyük bir azap hazırlamıştır.”⁵²

Görüldüğü üzere ayette hem gazabın ve lanetin hem de azabın peşpeşe zikredilmesi ve cehennem gibi bir noktanın açıkça beyan edilmesi, kasten insan öldürmenin ne kadar büyük bir suç olduğunu göstermektedir.

Aynı şekilde Kur’an’da kim olursa olsun insanların haksız yere öldürülmesi yasaklanmış, haksız yere bir insanı öldürmenin bütün insanları öldürmek kadar korkunç bir eylem olduğu vurgulanmıştır⁵³.

Dinimiz saygın, şerefli ve değerli bir varlık olarak yaratılan insanın hayat hakkını ve onun diğer temel haklarını dokunulmaz ve mukaddes haklar olarak ilân etmiş, bu konuda cinsiyet ayırımına asla yer vermemiştir. İşte tam bu noktada namus cinayeti ya da töre cinayeti de kadına karşı yaygın şiddetin, onun yaşama hakkını elinden alan en uç tezahürlerinden biridir. Bu itibarla kadını erkekten aşağı ve ikinci bir cins olarak algılayıp onu namusu üzerinden baskı altında tutmak ve zan üzerine cezalandırmak, tamamen cahiliye zihniyetinin ürünüdür. İslam hiçbir şekilde ailenin namusunu temizleme veya şerefini kurtarma adına bireylere infaz hakkı tanımamıştır. Şayet ortada işlenen bir suç varsa, suçlunun yargılanıp cezalandırması hakkı da ne aile meclisine ne de aşiret liderine aittir. Bu hak devletindir. Hukukun ve devletin yetkisine bırakılmayan cezalandırmalar, beraberinde güvensizlik, başıboşluk, haksızlık ve zulüm getirir.⁵⁴

2.3.Eşlerin Birbirine Emanet Bilinciyle Yaklaşması

“... Kadınlar hakkında Allah’tan korkun. Çünkü siz, onları Allah’ın emaneti olarak aldınız ve Allah’ın adını anarak (nikâh kıyıp) kendinize helâl kıldınız.”⁵⁵

Ailede eşler ve çocuklar birbirlerine “mülkiyet bağı” ile değil, “emanet bilinci” ile bağlıdır ve birbirlerine Allah’ın emanetidir. Emanet ise güven ve sorumluluk demektir. İkili ilişkilerde en kıymetli sermaye güvendir. Eşler arasında da evliliğin en önemli harcı güven ve sadakat unsurudur.

Emanet; itina göstermeyi, şefkatle davranmayı, kol kanat germeyi gerektirir.

⁵² en-Nisâ, 4/93.

⁵³ el-Mâide, 5/32; el-İsrâ, 17/33.

⁵⁴ Huriye Martı, “İnsan Haklarının Korunması ve Şiddetin Önlenmesinde Dinin Desteği”, Türkiye İnsan Hakları ve Eşitlik Kurumu Akademik Dergisi / Şiddetin Önlenmesi Özel Sayısı 4-5 (2020), 30.

⁵⁵ Müslim, “Hac”, 147; Ebû Dâvûd, “Menâsik”, 56.

Dolayısıyla eş olmak, bir başkasının üzerinde sınırsız hâkimiyet kurmak değil, hayatı kolaylaştırma ve güzelleştirme yolunda ona destek olmak demektir. İşte Hz. Peygamber de vedâ hutbesinde buna vurgu yapmış, kadınların haklarına duyarlı olmaları hususunda kocalarını uyarmıştır.

Hz. Peygamber'in hutbede eşi tanımlarken "emanet" kavramını bilinçli bir tercih olarak kullanması, birbirini zedelemeyen ve örselemeyen, bir gün emanetin sahibine mutlak hesap vereceğine dair farkındalık taşıyan sağduyulu bir ilişkiye işaretler. Bir başka deyişle bu ifade, hem kadının hem de erkeğin birbirini "sahiplenme" duygusunu, ona "sahip olma" ve dolayısıyla da üzerinde dilediği gibi tasarrufta bulunma ile karıştıran bir zihniyeti yeniden düşünmeyi gerektirmektedir. Zira Allah Resûlü'nün bu tanımlaması, erkeğin mülkiyet iddiasını ve sınırsız hak talebini bertaraf etmeyi hedeflemektedir. Kadının erkeğin yanında sığıntı olmadığını, kadının erkeğin bir mülkü değil, Allah'ın kendisine bir emaneti olduğunu ifade etmektedir. Dolayısıyla "Eşim değil mi, severim de döverim de!" deme lüksünü erkeğin elinden almakta, erkeğin eşine tahakküm kuramayacağını açıkça beyan etmektedir.⁵⁶

Emanet bilinci, evrendeki bütün varlıkların sadece Allah'a ait olduğunu, insanın ise bir emanetçi olarak bir müddet onlarla hayat sürdürdüğünü ifade eden üst bir bakışı ifade etmektedir. Bu itibarla bir erkek, eşine karşı her türlü tasarruf yetkisine sahip olma hakkına sahip değildir. Ahlaka ve hukuka uygun bir tavır sergilemekle yükümlüdür. Çünkü karşısında edilgen bir nesne değil, özne vardır. O halde *emanete sorumsuzca ve keyfi olarak davranma, zarar verme, ihanet etme* hakkımız yoktur.

Eşlerin sadece fizikî anlamda değil aynı zamanda duygusal olarak da birbirinden uzağa düşmemeleri, varlıkta ve darlıkta, sevinçte ve tasada birbirine her daim destek olmaları, şahsiyetlerine değer verip karşılıklı haklarını gözetmeleri emanet sorumluluğunun bir gereğidir. Evliliği bir rekabet ya da ast-üst ilişkisine dönüştürme yanlısına düşmeden, 'biz olma' duygusunu hayata geçirebilmek, böyle bir bakış açısını hâkim kılmakla mümkün olabilir.⁵⁷

2.4. Hak ve Sorumluluklarda Âdil Bir Denge Oluşturulması

"...Dikkat edin! Sizin, kadınlarınız üzerinde haklarınız olduğu

⁵⁶ Huriye Martı - Abdurrahman Han, "Sünnet Perspektifinden Aileye Bakmak: Sabiteler ve Değişkenler", *Sosyal Politika Çalışmaları Dergisi* 16/36 (2016), 41.

⁵⁷ Görgülü, "Vedâ Hutbesi Ekseninde Ailede Haklar ve Sorumluluklar", 341.

gibi onların da sizin üzerinizde hakları vardır.”⁵⁸

Aile düzeninin idamesi, başta eşler olmak üzere tüm aile bireylerinin birbirine karşı sevgi, saygı, sadâkat, şefkat, merhamet ve hoşgörü ile davranmalarına, karşılıklı hak ve sorumluluklarını idrak etmelerine bağlıdır. Huzurlu bir aile ortamını sağlamanın, devam ettirilebilir bir birlikteliğin yolu hak ve sorumluluk dengesini gözetmekten ve birbirinin sınırlarına riayet etmekten geçmektedir. Dolayısıyla ailenin huzur ve saadeti için kocanın yerine getirmesi gereken vazifeleri olduğu gibi kadının da ifa etmesi gereken vazifeleri vardır.

Kur’an erkeklerin aile içinde kavvam olduklarını, erkeğe aileyi koruyup gözetme sorumluluğunun tevdi edildiğini ifade etmektedir.⁵⁹ Şüphesiz kavvamlık “haklar benim, sorumluluklar senin” fütursuzluğuyla, “ben ne dersem olur” buyurganlığıyla hareket etmek, kabalık, zorbalık ve zulmetme ile güç gösterisinde bulunmak değil, ailede sevgi ve merhameti hâkim kılmak, eş olarak birbirinin hukukuna riayet etmektir. Dolayısıyla ailede huzurun tesisi için evin yükünü beraberce taşımak, aileyi ilgilendiren her hususta istişareyle hareket edip marufu dikkate alarak tasarrufta bulunmak gerekir.⁶⁰

Kur’an’da aile bireylerinin, makul ve meşru ölçüde ödevlerine denk haklarının olduğu belirtilmekte ve şöyle denilmektedir:

“...Örfe uygun olarak kocaların kadınlar üzerindeki hakları gibi, kadınların da kocaları üzerinde hakları vardır.”⁶¹

Görüldüğü üzere ayet haklarının gözetilmesi kadar yükümlülüklerin özveriyle yerine getirilmesinin gereğine vurgu yapmaktadır. Dolayısıyla aile fertleri bir yandan birbirinin fizikî ve manevî içerikli haklarını gözetmeye ihtimam gösterirken, diğer taraftan huzurlu bir yuvanın tesisi için üzerlerine düşen sorumluluğu ifa etmenin çabası içinde olacaklardır. Zira bir tarafın üstlendiği yüke diğerinin omuz vermemesi halinde sağlıklı ve uzun soluklu bir evliliğin devam ettirilmesi oldukça zordur.⁶²

Hz. Peygamber’in vedâ hutbesinde yer alan bu uyarısı da aslında eşler arasında çoğu kez bir tarafın lehine bozulduğunu müşahede ettiğimiz denge unsurunu kurmaya ve korumaya yöneliktir. Ailede taraflardan biri ancak diğerinin

⁵⁸ Tirmizî, “Radâ”, 11.

⁵⁹ en-Nisâ, 4/34.

⁶⁰ Ülfet Görgülü, “Kur’an’ın Rehberliği ve Sünnet’in Örneğinde Erkek ve Aile”, *Erkek Olmak İslam, Sâbiteler ve Değişen Roller*, ed. Fatma Asiye Şenat (İstanbul: İz Yayıncılık, 2023), 25,27.

⁶¹ el-Bakara, 2/228.

⁶² Görgülü, “Vedâ Hutbesi Ekseninde Ailede Haklar ve Sorumluluklar”, 341.

varlığıyla doğru orantılı biçimde ayakta kalabilmektedir. Bu nedenle eşlerden biri kendi lehine gerçekleştirdiği haksız bir tasarrufun yalnızca diğer tarafın hak ve hukukunu ihlal etmeyeceğini, aynı zamanda terazinin ölçüsünü de bozacağını bilmelidir. Unutulmamalıdır ki, kadın ve erkek, her ikisi de Allah'ın yeryüzündeki halifesi olarak yeryüzünü birlikte imar etmek, dahası birbirlerini imar etmek için yaratılmıştır.

2.5. İffet ve Aile Mahremiyetinin Muhafazası

Sizin kadınlarınız üzerindeki hakkınız yataklarınızı çiğnetmemeleri ve namuslarınızı korumalarıdır. Eğer böyle bir şey yaparlar (uygunsuz davranışta bulunurlar) ise onları hafifçe dövün. Şayet sizi dinlerlerse artık onlar aleyhine bir arayaşa girmeyin.”⁶³

Müminin ayrılmaz vasıflarından biri iffet, haya ve edep sahibi olmasıdır. Kur'an mümin erkekleri ve kadınları ırz ve namuslarını muhafaza ve gözlerini haramdan sakınma konusunda eşdeğerde sorumlu tutmuştur.⁶⁴ Aynı şekilde karı-kocanın da iffetlerini koruması çift taraflı üstlenilmiş bir sorumluluktur. Ayetin ifadesiyle eşler birbirinin libası/örtüsüdür.⁶⁵

Sahih bir nikahla bir araya gelen eşlerin elbise misali birbirini bürüyüp sarması, duygusal anlamda beklentilerini meşru zeminde karşılaması, gayrimeşru birtakım arayışlardan uzak durması hem Allah'a hem de birbirlerine karşı saygının ve sadakatın bir gereğidir. Zira sadakat ve güven aile müessesesinin üzerine oturduğu en temel değerlerdendir.

Hz. Peygamber kadınlardan, kocalarının meşru isteklerine duyarsız kalmalarını, evlerine, iffetlerine ve mallarına sahip çıkmalarını istemiş, kocası yüzüne baktığında ona huzur veren, ondan bir şey talep ettiğinde yerine getiren, yokluğunda onun itibarını koruyan kadınları *kişinin sahip olabileceği en hayırlı hazine* ve 'iyi/saliha' olarak nitelendirmiştir.⁶⁶

Gerek Kur'an-ı Kerim'de gerekse Vedâ hutbesinde, evlilik birliğinin gerektirdiği sadakat ve güveni zedeleyen bir davranışın kadın tarafından sergilenmesi halinde kocanın takınacağı tutuma yer verilmiş, nikâh akdi ve ahdiyle kurulan

⁶³ Müslim, "Hac", 147; Tirmizî, "Radâ", 11; İbn Mâce, "Nikah", 3; Vâkıdî, *Kitâbü'l-Meğâzi*, 3/103.

⁶⁴ en-Nûr, 24/30-31.

⁶⁵ el-Bakara, 2/187.

⁶⁶ Ebû Dâvûd, "Zekat", 32.

aile birliğinin yıkılmasına engel olmak gayesiyle uygulanabilecek tedbirlerden söz edilmiştir.

Hz. Peygamber'in vedâ hutbesindeki bu ifadeleri ayetin mesajını özetler niteliktedir ki ilgili ayette şöyle buyrulmaktadır:

*“Allah’ın bazılarını diğerlerinden kuvvet, cesaret ve benzeri bazı özelliklerle üstün kılması ve mallarından mehir vermeleri ve ailenin geçimini sağlamaları sebebiyle erkekler, kadınların koruyup kollayıcılarıdır. Saliha kadınlar, eşlerine saygılı ve itaatkârdırlar. Onlar; Allah’ın korumasını emrettiği iffet ve namuslarını eşleri yanlarında olmadığı zamanda da korurlar. Başkaldırıp isyan etmelerinden korktuğunuz kadınlara önce öğüt verin, öğüt fayda vermezse onları yataklarında yalnız bırakın, bu da fayda vermezse onlara yaralamadan hafifçe vurabilirsiniz. Eğer size itaat ederlerse artık onların aleyhine başka bir yol aramayın. Şüphesiz Allah, çok yüce, çok büyük olandır.”*⁶⁷

Nisâ sûresinin bu ayeti kadının nüşûzünden söz ederken, 128. ayette de erkeğin karısına karşı nüşûzünden bahsedilmektedir. Kelime olarak başına buyruk olmak, başkaldırmak, gözü ve ilgisi dışarıda olmak, şer, serkeşlik, çıkıntı ve yüksek tepe anlamlarına gelen “Nüşûz” terimi,⁶⁸ Kur’an’daki kullanımı itibariyle eşlerin birbirlerine ilgisiz ve duyarsız kalıp gözlerinin dışarda olmasını, dolayısıyla evlilik hukukuna riayet etmemeyi, evlilik birliğini sürdürmeyi engelleyecek şekilde geçimsizlik sergilemeyi ifade etmektedir. Kadının nüşûzu, “eşine isyan ve itaat görevini yapmayı büyüklük taslaması, kocasına kafa tutması, kocasından hoşlanmaması, sadakatsizlik, iffet ve namusunu tehlikeye sürükleyebilecek durumlara meyletmesi”, erkeğin nüşûzu ise “eşine ilgisiz, sevgisiz ve soğuk davranması, ona vurması ve ona eziyet etmesi” şeklinde yorumlanmıştır.⁶⁹

Ayette, kadının nüşûzu söz konusu olduğunda önce kendisine va’z tavsiye edilmiştir. Va’z; bir emir, buyruk, azar ve hakaret değildir. Va’z, bir konuyu enine boyuna tartışıp, muhatabın anlayacağı tarzda anlatmaktır. İşte sözkonu-

⁶⁷ en-Nisâ, 4/34.

⁶⁸ İsmail b. Hammâd Cevherî, *es-Sihâh* (Beyrut: Dâru’l-İlm, 1990), 3/899; Muhammed b. Mukerrem İbn Manzûr, *Lisânü’l-Arab* (Kahire: Dâru’l-Maârif, t.s), 6/4426.

⁶⁹ Bk. Hacı Mehmet Günay, “Nüşûz”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2007), 33/303-304; Mesut Erdal, “Kur’an’da ‘Nüşûz’ Kavramı”, *Dicle Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 3/2 (2001), 37-51; Sümeyye Sevinç, “Nisâ 4/34. Ayetine Göre Sorumluluklar”, *Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi* 23/1 (2023), 203-228.

su ayet “nüşûz” olarak nitelendirilen, aile bütünlüğünün bozulmasına, yuvanın dağılmasına neden olan bir durumla karşılaşıldığında erkeğe, “kavvâm” olarak, yani aileyi koruyup gözetme, ihtiyaçlarını karşılama sorumluluğunun gereği, akliselimi elden bırakmadan sorunu öncelikle diyalog halinde çözmesi gerektiğini hatırlatmaktadır. Bunun bir fayda sağlamaması durumunda, “onları yataklarında yalnız bırakmak” veya “yataklarında onlardan ayrılmak” mevcut duruma tepkiyi ortaya koymanın diğer bir yolu olabilecektir. Fiziki müdahaleden ise bu tedbir ve uyarıların sonuç vermemesi durumunda nihai aşama olarak söz edilmiştir ki bu dahi bir vecibe değil, ihtiyarî bir tercihtir.⁷⁰

Tefsir kaynaklarında dövmenin kemikleri kırıcı, vücutta iz bırakıcı, can yakıcı ve helak edici şekilde olmaması, zarar vermemesi, yüze vurulmaması üzerinde ısrarla durulmuş, hatta kimi müfessirlerce dövmeye sembolik bir anlam yüklenerek, bunun için mendil, misvak gibi basit bir nesnenin kullanılabilceği de ifade edilmiştir.⁷¹

Ayette bahsedilen durum, sadece aile içinde yaşanabilecek ufak tefek anlaşmazlıklar ya da geçimsizliklerle ilgili olmayıp aynı zamanda eş ve aile olmanın gerektirdiği sadakati ve güveni zedeleyen, gayrı ahlaki davranışlara karşı bir ikaz mahiyeti de taşımaktadır. Nitekim Allah Resûlü (s.a.v.) nüşûzün ‘yatakların çığnetilmesi’, hafifçe dövmenin ise bunun mukabili olduğunu açıkça ifade etmiştir.

Kur’an ve Sünnet’in aile ahlakı ve ahkâmına dair öğretileri bütüncül bir yaklaşımla ve bağlamında ele alındığında günümüzde tartışıldığı şekliyle kadına yönelik şiddet olgusuna İslam’dan dayanak bulma imkanı bulunmamaktadır. Nitekim Allah’ın Resûlü de kadınlara nezaketle ve iyi davranılmasını emretmiş,⁷² eşlerini döven kimselerin insanların hayırlıları olmadığını belirterek onları kınamış,⁷³ kendisi de ömrü boyunca ne hizmetinde bulunan

70 Görgülü, “Vedâ Hutbesi Ekseninde Ailede Haklar ve Sorumluluklar”, 343.

71 Ebû Ca’fer Muhammed b. Cerîr Taberî, *Câmi’u l-beyân an te’vîli âyi’l-Kur’ân* (Kahire: Dâru hicr, 1422), 6/710-713; Ebû Abdillâh Muhammed Fahrüddîn Râzî, *Mefâtihu l-gayb* (Beyrut: Dâru l-fîkr, 1401), 10/93; Ebû Bekr Ahmed b. Alî er-Râzî Cessâs, *Ahkâmu l-Kur’an* (Kahire: Dâru İhyai’t-türâsi’l-Arabîyye, 1405), 3/150-151. Ayrıca geniş bilgi için bk. Rifât Uslu, “Nisa Suresi 34. Ayeti Çerçevesinde İslam Hukukunda ‘Nüşuz’ Kavramına Bir Yaklaşım”, *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi* 9/47 (2016), 1133-1141; Zeynel Abidin Aydın, “Nisâ Suresinin 34. Ayeti Bağlamında Evlilik Hayatında Kadının Geçimsizliği Durumunda Uygulanacak Çözümlerden ‘Darb’a Dair”, *Turkish Studies: Türkoloji Araştırmaları* 12/27 (2017), 87-100; Hüseyin Çelik, “Kadınlara Dövülmesi Meselesi (Nisa Suresi 34. Ayet Bağlamında Bir Tahlil)”, *Adıyaman Üniversitesi İslami Bilimler Fakültesi İslami İlimler Araştırmaları Dergisi* 11 (2022), 1-29.

72 İbn Mâce, “Nikah”, 51; Ebû Dâvûd, “Nikah”, 41, 42.

73 Buhârî, “Nikah”; 94; Müslim, “Cennet”, 49; İbn Mâce, “Nikah”, 51.

birine ne de bir eşine elini kaldırmıştır.⁷⁴ Ayrıca eşini acımasız bir şekilde dövüp akşam olunca da onunla aynı yatağı paylaşmanın ne büyük bir çelişki olduğunu vurgulamıştır.⁷⁵

Netice olarak eşlerin iffet, ırz ve namuslarını muhafaza etmeleri, hukuk ve ahlâk çerçevesinde bir arada yaşamının hazzını, huzurunu ve mutluluğunu paylaşmaları ailenin temelini oluşturmaktadır. Unutulmamalıdır ki İslam kadına şahsiyet kazandırmış, ona saygı ve şefkat gösterilmesini, kaba davranılmamasını ve şiddet gösterilmemesini emretmiştir.⁷⁶ Ayrıca şiddeti çağrıştıracak davranışlardan uzak durmayı, öğütlemiş, yapılan hatalar varsa hukukun kapısını çalma, hakem ve hâkime müracaat etme, hakkını arama dışında herhangi bir yola tevessül etmemeyi, töreye kurban vermeye varacak kadar işi çıkırından çıkartmamayı bir Müslümanlık ve insanlık icabı olarak görmemizi istemiştir.

2.6. Maddi İhtiyaçların Ma'ruf Çerçevesinde Giderilmesi

*“Dikkat edin! Kadınların sizin üzerinizdeki hakları örfe uygun biçimde yeme-içme ve giyecek ihtiyaçlarını karşılamandır.”*⁷⁷

Evlilik akdi, taraflar lehine birtakım hukuki hakların doğmasına sebebiyet verir. İslam hukukuna göre kadının evlilikle kazandığı hakların başında mehir gelmektedir. Mehrin yanısıra kadının giyinme, barınma, sağlık gibi nafaka kapsamına giren temel ihtiyaçlarının karşılanması konusunda da erkeğe bir takım malî sorumluluklar yükler.⁷⁸ Bundan dolayı kadın evin geçimini temin hususunda ortak olmaya zorlanamaz.

Erkek gücü nispetinde evin geçimini temin ederken,⁷⁹ Hz. Peygamber (s.a.v.) aile için yapılan her harcamanın kişiye sadaka sevabı kazandıracağı muştusunu haber vermekte,⁸⁰ *“Geçimini üstlendiği aile bireylerini ihmal etmesi kişiye gü-*

⁷⁴ Müslim, “Fedâil”, 79.

⁷⁵ Buhârî, “Tefsîr, (Şems)”, 1.

⁷⁶ Bk. Emine Böke Gümüş, “Kadına Yönelik Şiddet Söyleminde İslâm’ın Bakışı”, *Kadına ve Aileye İlişkin Değerlendirmeler -I*, ed. Elif Yüksel Oktay - Elif Özlem Özçatal (İstanbul: Filiz Kitabevi, 2023), 263-285; Faruk Görgülü, “Aile İçi Şiddetin Önlenmesinde Dinin Rolü”, *Diyabet İlmî Dergi* 52/2 (2016), 97-113.

⁷⁷ Müslim, “Hac”, 147; İbn Mâce, “Nikah”, 3; *Tirmizî*, “Radâ”, 11.

⁷⁸ Bk. Bünyamin Çalık, “İslam Hukukunda Kadının Evlilikle Sabit Olan Mali Hakları”, *Kafkas Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 7/13 (2020), 61-85.

⁷⁹ el-Bakara, 2/236; et-Talak, 65/7.

⁸⁰ Buhârî, “İman”, 41.

nah olarak yeter.”⁸¹ ifadesiyle de mazeretsiz olarak aileyi ihmal etmenin büyük günah olduğunu bildirmektedir.

Allah Resûlü (s.a.v) kendisine hanımlarına nasıl davranmaları gerektiğini soranlara “*Yediklerinizden onlara da yediriniz, giydiklerinizden onlara da giydiriniz, onları dövmeziniz ve kötölemeyiniz.*”⁸² şeklinde cevap vererek yeme içme gibi basit günlük ihtiyaçların temininde dahi dengeyi ve eşitliği gözetmeyi tavsiye etmiştir.

*Hz. Peygamber, vedâ hutbesinde modern dönemde bir şiddet kategorisi olarak değerlendirilen fertlerin gelir sağlama, tasarruf, yatırım ve tüketim harcamalarında hürriyetlerinin kısıtlanması, özellikle kadını tamamen erkeğe bağımlı hale getirme, eline hiç para vermeme, zorla çalıştırma anlamındaki ekonomik şiddete*⁸³ *işaret etmekte ve bunu açıkça reddetmektedir.*

Günümüzde değişen şartlar ve gelişen imkânlar muvacehesinde birçok ailede kadın da çalışma hayatına aktif şekilde katılmaktadır. Bu durumda evin giderlerinin müşterek karşılanması yanında, sabahtan akşama kadar dışarıda çalışıp yorulan eşlerin, hizmet satın alma imkânı da yoksa, yemek, temizlik, alışveriş vb. rutin işlerin yapılması ve ev düzeninin devam ettirilmesinde de yükü bera-berce paylaşımları, birbirlerine yardımcı olmaları hakkaniyetin bir gereğidir.⁸⁴

2.7. Manevi İhtiyaçların Karşlanması ve Güzel Geçim

*“Dikkat edin! Kadınlar hususunda Allah’tan korkun ve onlara en iyi şekilde davranın.”*⁸⁵

Huzurlu ve sürdürülebilir bir evlilikte aile bireylerinin beslenme, giyinme, barınma ve sağlık gibi maddi ihtiyaçlarının karşılanması ne kadar gerekli ise sevgi, saygı, merhamet, ilgi, güven, nezaket, sadakat, onaylanma ve değer görme gibi duygusal beklentilerinin, inanç ve ideal birliği, mahremiyete riayet gibi manevi ihtiyaçlarının giderilmesi de o derece önem taşımaktadır.⁸⁶ Bu hususta gösterilecek ihtimamla aile yuvasında güzel geçim/ *hüsn-ü muâşeret*

81 Müslim, “Zekat”, 40; Ebû Dâvûd, “Zekat”, 45.

82 Ebû Dâvûd, “Nikâh”, 40, 41

83 “Kadının Statüsü Genel Müdürlüğü (KSGM), Kadına Yönelik Şiddetle Mücadele IV. Ulusal Eylem Planı (2016-2020)”, *kadina-yonelik-siddetle-mucadele-ulusal-eylem-planı-2016-2020-icin-tiklayiniz.pdf* (2016), 5.

84 Görgülü, “Vedâ Hutbesi Ekseninde Ailede Haklar ve Sorumluluklar”, 346.

85 Müslim, “Hac”, 147; Câhiz, *el-Beyân ve ’l-Tebyîn*, 1/349.

86 Görgülü, “Kur’an’ın Rehberliği ve Sunnet’in Örneğinde Erkek ve Aile”, 23.

sağlanabilir.

Kur’ân’da bilhassa erkek eşlere hanımlarıyla güzel geçinme ve onlara “ma’rûf” ile davranma ölçüsü getirilmiş ve şöyle buyrulmuştur:

*“Onlarla iyi geçinin. Eğer onlardan hoşlanmazsanız, umulur ki, siz bir şeyden hoşlanmazsınız da Allah onda pek çok hayır var eder.”*⁸⁷

Ma’rûf, toplum tarafından bilinen, hoş karşılanan, benimsenen, kabul edilen, dine göre de makbul ve meşrû olan davranışlardır. İslâm öncesi Arap toplumunun örf ve âdetleri arasında yer alan ve kadınlara karşı haksızlık içeren her türlü anlayış ve uygulama nasslarla kaldırılmış, kadınlara kötü muamelede bulunan erkekler güzel geçinme konusunda uyarılmışlardır.⁸⁸

Görüldüğü üzere ayette eşlerin güzel geçinebilmek için birbirinin müspet yönlerine odaklanması, hata ve kusur avcılığına girişmek yerine iyiliklerini görebilmesi gerekliliğine dikkat çekilmiştir. Birbirine hoşgörülü ve sabırlı olma, tutum ve davranışlarda iyiliği önceleme, ahlaki değerleri aile yuvasında yaşatabilmekle mümkündür. Zira aileyi ayakta tutan, evlilik gibi uzun soluklu ve kalıcı bir birliktelikte müşterek ideallerle aynı hedefe yürüyebilmeyi sağlayan, sorunları kırıp dökmeden halledebilme becerisini gösteren bu değerlerdir. Aile içi münasebetin sevgi ve merhamet başta olmak üzere edep, samimiyet, saygı, sadakat, nezaket, sabır ve af gibi erdemlerle şekillenmesi mümin olmanın da gereklerindedir.⁸⁹ Nitekim Hz. Peygamber (s.a.v.) : “Müminlerin iman bakımından en kâmil olanı, ahlâkı en iyi olandır. Sizin en hayırlılarınız da hanımlarına karşı en iyi davrananınızdır.”⁹⁰ buyurarak aile içi ilişkileri ahlaki zeminde devam ettirmenin önemine işaret etmektedir.

Şüphesiz evlilikte paylaşılan sadece bir meskenden ibaret olmayıp bilakis hayatın kendisidir. Bu itibarla aile bireylerinin birbirine vakit ayırması, ilişkilerini güven ekseninde devam ettirmesi, birbirinin görüş ve düşüncelerine saygı duyup aile ile ilgili hususlarda istişarede bulunması bu paylaşımın ve manevi ihtiyaçların karşılanmasının bir gereğidir. Çalışma hayatı, eğitim ya da başka meşguliyetler bir tarafa, kişinin kendisini ibadete vermek gibi bir gerekçe ile de olsa eşini ve ailesini ihmal etmesi Hz. Peygamber (s.a.v.) tarafından hoş

⁸⁷ en-Nisâ, 4/19.

⁸⁸ Hayreddin Karaman - vd., *Kur’ân Yolu Türkçe Meâl ve Tefsir* (Ankara: DİB Yayınları, 2020), 2/37.

⁸⁹ Görgülü, “Vedâ Hutbesi Ekseninde Ailede Haklar ve Sorumluluklar”, 346.

⁹⁰ Tirmizî, “Radâ”, 11.

karşılanmayıp bizzat yerilmiştir.⁹¹

2.7. Çocukların Sahih Neseple Doğma Hakkı

“Çocuk, kadınla evli olan kocaya (sahib-i firâşa) aittir. Zina eden için ise mahrumiyet vardır.”⁹²

İslamın gözettiği temel gayelerden biri neslin insan onuruna ve izzetine yaraşır bir biçimde devamının ve korunmasının sağlanmasıdır. Evlilik ve aile müessesesinin korunması nesil emniyetinin temel güvencesidir. Kur’an-ı Kerim’de «son derece çirkin bir iş ve çok kötü bir yol» olarak belirtilen zinanın yasaklanmış olması⁹³ hem bireyin ve ailenin haysiyetinin korunmasına hem de neslin muhafazasına yönelik bir tedbirdir.

Zina, bir taraftan insan onurunun zedelenmesine ve aile kurumunun yıpranmasına sebep olurken, öte yandan ahlaki değerlerin temelden sarsılmasına ve toplumun dejenere olmasına da yol açmaktadır. Yine aynı şekilde günümüzde yaygınlaşan evlilik dışı birliktelikler ve “cinsel özgürlük” adı altında sıkça rastlanan “serbest yaşamalar” ferdin, ailenin ve dahi toplumun itibarını örselemekte, evlilik müessesesinin yıkılışını hızlandırırken, haysiyetli nesillerin mevcudiyetini de tehdit etmektedir.

Zinanın neticesi olarak ortaya çıkan en önemli problemlerden biri toplum içinde ebeveyn himayesinden mahrum, nesebi belirsiz çocukların çoğalmasındır. Hâlbuki her çocuk dünyaya sahih bir neseb ile gelmeyi hak etmektedir. Evliliğin meyvesi, ömrün semeresi ve ailenin süsü olan çocukların nesebi, evlilik birliği içinde doğmalarıyla sabit olur. Kişinin nesebini bilmesi en doğal hakkı olup aynı zamanda aile bağlarının muhafazası, akrabalık ilişkilerinin gözetilmesi, karşılıklı hak ve sorumlulukların ifası açısından da büyük önem taşımaktadır.⁹⁴

Günümüzde neseple ilgili önemli meselelerden biri yapay dölllenme uygulamalarıdır. Tabii ve fitri yollarla bebek sahibi olamayan çiftler için bir tedavi yöntemi olan tüp bebek uygulaması, çocuk sahibi olmak için gerekli olan sperm, yumurta ve rahmin evlilikleri fiilen devam eden çiftlere ait olması şartı ile suni dölllenme yoluyla bebek sahibi olunmasında dinen sakınca olmadığı

91 Ebû Dâvûd, “Tetavvu’”, 27.

92 Buhari, “Büyü”, 3, “Veşayâ”, 4, “Hudûd”, 23; Müslim, “Radâ”, 10; Ebû Dâvûd, “Talâk”, 33-34; Nesâi, “Talâk”, 48; İbn Mâce, “Nikâh”, 59.

93 el-İsrâ, 17/32.

94 Görgülü, “Vedâ Hutbesi Ekseninde Ailede Haklar ve Sorumluluklar”, 348.

kabul edilmiştir.⁹⁵

Nesil güvenliği ve nesebin korunması açısından başkasına ait sperm, yumurta ve döllendirilmiş embriyonun üçüncü bir şahıs olan taşıyıcı anneye transfer edilmesi şeklindeki sunî ilkah metodunun tecviz edilmesi asla mümkün değildir.⁹⁶

2.8. Miras Paylaşımında Haksızlıktan Sakınılması

*“Allah her hak sahibine (mirastan) hakkını vermiştir; (dolayısıyla) mirasçıya vasiyet yoktur.”*⁹⁷

İslâm öncesi dönemde kadın, mirasçı olamaz ve mirastan pay alamazken, hatta miras malı içinde sayılıp varisler arasında paylaşılırken, İslam, kadınlara mirası bir hak olarak belirlemiş, varislerin terekeden alacakları payı naslarla (ayet ve hadislerle) belirlemiştir.⁹⁸ Bu bağlamda kadının, vefat edenin anne, eş ya da çocuğu olma durumuna bağlı olarak farklı oranlarda miras alma hakkına sahip olduğunu vurgulamıştır:

*“Anne, baba ve akrabanın miras olarak bıraktıklarından erkeklere bir hisse vardır. Anne, baba ve akrabanın bıraktıklarından kadınlara da bir hisse vardır. Anne, baba ve akrabanın miras olarak bıraktığı malın azından da çoğundan da kadın ve erkeğe hisse vardır. Bu hisseler, Allah tarafından belirlenmiştir.”*⁹⁹

İslam’da miras paylaşımında özellikle kız çocuklarının ve kadınların hukukunun ihlal edilmesi, onlara hak mahrumiyeti yaşatılması, evlat ayırımına gidilmesi ise kesinlikle yasaklanmıştır.

*“Ey iman edenler! Kadınlara zorla mirasçı olmanız size helal olmaz. Apaçık bir hayâsızlık yapmış olmaları hariç kendilerine verdiklerinizin bir kısmını onlardan geri almak için onları sıkıştırmayın...”*¹⁰⁰ ayetiyle bu konuda gösterilmesi gereken ihtimama dikkat çekilmiştir.

⁹⁵ Din İşleri Yüksek Kurulu Fetvalar (Ankara: DİB Yayınları, 2021), 517-518.

⁹⁶ Geniş bilgi için bk. Ülfet Görgülü, “Taşıyıcı Annelik -Fıkhi Bir Bakış-”, *İslam Hukuku Araştırmaları Dergisi* 15 (2010), 197-208.

⁹⁷ Nesâî, “Veşaya”, 5; Ebû Dâvûd, “Veşaya”, 6.

⁹⁸ Râzî, *Mefâtihu'l-gayb*, 9/201-202.

⁹⁹ *en-Nisâ*, 4/7.

¹⁰⁰ *en-Nisâ*, 4/19.

SONUÇ

Tarihin kadim dönemlerinden günümüze değin kadının ontolojik statüsü, değeri ve işlevi ile ilgili pek çok tartışma olmuştur. Ancak Allah katında kadın ve erkek tüm insanlar eşittir ve aralarındaki tek üstünlük sebebi ise sadece insanların Allah'a olan saygısı/takvasıdır. Bu çetin hayat yolculuğunda ve insanlık imtihanında erkek ve kadın birbirinin rakibi ve hasmı değil; birbirini bütünleyici ve tamamlayıcı, bir bütünü iki yarısıdır. Erkek olsun kadın olsun her insanın yaratılış gayesini idrak ederek Allah'a karşı kulluk şuuruyla ve yeryüzünü imar etme sorumluluğuyla "insan olma" haysiyet ve onuruna yaraşır bir tarzda hayatını idame ettirmesi gerekmektedir. Dolayısıyla aynı özden yaratılan ve aynı insanlık onuruna sahip olan erkek ve kadın, evlilik birliğini başlatan nikah ile birbirlerine karşı hukuki ve ahlaki sorumluluklar yüklenmektedir. İşte Allah Resûlü'nün asırlar öncesi bir çeşit haklar beyannamesi niteliğinde sunduğu İslam'ın temel prensiplerini özetleyen Vedâ hutbesi de bu hak ve sorumlulukların neler olduğunu ortaya koymaktadır.

Vedâ hutbesi özellikle insan hakları, insan onuru, eşitlik, kölelik, ırkçılık, can ve mal dokunulmazlığı, Câhiliye âdeti olan ribânın ve kan davalarının ortadan kaldırılması, İslam kardeşliği, emanetlerin sahiplerine iadesi gibi doğrudan kul hakkını ilgilendiren hususların yanısıra kadın haklarına referans olabilecek birçok konuyu ihtiva etmektedir. Hz. Peygamber mezkûr konulara değinmekle kalmamış, onların çözümü adına da alternatifler sunmuştur. Bu bağlamda hutbe muhteva olarak birliktelik ve bütünlük arz ederek özelde Müslümanlar genelde ise tüm insanlara hitap etmektedir.

Günümüzde insan hakları söyleminin temelini insanların eşitliği fikri oluşturmaktadır. Bu nedenle Hz. Peygamber (s.a.v.)'in vedâ hutbesinde yer alan; insan değerini, evrensel insan kardeşliğini ve insan olmak açısından eşitliğini vurgulayan cümleleri son derece önemlidir. Yine aynı şekilde kadını bir nesne değil özne olarak niteleyen, kadını erkeğin bir mülkü değil, Allah'ın kendisine bir emaneti olduğunu hatırlatan ifadeleri ile İslam'ın kadına verdiği değeri göstermesi bakımından da büyük önem arz etmektedir.

Şüphesiz nikah akdiyle bir aile yuvası kuran eşlerin aile huzurunu devam

ettirebilmesinin yolu, inanç ve ideal birlikteliğini sağlayabilmekten, hak ve sorumluluk dengesine riayet etmekten ve birbirinin sınırlarını gözetmekten geçmektedir.

Ahlâkî değerlerin azaldığı, iffetsizliğin ve nikâhsız birlikteliğin özgürlük diye sunulduğu, kadına şiddetin yaygınlaştığı günümüzde, Hz. Peygamberin Kur'an-ı Kerîm'in eşsiz ilkeleriyle şekillenen hayatı, vedâ hutbesinde insanlığa sunduğu evrensel mesajlar, ahlaki erdemlerle kendini yeniden inşa etmek, iman, ihlas ve istikamet üzere bir hayat sürmek isteyenler için en sağlam kılavuzdur.

KAYNAKÇA

- Adıgüzel, Adnan. "Vedâ Hutbesi'ndeki Temel Prensipler ve Kur'ânî Temelleri". *Diyanet İlmî Dergi* 52/3 (2016), 81-106.
- Aktan, Coşkun Can - Vural, İstiklal Yaşar Vural. *Özgürlük Bildirgeleri*. Konya: Çizgi Kitabevi, 2004.
- Aslan, Recep. "İstişârenin Önemi ve Hz. Peygamber'in Uygulamalarından Örnekler". *Muş Alparslan Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi* 2/1 (2014), 223-241.
- Aydın, Zeynel Abidin. "Nisâ Suresinin 34. Ayeti Bağlamında Evlilik Hayatında Kadının Geçimsizliği Durumunda Uygulanacak Çözümlerden 'Darb'a Dair". *Turkish Studies: Türkoloji Araştırmaları* 12/27 (2017), 87-100.
- Ayengin, Tevhit. *İslâm ve İnsan Hakları*. İstanbul: Ravza Yayınları, 2017.
- Bardakoğlu, Ali. "Cahiliye Döneminde Kadın". *Sosyal Hayatta Kadın*. ed. İsmail Kurt - Seyit Ali Tüz. 13-20. İstanbul: Ensar Neşriyat, 3. Basım, 2005.
- Bardakoğlu, Ali. "Vedâ Hutbelerinde Hukuk". *Hız. Peygamber'in Vedâ Haccı Hutbeleri Sempozyum Tebliğleri, 2-3 Kasım 2019*. 57-72. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2021.
- Bilgin, Ahmet. *Vedâ Hutbesinde Yer Alan İnsan Hakları*. Kırıkkale Üniversitesi Kamu Hukuku Bilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, 2019.
- Böke Gümüş, Emine. "Cahiliye Döneminde Kadın". *Toplum, Din ve Kadın*. ed. Emine Öztürk. 13-30. Ankara: Nobel Akademik Yayıncılık, 2022.
- Böke Gümüş, Emine. "Kadına Yönelik Şiddet Söyleminde İslâm'ın Bakışı". *Kadına ve Aileye İlişkin Değerlendirmeler -I*. ed. Elif Yüksel Oktay - Elif Özlem Özçatal. 263-285. İstanbul: Filiz Kitabevi, 2023.

- Buşî, Ferec Muhammed Abdullah el-. “Hukûku’l-insani’l-esâsiyye fi hutbeti’l-Vedâ : dirâsetün tahliliyyetün”. *Mecelletü’l- buhûsi’l -kânûniyye ve’l-iktisâdiyye* 56/4 (2022), 487-596.
- Câhiz, Ebû Osmân Amr b. Bahr. *el-Beyân ve’l-Tebyîn*. ed. thk. Abdüsselâm Muhammed Hârun. 4 Cilt. Kahire: Mektebetü’l-Hanci, 1418.
- Cessâs, Ebû Bekr Ahmed b. Alî er-Râzî. *Ahkâmu’l-Kur’an*. 5 cilt. Kahire: Dâru İhya- i’t-türâsi’l-Arabiyye, 1405.
- Cevherî, İsmail b. Hammâd. *es-Sihâh*. 7 Cilt. Beyrut: Dâru’l-İlm, 1990.
- Çalık, Bünyamin. “İslam Hukukunda Kadının Evlilikle Sabit Olan Mali Hakları”. *Kafkas Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 7/13 (2020), 61-85.
- Çataldaş, Ömer. *Vedâ Hutbesi’nin Kur’ânî Temelleri*. Şanlıurfa: Harran Üniversitesi, Tefsir Bilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, 2022.
- Çelik, Hüseyin. “Kadınların Dövülmesi Meselesi (Nisa Suresi 34. Ayet Bağlamında Bir Tahlil)”. *Adıyaman Üniversitesi İslami Bilimler Fakültesi İslami İlimler Araştırmaları Dergisi* 11 (2022), 1-29.
- Dam, Hasan - Karataş, Meryem. “Değerler Eğitimi Açısından Veda Hutbesinde İnsan Onuru”. *Pamukkale Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 2 (2014), 48-75.
- Erdal, Mesut. “Kur’an’da ‘Nüşûz’ Kavramı”. *Dicle Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 3/2 (2001), 37-51.
- Erul, Bünyamin. “Vedâ Hutbesi”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 42/591-593. İstanbul: TDV Yayınları, 2012.
- Fırat, Muhammed Sabır. *Vedâ Hutbesinde Yer Alan İnsan Hakları*. Ankara: Adalet Yayınevi, 2020.
- Gökalp, Murat. *İlk Dönem Hadis ve İslâm Tarihi Kaynaklarına Göre Vedâ Hutbesi Rivayetlerinin Tetkiki*. Ankara Üniversitesi, Hadis Bilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, 2001.
- Görgülü, Faruk. “Aile İçi Şiddetin Önlenmesinde Dinin Rolü”. *Diyanet İlmî Dergi* 52/2 (2016), 97-113.
- Görgülü, Ülfet. “Kur’an ve Sunnet Perspektifinden Kadın”. *İslam Penceresinden Kadın*. 13-32. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2020.
- Görgülü, Ülfet. “Kur’an’ın Rehberliği ve Sunnet’in Örneğiğinde Erkek ve Aile”. *Erkek Olmak İslam, Sâbiteler ve Değişen Roller*. ed. Fatma Asiye Şenat. 15-38. İstanbul: İz Yayıncılık, 2023.

- Görgülü, Ülfet. “Taşiyıcı Annelik -Fıkhi Bir Bakış-”. *İslam Hukuku Araştırmaları Dergisi* 15 (2010), 197-208.
- Görgülü, Ülfet. “Vedâ Hutbesi Ekseninde Ailede Haklar ve Sorumluluklar”. *Hz. Peygamber'in Vedâ Haccı Hutbeleri Sempozyum Tebliğleri, 2-3 Kasım 2019*. 337-352. Ankara: DİB Yayınları, 2021.
- Günay, Hacı Mehmet. “Nüşûz”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 33/303-304. İstanbul: TDV Yayınları, 2007.
- Gürkan, Ahmet. *İslam Kültürünün Garbı Medenileştirmesi*. Ankara: Akçağ Basım Yayım Pazarlama A.Ş., 1969.
- Hamîdullah, Muhammed. *Mecmû 'atü'l-vesâ'îki's-siyâsiyye li'l-'ahdi'n-nebevi ve'l-hilâfeti'r-râşide*. Beyrut: Dârü'n-Nefâis, 6. Basım, 1407.
- İbn Âşûr, Muhammed Tahir. *Makâsîdü'ş-Şerîati'l-İslâmiyye: İslâm Hukuk Felsefesi (Gaye Problemi)*. çev. Vecdi Akyüz - Mehmet Erdoğan. İstanbul: İklim Yayınları, 1988.
- İbn Hişâm, Ebû Muhammed Cemâlüddîn Abdülmelik. *es-Sîretü'n-Nebeviyye*. ed. thk. Ömer Abdüsselâm Tedmürî. 4 Cilt. Beyrut: Daru'l-kütübi'l-arabî, 1410.
- İbn Mâce, Ebû Abdillâh Muhammed b. Yezîd. *es-Sünen*. 2 Cilt. Kâhire: Dâru İhyâ'i'l-Kütübi'l-Arabî, 1981.
- İbn Manzûr, Muhammed b. Mükerrrem. *Lisânü'l-Arab*. 6 Cilt. Kahire: Dâru'l-Maârif, t.s.
- Karadaş, Çağfer. “Vedâ Hutbelerinde Kulluk Bilinci”. *Hz. Peygamber'in Vedâ Haccı Hutbeleri Sempozyum Tebliğleri, 2-3 Kasım 2019*. 73-88. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2021.
- Karagöz, İsmail. *Allah Kelamı Kur'anın Anlamı ve Tefsiri Açıklamalı ve Kırık Meali*. 8 Cilt. Ankara: Kar Yayınları, 2020.
- Karaman, Hayreddin - vd. *Kur'an Yolu Türkçe Meâl ve Tefsir*. 5 Cilt. Ankara: DİB Yayınları, 2020. <https://kuran.diyaret.gov.tr>
- Kısakürek, Necip Fazıl. *101 Hadis*. İstanbul: Bedir Yayınevi, 1951.
- Martı, Huriye. “İnsan Haklarının Korunması ve Şiddetin Önlenmesinde Dinin Desteği”. *Türkiye İnsan Hakları ve Eşitlik Kurumu Akademik Dergisi / Şiddetin Önlenmesi Özel Sayısı* 4-5 (2020), 27-34.
- Martı, Huriye. “Kristal Metaforu: Kadına Değer Atfetme mi, Kadında Var Olan Değeri Görebilme mi?” , *Eski Yeni: Üç Aylık Düşünce Dergisi [Eskiyeni: Anadolu İlahiyat Akademisi Araştırma Dergisi* 12 (2009), 87-90.

- Martı, Huriye - Han, Abdurrahman. “Sünnet Perspektifinden Aileye Bakmak: Sabiteler ve Değişkenler”. *Sosyal Politika Çalışmaları Dergisi* 16/36 (2016), 35-53.
- Müslim, Ebü'l-Hüseyn Müslim b. el-Haccâc. *Sahîhu Müslim*. ed. thk. Muhammed Fuâd, thk. Muhammed Fuâd Abdülbâkî. 5 Cilt. Beyrut: Dâru İhyâi't-Türâsi'l-Arabî, ts.
- Orhan, Fidan. *İlk Dönem Hadis ve İslam Tarihi Kaynaklarında Veda Hutbeleriyle İlgili Rivayetlerin Değerlendirilmesi*. Dicle Üniversitesi, Hadis Bilim Dalı, Doktora Tezi, 2018.
- Önkal, Ahmet - Erul, Bünyamin. “Hz. Peygamberler’in Tebliğ Yükümlülüğü Açısından Vedâ Hutbeleri”. *Hz. Peygamber’in Vedâ Haccı Hutbeleri Sempozyum Tebliğleri*, 2-3 Kasım 2019. 277-291. Ankara: DİB Yayınları, 2021.
- Özdemir, H. Ahmet. “Son Peygamber’in (S.A.V.) Son Mesajı Olarak Veda Hutbesi”. *Din Bilimleri Akademik Araştırma Dergisi* 5/1 (2005), 95-112.
- Râzî, Ebû Abdillâh Muhammed Fahrüddîn. *Mefâtihu'l-gayb*. 32 Cilt. Beyrut: Dâru'l-fıkr, 1401.
- Saidî, Emire bint Ali es-. “İnâyetü'n-nebi (s.a.s) bi hukuki'l-mer'eti min hılâli hutbeti'l-vedâi”. *Mecelletü Câmîatiü'l-Kur'ani'l-kerîm ve'l-ulûmü'l-İslâmiyye* 49 (2021 1443), 75-122.
- Servier, Andre. *Islam and the Psychology of the Musulman*. London: Chapman and Hall Ltd., 1924.
- Sevinç, Sümeyye. “Nisâ 4/34. Ayetine Göre Sorumluluklar”. *Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi* 23/1 (2023), 203-228.
- Songur, Haluk. “Human Rights and Islam: An Attempt to Compare the Farewell Address of the Prophet and the Magna Carta”. *Süleyman Demirel Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 19 (Şubat 2007), 1-16.
- Soysaldı, Mehmet. “Veda Hutbesinde Evrensel İlkeler”. *Hikmet Yurdu Düşünce-Yorum Sosyal Bilimler Araştırma Dergisi* 19/21 (2018), 75-93.
- Sönmez, Nesim. “Veda Hutbesinin Hitabet Tekniği Bağlamında Analizi”. *Van İlahiyat Dergisi* 11/18 (2023), 122-139.
- Şa'bân, Zekiyüddîn. *İslâm Hukuk İlminin Esasları (Usûlü'l-Fıkh)*. çev. İbrahim Kâfi Dönmez. Ankara: TDV Yayınları, 19. Basım, 2014.
- Şâtıbî, Ebu İshak İbrahim b. Musa b. Muhammed el-Gırnati. *el-Muvâfakât: İslami İlimler Metodolojisi*. çev. Mehmet Erdoğan. 4 Cilt. İstanbul: İz Yayıncılık, 2016.
- Şekerci, Osman. *İnsan Hakları Alanında Temel Belgeler ve İslam*. İstanbul: Nun Yayıncılık, 1996.

- Şener, Mehmet. “Veda Hutbe’sinin İnsan Hakları Yönünden Kısaca Tahlili”. *Doğu’da ve Batı’da İnsan Hakları [Kutlu Doğum Haftası: 1993-1994]*. 125-130. Ankara: TDV Yayınları, 1996.
- Taberî, Ebû Ca’fer Muhammed b. Cerîr. *Câmi ‘u’l-beyân an te’vîli âyi’l-Kur’ân*. 26 Cilt. Kahire: Dâru hicr, 1422.
- Tekin, Feridun. “Vedâ Hutbesinde Sosyal Hizmetlere Yönelik Bazı Tespitler”. *UMDE: Dini Tetkikler Dergisi* 4/2 (2021), 220-258.
- Tirmizî, Ebû İsâ Muhammed b. İsâ. *Sünenü’l-Tirmizî*. 5 Cilt. Mısır: Şeriketü Mektebe ve Matbaa Mustafa el-Bâbî el-Halebî, 2. Basım, 1975.
- Tuna, Sedat. *Hadis, Tarih ve Edebiyat Kaynaklarına Göre Veda Hutbesinin Yeniden İnşası*. Kayseri: Erciyes Üniversitesi, Hadis Bilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, 2016.
- Turan, Mehmet. *Geçmişten Günümüze İnsan Hakları Bağlamında Vedâ Hutbesi*. Kahramanmaraş: Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi, Kamu Yönetimi Anabilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, 2022.
- Uslu, Rifat. “Nisa Suresi 34. Ayeti Çerçevesinde İslam Hukukunda ‘Nüşuz’ Kavramına Bir Yaklaşım”. *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi* 9/47 (2016), 1133-1141.
- Vâkıdî, Ebû Abdullah Muhammed b. Ömer. *Kitâbü’l-Meğâzî*. ed. thk.Marsden Jones. 3 Cilt. Beyrut: Dâru’l-â’lemî, 1409.
- Din İşleri Yüksek Kurulu Fetvalar*. Ankara: DİB Yayınları, 2021.
- Kadına-yonelik-siddetle-mucadele-ulusal-eylem-plani-2016-2020-icin-tiklayiniz.pdf. “Kadının Statüsü Genel Müdürlüğü (KSGM), Kadına Yönelik Şiddetle Mücadele IV. Ulusal Eylem Planı (2016-2020)”. 2016. Erişim 04 Şubat 2024. <https://www.aile.gov.tr/uploads/ksgm/uploads/pages/kadina-yonelik-siddetle-mucadele-ulusal-eylem-plani/kadina-yonelik-siddetle-mucadele-ulusal-eylem-plani-2016-2020-icin-tiklayiniz.pdf>